

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ŞEYHÜLİSLAM İSHAK EFENDİ DİVANI TAHLİLİ

ANALYSIS OF THE ŞEYHÜLİSLAM İSHAK DİVAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİLEK AKÇİÇEK

TEZ DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSA TOZLU

Giresun- 2022

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 07.06.2022 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Dilek AKÇİÇEK 'in “ŞEYHÜLİSLAM İSHAK DİVANI'NIN TAHLİLİ” başlıklı tezini incelemiş olup aday 21/09/2022 tarihinde, saat 10.45’de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Abdullah EREN	
Üye	Doç. Dr. Hamza KOÇ	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Musa TOZLU	

ONAY

...../...../2022

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Şeyhülislam İshak Divanı’nınTahlili” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/09/2022

Dilek AKÇİÇEK

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatı geniş coğrafyalarda yankı bulmuş uzun ömürlü bir edebiyattır. Şiir telakkisinin yedi yüz yıl kadar şairleri etkisi altına aldığı bilinmektedir. Klasik şiir anlayışı çizgisinde yazılan eserler Türk edebiyatının kıymetli eserleri olurken yirmi birinci yüzyılda dahi bu anlayışın izleri eserlerde görülmektedir. Kullanılan mazmunlar ve zengin hayal dünyaları günümüz edebiyatını da süslemektedir.

Fuat Köprülü tarafından isimlendirilen Lale Devri, şiirde ve sanatta da bir bahar havası estirmiştir. Dönemin yöneticilerinin sanata düşkünlüğü büyük sanatçıların yetişmesine vesile olmuştur. Lale Devri'nin şüphesiz en büyük sanatçısı Nedim'dir. Edebi zevki ile klasik şiiri canlandırmış şiire farklı heyecanlar katmıştır.

Şeyhülislam İshak Efendi, 18. yüzyılın devlet adamlarındandır. İshak Efendi iyi bir medrese eğitimi görmüş kıymetli hocaların elinde kendisini yetiştirmiştir. İshak Efendi'nin yazmış olduğu Divanı'nın nüshalarının incelenerek transkripsiyonlu metni Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Divan'ın tahlil çalışması yapılırken bu doktora tezi esas alınmıştır.

Divan'ın tahlil çalışması giriş bölümü ile birlikte beş bölüm üzerine kurulmuştur. Giriş bölümünde şairin kendisinin ve edebi kişiliğinin incelemesi yapılmıştır. Daha sonra Divan'ın asıl tahlil bölümünün başladığı birinci bölüm “Din ve Tasavvuf” başlıkları altında incelenmiştir. Bu kısımda kendi içinde temelde ayrı ayrı “Din” ve “Tasavvuf” olarak ayrılmıştır. Bu başlıklarla ilgili olan mefhumlar alt başlıklar halinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Divan'ın ikinci bölümü “Toplum ve Topluma Ait Unsurlar” olarak isimlendirilmiştir. Bu kısımda 18. yüzyıl içtimai hayatının klasik şiir anlayışı çerçevesinde şiire aksi incelenmiştir. Toplum ve Topluma Ait Unsurlar bölümü kendi içinde yirmi bir alt başlık halinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Tahlil çalışmasının üçüncü bölümü “İnsan” başlığı ile isimlendirilmiştir. Umumi Olarak İnsan, Sevgili, Aşık ve Rakip bu bölümde incelenmiştir. Sevgilinin güzellik unsurları oluşturmuş olduğu teşbih ve mecazlar yoluyla bu kısımda incelenmiştir. Tahlil çalışmasının son bölümü “Tabiat” başlığı ile isimlendirilmiştir. Bu kısımda başta kozmik alem olmak üzere, zaman, anasır-ı erba, hayvanlar ve bitkiler

incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise sonuç ve kaynakça kısımları yer almaktadır.

Tahlil çalışmamızda nihai hedefimiz daha önce tahlili yapılmamış olan Şeyhülislam İshak Efendi Divanı'nı tahlil edebilmek olmuştur. Tahlil çalışmamız ile 18. yüzyılın kıymetli bir Divanı incelemiş bulunmaktayız.

Tez çalışmamın her sürecinde ilmini ve yardımını benden esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Musa TOZLU'ya, teşekkürü borç bilirim.

Dilek AKÇİÇEK
GİRESUN-2022

ÖZET

Şeyhülislam İshak Efendi, 18. yüzyılda yaşamış bir devlet adamı ve şairdir. Şiirlerinde, Sultan III. Ahmet döneminin sosyal hayatının izlerini görmek mümkündür. Divan şiirinin geleneksel anlayışı içinde şiirler yazmıştır. Eserinin tahlil çalışması yapılırken, eseri doktora tezi olarak çalışan Muhammet Nur DOĞAN'ın Lale Devri Şairi Şeyhülislam İshak ve Divanı adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

Tezin “Giriş” bölümünde 18. yüzyılın genel durumu, şairin hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Tahlil çalışmamız dört temel bölüm üzerine oluşturulmuştur. Bu bölümler “Din ve Tasavvuf”, “Toplum ve Topluma Ait Unsurlar”, “İnsan” ve “Tabiat” şeklindedir.

Tahlil kısmında, şairin anlam dünyasının şiirdeki yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Şiirlerde tespit edilen unsurlar, daha önceden hazırlanmış tahlil çalışmalarından faydalanılarak sınıflandırılmıştır.

Bu çalışmayla Şeyhülislam İshak Efendi'nin şair kimliği ve şiir anlayışı ortaya çıkarılmıştır

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislam İshak Divanı, Tahlil

ABSTRACT

Şeyhülislam İshak Efendi is a statesman and poet who lived in the 18th century. In his poems, he is possible to see the traces of the social life of Sultan III. Ahmet period. He wrote poems in the traditional understanding of Divan poetry. While analyzing his work, the study of Muhammet Nur DOĞAN, whose work is a doctoral thesis, called the Lale Devri Şairi Şeyhülislam İshak ve Diwan was used.

In the "Introduction" section of the thesis, information is given about the general situation of the 18th century, the poet's life and literary personality. Our essay is built on four main parts. These sections are "Religion and Sufism", "Society and Elements of Society", "Man" and "Nature".

In the analysis part, the reflections of the poet's semantic world in the poem were tried to be determined. The elements identified in the poems were classified by making use of previously prepared analysis studies.

With this study, the poet identity and poetry understanding of Şeyhülislam İshak Efendi has been revealed.

Key words: Şeyhülislam İshak Divanı, analysis

KISALTMALAR

a.g.e : adı geçen eser

a.s : Aleyhisselam

ar. : Arapça

bkz : bakınız

BN : bisetname

bs. : basım

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

ESTAD: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

f. : Farsça

G : gazel

H : hicri

Hız. : hazreti

İ : ilahi

İSTEM: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki (Dergisi)

K : kaside

L : lügaz

M : münacaat

MU : mukatta

N : naat

ölm. : ölüm

s. : sayfa

T : tarih

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
18. YÜZYILDA SİYASİ HAYAT VE EDEBİ ANLAYIŞ	1
İSHAK EFENDİ’NİN HAYATI	2
EDEBİ KİŞİLİĞİ	2
DİVANİ	3
A. ŞİİRLERİNİN ÇİZGİSİNDE EDEBİ ANLAYIŞ	3
B. DİVAN’DA SÖZ SANATLARI	5
C. DİVAN’DA GEÇEN DEYİMLER	6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİN VE TASAVVUF	8
1.1 DİN	8
1.1.1 Allah	8
1.1.2 Melekler	8
1.1.3 Peygamberler	11
1.1.4 Dört Halife (Çar-yar-ı güzîn)	21
1.1.5 Diğer Dini Şahsiyetler	23
1.1.6 Ashab	25
1.1.7 Asfiya	25
1.1.8 Kader ve Kaza	25
1.1.9 Ahiret ve Ahiret ile İlgili Kavramlar	26
1.1.10 Bezm-i Elest	33
1.1.11 Kur’an	33
1.1.12 Ayet, Sure ve Hadisler	34
1.1.13 Dini Gün ve Geceler	38
1.1.14 Kâbe	39
1.1.15 Namaz	39

1.1.16	<i>Oruç</i>	40
1.1.17	<i>Miraç</i>	40
1.1.18	<i>Yecüc</i>	41
1.1.19	<i>Müna /Mina</i>	41
1.2	TASAVVUF	41
1.2.1	<i>Âlem</i>	41
1.2.2	<i>İrfan</i>	42
1.2.3	<i>Makam-ı Çihil</i>	42
1.2.4	<i>Mürid</i>	43
1.2.5	<i>Tevhid</i>	43
1.2.6	<i>Vahdet</i>	44
1.2.7	<i>Zikir</i>	44
1.2.8	<i>Çille</i>	44
1.2.9	<i>La ve İlla</i>	45
1.2.10	<i>Tevekkül</i>	45
1.2.11	<i>Kesret</i>	46
1.2.12	<i>Zahid</i>	46
1.2.13	<i>Nun Harfi ve Kaf Harfi</i>	47
1.3.27	<i>Zahir ve Batın</i>	47
1.3	TARİKAT MENSUPLARI	48
1.3.1	<i>Mevlevi</i>	48
1.3.2	<i>Kızılbaş</i>	48

İKİNCİ BÖLÜM

2.	TOPLUM VE TOPLUMA AİT UNSURLAR	49
2.1.	DEVLET VE DEVLET İLE İLGİLİ UNSURLAR	49
2.1.1.	<i>DEVLET</i>	49
2.1.2.	<i>ADALET</i>	56
2.2.	ŞAHISLAR	57
2.2.1.	<i>Tarihi Şahsiyetler</i>	57
2.2.2.	<i>Tarihi- Efsanevi Şahsiyetler</i>	67
2.2.3.	<i>Şairler</i>	73
2.2.4.	<i>Sanatkârlar</i>	76
2.2.5.	<i>Filazoflar</i>	77
2.2.6.	<i>Masal Kahramanları, Onlarla İlgili Unsurlar ve Mefhumlar</i>	78
2.2.7.	<i>Diğer Şahsiyetler</i>	83
2.2.8.	<i>Dini- Tasavvufi Şahsiyetler</i>	86
2.3.	KAVİMLER	87
2.3.1.	<i>Fars</i>	87

2.3.2.	<i>Arap</i>	87
2.3.3.	<i>Tatar</i>	88
2.3.4.	<i>Osmanlı</i>	88
2.3.5.	<i>Moskov</i>	88
2.4.	ÜLKELER VE ŞEHİRLER	89
2.4.1.	<i>Ankara</i>	89
2.4.2.	<i>Batha (Mekke)</i>	89
2.4.3.	<i>Çin</i>	89
2.4.4.	<i>Ebha</i>	90
2.4.5.	<i>Gence</i>	90
2.4.6.	<i>Hoten</i>	90
2.4.7.	<i>Irak</i>	91
2.4.8.	<i>İran</i>	91
2.4.9.	<i>İstanbul</i>	91
2.4.10.	<i>Mora</i>	92
2.4.11.	<i>Revan</i>	92
2.4.12.	<i>Sıfahan</i>	92
2.4.13.	<i>Şam</i>	93
2.4.14.	<i>Şiraz</i>	93
2.4.15.	<i>Tebriz</i>	93
2.4.16.	<i>Turan</i>	93
2.4.17.	<i>Yesrib (Medine)</i>	94
2.5.	DAĞLAR, DENİZLER, IRMAKLAR	94
2.5.1.	<i>Dağlar</i>	94
2.5.2.	<i>Denizler</i>	96
2.5.3.	<i>Irmaklar</i>	96
2.6.	BEZM	97
2.6.1.	<i>Meyhane</i>	97
2.6.2.	<i>Şarap</i>	98
2.6.3.	<i>Kadeh</i>	98
2.6.4.	<i>Şem</i>	99
2.6.5.	<i>Musiki</i>	100
2.7.	REZM	103
2.7.1.	<i>Kan</i>	103
2.7.2.	<i>Savaş Aletleri</i>	104
2.7.3.	<i>Av</i>	108
2.8.	SÜSLENME	108
2.8.1.	<i>Ziynet Eşyaları</i>	108
2.8.2.	<i>Değerli Taşlar</i>	110

2.8.3.	<i>Güzel Kokular.....</i>	114
2.8.4.	<i>Diğer Süs Unsurları</i>	116
2.9.	GİYİM KUŞAM.....	116
2.9.1.	<i>Kıyafetler</i>	116
2.9.2.	<i>Kumaşlar</i>	120
2.10.	EŞYALAR.....	121
2.11.1.	<i>Ayine, Mirat.....</i>	121
2.11.2.	<i>Baliş</i>	122
2.11.3.	<i>Bisat.....</i>	122
2.11.4.	<i>Buriya</i>	122
2.11.5.	<i>Çarup.....</i>	122
2.11.6.	<i>Çerağ, Avize, Şem, Kandil, Mısbah, Sirac.....</i>	123
2.11.7.	<i>Delv.....</i>	124
2.11.8.	<i>Dürc</i>	124
2.11.9.	<i>Gehvare.....</i>	124
2.11.10.	<i>Hamail.....</i>	124
2.11.11.	<i>Kalem (Hame, Kilk)</i>	125
2.11.12.	<i>Hokka</i>	125
2.11.13.	<i>İp (Silk, Rişte, Rismen, Resen, Tar, Hibal)</i>	125
2.11.14.	<i>Kise</i>	126
2.11.15.	<i>Mahmil</i>	126
2.11.16.	<i>Micmer.....</i>	126
2.11.17.	<i>Miftah</i>	127
2.11.18.	<i>Mil.....</i>	127
2.11.19.	<i>Nat ‘ (Döşek)</i>	127
2.11.20.	<i>Perde.....</i>	128
2.11.21.	<i>Pister.....</i>	128
2.11.22.	<i>Şane</i>	128
2.11.23.	<i>Serir</i>	128
2.11.24.	<i>Sofra (Süfre, Simat, Han)</i>	128
2.11.25.	<i>Sûzen</i>	129
2.11.26.	<i>Kafes</i>	129
2.12.	YİYECEKLER	130
2.12.1.	<i>Bar (Yemiş).....</i>	130
2.12.2.	<i>Esmar.....</i>	130
2.12.3.	<i>Fatir, Nan.....</i>	130
2.12.4.	<i>Kand.....</i>	130
2.12.5.	<i>Nukl</i>	130
2.12.6.	<i>Şehd</i>	131

2.12.7.	<i>Şeker</i>	131
2.12.8.	<i>Şur</i>	131
2.13.	MİMARİ	132
2.13.1.	<i>Saray</i>	132
2.13.2.	<i>Eyvan</i>	132
2.13.3.	<i>Kirdar, Deyr</i>	133
2.13.4.	<i>Cami, Menar, Mescit</i>	133
2.13.5.	<i>Beyt</i>	133
2.13.6.	<i>Tak (Kubbe)</i>	134
2.13.7.	<i>Kasr, Sadabat Kasrı</i>	134
2.13.8.	<i>Soffa</i>	134
2.14.	ALİŞVERİŞ	135
2.15.	RENKLER	135
2.15.1.	<i>Yeşil (Jengari, Hadra)</i>	136
2.15.2.	<i>Kırmızı (Sahba, Sürh, Al)</i>	137
2.15.3.	<i>Mavi (Mina-fam, Abi, Nil-Gun, Ezrak, Kebud)</i>	137
2.15.4.	<i>Turunc</i>	138
2.15.5.	<i>Gül-gûn, Rümmani</i>	139
2.15.6.	<i>Leylaki</i>	139
2.15.7.	<i>Sarı (Zerd)</i>	139
2.15.8.	<i>Beyaz (Beyza)</i>	140
2.15.9.	<i>Siyah (Esved)</i>	140
2.15.10.	<i>Gri (Remadi)</i>	140
2.15.11.	<i>Toprak Rengi (Hâkî)</i>	140
2.16.	İLİMLER	141
2.16.1.	<i>Resim</i>	141
2.16.2.	<i>Edebiyat</i>	141
2.16.3.	<i>Kimya</i>	147
2.16.4.	<i>Felsefe</i>	148
2.17.	BAZI TİPLER VE MESLEK ERBABI	148
2.17.1.	<i>Akim</i>	148
2.17.2.	<i>Arus</i>	148
2.17.3.	<i>Bağban</i>	148
2.17.4.	<i>Bende- Ahrar</i>	149
2.17.5.	<i>Debîr-Nüvis</i>	149
2.17.6.	<i>Hadim</i>	149
2.17.7.	<i>Saki</i>	150
2.17.8.	<i>Sehhar</i>	150
2.17.9.	<i>Hammar</i>	150

2.17.10.	<i>Hanende, Mutrib</i>	150
2.17.11.	<i>Tıfl, Duhter, Benat</i>	151
2.17.12.	<i>Remmal</i>	151
2.17.13.	<i>Perestar</i>	151
2.17.14.	<i>Mest, Hüşyar</i>	152
2.17.15.	<i>Meşşata</i>	152
2.17.16.	<i>Deryuz</i>	152
2.17.17.	<i>Mimar</i>	152
2.18.	SİHR, EFSUN, TILSIM	153
2.19.	OYUN	154
2.20.	HASTALIKLAR	154
2.20.1.	REMED	154
2.20.2.	ZÜKAM	155
2.20.3.	TEBHALE	155
2.21.	ELEMENTLER VE MADENLER	156
2.21.1.	ZİBAK (CİVA)	156
2.21.2.	TİLLE (İŞLENMEMİŞ ALTIN)	156
2.21.3.	HADİD/ AHEN	156
2.21.4.	KURŞUN	157
2.21.5.	MERMER	157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	İNSAN	158
3.1.	İNSAN	158
3.1.1.	UMUMİ OLARAK İNSAN	158
3.1.2.	ÂDEM, BEŞER, İNSAN	159
3.2.	SEVGİLİ	159
3.2.1.	GENEL OLARAK SEVGİLİ	159
3.2.1.1.	MELEK, PERİ, GÜL GONCA, ŞAHBAZ, HURİ, SAKİ	159
3.2.1.2.	DİLBER, DİLDAR, DİLARA	160
3.2.1.3.	HODBİN, KEMAN-KEŞ, NAHUDA	161
3.2.1.4.	ŞEH-SÜVAR, KÜMEYT	162
3.2.1.5.	ŞEHENŞAH, SULTAN, ŞAH-HUBAN, SÜLEYMAN	162
3.3.	SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI	163
3.3.1.	UMUMİ OLARAK GÜZELLİK	163
3.3.1.1.	Çetr-i Hüsn, Şeh-Süvar	163

3.3.2.	<i>SAC (ZÜLF- GİSU), KAKÜL, PERÇEM, TURRE, MUY</i>	164
3.3.2.1.	<i>Saç ile İlgili Tasavvurlar</i>	164
3.3.2.1.3.	<i>Saçın Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	165
3.3.2.1.4.	<i>Saçın Rengi ile İlgili Mecazlar</i>	171
3.3.2.1.5.	<i>Saçın Kokusu ile İlgili Mecazlar</i>	173
3.3.3.	<i>ALIN(CEBİN)</i>	174
3.3.3.1.	<i>Alın ile İlgili Tasavvurlar</i>	174
3.3.4.	<i>KAŞ (EBRU)</i>	175
3.3.4.1.	<i>Kaş ile İlgili Tasavvurlar</i>	175
3.3.4.2.	<i>Kaşın Parlaklığı ile İlgili Mecazlar</i>	176
3.3.4.3.	<i>Kaşın Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	176
3.3.5.	<i>GÖZ (AYN, DİDE, ÇEŞM, BASAR)</i>	179
3.3.5.1.	<i>Göz ile İlgili Tasavvurlar</i>	179
3.3.5.2.	<i>Gözün Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	181
3.3.5.3.	<i>Gözün Parlaklığı ile İlgili Mecazlar</i>	182
3.3.5.4.	<i>Gözün Rengi ile İlgili Mecazlar</i>	184
3.3.6.	<i>KİRPİK (MÜJGAN, MÜJE)</i>	184
3.3.6.1.	<i>Kirpik ile İlgili Tasavvurlar</i>	184
3.3.7.	<i>BURUN</i>	187
3.3.8.	<i>AĞIZ (DEHAN, FEM,), DUDAK (LEB, LA'L)</i>	187
3.3.8.1.	<i>Ağız ve Dudak ile İlgili Tasavvurlar</i>	187
3.3.8.2.	<i>Ağız ve Dudağın Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	188
3.3.8.3.	<i>Ağız ve Dudağın Rengi ile İlgili Mecazlar</i>	189
3.3.9.	<i>DİŞ (DENDAN)</i>	191
3.3.9.1.	<i>Dür, Gevher</i>	191
3.3.10.	<i>ÇENE (ZEKAN), ZENEH-DAN</i>	191
3.3.10.1.	<i>Çeh</i>	191
3.3.10.2.	<i>Meh-i nev</i>	191
3.3.11.	<i>YANAK- YÜZ, CEMAL, HADD, ARIZ</i>	192
3.3.11.1.	<i>Yanak ve Yüz ile İlgili Tasavvurlar</i>	192
3.3.11.2.	<i>Yanağın ve Yüzün Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	192
3.3.11.3.	<i>Yanağın Rengi ile İlgili Mecazlar</i>	194
3.3.11.4.	<i>Yanağın Parlaklığı ile İlgili Mecazlar</i>	194
3.3.12.	<i>GAMZE</i>	196
3.3.12.1.	<i>Gamze ile İlgili Tasavvurlar</i>	196
3.3.13.	<i>BEN (HAL)</i>	198
3.3.13.1.	<i>Benin Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	198
3.3.13.2.	<i>Benin Rengi ile İlgili Mecazlar</i>	200
3.3.13.3.	<i>Benin Kokusu ile İlgili Mecazlar</i>	201

3.3.14.	HATT.....	201
3.3.14.1.	<i>Hatt ile İlgili Tasavvurlar</i>	201
3.3.14.2.	<i>Sevgilinin Ayva Tüylerinin Şekli ile İlgili Mecazlar</i>	202
3.3.14.3.	<i>Sevgilinin Ayva Tüylerinin Rengi ile İlgili Mecazlar</i>	205
3.3.14.4.	<i>Sevgilinin Ayva Tüylerinin Kokusu İle İlgili Mecazlar</i>	205
3.3.15.	KULAK (GUŞ).....	206
3.3.16.	GÖĞÜS(SİNE).....	206
3.3.16.1.	<i>Göğüs ile İlgili Tasavvurlar</i>	206
3.3.17.	BOYUN (GERDEN, RİKAB).....	208
3.3.17.1.	<i>Boyunun Rengi ve Parlaklığı ile İlgili Tasavvurlar</i>	208
3.3.18.	OMUZ (DUŞ), BAZU	209
3.3.19.	PARMAK(ENGÜŞT), TIRNAK (NAHUN)	210
3.3.20.	GÖBEK(SÜRRE)	210
3.3.21.	BEL (MİYAN)	211
3.3.21.1.	<i>Belin Şekli ile İlgili Tasavvurlar</i>	211
3.3.22.	BACAĞIN ÜST KISMI / UYLUK (RAN)	212
3.3.23.	DİZ (ZANU).....	212
3.3.24.	BOY (KADD, KAMET, TUL).....	213
3.3.24.1.	<i>Boy ile İlgili Tasavvurlar</i>	213
3.3.25.	PEHLU (İKİ YAN).....	214
3.3.26.	SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR.....	214
3.3.26.1.	<i>Sevgilinin Kokusu ve Teri.....</i>	214
3.3.26.2.	<i>Sevgilinin Bakışı ve Busesi</i>	215
3.3.26.3.	<i>Sevgilinin Mahallesi ve Kapısı.....</i>	215
3.3.26.4.	<i>Sevgilinin Nazı</i>	216
3.3.26.5.	<i>Sevgilinin Dili ve Sözü</i>	216
3.4.	ÂŞIK	217
3.4.1.	<i>Âşk ile İlgili Mecazlar</i>	217
3.4.2.	<i>Gönül ile İlgili Tasavvurlar</i>	221
3.4.3.	Can	226
3.5.	AŞIĞIN VÜCUDU İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	226
3.5.1.	<i>Vücut (ten, cism, beden, gövde).....</i>	226
3.5.2.	<i>Alın</i>	227
3.5.3.	<i>Aşığın Gözü ve Göz Yaşı.....</i>	228
3.5.5.	<i>Yüz.....</i>	231
3.5.6.	<i>Hatt.....</i>	231
3.5.7.	<i>Dudak.....</i>	232
3.5.8.	<i>Boy</i>	232
3.5.9.	<i>Sine.....</i>	233

3.5.10. Ağuş	236
3.6. AŞIĞIN MADDİ VE MANEVİ HALLERİ	236
3.7. RAKİP	243
3.7.1. AGYAR	244
3.7.2. HAR, BAGAL	244
3.7.3. ZEBED	244

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜ

4. TABİAT	245
4.1. KOZMİK ALEM	245
4.1.1. Felek	245
4.1.2. Yıldızlar	246
4.1.3. Burçlar	248
4.1.4. Gezegenler	249
4.1.5. Diğer Kozmik Unsurlar	255
4.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR	257
4.2.1. İBTİDAİ OLARAK ZAMAN	257
4.2.2. Zamanla İlgili Kavramlar	258
4.2.3. Yıl ve Aylar	261
4.2.3.1. Yıl ile İlgili Kavramlar	261
4.2.3.2. Aylar ile İlgili Kavramlar	262
4.2.4. Mevsimler	262
4.2.5. Gece ve Gündüz	263
4.2.6. Nevruz	265
4.3. DÖRT UNSUR (ANASIR-I ERBAA)	265
4.3.1. Su ve Su ile İlgili Unsurlar	265
4.3.2. Ateş ve Ateş ile İlgili Unsurlar	271
4.3.3. Toprak ve Toprak ile İlgili Unsurlar	273
4.3.4. Hava ve Hava ile İlgili Unsurlar	276
4.4. HAYVANLAR	278
4.4.1 Kanathı Hayvan	278
4.4.2. Sürüngenler	283
4.4.3. Dört Ayaklı Hayvanlar	284
4.5. NEBATLAR	289
4.5.1. Ağaçlar	289
4.5.2. Çiçekler	292
4.5.3. Bahçeler	298
4.6. MEYVE VE SEBZELER	300
SONUÇ	303

KAYNAKÇA.....	308

GİRİŞ

18. YÜZYILDA SİYASİ HAYAT VE EDEBİ ANLAYIŞ

Osmanlı Devleti'nde yoğun diplomasinin yaşandığı bir dönem olan 18. yüzyıl, savaşlarla ve anlaşmalarla geçmiştir. Dönemde başta Rusya ile savaşlar yapılmış, Osmanlı Devleti toprak kaybetmeye başlamıştır. Toprak kayıplarının yanı sıra verilen savaş vergileri ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'ni yıpratmıştır.

18. yüzyılda bir ara dönem olarak isimlendirilebilecek Lale Devri, III. Ahmet zamanında imzalanan Pasorofça Anlaşması ile başlayan Patrona Halil İsyanı ile son bulan bir süreci kapsamaktadır. III. Ahmet'in izlemiş olduğu barışçıl politika bu dönemde sanatın her alanda gelişmesini sağlamıştır. Lale Devri ıslahatları olarak da isimlendirilen yenilik ve iyileştirmelerinde yapıldığı görülmektedir.

Lale Devri sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın şiire ve sanata düşkünlüğü edebiyatın da gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde yetişen şair sayıları artmıştır. Dönemin ünlü şairi Nedim, mahallileşme akımının temsilcilerinden olup şiirlerinde kullandığı dili ve estetik zevki ile ön plana çıkmıştır. Bu dönemde en çok rağbet gören nazım şekli şarkı ve gazel olmuştur. "Divan edebiyatının klasik tekamülü yanında mevzular çoğalmakta, zenginleşmekte, mahalli hayattan alınmış konulara şiirde daha sık tesadüf edilmektedir. Bazı şairlerin gazellerinde ve hatta kasidelerinde sosyal hayatı aksettiren manzaralar daha çok göze çarpmaktadır."¹

¹¹ Muhammet Nur Doğan, *Şeyhülislam İshak Divanı*, MEB, İstanbul 1997, s.33

İshak Efendi'nin Hayatı

İshak Efendi, 1679 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Babası Şeyhülislam İsmail Efendi'dir. İshak Efendi önce kendi babasından olmak üzere dönemin alimlerinden Müftizade Efendi'den, Ahmet Efendi'den, Mutavvelci Mehmet Efendi'den, Şeyh Süleyman Efendi'den ve Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi'den dersler almıştır. 1699 yılında müderrislik görevine getirilmiştir. İlk müderrislik görevini Odabaşı Ağa Medresesi'nde icra etmeye başlamıştır. Daha sonra görevinde yükselerek dönemin farklı medreselerinde görev yapmıştır.² III. Ahmet zamanında Şeyhülislamlık görevine getirilmiş, I. Mahmut'un saltanatının iki yılında da bu görevde bulunmuştur. 1734 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Edebi Kişiliği

İshak Efendi'nin üç farklı eserinin olduğunu kaynaklar kaydetmiştir. Bazı Divan nüshalarında bulunmayan Bi'setnam, Ebu'l-leys es- Semerkandi'nin Bustanü'l - arifin'i ve Kadı Lyaz'ın Şifa isimli meşhur kitabının tercümeleridir.

Şairin tasavvufi yaklaşımın yanı sıra şiirlerinde rindane söylemlerin de izleri görülmektedir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça sözcükleri fazla kullanmış, aruzda kusursuzluğu yakalamaya çalışmıştır. Kapalı anlaşılması güç şiirlerin yanı sıra söyleyişi kolay aruzun kısa kalıplarıyla yazılmış şiirleri de bulunmaktadır.

² “Ol maḥdûm-ı bî-‘adil ‘ulûm-ı şettâyı peder-i mükerrerlerinden ve merḥûm u mafûrun leh Müftî-zâde Efendi'den ve taḥtgâh-ı kâdim-i bî-hem-tâ medhîne-i Burusa'da vâlid-i mâcid-i keşîrû'l-maḥâmidlerinin be-zîb-âver-i seccâde-i şer'-i kavîm olmaları tkrîbiyle fâzıl-ı ser-âmed İshak ḥ'âcesi Aḥmed Efendi'den ve şehir-i İstanbul'da Mutavvelci Mehmed Efendi'den ve mümtâz-ı efâzıl-ı cihân Şeyḥ Süleymân Efendi'den ve sâ'ir mehere-i fûnûndan bi'l-cümle 'ulûmu taḥşîl ve gâh vâlid-i mâcidimiz 'alemü'l-i 'ilmi ve'l-himem 'allâmetü'l-fazlî ve'l-kerem fuḫalâ ve şuleḥânîñ bülendi şeyḥü'l-islâm ve müftî'l-enâm Mîrzâ Muştâfâ Efendi ḥazretlerinin ders-i şerîflerine ḥâzır olup encümen-i tehsilimiz tekmi'l buyururlar idi.”

Sâlim, **Tezkiretü'l Şu'ara**, (Hazırlayan: Adnan İnce) T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018, s.85

Divanı

Şeyhülislam İshak Efendi'nin Divanı'nın beş ayrı nüshasının incelenmesi ile oluşturulmuş transkripsiyonlu çalışma Muhammet Nur Doğan tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Divan'ın şekli özellikleri hakkında nazım türü ve nazım şekillerinin adetlerinin şu şekilde olduğu tespit edilmiştir: 11 adet na't, 21 kaside, 50 tarih, 165 gazel, 13 kıt'a, 5 lugaz ve 6 ilahı yer almaktadır. Nat'lerin biri mesnevi, diğer kalanı kaside nazım şekli ile yazılmıştır. Tarih manzumelerinin ikisi mesnevi, yirmi altısı kaside, yirmi biri kıt'a ve biri de terki-i bend şeklinde yazılmıştır. Lugazlarda ise ikisi mesnevi, ikisi kaside ve biri de kıt'a şeklinde yazılmıştır. İlahilerin ikisi gazel, biri kıt'a biri kaside, biri terci-i bend ve diğeri ise murabba-i mütekkerrir şeklinde yazılmıştır.³

Şairin kasidelerinde dikkat çeken en önemli özellik klasik kasidenin kuruluşunda nesib, girizgah, medhiye, tegazzül, fahriye ve dua bölümlerinin bazı kasidelerinde nesib ve girizgah kısmını atlayarak medhiye kısmından şiire başladığı görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nin kaside şeklini değiştiren ve Reşit Paşa'ya yazdığı kaside ile nesib ve girizgah bölümlerine yer vermeyen Şinasi'nin şiirine zemin hazırlayan bir anlayış sergilediği görülmektedir.

14 tane Farsça gazeli olan şairin nâ-tamam gazelleri de bulunmaktadır. Gazellerindeki beyit sayısının beşin üzerine çıktığı, Farsça gazellerinin daha uzun olduğu örnekler vardır. Gazellerindeki beyit sayısı tamamlanmamışlarla birlikte 3 ila 19 beyit arasındadır.

Divan'da şekil bilgisinin ardından dilbilgisi ve edebi akımların şairin dili üzerindeki etkisini madde başlıkları halinde incelemeyi ve dönemin yazı dilinin izlerini şairin şiirlerinde sürmek mümkündür.

A. Şiirlerinin Çizgisinde Edebi Anlayış

Şeyhülislam İshak Efendi'nin şiirlerinde genel bir yorumdan ziyade onun şiirini tekdüze olmaktan çıkaran pek çok anlayışın izlerini sürmek mümkündür. Onun

³ a.g.e s.75-76

şiiirinde tasavvufî anlayışın yanında gazallerindeki rindane söyleyiş onu yalnız bir mutasavvıf şair yapmaktan çıkarmış Baki ve Şeyhülislam Yahya Efendi gibi iki farklı anlayışı bir arada götürmeyi başarmıştır. Şiirlerindeki rindane söyleyişlerden örnek verebileceğimiz şu beyitlerde;

Nigâhın dil remâşâ-yı leb-i mey-fâm için şağlar
Mezâk-ı hîşînin rindân bûs-ı câm için şağlar (G.47/2)

Bezm-i 'ışkıında gönül olsa kâdeh-nuş-ı vişâl
Mestî-i neşve iderdi dili ser-hôş-ı vişâl (G.104/1)

Gel sâkiyâ tehi koma gül-gûn sâğarı
Ur sîm kayd-bendi kerem kıl ayağına (G.136/2)

Eski Anadolu Türkçesinde kullanımlarını gördüğümüz Anadolu'da hala halk tarafından kullanılan “yel- ” fiilinin beyitte rüzgarın esmesindeki hızı anlatmak için kullanılmıştır. Fiil kelime olarak yel gibi gitmekten türemiş hızla gitmek koşmak anlamına gelmektedir.

Sâha-i 'âleme gül-rîz- sürûr olmağ için
Yelerek peyk-i nesîm itmede geşt-i şahrâ (K.25/14)

Şairin, şiirlerinde en çok dikkat çeken özellik onun uzun tamlamalar kullanmasıdır. Şiirlerinde tercih etmiş olduğu kelimelerdeki Arapça ve Farsça yoğunluğu, tamlamalar ile kurmuş olduğu uzun anlamlar, kapalı anlatım özellikleri onun Sebk-i Hindi akımına da duyarsız kalmadığının göstergesidir.

Pây-bendân-ı hevâ-yı zülf-i sevdâ-perverin
Rişte-i ümmîd ile çâh-ı gama üftâdedir (G.25/4)

Şeb-güzârende-i âhız gam-ı zülfiyle velî
Vâsıl- leyle-i kâdr-i girih-i şeb-bûyuz (G.64/2)

Âbâdımız olmağda harâb olmağâ bâdî

Ma ‘ mûre-i ‘ ışkıñdaki viraneleriz biz

(G.71/9)

B. Divan’da Söz Sanatları

Divan’da geçen söz sanatları ile ilgili hazırlanan bu kısımda şiir örneklerinden hareketle bazı söz sanatlarına örnek verilmiştir. Şiirlerin genelinde olaylara yahut şahıslara telmihler yapılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetler ve bazı hadislerin şiirde zikredilmesi de iktibas sanatlarına örnek oluşturmaktadır. Sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili oluşturulan başlıklarda bu güzellik unsurlarının benzetildiği öğelere de yer verilerek teşbih sanatının kullanımı örneklendirilmiştir.

Sultan III. Ahmet için yazılan kasidede hilalin belini bükmesi ve başına eğri sarık sarması durumlarında bir kişileştirme sanatı yapılmıştır.

Belini bükdi hilal eyledi mâhi gâhî

Şarıcağ başına söz toğrisı eğri destar

(K.22/47)

Sadrızam Damat İbrahim Paşa övgüsünde yazılan kasidede haste ve şifa sözcükleri kendi aralarında tezat sanatını oluşturmuştur.

Nûş-dârû-yı ‘ atâsın işiden haste degil

Teşne-dârında olur ‘ âfiyet-i tab ‘ -ı şifâ

(K.25/19)

Sultan I. Mahmut övgüsünde yazılan kasidede şeb ve meh; ruz ve mihr sözcükleri arasında müşevveş leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

İzhâr-ı şevk ile şeb ü rûz esb-i kadriniñ

Yüz sürse mihr ü meh n’ola nağş-ı ni ‘ âline

(K.29/28)

Divan’da istifham ve nida sanatına örnek olarak aşağıdaki beyit örnek olarak verilmiştir.

Kimde kudret var buna ey pâdişâh-ı Cem-sipeh

Var mıdır idman idenlerde bu rûtbe kâr-ger

(T.38/12)

Divan’da istikak sanatına örnek olarak şühud ve şahid sözcüklerinin geçmiş olduğu beyit örnek olarak verilmiştir. Şühud, şahid sözcüğünün çoğulu olup şahitler anlamına gelmektedir.

Şühûd-ı şâhid-i şâdî ile rûşen dil ü dîde
Safâ-yı vuşlat-ı maḥbûb-ı ḥ̣ āhiş müstedâm oldı (T.41/3)

Aşıkane yazılan bir gazelde hakister sözcüğü tevriyeli olarak kullanılmış hem ateş külü hem de bülbülü kastetmiştir.

Âteş-gede-i külhân-ı hicr oldı dil İshâk
Olsam n'ola **ḥâkister** -i ğam-tâbiş-i ḥasret (G.11/5)

C. Divan'da Geçen Deyimler

Şeyhülislam İshak Divan'ı deyimler bakımından çok zengin sayılmamakla birlikte farklı deyimlerin bulunduğu bir Divan'dır. Genel anlamı ile bu deyimler şu şekildedir. “Göz dikmek, el ayak çekmek, ayak öpmek, elem çekmek, kan yutmak, bel bükme, yere çalmak, toz kondurmamak, el açmak, yüz sürmek, kırıp geçirmek, can ve başı feda etmek, canına minnet ve gönül vermektir.”

Kan yuṭup cân virmedir her rûz ü şeb İshâk hep
Meclis-i pür-nukl-ı derd ü ğamda 'îş ü nûşumuz (G.69/6)

Gelmiş o rütbe tâb ü bahâ ebruvânına
Toz kôndurulmaz ol kaşı yanın kemânına (G.134/1)

Yüz sürüp dâmânına destin recâ itsem n'ola
Dest-res olmazsa bârî pâp-mâl eyler beni (G.148/3)
El ayak çekmek ve ayak öpmek deyimlerinin bir arada kullanılmış olduğu beyit şu şekildedir;

Çeksün elin ayâğ-ı mey-i la 'l-i yardan
Üftâde-ğâna **bûs-ı kadem** dest-geh yeter (G.55/2)
Divan'da yere çalmak deyiminden şu şekilde bahsedilmiştir;

Reşk eylemekle tâbiş-i mihr-i 'izârına
Çalmağda çarḥ pertev-i ḥurşîdini **yere** (G.131/3)

Göge sarık atmak ifadesinden Divan’da şu şekilde bahsedilmektedir;

Bedî‘ -i vaşfı ma‘ânîsiniñ beyânıyle

‘ Aceb mi faħr idüp **atsam sipihre destârı**

(K.12/62)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİN VE TASAVVUF

1.1 DİN

1.1.1 Allah

Divan’da Allah’ın isim ve sıfatları şu şekilde geçmektedir. “Huda, Rabb, Mevla, Zülcelal, Hallak, Kadir, Rahman, Rahim, Settār, Samet, Mennan, Muhyi, Melik, Daver, Dadar, Mecid, Hannan, Celil, Müstean, Ma’bud, Hazret-i Bari, Yezdan. Allam, Feyyaz ve Ferd”⁴

Divan’da Sultan Mahmut övgüsünde yazılmış olan bir kasidede Allah’ın Hak, Huda ve Settār isimleri kullanılmıştır. Settār kelime anlamı olarak örten, gizleyen anlamına gelmektedir.

Mazhar-ı feyz-i tecellî-i cemal-i **Settār**

Zıll-ı **Hak** saye-i re’ fet-eşer-i lutf-ı **Hudā** (K.16/21)

1.1.2 Melekler

Melekler, Allah tarafından görevlendirilen ruhani varlıklardır. Meleklerin eril veya dişil bir cinsiyetleri yoktur. Nurdan yaratılmış oldukları inancı hâkimdir. Divan’da melek sözcüğü, melaik, melekut, kerubiyyan, kuds adları ile zikredilmiştir.

⁴ Allah’ın isim ve sıfatlarının geçmiş olduğu şiirler ve numaraları, BN.1, BN.8, BN.18, BN.19, BN.20, BN.24, BN.35, BN.41, BN.42, BN.44, BN.46, BN.47, BN.58, BN.77, BN.78, BN.84, BN.128, BN.131, BN.141, BN.142, BN.142, BN.144, BN.145, BN.148, BN.152, BN.158, BN.159, BN.160, BN.162, BN.164, BN.166, BN.174, BN.175, BN.189, BN.190, BN.201, BN.211, BN.222, BN.249, BN.254, BN.255, BN.266, BN.272 , N.1/1, N.1/15, N.1/17, N.1/39, N.2/2, N.2/10, N.2/16, N.2/34, N.2/41, N.2/43, N.2/47, N.2/51, N.2/52, N.2/54, N.3/7, N.4/16, N.4/20, N.4/29, N.5/4, N.5/5, N.5/13, N.6/2, N.6/6, N.6/7, N.6/17, N.7/18, N.7/24, N.8/5, N.8/14, N.8/20, N.9/2, N.9/7, N.10/27, N.11/21, N.11/39, K.12/1, K.12/46, K.12/67, K.12/71, K.13/7, K.13/20, K.13/25, K.13/30, K.13/31, K.13/32, K.13/35, K.15/6, K.15/20, K.15/50, K.16/16, K.16/19, K.16/21, K.16/40, K.18/1, K.18/30, K.18/39, K.19/1, K.19/2, K.19/14, K.19/16, K.19/22, K.20/1, K.20/9, K.20/29, K.20/42, K.23/31, K.24/2, K.24/13, K.24/30, K.29/41, K.30/35, T.35/1, T.37/11, T.42/15, T.42/15, T.42/48, T.43/22, T.44/IV-3, T.49/3, T.50/1, T.67/2, T.70/1, gazeller kısmında 115 numaralı gazel Allah için redifli; 138 numaralı gazel Allah aşkına redifli olup diğer gazellerde geçen Allah’ın isim ve sıfatları, G.9/9, G.10/2, G.21/5, G.57/1, G.58/4, G.74/15, G.102/5, G.149/1, Mukatta ve ilahilerde MU.2/1, MU.4/1, MU.5/1-2, MU.11/2, MU.13/2, İ.1/1, İ.2/2, İ.2/4, İ.2/5, İ.3/1, İ.4/1, İ.5/3, İ.6-1 numaralı şiirlerde geçmektedir.

Şair, Hz. Peygamber övgüsünde yazmış olduğu naatta melaik kelimesini kullanmıştır. Peygamberin yüce dergahında sohbet arkadaşlarının melekler olduğunu dile getirmiştir.

Ol dergeh-i ‘âlî-i **melâ’îk**- nüdemâ kim

Rûzân u şebân a’yun-ı ‘âlem nigerânı (N.5/2)

İtibar sahibi kişilerin at sürüleri gibi meleklerin insanlığa süsler saçtığından beyitte şu şekilde bahsedilmiştir;

Tırâz-ı meclis-i lâhût u zîver-i **melekût**

Müzeyyen- efgan-i nâsût u zîb-i hayl-i fiḥâm (N.10/7)

Peygamberlik tahtının şahı olan Hz. Muhammed’in lütuf kapısında, meleklerin bekçi olduğundan beyitte şu şekilde bahsedilmiştir;

O şâh-ı taht-ı nübüvvet ki her dem olmaḳda

Nigâh-bân-ı der-i luṭfı **ḳudsiyân**-ı kirâm (N.10/17)

1.1.2.1 *Kerrûbiyan*

Allah’a en yakın melekler olarak kabul edilen dört büyük meleḡe denilir. Bunlar Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail’dir. Şeyhülislam İshak Divanı’nda sadece Cebrail’den bahsedilmiştir. Fakat İslam dinin dört büyük meleḡe bir bütün gibi önem vermesi de kerrubiyân ya da kerrubi ifadelerini kutsallaştırmıştır.

Dört büyük meleḡin, Peygamberin kendisini neşe ile tebrik ettiḡini şair beyitte şu şekilde zikretmiştir.

Oldı **kerrûbiyân** şevk-nâki

Tehniyet-sâz-ı maḳdem-i pâki (N.11/22)

1.1.2.2 *Cebrail “Cibril, Ruh-ı Kuds,”*

Cebrail dört büyük melekten biridir. “Mukarreb feleklerden Peygamberlere cenab-ı Hak tarafından vahy ve emirler inzaline vasıta olan melektir.”⁵ Cibril, Cebreil, Ruh-ı'l-emin, Ruh-ı'l Kuds şeklinde Türk şiir geleneğinde kullanılagelmiştir. Divan’da Cebrail’den bahseden beyitler⁶:

Beyitte, Cebrail’in Hz. Muhammed’in karşısına çıkması olayından bahsedilir. Cebrail’in gelişinin büyük bir gürültü ile olduğu dile getirilmiştir.

Ġulġul-i yâl ü bâl-i **Cebrâ’îl**

Oldı bîdâr-sâz-ı çeşm-i kehl (BN.93)

Hz. Peygamber’e Kur’an-ı Kerim’in ilk ayetinin Cebrail, tarafından denilmesi hadisesi beyitte şu şekilde zikredilmektedir;

Oldı ol sîne kenz Ümm-i kitâb

Eyledi **Rûh-ı Kuds** fethü’l-bâb (BN.100)

1.1.2.3 *Rıdvan*

Cennetin kapıcısı olan büyük meleğin adıdır. Kur’an-ı Kerim’de rıza kelimesi ile eş anlamlı olarak yer alır. Rıdvan meleğinin zikredildiği kasidenin başlığı bulunmamakla beraber kasidenin 12. beytinden hareketle Sultan Mahmut övgüsünde yazıldığı tahmin edilmektedir. Rıdvan, “Memduhun lütfunu ve sarayını övmek gayesiyle hatırlanır. Bu arada Rıdvan rıza-yı İlâhi manasına da geldiği unutulmamalıdır.”⁷

Memduhun padişahlığında dünyanın bir cennet gibi olduğundan ve bu cenneti Rıdvan’nın istediğinden bahsedilmiştir.

⁵ Ahmet Talat ONAY, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Hazırlayan: Cemal KURNAZ), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2014, s. 348

⁶ (BN/91), (BN/98), (BN/102), (N/5-9) (N/6-13)

Numaralı beyitlerde Cebrail’den bahsedilmektedir.

⁷ Harun Tolasa, **Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s.19

Cihân dâru‘n-ni‘amdır cennet-âsa devr-i ‘adlinde
 ‘Aceb mi olsa **rıdvân**- rıza cûy-endesî dünyâ

(K.31/18)

1.1.2.4 Kiram-Kâtibin

Kiramen Katibin, amelleri yazan meleklerdir. “İnsanın sağında ve solunda olmak üzere iki tane olup o insanlardan ayrılmazlar. Sağdaki sevapları anında yazar. Soldaki günahları belki tövbe eder diye geciktirerek yazar.”⁸ Divan’da Ali Paşa’nın yaptırmış olduğu bir çeşmeye yazılan tarihte, çeşmenin yapılışı ile kazanılan sevabı dile getirmek için melekler zikredilmiştir.

Kiramen Katibin’in çeşme yapılıp bittikten sonra susamışları teşvik edeceğini beyitte şu şekilde dile getirmiştir.

Bâreka‘llâh çeşme-i ra‘nâ ki olduğda tamâm
 Zümre-i ‘atşânı tahrîzan **kirâm-ı kâtibîn**

(T.65/4)

1.1.3 Peygamberler

1.1.3.1 Hz. Âdem

Hz. Âdem, ilk peygamber ve ilk insan olarak kabul edilmektedir. Şiir geleneğinde hem bu özellikleri hem de farklı özellikleri ile zikredilmiştir. Topraktan yaratılışı, şeytanın kendisine secde etmemesi, yasak meyveyi yiyerek cennetten kovuluşu ve Allah tarafından bağışlanması zikredilen özellikleridir.

Divan’da Âdem kelimesi çoğu zaman insan olan âdem şeklinde kullanılmış kimi zaman tevriyeli kullanımlar gerçekleşmiştir. Şu beyitte Hz. Âdem’den olma ve insandan olma anlamında iki şekilde de kullanım söz konusudur;

Faḥr-ı ‘âlem netîce-i îcâd
 Zînet-i tâc-ı gaḥ-ı **Âdem-zâd**

(BN.48)

⁸ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, (bs.27), İstanbul 2016, s.276

1.1.3.2 Hz. Nuh

Tufan gerçekleşikten sonra Hz. Nuh insanlığın ikinci babası olarak kabul edilmiştir. Kendisine Neciyullah da denilmiştir. Tufan mucizesi, gemi yapması gibi konular klasik şiir geleneğinde işlenen konular arasındadır.

Divan’da Hz. Nuh bir defa yapmış olduğu gemi ile anılmıştır. Hz. Muhammed övgüsünde olan şiirde teşbih sanatı yoluyla Hz. Muhammed Nuh’un gemisinin kendisi olarak kabul edilmiştir.

Qâleb-i ‘âlemiñ odur rûhı

Zevrak-ı hilkatiñ odur **Nûhı**

(BN.184)

1.1.3.3 Hz. İbrahim

Kendisine “Halilullah” da denilmiştir. Allah’ı arayışı, evladını Allah rızası için kurban edecek oluşu ve mancınıkla ateşe atılışı şiir geleneğinde telmih yapılan konular olmuştur.

Divan’da Hz. İbrahim “Halil” adı ile zikredilmiştir. Sultan III. Ahmet’i övmek amacıyla yazılmış olan kasidede padişahın cömertliği Hz. İbrahim’e benzetilmiştir.

Halîl- i mekrûmet-âyîn-i kalb-i ‘âlemdir

Simât-ı cûdına dil-sîr olursa dehr sezâ

(K.13/26)

1.1.3.4 Hz. Yakup

Yakup peygamber, Divan’da üç farklı beyitte zikredilmektedir.⁹ Yakup peygamber beyitlerde Yusuf peygamber ile birlikte anılmaktadır. Yakup peygamberin, oğlunun yokluğunda çekmiş olduğu sıkıntıları ve dökmüş olduğu göz yaşlarını şiir dilinde temsil eden *külbe-i ahzan* ifadesi de yine bu beyitlerde geçmektedir.

Divan’da Silahdar Paşa’ya ithafen yazılan kasidede şair kendini Yakup peygambere benzetmiştir.

Benim ol külbe-i ahzân-nişîn mânende-i **Ya ‘kûb**

⁹ (K.23/3)

Firâk-ı Yûsuf-ı kâm ile dîdem nem-çekân oldu (K.18/33)

Bir diğer beyitte, Yakup peygamberin ağlamaktan gözlerine inen perdenin, Yusuf peygamberin gömleğini yüzüne sürmesi ile aralanması, eski sağlığına kavuşması mucizesi anlatılmıştır.

Bu sîne-çâkî-i dâmen-i şabr-ı Y‘ağûbî
O reşk-i Yûsuf-ı gül-gûn- pîrehendendir (G.38/4)

1.1.3.5 Hz. Yusuf

Yakup peygamberin oğludur. Hz. Yusuf, Mısır azizinin sarayında Aziz’in karısı Züleyha tarafından büyütülür ve çok değer görür. Güzelliği ile Züleyha’yı etkiler ve Züleyha ona âşık olur. Yusuf peygamber Züleyha’nın aşkına karşılık vermez. Bu yüzden de iftiraya uğrayarak zindana atılır. Rüyaları yorumlama kabiliyeti ile zindandan Mısır azizliği makamına uzanan bir hayat serüveni yaşar.

Divan’da Yusuf peygamberin, Mısır’a gelen kardeşlerinden, babasına gömleğini göndermesi ve gömleğin müjdesi hadisesinden bahsedilmiştir.

O Yûsuf -tal‘ata vâdî-tebşîr-i mülâkâtı
Meşâma ırmemişken bûy-ı pîrâhen ben öğretdim (G.107/4)

1.1.3.6 Hz. Musa

Musa peygamber “*Kelimullah*” olarak da bilinmektedir. Klasik şiir geleneğinde mucizelerine telmihler yapılmıştır. Tur dağında Hz. Musa’nın Allah ile görüşmesi Kur’an-ı Kerim’de Kasas Suresinde “Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah’ım.”¹⁰ Şeyhülislam İshak Efendi Divanı’nda Tur mucizesi 7 defa geçmektedir.¹¹

¹⁰ Kasas Suresi 28/31

¹¹(K.13/25), (K.28/16), (G:39/6), (G.105/1), (G.108/6), (G.117/6), (İ.4/4). Numaralı beyitlerde Tur mucizesinden bahsedilmektedir.

Sultan Ahmet için yazılan kasidede, Tur mucizesinden bahsedilmiştir. Padişah'ın yüzünün nurunu, Tur dağının nuru olduğunu ve tecellisinin dünyaya mutluluk verdiğini beyitte dile getirmiştir.

Kelîm-i Tûr-ı cihândır ki nûr-ı dîdârı

Derûn-ı dehre tecelli-dih-i sürûr u bahâ (K.13/25)

Divan'da Tur mucizesinden bahseden bir diğer beyitte "len-terâni" ifadesi kullanılmıştır. Musa Peygamber'in Allah'ı görme arzusu "Sen beni göremezsın." şeklinde cevaplandırılmıştır. Beyitte bu olay "kavuşma sorusuna len-terâni cevabını verse gönül Tur'u Musa'nın yüzüne tecelli yeri olurdu, ifadesiyle zikredilmiştir.

Olurdu tûr-ı dil **Mûsâ-yı** dîdâra tecelli-gâh

Su'âl-i vuşlata virse cevâb- **len terânîsin** (G.117/6)

Hiz. Musa'nın bir diğer mucizesi ise Yed-i Beyza olarak bilinen mucizesidir. Kelime anlamı olarak *beyaz el* anlamına gelen bu mucize, Hiz. Musa'nın kendisine inanmayanlara Allah'ın kerametiyle bu mucizeyi göstermesidir. Firavun 'un ondan bir mucize istemesi üzerine bu vaka gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!" şeklinde geçmektedir."¹²

III. Ahmet övgüsünde kaleme alınan kasidede padişahın elinin Hiz. Musa'nın eli gibi mucizeler verdiğini dile getirmiştir.

Nuḥbe-i pâdişehândır ki **yed-i beyzâsı**

Dil-nüvâz olmada âfâka olur mu'ciz-kâr (K.22/37)

Yine sultan III. Ahmet övgüsünde yazılan bir kasidede, "Padişahın yazısı mucize olsa ne olmuş çünkü onun Hüma kuşundan kalemi yed-i beyzadır." diyerek Hiz. Musa'nın mucizesine telmih yapılmıştır.

Olsa mu'ciz ne 'aceb ḥaṭṭ-ı şerifi çünkim

Olmada kîlk-i hümayu **yed-i beyzâ** (K.24/22)

¹² Araf Suresi 7/108

H. Musa'nın asası, mucizelerinde bir motif olarak görölmektedir. Yılana dönüşmesi, Kızıl denizi ikiye ayırması vd. mucizelerinde asanın rolü vardır. Divan'da Musa peygamberin asası bir defa geçmektedir. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin övgüsünde yazılan kasidede memduhun doğruluk bahsinde, H. Musa'nın asası gibi meşhur olduğunu dile getirmiştir.

İstikâmetde odur hemçü 'aşâ-yı Mûsâ

Olsa şayestedir i'câz-ı nümâlıgla be-nâm

(K.21/4)

1.1.3.7 H. Süleyman

Klasik Türk Edebiyatında H. Süleyman çoğunlukla kuşlara ve diğer varlıklara hükmetmesi, karınca ile konuşması, rüzgâra hükmetmesi, asası ve uzun süren saltanatı ile anılmıştır. Şeyhülislam İshak Efendi Divanı'nda toplamda sekiz defa geçmektedir.¹³ H. Süleyman'ın uzun süren saltanatının simgesi olarak tahtı, Sultan III. Ahmet'in yaptırmış olduğu bir kasr için yazılan kasidede zikredilmiştir.

Zihî kaşr-ı hümâyûn-ı nevîn-bünyân-ı şâhâne

Ki oldı gıbta-fermâ taht-ı vâlâ-yı Süleymâna

(K.33/1)

Klasik şiirde, mühr-i Süleyman veya hatem-i Süleyman olarak da bilinen, peygamberin rüzgarlara ve cinlere hükmetmesinde aracı olan yüzük şeklindeki mühründen bahsedilir. Bu yüzük onun mucizelerinden biridir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa övgüsünde yazılan kasidede bu yüzük zikredilmiştir. Beyitte, memduhun elinin cihanı süsleyen bir tarak yapıcı gibi olduğu, yüzüğünün ise Süleyman peygamberin yüzüğü gibi hükümler verdiği dile getirilmiştir.

Yed-i müeyyedi meşşâta-i cihân-ârâ

Nigîni hükmdih-i hâtem-i Süleymânî

(K.20/31)

¹³ (T.39/8), (K.33/1), (G.54/1),(G.45/5), (G.141/1), (G.141/5)'dir. Numaralı beyitlerde Süleyman peygamberden bahsedilmektedir.

Hız. Süleyman'ın bir diğerk mucizesi ise karınca vadisinde karınca ile konuşmasıdır. O da Kur'an-ı Kerim'de Neml Suresinde şu şekilde geçmektedir. "Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve "Ey rabbim!" dedi, "Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!"¹⁴

Süleyman peygamberin karınca mucizesi Divan'da bir beyitte zikredilmiştir.

Gevher-i eşkime ol dürr-i girân-mâye bakar

Tuğfe-i mûra **Süleymân**-ı hüma-sâye bakar (G.45/1)

1.1.3.8 Hız. İsa

Şeyhülislam İshak Efendi Divanı'nda Hız. İsa, dokuz defa zikredilmiştir. ¹⁵Hayat bahşetmesi ve hastalara şifa vermesi Divan'da bahsedilen mucizeleridir.

Sultan III. Ahmet övgüsünde yazılan kasidede memduhun tıpkı Mesih gibi dertli gönülleri ihya ettiğinden bahsetmiştir.

Mesîh-i evc-i keremdir dem-i 'atâsıyla

Hemîşe itmede dil-mürde-i ğamı ihyâ (K.13/24)

Sultan III. Ahmet övgüsünde yazılmış olan kasidede, kalemin cızırtısının çıkarmış olduğı ses İsa Peygamber'in ruh bahşetmesine benzetilmiştir.

Ki şarîr-i kalem-i pâki dem-i '**İsî-veş**

Rûhını şeyhın ider zinde dem-i naķş-ı nigâr (K.24/23)

¹⁴ Neml Suresi 27.18-19

¹⁵ Bunlardan yedisi "Mesih" ismi ile ((K.12/32),(K.13/24), (K.23/18), (T.42/37), (G.50/11), (G.77/12), (G.112/4),(L.1/11)) ikisi ise "İsa"((BN.220) ve (K.24/23)) ismi ileler.

1.1.3.9 Hz. Muhammed

Hz. Muhammed'in doğumu ile birlikte pek çok mucize gerçekleşmiştir. Bunlardan bazıları Kisra sarayında on dört burcun birden yıkılması, bin yıldan beri yanan Mecusilerin ateşinin sönmesi, Save gölünün kuruması, Semave vadisini selin basması ve Kabe'deki putların baş aşağı yıkılmasıdır. Divan'da putların yıkılması hadisesinden beyitte şu şekilde bahsedilmiştir;

Heybetinden o pâk-kirdârîñ
Bütleri şındı deyr-i küffârîñ (BN.231)

Hz. Muhammed'in çocukluğunda da birtakım mucizeler gerçekleşmiştir. Bunlar, meleklerin onun kalbini söküp yıkaması, nübüvvet mührüyle mühürlenmesi, başında daima bir bulutun onu takip etmesi ve yere gölgesinin düşmemesidir.

Hz. Muhammed'in nurdan yaratılmış olması nedeniyle gölgesinin olmayışını beyitte şair şu şekilde dile getirmiştir;

Nûr-bağş idi cümle eflâke
Sâye-efgen değil idi hâke (BN.238)

Şair, Peygamber'in daima üzerinde dolaşan bulutu bir çadır gibi tahayyül ederek beyitte şu şekilde zikretmiştir;

Sâyebân eylemişdi ebri hemîn
Mihter-i çetri idi çerh-i berîn (BN.240)

Hz. Muhammed, kendisine henüz vahiy gelmeden önce putlara tapmanın yanlış olduğunu düşünür Hz. İbrahim'in Allah'ına inanların tarafında Hanifiler ile aynı fikirleri paylaşır. 610 yılının Ramazan ayının son on gününde Hira mağarasında Hz. Muhammed'e ilk vahiy gelir. Cebrail'in "İkra" demesiyle birlikte ilk tebliği Hz. Muhammed almış olur. Cebrail ile ilk konuşmanın gerçekleşmiş olduğu hadise Divan'da şu şekilde geçmektedir;

Aña "ıkra" diyü idince hitâb
"Mâ ene kâri'in" le virdi cevâb

Eylemişdi mukaddemâ Cibrîl
Şerh-i şadr-ı Resûl-i Rabb-ı Celîl (BN.97-98)

İkinci tebliğe kadar geçen sürede Hz. Muhammed, Cebrail'i görmeyi arzulamıştır. Cebrail'i evinde ikinci görüşünde Cebrail'in ona Müddesir suresini okumasıyla İslam'ı tebliğ etme vaktinin geldiğini anlamıştır. İslam dinini nübüvvetinin dördüncü yılından sonra Mekke'de açıktan açığa yaymaya başlar.

Hz. Muhammed'in peygamberlik zamanında ona inanmayanlara karşı Allah'ın yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu mucizeler vardır. Bunlardan biri ayı ikiye yarması mucizesidir. Kureyşiler, Hz. Muhammed'ten mucize beklemişler ve bu isteklerine karşılık mucize gerçekleşmiş, ay ikiye ayrılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu hadise Kamer suresinde şu şekilde zikredilmektedir. "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, "Bu öteden beri bilinen bir sihir!" derler. Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular; oysa her iş yerli yerindedir."¹⁶ Hz. Muhammed'in ayı ikiye yarması Divan'da şu şekilde zikredilmiştir;

Tahammül eylemeyüp tâb-ı şevka şakķ oldu
Meh-i münîr olıcaķ ol şehe müşâr-ı benân (N.2/26)

Şâh- iklîm-i zafer fermân-dih-i şakķ-ı kamer
Dâver-i âlî- nazar nûr-ı cesîm-i müstetâb (N.4/15)

Peygamberin bir diğer mucizesi ise İsrâ ve Mirâç mucizesidir. Hicretten bir buçuk yıl evvel Recep ayının 27. gecesı İsrâ ve Mirâç mucizesi gerçekleşir. Bu mucize ile Hz. Muhammed, Burak ile Mescid-i Haram'dan alınıp Mescid-i Aksaya götürölür ve oradan da miraca yükselir.

Peygamber'in miraca yükselip cennetin eksiklerini süsler saçarak tamamladığı beyitte şu şekilde dile getirilmiştir.

Oldı mi'râc ile semâvâta
Zîver-efgen kuşûr-ı cennâta (BN.230)

Şair, Peygamber'in yüce şahsından dünyanın daha aşağı olduğunu onun yüceliğine Refref ve Burak'ın dahi erişemeyeceğini beyitte şöyle zikreder;

'Ulüvv-i kadrine nisbetle dündür gerdün
Sümüvv-i câhına irmez ne Refref ü ne Burâķ (N.8/2)

¹⁶ Kamer suresi 54.1-3

Müslümanların Medine'ye Hicret edişini duyan müşrikler, Hz. Muhammed'i öldürme kararı alır. Bu karardan haberi olan Hz. Muhammed, yatağına Hz. Ali'yi yatırır. Gece Hz. Ebu Bekir ile Sevr dağına tırmanıp mağaraya sığınır. Mağarada bulundukları esnada Ebu Bekir müşriklerin onları göreceğinden korkar. Peygamber'in bir diğer mucizesi olan örümcek ağı hadisesi bu esnada gerçekleşir. Örümcek, mağaranın ağzına, ağlarını örerek doğal bir kapı oluşturur. Böylelikle müşrikler içeride insan olamayacağını düşünerek oradan uzaklaşır.

Hz. Ebu Bekir'den hem-dem şeklinde bahsederek örümcek hadisesinin zikredildiği beyit şu şekildedir;

Hemdemiyle olunca sâkin-i gâr
Perdesi oldu 'ankebûtî-târ (BN.219)

Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi ise Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, Allah kelimasıdır ve içindeki ayetler de Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatıdır.

Oldı kur'ân ile Resûl-i güzîn
Hâdî-i râh-ı Hakk u Dîn-i mübîn (BN.153)

Beşir, Hz. Muhammed'in bir vasfı olup, güzel haberler müjdeleyen, güler yüzlü anlamına gelmektedir. Divan'da bu sıfattan, Peygamber'in yüce zatının müjdelemiş olduğu haberlerle alemin sevinç içinde olması şeklinde bahsedilmiştir.

Nâm-ı pâki zât-ı 'âlî-şânıdır çün kim **Beşîr**
Müjde-i lutfiyle 'âlem dem-be dem mesrûrdur (K.28/20)

Hz. Muhammed, Veda Haccından sonra hastalanır. İki hafta kadar hasta yatan Hz. Muhammed, 8 Haziran Pazartesi günü ruhunu teslim eder. "Hz. Peygamber'in vefatı bütün Müslümanları derinden üzdü; hatta münafıkların sevindiğini hisseden Hz. Ömer gibi bazı sahâbîler şaşkınlık içinde onun ölmediğini söylüyordu."¹⁷ Rivayet edilir ki Hz. Muhammed'in hutbe okuduğu minber onun vefatından dolayı ağlamış bu ses ise duyulmuştur.

Şair, hurma ağacından yapılmış minberin, hasret ateşiyle bir ney gibi inlediğini beyitte dile getirmiştir.

¹⁷ Mustafa FAYDA, Muhammed, **DİA**, Cilt XXX, İstanbul 2005, s. 408-423

Tâbiş-i hasretiyle kıldı enîn

Nây-veş naḥl-i minber-i ol ḥîn

(BN.232)

Divan'da Hz. Muhammed'den bahseden beyitler ise dipnotta verilmiştir. Dipnotta bahsedilen ifadeler de ayrıca zikredilmiştir.¹⁸

1.1.3.10 Hızır

Kelimenin etimolojik olarak Arapça “hadır” kelimesinden Türkçeye geçtiği tahmin edilmektedir. Hadır, kelime anlamı olarak “yeşilliği bol yer” demektir. Hızır, Türk ve İslam dünyasında kabul gören bir şahsiyettir. İslam dininde Hızır'ın peygamber soyundan gelen önemli bir şahsiyet olduğu görüşü kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Hz. İlyas'ın, Hızır olduğu da yaygın görüşlerdendir. Kur'an-ı Kerim'in on sekizinci suresi olan Kehf suresinde Hz. Musa ile birlikte anılan şahsın Hızır olduğu tahmin edilmektedir. Surede Hz. Musa ile diyaloglarının genelinde Hızır, Musa ya yol gösterici, ondan üstün ve Allah'ın ilmiyle donatılmış biridir. Bu yüzden “İslâm âlimleri Hızır'ın peygamber, velî veya melek olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Onun nebî olduğunu söyleyenler Allah tarafından kendisine rahmet ve ilim verilmiş olmasını kıssada anlatılan işleri kendiliğinden yapmadığı yönünde açıklama yapmasını, vahiy ile yönlendirilmesini, sahip olduğu bilgiler dolayısıyla Mûsâ'dan üstün bir konumda tanıtılmasını delil gösterirler. Hızır'ın velî olduğunu kabul edenler ise ona verilen bilginin doğrudan Allah'tan gelen bir ilham olabileceğini söylerler.”¹⁹

¹⁸ “Hz. Muhammed (BN.72), (BN.113), (BN.186), (N.1/12),(N.2/15), (N.4/17), (N.8/7) ; Mustafa, (BN.116) (BN.186), (BN.201), (BN.252), (BN.255),(N.1/12) ; Ahmed , (BN.186); Mahmud, (BN.257) ; Resul, (BN.74), (BN.86), (BN.94), (BN.98), (BN.112), (BN.122), (BN.123), (BN.137), (BN.144), (BN.150), (BN.153), (BN.200), (BN.249), (BN.278), (N.1/13), (N.1/27), (N.2/4), (N.2/12), (N.2/13), (N.2/15), (N.2/16), (N.2/36), (N.2/44),(N.4/26), (N.6/16), (N.8/8), (N.10/8), (N.10/9), (N.11/14), (N.11/21); Habib-i Hüda, (BN.110), (BN.187), (BN.201), (BN.205), (BN.241), (N.10/11), (N.10/21); Fahr-ı cihan, alem , (N.2/2), (N.2/45), (N.5/1), (N.8/8), (N.10/4), (N.10/5); Hatem-i Rûsul, (BN.187) (BN.208), (N.8/7); Nebiyy-i Muntazar (BN.114); Resul-i Mükerrerem (N.2/16); Hayru'l Hak, (N.4/22); Mahbub-ı Huda, (N.5/6); Resul-ı Semedani (N.5/6);İmam-ı Mürselin (N.6/12); Seyyid-i Peygamber, (N.7/16); Nur-ı Hadi , (N.8/6); İmam-ı Saff-ı Resul (N.8/13), (N.10/10); Sultan-ı Rûsul, (N.9/4); Padişah-ı Enbiya, (N.9/6); Hadi-i Mutlak (N.10/11); Resul-i Vedud, (N.11/21) beyitlerinde geçmektedir.

¹⁹ İlyas ÇELEBİ, Hızır, **DİA**, Cilt, XVII, İstanbul 1998, s. 406-409

Hızır'ın İskender-i Zülkarneyn ile birlikte zulmet ülkesine giderek ab-ı hayatı içip ölümsüz olması efsanesi de İslam dininden farklı olarak Hızır'ın kazanmış olduğu efsanevi kişiliği göstermektedir.

Hızır'ın zaman içinde kazanmış olduğu efsanevi kişilik onun folklor, tasavvuf ve klasik edebiyatta da konu olmasını sağlamıştır. Hızır, çoğunlukla ab-ı hayat kavramıyla birlikte anılır.

Hiz. Hızır, II. Mahmut'a yazılan bir kasidede II. Mahmut'un himmetinin Hızır'inkine benzediği söylenmiştir.

Құтб-ı сүтүде-менқабе kim **Һızр**-ı himmeti

Dermânde-gân yetse gama reh- nümâ olur (K.30/22)

Şair Moskova'ya düzenlenen harekâta karşı Hiz. Hızır'ın yardımıyla fetih haberi beklediğini dile getirmektedir.

Hem-demi nuşret refîkı dâ'imâ tevfiķ-i hâķ

Yâveri fetķ ü zafer ola delîli **Һızр**-ı pâķ (T.45/2)

1.1.4 Dört Halife (Çar-yar-ı güzîn)

Beyitte, peygamberin duasını ve övgüsünü aldıklarından bahsedilmiştir. Çar-yar-ı güzîn, İslam'ın ilk dört halifesini ifade etmek için kullanılır. Divan'da şair dört halifeye etmiş olduğu duanın bir hediye mahiyetinde olduğunu dile getirmiştir.

Daķı nûr-ı dūrûd-ı mihr-engîz

Çâr-yâr-ı güzîn dest-âvîz (BN.275)

1.1.4.1 Hz. Ömer (Farukî)

Hiz. Ömer, İslam halifelerindendir. İslam dinine başlarda düşmanlık etmiş daha sonra Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra peygambere ve İslam'a bağlı kalır. Sert bir tabiatı vardır. Dinin gerekliliklerini yerine getirmek için uğraşmıştır. Adaletli yönetimi onun peygamber tarafından övülmesine vesile olmuştur. Hiz. Ömer namaz kılarken şehit edilmiştir.

Hiz. Ömer, adaleti temsil eden bir lider ve din adamı olarak bilinmektedir. Divan'da, Hiz. Ömer'den iki defa bahsedilmektedir. Birincisi Hiz. Ali ile beraber anıldığı (K/12-39) numaralı beyit diğeri ise aşağıda örnek olarak verilmiş beyittir.

Beyitte, alemin gam zehrinin şifası ve gönüllerin mutluluğu Hz. Ömer'in doğruluğundadır, denilmektedir.

Fârûk-ı hakîkîden olur şâdî-i hâtır

Tiryâk olamaz zehr-i ğam-ı 'âleme şâfi

(G.161/2)

1.1.4.2 Hz. Ali

Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'in oğludur. Mekke'de doğar. İslam dinine ilk inananlardandır. İslam dinin dördüncü büyük halifesidir. Hz. Fatma ile evlenmiş bu evlilikten Hasan ve Hüseyin adlı erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Hz. Ali, peygamberle birlikte savaflara katılmış, peygambere katiplik yapmıştır.

Şiir geleneğinde Hz. Ali, savaşçı kişiliği ile ön plana çıkmıştır. Şehit edilmiş olması ve dört halifeden biri olması dini kişiliğinden bahsedileceği zaman zikredilmiştir.

Şair, Ali Paşa için kaleme almış olduğu kasidede onun savaş meydanlarında Hz. Ali gibi yiğitlikler gösterdiğini beyitte şu şekilde dile getirmiştir;

Ol 'aliyyü's-şândan böyle kerâmet bî-merâ

Oldı bürhân-ı celî şân-ı '**Alîden** şavlete

(K.27/12)

Kemâl-i ma'deleti adl-i 'adl-i Fârûkî

Vegâsı peyker-i peygâr-ı **şîr-i Kerrârî**

(K.12/39)

Hz. Ali'nin savaşçı kişiliğinin zamanla efsanevi bir yapıya dönüştüğü edebiyat tarihi içinde görülmektedir. Hz. Ali'nin kendisi ile birlikte atının ve kılıcının da efsaneleştiği mübalağalı bir dille övüldüğü görülmektedir. Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikar, uzunluğu ve kalınlığı hasebiyle efsanevi anlatımlarla zikredilmiştir. Divan'da Silahdar Paşa için yazılan kasidede memduhun kılıcı Zülfikar'a benzetilmiştir.

Sezâ 'ıkd-i şüreyyâ tığına zerrîn kemer olsa

Ki şemşîri 'adîl-i **Zülfikâr**-ı hûn-feşân oldı

(K.18/14)

1.1.5 Diğer Dini Şahsiyetler

1.1.5.1 Hz. Hüseyin

Hz. Hüseyin, Hz. Fatma ve Hz. Ali'nin küçük oğludur. Medine'de dünyaya gelir. Abisinin vefatından sonra hilafet Yezid'e geçince kendisini ibadete vermiştir. Ona biat etmek isteyen insanlarla görüşmek üzere yola çıkmış, Kerbela'da şehit edilmiştir.

Hz. Hüseyin'in şehadeti Türk İslam edebiyatını derinden etkilemiş, maktel-i Hüseyin adlı yeni bir tür yazılmasına neden olmuştur. Hz. Hüseyin'in güzel huylu ve ahlaklı olması peygamber tarafından övülmüştür. Silahdar Paşa'nın övgüsünde yazılan kasidede Hz. Hüseyin'in tabiatındaki güzellikler memduhun mizacını överken benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Hüseyinî- tînetâ 'âlî-mağâmâ râstdır dirsem

'Ulüvv-i merteben yek-sân-ı evc-i âsumân oldı

(K.18/29)

1.1.5.2 Hz. Hatice

Mekke'de doğduğu tahmin edilmektedir. Zengin ve varlıklı bir kadındır. Kendisi Hz. Muhammed'in ilk eşi olduğundan “kübra” adıyla da bilinir. Ticari işlerini güvenilir birine yaptırmak için Hz. Muhammet'i tercih etmiştir. Daha sonra ona evlilik teklifi etmiş ve peygamber de kabul etmiştir. Evlilikleri yirmi beş yıl kadar sürmüştür.

20

Peygambere vahyin ilk geldiği zaman Hz. Hatice, onu amcasının oğlu Varaka bin Nefvel'e götürmüştür. Hz. Muhammed'e ilk inananlardan olmuştur.

Hz. Muhammet'e ilk vahiy geldikten sonra eve dönmesi ve Hz. Hatice ile görüşmesi beyitte şu şekilde anlatılmıştır.

Olmuş iken o mâha maṭla'-sâ

Evc-i beyt-i **Hadîce-i kübrâ**

(BN.79)

Peygamberin yaşamış olduğu heyecanda Hz. Hatice'nin dostane yaklaşımı, etrafında pervane gibi dönmesi anlatılır.

²⁰ M. Yaşar KANDEMİR, Hatice, **DİA**, Cilt. XVI, İstanbul 1997, s. 465-466

Oldı ol şem'-i bezm-i ihsâna

Ez-dil ü cân **Hâdîce** pervâne

(BN.107)

Hz. Hatice'nin kendisine “*sıdıka*” da denilmiştir. Peygambere olan sadakati ve bağlılığı, onun peygamber oluşuna iman edişi bu isimle anılmasına vesile olmuştur.

Heybet-i vahyi eyledikde beyân

Kıldı **şiddîka** andan istîzân

(BN.111)

1.1.5.3 *Harun er-Reşid*

Harun Reşid, halife Mehdi-Billah'ın oğludur. Rey'de dünyaya gelmiştir. Sarayda iyi bir eğitim görmüştür. Gençlik yıllarında İstanbul'a yapılan seferlere katılmıştır. Babasının vefatından sonra kardeşi Musa el-Hadi ile hilafet kavgaları yaşamıştır. Hilafete kardeşinden sonra sahip olan Harun er- Reşid, yöneticiliği sırasında devletin idare şeklinde değişiklikler yapmış ilme ve sanata değer vermiştir.²¹

Divan'da, Sadrazam İbrahim Paşa için yazılmış olan kasidede, eğer Harun er-Reşid, memduhun zekasını ve zihin açıklığını görseydi takdir ederdi, diyerek övgüde bulunulmuştur.

Pesend iderdi hürûş- ı yem-i fatânetine

Göreydi hiddet-i tab'-ı reşidini **Hârûn**

(K.42/34)

1.1.5.6. *Züleyha*

Yusuf ile Züleyha aşkının kadın kahramanıdır. Yusuf Çetindağ Yusuf ve Züleyha hikayesi hakkında şunları söylemektedir. “Şarkın en eski hikâyelerinden birisi olan Yusuf u Züleyha, Tevrat'a kadar uzanır. MÖ. XVII-XV yüzyıllarında yaşanana bir aşk kıssası olduğu tahmin edilmektedir. Kur'an'da en güzel kıssa olarak övülür.”²²

Züleyha, Mısır Azizinin eşi olup güzel bir kadındır. Hz. Yusuf, Züleyha'nın kölesi olmuş onun himayesinde yetişmiştir.²³ Züleyha, Hz. Yusuf'un güzelliğine karşı

²¹ Nahide BOZKURT, Harünürreşid, **DİA**, Cilt.XVI, İstanbul 1997, s.258-261

²² Yusuf ÇETİNDAG, **Mecnûn Kitabı**, Kitabevi Yayınları, (1. basım), İstanbul 2015, s.1

²³ Detaylı bilgi için Hz. Yusuf maddesine bakınız.

koyamamış ve ona âşık olmuştur. Züleyha'nın, Yusuf'a olan aşkından yaptıkları ve aşkı şairleri cezp etmiş ve Yusuf u Züleyha mesnevileri yazılmıştır.

Hz. Yusuf peygamber ile birlikte zikredilen Zeliha, beyitte Yusuf peygamberin gömleğinin yırtılması hadisesi ve kuyuya atılmasından hareketle Zeliha'dan kavuşma konusunda daha üstün olduğunu Zeliha'nın istediğine ulaşmasından daha üstündür.

Dâmen-i vaşl-ı **Zelîhâya** sezadır dest-res

Yûsuf-âsâ ol ki çâh- hasrete üftâdedir

(G.32/3)

1.1.6 Ashab

Hz. Muhammed'i görmüş ve mümin olarak ona bağlı kalmış sahabelere denilmektedir. Bu kişiler insanlık doğruluk ve her türlü faziletlerden en ileri seviyede bulunan şahsiyetlerdir. Onlar, Hz. Muhammed'e daima sadık olup onu takip ederler. Beyitte, peygamberin ailesine dua edilmektedir. Allah'ın onları bağışlaması ve merhamet eylemesi duasında bulunulmuştur.

Cemî'-i âline **aşhâbına** 'âşîretine

Selâm-ı fâhîr ile re'fet eyleye Mennân

(N.2/54)

1.1.7 Asfiya

Takva ve kemalat sahibidirler. Peygambere varis olup onun meslek ve gayelerini ihyaya ve tatbika çalışanlardır.

Asfiyadan peygamberi öven bir beyitte bahsedilmiştir. Peygamberin gönderilen diğer peygamberlerden daha üstün oluşu, halis insanların komutanı oluşu, yaratılan bütün mahlukatın en şerefli oluşu ve cihan halkını hepsinden üstün oluşu beyitte dile getirilmiştir.

Ser-firâz-ı enbiyâ serdâr-ı hayl-i **aşfiyâ**

Eşref-i ma'hluk-ı Mevlâ efdal-i halk-ı cihân

(N.6/7)

1.1.8 Kader ve Kaza

Kaza ve kader, beyitlerde gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Beyitte, ayrılık hastasına, kaza ve kaderin bile şaşkın olduğu söylenmektedir.

Oldı ber-mûcib-i **kaza vü kader**

Mübtelâ-yı firâk-ı bâlâ-ter

(BN.124)

Kaderin bir deftere, kazanın ise kaleme benzetildiği beyitte, kader sayfasına kaza kalemin yazı yazdığı söylenmektedir.

Hitâm-ı defter-i ba's olmanı sa'âdet ile

Sahife-i **kadere** itdi şebt kilik-i **każâ**

(N.1/32)

1.1.9 Ahiret ve Ahiret ile İlgili Kavramlar

1.1.9.1 Mahşer

Divan'da mahşer kelimesi, ruz-ı mahşer, ruz-ı ceza tamlamaları ve haşr kelimesi ile zikredilmiştir. Mahşer, beyitlerde genellikle dünyanın sonun geldiği zaman anlamında kullanılmıştır.

Beyitte, kâinatın mahşer gününe kadar peygamberin emrinde olduğu dile getirilmiştir.

Emrine itdi râm âfâkı

Tâ-be-**mağşer** şerî'atı bâkî

(BN.246)

Beyitte, padişahın saltanatının mahşer gününe kadar taze bir gül bahçesi gibi olması için dua edilmiştir.

Haşre dek gülşen-i şevk- efgan-i devletde ola

Eyleye goncalarıyle ter ü tâze her bâr

(K.24/32)

Beyitte, padişahın devletinin ömrünün mahşer gününe kadar sürmesi için dua edilmiştir.

O şâhenşâh-ı taht-ı şevketin şad 'adl ile Bârî

İde tâ-rûz-ı **mağşer** devlet ü iqbâlini mümted

(T.37/11)

1.1.9.2 Mizan Terazisi

Mizan kelime anlamı olarak terazi demektir. Terazinin beyitte iptidai olarak kullanıldığı beyitler vardır. Fakat İslam dini inançları telakkisinde mizan terazisinin

kullanıldığı beyitte mizan terazisinin ipinin, peygamberin şefaati eliyle bağlandığı dile getirilmiştir.

Girân olur ‘amel-i hayr olursa manzûr
Yed-i şefâ’atine beste rişte-i **mîzân** (N.2/7)

1.1.9.3 Cennet ve Cennet ile İlgili Mefhumlar

Cennet, beyitlerde behişt, cennet (cinan), ravza-i cennet adlarıyla zikredilmiştir. Cennetin yeşil bahçeleri benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Cinan, cennetler demektir. Beyitte, Allah’ın yüce feyzi ile cennet bahçelerinin gül bahçeleri ile kavuştuğunu dile getirilmiştir.

Gülbün-i gülşen-i **cinân**-i vişâl
Mazhar-ı feyz-i İzid-i Müte’âl (BN.190)

Beyitte, salat ve selam cennetin soğuk sularına, peygamberin vücudu ise hidayet bahçesinin ravza cennetine benzetilmiştir.

Beyitte, Peygamberin cennete benzeyen bahçesini salat ırmağı ve selam pınarının tatlı suları sulasın, denilmiştir.

Dem-be-dem cûy-ı şalât u ‘ayn-ı selsâl –i selâm
Ravza-i cennet- mişâliñ eyleye pür-âb ü tâb (N.4/28)

Memduhunu adaletli yönetimi cihanı bir cennet bahçesine dönüşmüştür. Dünya cennet gibi olunca cennetin bekçisi Rıdvan’ın da oraya gitmek isteyecektir.

Cihân dâru’n-ni’amdır **cennet- âsa** devr-i ‘adlinde
‘Aceb mi olsa rıdvân-ı rıza cûy-endesî dünyâ (K.31/18)

Sadabat Kasrının yapılışına yazılan tarih manzumesinde kasrın cennet gibi bereketli ve uğurlu olduğu söylenmiştir. Kasrı cennete benzetilerek teşbih-i tam yapılmıştır. Cennetin, Farsça ismi olan behişt kelimesi tercih edilmiştir.

Tamâm oldukça bâ- lutf-ı Hudâvend-i cihân-dârî
Hezârân yümn ü ikbâl ile ol kaşr-ı **behişt**-âsâ (T.54/7)

1.1.9.3.1 Firdevs Cenneti

Cennetin katlarından biridir. Divan’da Firdevs cenneti iki defa zikredilmiştir. Firdevs cennetinden bahsedilen beyitler tarih manzumelerindedir.

Bir kasra yazılan tarih manzumesinde kasrın her tarafının tıpkı Firdevs cenneti gibi olduğu dile getirilmiştir.

Qıt’a-i qasr-ı cinândır dinilürse lâıyık

Olmada her tarafı cennet-i **Firdevs-âsâ** (T.61/5)

İsmail Efendi adlı zatın vefatına yazılan mersiye tarihinde İsmail Efendi’nin ahirette mekânının Firdevs cenneti olması için dua edilmiştir.

İde Bâkî-zâde İsmâ’îl Efendiyi hüdâ

Dâr-ı mihmân-hâne-i **cennât-ı Firdevs** içre zayf (T.67/1)

1.1.9.3.2 Adn Cenneti

Adn cenneti, Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın kullarına vadettiği, içinde altından ırmaklar akan cennet katı olarak zikredilmektedir. Sad suresinin 38. inci ayetinde “Kapıları onlar için açılmış Adn cenneti”²⁴ şeklinde geçer. Divan’da bir defa Adn cennetinden bahsedilmiştir. Beyitte, Hz. Peygamberin şefaati dışının Adn cennetinin kapısına anahtar olduğu söylenmektedir.

Oldı miftâh-ı bâb-ı ‘**Adne** hemân

Re’-i şeyn-i şefâ’atîñ dendân (BN.258)

1.1.9.3.3 Naim Cenneti

Cennetin sekiz katından dördüncü katıdır. Divan’da Naim cenneti, iki farklı beyitte zikredilmiştir. İlkinde peygamberi kıskanan bir bahçe olarak tasavvur edilmiştir. Diğer beyitte ise memduhun vefası Naim cennetine benzetilmiş, Naim cenneti ve cennetin bekçisi Rıdvan ile ilgili bir anlam dünyası oluşturulmuştur.

²⁴ Sad Suresi 38. Ayet.

Divan’da, aleme teşrifiyle Naim cennetini kıskandıran Hz. Muhammed’den nur-i cesim tamlamasıyla açık istiare yapılarak bahsedilmiştir.

Kevni teşrif idüp o nûr-ı cesîm

Çıldı reşk-âver-i riyâz-ı **Na’îm**

(BN.37)

Beyitte, memduhun ayrılığının cefası cehennemin Cahim katı gibi iken vuslatta göstermiş olduğu vefa tıpkı Naim cenneti gibi olur.

Sultan III. Ahmet övgüsünde yazılan kasidede şair ayrılığın cefasını cehennemin bir katı olan cahime benzetirken kavuşmayı ise Naim cennetine benzetmiş, leff ü neşr sanatından faydalanmıştır.

Ki hecriñ ‘âkıbeti vuşlata mübeddeldir

Caîm-i cevriñ olur âhiri **Na’îm**-i vefâ

(K.13/6)

Sultan III. Ahmet’in yaptırdığı kasırla ilgili yazılmış olan kasidede, kasrın övgüsüne vurgu yapmak için Naim cenneti benzetmesinden faydalanılmıştır. Beyitte, eğer Naim cennetinin erbabı izin verirse cennetin bekçisi olan Rıdvan bin canıyla görevini yapacağı söylenmektedir.

Olurdu pâsbânı olmağa biñ cânile râzî

Nâ’îm-i huld erbâbı rızâ virseydi Rıdvâna

(K.33/4)

1.1.9.3.4 Meva Cenneti

Cennetin bir katıdır. Divan’da bir beyitte geçmektedir. Beyitte, Meva cenneti İrem bahçesi ile birlikte zikredilmiştir. Peygamberin ravzası ile Meva cenneti arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Zîbende- serâ ravza-i pâkîze-i ra’nâ

Me’va-yı İrem-sâ-yı Resûl-i Şamedânî

(N.5/4)

1.1.9.3.5 İlliyyin Cenneti

İlliyyin, cennetin en yüksek tabakasıdır. Divan’da İlliyyin peygamberin rüyası ile ilgili bir beyitte ve peygamberin doğumu ile ilgili bir beyitte geçmektedir.

Peygamberin rüya ile müjdelendiği zamanla ilgili beyitte İlliyyin tabakasındaki resimler ve nakışlardan da bahsetmiştir.

Oldı rü'yâ ile o nev-âyîn

Nazra-sâz- nukûş-ı 'İlliyyîn

(BN.65)

Peygamberin doğduğu gece güneş İlliyyin cennetinden en yüksek noktasından doğmuştur.

Leyle-i mevlid-i Resûl-i güzîn

Maṭla'-ı mihr-i evc-i 'İlliyyîn

(N.11/14)

1.1.9.3.6 Bag-ı İrem

İrem bağı, Yemen'de Ad Kavminin hükümdarı tarafından yaptırılır. Allah'a isyan ederek Cennete benzeyen bir bağ yaptıran hükümdar bu bağa İrem bağı der. Bağın içindeki köşküne girmeden hükümdar kavmi ile birlikte gazaba uğramış helak olmuştur.

Divan'da İrem bağı cennet ile birlikte kullanılmış, farklı benzetmelere de benzetilen olmuştur. Meva cenneti ile birlikte anılmış, dünyanın gül bahçesi İrem bağına benzetilmiştir.

Zîbende- serâ ravza-i pâkîze-i ra'nâ

Me'va-yı İrem-sâ-yı Resûl-i Şamedânî

(N.5/4)

Kemâl-i ma'deletiñle bu gülşen-i dehri

Mişâl-i bâğ-ı İrem gamdan eyledin 'ârî

(K.12/47)

1.1.9.3.7 Kevser

Kevser, cennet ırmaklarındaki kaynaklarından biridir. Divan'da Kevser ırmağından beyitlerde farklı kullanımlarla bahsedilmiştir. Allah'ın, Hz. Muhammed'e bahsettiği bir ırmak olarak zikredildiği görülmektedir. Silahdar Paşa'nın övgüsünde yazılan kasidede, memduhun cömertliği bir ırmak gibi düşünülmüş ve bu ırmak da

Kevser ırmağına benzetilmiştir. Diğer beyitlerde ise Kevser ırmağı bir çeşme gibi düşünülmüştür. Bir çeşmenin yapılışına düşürülen tarih manzumesinde çeşme-i Kevser şeklinde zikredilmiştir. Aynı zamanda gül bahçelerini sulayan bir çeşme şeklinde de bir beyitte Kevser ırmağından bahsedilmiştir.

Hız. Muhammed'in şanını yüceltmek için Allah'ın ona Kevser suyunu bahşetmesi beyitte şu şekilde ifade edilmiştir;

Seyyid-i peygamberânâ saña Rabbü'l- 'âlemîn
Şânını tebcîlen i 'tâ itdi **âb-ı Kevşeri** (N.7/16)

Memduhun emsali olmayan merhamet ve ihsanıyla cihan, Kevser ırmağı gibi oluk oluk akan cömertlikten faydalanmaktadır.

Takâtür itmede mîz-âb-ı tât'ı cûdından
Cihâna **Kevşer-** i nâ-yâb- ı re'fet ü in'âm (K.19/11)

Kevser ırmağı gibi akan sular havzaları suladıkça yeşillikler boy verip açılarak salınmaya başlar.

Şulanur çeşme-i **Kevşer** gibi ağzı nebâtâtın
Revân oldukça âb-ı havz etrâf-ı gülistana (K/33-14)

1.1.9.3.8 Tuba

Tuba ağacı cennete bulunan ve kökü göklerde dalları aşağıda olan ağaçtır. Divan'da genel olarak bu ağaç uzunluğu sebebiyle sevgilinin boyuna benzetilmiştir.

Olmadı manzûrî bâğ-ı dehr eyâ hûrî-likâ
İltizâm itmekle **tûbâ** ihtirâm-ı kâmetiñ (G.98/4)

1.1.9.3.9 Huri

Cennette yaşadıkları bilinen güzellikleri tarif ve tavsif edilemeyecek derecede olan cennet kızlarıdır. Divan'da Huri, genellikle sevgilinin güzelliğinden bahsedilen beyitlerde benzetilen olarak geçmektedir.

Beyitte, alemin sultanı olan Peygamber'in adaletli ve Huri mizaçlı olduğunu dile getirmiştir.

Dâver-i **hûrî**-meniş Dâdâr- re'fet- perveriş

Ma'delet- hâhiş Hüdâ-tâbiş şeh-i 'âlem-me'âb (N.4/16)

Beyitte, Parlaklık yolunun yolcusu, huriye benzeyen güzelin güneş gibi parlayan yüzünü görseydi eğer eyvallah ederdi, diyerek sevgilisinin güzelliğini övmüştür.

Tâbiş-i mihr-i cemâl-i **hûr**-timşâlin eger

Neyyir-i seyyâh-mezheb görse eyvallâh ider (G.48/2)

1.1.9.4 Cehennem

Cehennem, üç beyitte geçmektedir. Divan'da yer alan naatların birinde Hz. Muhammed'in şefaatinin bir damlasının bile cehennemin ateşini söndürmeye yeteceği söylenmektedir. Aynı naatın farklı beyitinde ise ayrılığın cefası cehennem ateşine benzetilmiştir. Cehennem kelimesi cahim olarak anılmış ve Naim cenneti ile beraber kullanılmıştır.²⁵

Yegâne kaṭra-i âb-ı şefâ'atîñ eyler

Hemîşe sûziş-i nâr-ı **cehennemi** itfâ (N.1/34)

Ayrılığın ateşinin cehennem ateşi ile kıyaslandığı görülmektedir. Ayrılığın ateşinin cehennemin ateşinden üstün tutulmuştur.

Şirâr-ı nâr-ı firâkıñla sûznâkiñdir

Sezâ bulursa ḥarîḳ-ı **cahîmden** o rehâ (N.1/36)

1.1.9.5 Sidre

Sidret'ül Munteha şeklinde de bilinin varlık aleminin kendisinde nihayet bulunduğu söylenilen ağaçtır. Sultan III. Ahmet yaptırmış olduğu kasr için yazılan kasidede, kasrın sidre ağacı gibi afakın merkezi olduğu dile getirilmiştir.

Zihî şâhâne kaṣr el-ḥaḳ ḥümâyûn **sidre**-i zîbâ

Ki ṭâḳ-ı merci 'ü'l-âfâḳı dâ'irdir bu devrâna (K.33/2)

²⁵ Naim cennetine bkz.

1.1.9.6 Levh-i Mahfuz

Levh-i Mahfuz sözlük anlamıyla Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı olduğu kutsal levha demektir.

Hiz. Peygamber'in ümmi oluşundan hareketle oluşturulmuş olan beyitte levh-i mahfuzdan bahsedilmektedir. Peygamber'in Allah'ın ilminin yazılı olduğu bu kaynaktan ders almasıyla ilim denizine gark olduğu dile getirilmiştir.

Muşhaf-ı Levhden alınca sebağ

Oldı baħr-ı 'ulûma müstağrak

(BN.101)

1.1.10 Bezm-i Elest

Bezm-i elest, Allah'ın ruhları yarattığı zaman onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğu meclistir. İnsanlık âleminin toplandığı bu mecliste vahdet dostluğu yani Allah'ın birliğine olan inanç vurgulanmıştır. Bezm-i elest, bir beyitte geçmektedir. Beyitte elest meclisinin dostlarının vahdet kadehi ile sarhoş olduğundan bahsetmektedir.

Olmağ için enîs-i **bezm-i elest**

Câm-ı vahdetle dem-be-dem sermest

(BN.80)

1.1.11 Kur'an

Kur'an-ı Kerim, Hiz. Muhammed'in mucizesi olan kutsal bir kitaptır. Divan'da sevgilinin vasıflarına benzetme unsuru olarak da kullanılmıştır. Beyitlerde, Kuran'dan bahseden ifadelerle bakıldığında kitab-ı vücud, kitab-ı hilkat, hitam-ı kitab-ı ba's, Mushaf-ı levh, Ümm-i kitab, kitab-ı muciz-i Kur'an, Kitab-ı biset ve Mushaf şeklindedir. Yüz ve umumi güzelliğin Kur'an'a benzetildiği beyitlerden önce İslam dini çerçevesinde Kur'an üzerine kurulmuş beyitlere bakmak gerekir.

Beyitte, tabiat levhasının satırlarının başında Kur'an-ı Kerim'in geldiğini dile getirmektedir.

Gör ki geldi **kitâb-ı hilkatda**

İbtidâ satr-ı levh-i fiṭratda

(BN.3)

Beyitte, gönderilen son kitabın Kur'an olmasından bahsedilmektedir. Peygamberin nurlu zatının bu kitaba bir ön söz gibi olduğu dile getirilmiştir.

Kitâb-ı hilkate dîbâce nûr-ı zâtındır
Vücûduñ oldı **hitâm-ı kitâb-ı** ba'ş ü hüdâ (N.1/33)

Kur'an- ı Kerim, Peygamber'in bir mucizesidir. Beyitte hem bu mucizeden hem de Kur'an'nın açık ve anlaşılır olduğundan bahsedilmektedir.

Zihî Resûl-i mükerrerem ki nâzil oldı aña
Kitâb-ı mu'ciz-i Qur'ân-ı bâhirü'l-leme'ân (N.2/44)

Kitâb-ı bi'sete ser-levha zât-ı pâkiñdir
Mişâl-i besmele sensin güzîn-i şuhf-ı kirâm (N.10/23)
Sevgilinin güzelliği üzerine kurulmuş olan beyitte sevgilini yanağının Kur'an'a benzetildiği beyitlere örnek olarak;

Tâlî-i fikr-i **muşhaf-ı ruhsâriyım** müdâm
Âyât-ı hattı harf-be-harf ezberimdedir (G.26/5)

1.1.12 Ayet, Sure ve Hadisler

İsra Suresi, Kur'an-ı Kerim'in 17. Suresi olup 111 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. İsra kelime anlamı olarak gece yürüyüşü olarak geçmektedir. **Esra** ve sümme denâ²⁶ ayetlerinin birlikte kullanıldığı beyitte "**Esra**", İsra suresinin ilk ayetinde "Sübhanellezi esra" şeklinde geçmekte olup "gece yürüyüşü" anlamına gelmektedir. "**Kerremna**" İsra suresinin 70. ayetinde geçer ve "biz çok ikram ettik" anlamına gelmektedir.

Beyitte, Peygamber'in gece yürüyüşü ve Allah'a yaklaşmasından bahsedilmektedir.

Ey şeh-i tahtgâh-ı "sümme denâ"
Pâdişâh-ı erîke-i "esrâ" (BN/M. 251)

Peygamber'in kendisine insanların hürmet ettiği, Allah'ın ona ikramlarda bulunduğu beyitte zikredilmiştir.

²⁶ "Sümme denâ" için Necm suresiyle ilgili kısma bkz.

Vücûd-ı pâkiñe ta'zîmen oldı âdemiyan
Sezâ-yı hîl'at-i ikrâm-ı târ-ı "kerremnâ" (N.1/7)

Taha Suresi, Kur'an-ı Kerim'in 20. Suresi olup 135 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Taha Suresi, Divan'da iki defa geçmektedir. (T.44/III-6), (K.31/30)²⁷.

Padişah'a övgü için yazılan kasidede saltanatının devamlı devletinin ise Taha suresinin doğruluğu ile seçkin olması temenni edilmiştir.

Serîr-i saltanatda müstedâm olsun sa'âdetle
Bihîn zât-ı hümayûnı bi-haqq-ı sûre-i Tâhâ (K.31/30)

Enbiya Suresi, Kur'an-ı Kerim'in 21. Suresi olup 112 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Enbiya Suresi, Divan'da üç defa geçmektedir. (N.4/18), (N.6/12), (N.7/11). **Rahmeten li'l-âlemîn**, Enbiya suresinin 107. Ayeti olup "alemlere rahmet" anlamına gelmektedir.

Rahmeten li'l-âlemîn 'unvândır menşûrına
Şâh-ı mülk-i ba'sdır fermânı ber- vefk-i Kitâb (N.4/18)

Nur Suresi, Kur'an-ı Kerim'in 24. Suresi olup 66 ayettir. Medine'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak ışık anlamına gelmektedir. Divanda Nur suresi 8 defa geçmektedir. (T.44/II-2), (K.16/24), (K.24/16), (K.31/10), (G.96/6), (G.121/4), (G.146/5), (G.164/2).

Sûre-i Nûr gibi vaşf-ı vahîd-i zâtı
Muşhaf-ı dilden ider âleme bahş-ı envâr (K.24/16)

Ez- âyet-i i'câz-eşer sûre-i Nûrest
Ber-levh- i ruhet nokta-i hâlî ki tu dârî (G/164-2)

Neml suresi, Kur'an-ı Kerim'in 27. Suresi olup 93 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak karınca anlamına gelmektedir. Divan'da iki defa geçmektedir. (G.41/4) ve (G.80/2).

Hâfız-ı âyât-ı mu'ciz muşhaf-ı ruhsârınıñ
Sûre-i Neml-i haññ her şubh u şâm evtâdıdır (G.41/4)

²⁷ Farklı şiirlerde kullanılan aynı beyitlerdir.

Necm Suresi, Kur'an-ı Kerim'in 53. Suresi olup 62 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak yıldız anlamına gelmektedir. Divan'da iki defa geçmektedir. (BN.189) ve (N.5/6). **Sümme dena**, Necm suresinin 8. Ayetinde geçmektedir. "Sonra yaklaştı" anlamına gelmektedir.

Maḥrem-i bezm-gâh-ı kurb-ı ḥudâ
Zîb-baḥşâ-yı şadr-ı "sümme denâ" (BN.189)

İn hüve illa, Necm suresinin 4. Ayetidir. Kelime anlamı olarak "onun size söyledikleri" anlamına gelmektedir.

Maḥbub-ı Ḥudâ mü'temen-i in hüve illâ
Âyîne-i dîdâr-ı 'atâ-yı Şamedânî (N.5/6)

Müddesir suresi, Kur'an-ı Kerim'in 74. Suresi olup 56 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak "örtünüp bürünen" anlamına gelmektedir. Divanda bir defa geçmektedir. (BN.128). **Eyyühe'l-müddeşir kum u enzir**, Müddesir suresinin 1 ve 2. ayetidir. Anlamı olarak, "Ey örtüsüne bürünen kalk ve uyar." demektir.

Didi bâ- emr-i îzid ü kâdir
Eyyühe'l-müddeşir kum u enzir (BN.128)

Leyl suresi, Kur'an-ı Kerim'in 92. suresi olup 21 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak "gece" anlamına gelmektedir. Divan'da bir defa geçmektedir. (K.18/18). **Ve'l- leyl**, Leyl suresinin ilk ayetidir. Kelime anlamı olarak "geceye ant olsun" anlamına gelmektedir.

Beyâz-ı muşḥaf-ı ruḥsârı şanma ḥaṭ-ı resân oldı
Sevâd-ı sûre-i "Ve'l- leyl" dir anda 'ıyân oldı (K.18/18)

Alak suresi, Kur'an-ı Kerim'in 96. suresi olup 19 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak "kan pırtısı" anlamına gelmektedir. Divan'da Alak suresi bir defa geçmektedir. (BN.103). **İkra**, Alak suresinin ilk ayeti olup kelime anlamı olarak "oku" anlamına gelmektedir.

Sûre-i ikra'ı idüp tertîl

Ƙıldı teblîğ-i vaḥy-i Rabb-ı Celîl

(BN.103)

Kadir suresi, Kur'an-ı Kerim'in 97. suresi olup 5 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak, azamet ve şeref anlamına gelmektedir. Kadir Suresi Divan'da bir defa geçmektedir. (N.11/13). **Leyletü'l ƙadr**, Kadir suresinin, ilk ayetinde geçmektedir. Kelime anlamı olarak, "Kadir gecesinde" anlamına gelmektedir.

Leyletü'l ƙadr-veş şeref-perver

Şâm-ı 'îd-i meserret-i ḥôş-ter

(N.11/13)

Kevser suresi, Kur'an-ı Kerim'in 108. suresi olup 3 ayettir. Mekke'de nüzul olmuştur. Kelime anlamı olarak hayır ve bereket anlamına gelmektedir. Divan'da Kevser suresi iki defa geçer. (T.58/5) ve (G.133/5).

Yazıldı **sûre-i Kevşer** kenâr-ı câm-ı lebe

Demîde-mûy değil taraf-ı la'l-i nâbında

(T.58/5)

Divan'da bazı hadislerde bulunmaktadır. Hadisler Peygamberin sözü, emir ve davranışlarıdır. Divan'da geçen ilk hadis "**Sekaleyn**" hadisidir. Hadis kısaca "*Size sekaleyni bırakıyorum ki onlara sınıksız sarılasınız asla delalete düşmeyesiniz. Onlar; Allah'ın kitabı ve Ehl-i beytimdir.*"²⁸

Biset-namede peygamberin nurunun iki cihanı aydınlattığına vurgu yapan bir beyitte sekaleyn hadisi şu şekilde geçmektedir;

Buldı ol nûr ile şeref kevneyn

Müstenîr oldu ser-be-ser **şekaleyn**

(BN.25)

Divan'da bulunan hadislerden biri de "levlak" hadisidir. Hadisin tam hali "**Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk**" yani "*Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.*"

²⁸ Âdem DÖLEK, Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt.4, Sayı 3, 2004, s.145-168

şeklindedir. Bu hadis bir kudsi hadis olup, Allah tarafından ilham edilen sözlerdir. Peygamber sevgi ve övgüsünü ifade eden bir hadistir.²⁹

Zînet-efzâ-yı maḥfil-i “levlak”

İllet-i âferîniş-i eflak

(BN.210)

Divan’da geçen bir diğer hadis Sultan Ahmet için yazılmış olan tarih manzumesinde geçmekte olup “İnne me’l-a ‘mālū bi’n-niyyāt” şeklindedir. Hadis Ömer b. El-Hattab’dan rivayet edilmiş olup “Ameller niyetlere göredir.” Anlamına gelen bir hadistir.³⁰

İnne me’l-a ‘mālū bi’n-niyyāt mişdākınca bel

Bā ‘iṣ-i neyl-i şevāb ü ecr olur böyle eşer

(T.38/17)

1.1.13 Dini Gün ve Geceler

1.1.13.1 Mevlid Kandili

Mevlid, Arapça doğmak anlamına gelir. İslam coğrafyasında özellikle Hz. Muhammed’in veladeti hasebiyle törenlerin yapıldığı bir gündür. Divan’da bugün şam-ı mevlid şeklinde geçmektedir. Peygamber’in doğuşu ile alemin hoş olduğunu gönüllerin aşk ile bağlandığından bahsedilmiştir.

Nice dil-beste olmasın ‘âlem

Ki odur şâm-ı mevlid-i hûş-dem

(N.11/12)

1.1.13.2 Kadir Gecesi

Kadir gecesi, Kur’an-ı Kerim’in indirilmeye başlandığı gece olarak kabul edilmekte ve Kur’an’da “leyletü’l kadr” şeklinde bu geceden bahsedilmektedir.

²⁹ Ali YILDIRIM, “Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım” Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları, **ESTAD**, Cilt.1 Sayı.1, 2018, s.154-168

³⁰ Nuri TUĞLU, Niyet Amel İlişkisi Bağlamında “Niyetler Amellere Göredir.” Hadisi Üzerinde Bir Yorum Denemesi, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt.12, Sayı.2, 2012, s.9-25

Gecenin İslam dini inanırları tarafından her sene Ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde kutlanır. Divan’da “leyletül kadr” şeklinde ve bir bayram gecesı olarak bahsedilmektedir.

Leyletü’l kadr-veş şeref-perver

Şâm-ı ‘îd-i meserret-i hûş-ter

(N.11/13)

1.1.13.3 Bayramlar

İslam dininde iki dini bayram vardır. Bunlardan ilki Ramazan Bayramı diğeri ise Kurban Bayramıdır. Ramazan Bayramı, ramazan ayının bitmesinin ardından kutlanır. Kurban Bayramı ise Zilhicce ayının onuncu günü gerçekleşir. Divan’da bu bayramlardan şu şekilde bahsedilmektedir.

Ramazan Bayramının geldiğini söyleyen beyitte bayrama kavuşulduğunu zikretmiştir.

Müntec-i ‘îd-i vişâl olmalıdır âhîr-i kâr

Sâl-i va’inde eğerçi **ramazân** oldu yine

(K.23/30)

Bu beyitte ise Kurban Bayramından bahsedildiği görölmektedir. Kebş kelimesi Arapça koç anlamına gelmektedir. Kesilen koçun insanın fidyesi olduğunu, alemin bayrama kavuştuğunu şair ifade etmiştir.

Kebş-i cân-ı ‘âşîkân mânend-i bismil fidyedir

Dinse İshâk ‘âlem-i vuşlatda ger **bayramdır**

(G.33/6)

1.1.14 Kâbe

Kâbe, Divan’da sevgilinin saçının rengi ile ilgili beyitlerde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Rehâ-çarîn olamam kayddan tine ser-i mû

Harîm-i Ka’be-i gîsûyı me’men itsem de

(G.145/2)

1.1.15 Namaz

Divan’da namaz, salat olarak geçmektedir. Beyitlerde namaz, inciye ve ırmağa benzetilmiştir.

Niçe dürr-i **şalât** ü teslîmât
Olsun ithâf-ı dergehiñ bi’z-zât (BN.273)

Dem-be-dem cûy-ı **şalât** u ‘ayn-ı selsâl-i selâm
Ravza-i cennet-mişâliñ eyleye pür-âb ü tâb (N.4/28)

1.1.16 Oruç

Divan’da oruç kelimesi rûz kelimesi ile karşılanmış, *mâh-ı ruz*, oruç ayı şeklinde bir şekilde kullanılmıştır.

Ba’ş olunduğda ‘âleme çün nûr
Mâh-ı **rûze** idi o vâkt-i sürûr (BN.88)

1.1.17 Miraç

Peygamber’in mucizelerinden biri olan Miraç’tan, Divan’da hem Miraç hem de kavseyn kelimesi ile bahsedilmiştir. Miraç hadisesi, gerçekleştiğinde Allah ve peygamber arasında iki yay arası boşluk kaldığı zikredilmiştir. İki alemin efendisinin makamının yüce kavseyn olduğunu söylemektedir.

Oldı **mi’râc** ile semâvâta
Zîver-efgen kuşûr-ı cennâta (BN.230)

Yegâne seyyid-i kevneyn ü mürsel-i şekaleyn
Güzîn-i mesned-i “**kavseyn**” ü nûr-ı çeşm-i enâm (N.10/6)

1.1.17.1 Refref ve Burak

Miraç hadisesinde Hz. Muhammed’in üzerine binerek yolculuk yaptığı hayvanlardır. Hz. Muhammed’in Mekke’den Kudüs’e Burak ile oradan semaya

yükselişini ise Refref ve Cebrail ile yaptığı bilinmektedir. Peygamberin övüldüğü bir beyitte Refref ve Burak'tan şu şekilde bahsedilmektedir;

‘Ulüvv-i kadrine nisbetle dündür gerdûn

Sümüvv-i câhına irmez ne **Refref** ü ne **Burâk**

(N.8/2)

1.1.18 Yecüc

Kuran'da Yecüc ve Mecüc kavmi olarak geçer. Bu kavmin ortalığı fitne ve anarşiye boğacağından bahsedilir. Divan'da bir beyitte sadece Yecücden bahsedilmiştir. Cihanın neşeli ve sevinçli olması için bedenini Yecüc hüznüne karşı set çektiğinden bahsetmiştir.

‘Aceb mi hurrem olursa cihâniyân ki hüdâ

Vücûdun eyledi **ye’cüc**-i hüzne sedd-i sedîd

(K.15/37)

1.1.19 Müna /Mina

Müna, hacıların Mekke-i Mükerreme’de Kurban Bayramı’nda kurban kestikleri ve şeytan taşıladıkları yerin adıdır. Beyitte, padişahın saltanatı ve devleti övülmektedir. Devlette, Mina’da yaşanan coşkulu havanın hâkim olduğu dile getirilmiştir.

Zamân- devleti dâd ü sitâd-ı râhat ile

Mişâl-i sûk-ı **Münâ** mevsim-i meserretidir

(K.14/25)

1.2 TASAVVUF

1.2.1 Âlem

Âlem kelimesi Arapça bir kelime olup yerde ve gökte yaratılan her şeyi kapsayan kâinat anlamındaki kelimedir. Tasavvufta, iki türlü alemden bahsedilmektedir. Bunlar ruhani ve cismi âlemlerdir. Âlemler birbiri ardınca gelen beyaz dairler olarak tasavvur edilmiştir. Bu dairelerin hepsini kuşatan Allah'tır. “Merkezi çevreleyen beyaz daire, insanın üzerinde halife olduğu ve emrine verildiği alemin dairesidir. Âlemler arasındaki bölümlerin kuşattığı yere kadar merkezin dışında kalan dört çizgi ise,

âlemlerin arasını ayıran fasılalardır. Bu, ortaya koymuş olduğumuz sırrın gerçekleştirilmesinin misalidir.”³¹

Divan’da âlem kelimesi ile çoğunlukla cismani âlem kastedilmiştir. Âlem kelimesinin Divan’da geçmiş olduğu beyitlere bakmak gerekirse;

Beyitte, dünyanın bir meclise benzetildiği, bu mecliste peygamberin insanlardan ayrılarak bir kenara çekildiğinden bahsetmektedir.

Bezm-i ‘âlemden eyleyüp ’uzlet

İhtiyâr eylemiş idi vahdet

(BN.69)

Divan’da Sultan Mahmut’un övgüsünde yazılmış olan kasidede âlem ferah bir deniz gibi düşünülmüştür.

Hevâşın buldı keştî-i ferah ’ummân- ı ‘âlemde

Sezâdır fûlk-i dil sâhil-tırâz- şevk ise zîrâ

(K.31/2)

1.2.2 İrfan

İrfan sözcüğü kelime anlamı olarak bilme anlamına gelmektedir. “Tasavvufta ise irfan, ilahi bir feyiz olarak kâinatın sırlarını bilme kudretidir, ilahi sezgidir, ilimden çok üstündür, Allah vergisidir. İrfan ilm-i ledün olarak da anılmıştır. Bir şeyin iç yüzünü, doğuracağı sonuçları anlayabilmek için irfan sahibi olmak gerekir. İrfan özden doğar, arifte sezgi vardır.”³²

Divan’da irfan sözcüğü ile Hz. Muhammed’in bilgisinden bahsedilmiş onun iki cihandaki bilgilere vakıf olduğu söylenmiştir.

Oldı ol şâh-ı milketi ‘irfân

Şâdî-bağşâ-yı hâtır-ı dü cihân

(BN.38)

1.2.3 Makam-ı Çihil

Makam-ı Çihil, dört makam demektir. Tasavvufta dört kapı ve kırk makamdan bahsedilir. “Dört kapıdan maksat, şerîat, tarîkat, marîfet ve hakîkattir. Kırk makam

³¹ Zafer ERGİNLİ, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınları, İstanbul 2006, s.93

³² Abdullah KARA, *İzzi Divanı (Tenkitli Metin İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi 2007, s.58

ise, bu kapılardan girilerek kat edilecek kırk adet merdiven basamağıdır. Bunlardan onu şerîatta, onu tarîkatta, onu marîfette ve onu da hakikattedir

Makam-ı çihil, Divan’da bir defa peygamberin övgüsünde geçmektedir.

Sâl-i sinn-i mükerremi ey dil

Oldı çün vâsıl-ı **mağâm-ı çihil**

(BN.62)

1.2.4 Mürid

Kelime anlamı olarak irade gösteren, talep ve arzu eden anlamına gelmektedir. Tasavvufi anlam olarak Allah’ın iradesinden başka bir şey istemeyen, Allah’a teslim olan, tarikata giren şeyhine bağlanan anlamına gelmektedir. Müridlerin temel özellikleri ortaya koymuş oldukları iradedir. Hakk’a ulaşma yolunda göstermiş oldukları irade aslında bir nevi kendi iradelerini Allah’ın iradesi için terk etmektir. Mürid kelimesinden önce bu kelimeyi karşılamak için irade kavramının kullanıldığı, mürid ve murad kelimelerinin ilişkilendirildiği bilinmektedir.³³

Beyitte, müridin vuslata ermek için çile çekmesi anlatılmaktadır.

Mürîd-i vuşlat-ı dil-ḥâhe çekdirir çille

Bu tekye gâhda İshâk ârzû-yı murâd

(G.16/5)

1.2.5 Tevhid

Vahd kökünden gelmekte olup kelime anlamı olarak bir şeyin tek ve bir olduğunu kabul etmek demektir. Tevhid, tasavvuf anlayışına göre Allah’ın varlığının birliğinin tekliğini yani vücud sıfatını ve Samet adını da içinde barındıran bir kavramdır. “Sûfilere göre tevhid duygu ve sevgi ağırlıklıdır, keşif ve ilhama dayanır ve sülûkü gerektirir. Sûfiler tevhid konusunda kendilerine özgü, anlaşılması güç bir dil kullanır. Bu dil vecd ehlinin işaret dilidir. Sûfiler bu dilin açıklanması ve yorumlanması halinde daha kapalı duruma geleceğini söyler. Tasavvufî tevhid ibadet, ahlâk ve duygularla ilgili olduğu için aynı zamanda amel yönü ağır basan bir tevhiddir.”³⁴

Beyitte geçen, tevhid, vahd, la ilahe illa, ve hu kelimelerinin her biri Allah’ın birliğine vurgu yapan kelimelerdir.

³³ Süleyman Uludağ, Mürid, **DİA**, Cilt XXXII, İstanbul 2006, s.47-49

³⁴ Süleyman ULUDAĞ, Tevhid, **DİA**, Cilt. XLI, İstanbul 2012, s. 21-22

Dirdi **tevḥîd**-i Ḥaḳ idüp her sû
Vaḥdehû lâ ilâhe illâ-hû

(BN.151)

1.2.6 Vahdet

Vahdet kelimesi, tevhid kelimesi ile aynı anlamda olup Allah'ın varlığına birliğine ve tekliğini ifade etmektedir. Beyitte vahdet makamından bahsedilmekte olup Allah'ın birliğine erişmekte vahdet-i vücud yani Allah'ta yok olma aşamasına vasıl olmaktan bahsetmektedir.

Sâkin-i cây-gâh-ı **vaḥdet** idi

Cebhe-sây-ı zemîn-i tâ'at idi

(BN.81)

Vahdet kelimesi bu beyitte de kesretin zıttı olarak geçmektedir.

Sırr-ı **vaḥdetdir** olan mebnâsı cehr-i keşretiñ

Mihri gör kim 'âleme sermâye-i tenvir olur

(G.58/3)

1.2.7 Zikir

Zikir kelimesi anlam olarak bir şeyi hatırlamak, anmak anlamına gelmektedir. Dini bir terim olarak zikir kelimesi Allah'ı anmak anlamında kullanılmaktadır. Zikir hem kalben hem dil ile yapılabilir. Allah'ı tesbih etmek onun varlığını hissetmek, unutmamak anlamında da kullanılır.

Beyitte, Allah'ın varlığını insanlığa Peygamber'in zikrettiğini dile getirerek Peygamber bir mürşid gibi tasavvur edilmiştir.

Oldı hâdî hidâyete ḥalkı

Zikr idüp ḥalka vaḥdet-i Ḥaḳkı

(BN.148)

1.2.8 Çille

Farsça çihl (kırk) sözcüğünün çile, çille şeklinde söylenişi ile oluşmuştur. Kelime anlamı olarak kırk sayısını ifade eden sözcük tasavvufi anlamda insanın dünyevi duygularından nefsinden azade olmak için bazı davranışları terk etmesidir. Genel anlamı ile çile kırk gün boyunca kişinin yalnız ibadet edip hayatta kalacak kadar

beslenerek dünya işinden elini eteğini çekmesini ifade etmektedir. Fakat farklı çile uygulamaları da bulunmaktadır bunlardan bazıları iftarsız oruç tutmak, evlenmemek, sabaha kadar uyumadan ibadette bulunmak gibi.

Beyitte çille şeklinde geçen kavram, müridin gönlüne acı çektiğinden bahsetmektedir. Müridlerin dünyada arzularına vasıl olmaları için çileden geçmeleri gerektiğini beyitte şu şekilde ifade etmiştir;

Mürîd-i vuşlat-ı dil-ḥâhe çekdirir **çille**

Bu tekye gâhda İshâk ârzû-yı murâd (G.16/5)

1.2.9 La ve İlla

La kelime anlamı olarak, yokluk demektir. İlla ise Allah'ın varlığı demektir. Kelime-i Tevhid'de bu iki kelime birlikte kullanılmaktadır. Allah'ın varlığından başka bir varlığın olmadığını ifade eden bu sözcükler beyitte güneşin en yüksek noktasını ifade etmektedir. Güneşin alemi aydınlatışındaki nurun la ve illa aşkından olduğundan bahsetmektedir.

Beyitte aşk, kelime-i tevhid burcunda doğan bir güneştir bütün dünyayı da gece gündüz aydınlatacaktır. Bu güneş yalnız iman edenlerin görebileceği bir güneştir.

İtse lâıyık rûz u şeb tenvir kalb-i 'âlemi

Âfıtâb-ı evc- gâh-ı **lâ ve illâ** 'ışkıdır (G.54/4)

1.2.10 Tevekkül

Tevekkül kelime anlamı olarak yazgıya teslimiyet, her şeyi Allah' tan beklemektir. Tevekkül tasavvufta bir mertebedir. “Tevekkülün esasında Allah'a güven ve teslimiyet vardır. Allah, yarattığı varlıkları kendi hallerine bırakmayarak rızklarını takdir etmiş ve dünyayı da tüm mahlûkatın yaşayabileceği, rızkını temin edebileceği bir mekân olarak tanzim etmiştir. Allah, her canlının rızkının kendisine ait olduğunu bildirerek sadece kendisine güvenilmesini ve başkasından rızk talep edilmemesini istemiştir. O halde Rezzâk olan Allah'a tevekkül ederek tamamen O'na teslim olmak gerekir.”³⁵

³⁵ Mansur GÖKCAN, Tasavvufta Tevekkül Anlayışı, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 18, sayı 1, Haziran 2018, s. 131-165.

Beyitte, bakmayı bilenlerin tedbirlerine çok güvenmediğini tevekkül ederek Allah'ın takdirlerini kabul ettikleri dile getirilmiştir.

Ma'nî-i taqdîr-i hâkkı fehm iden ehl-i nazar

Lafz-ı tedbire nigâh itmez **tevekkül**- gîr olur

(G.58/2)

1.2.11 Kesret

Kesret kelimesi çokluk anlamına gelmektedir. Tasavvufta vahdetin karşıtı olarak çokluğa karşılık gelmektedir.

Beyitte, kesret kelimesi vahdet kelimesi ile birlikte kullanılarak tezat sanatı yapılmış, Allah'ın tekliğini aleme tarif edenin aslında çokluklar olduğunu yani yaratılan her şeyin aslında bire götürdüğünü ifade etmiştir.

Keşretdir olan vahdeti âfâka mu'arrif

Terkîb iledir müfrede her ma'nî-i vâfi

(G.161/3)

1.2.12 Zahid

Zahid kelimesi Arapça zühd kökünden türemiş kelime anlamı olarak dünya işlerinden çekilme, Allah korkusu ile günahattan çekinerek ibadete yönelme, ahiret için dünya işlerinden vazgeçme ya da Allah için hem dünya hem de ahiretten vazgeçme anlamlarına gelir.

Klasik Türk edebiyatında zahid genellikle olumsuz bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. "... Divan şiirinde sık sık söz konusu edilen ve şairlerin pek çok olumsuz eleştirisine maruz kalan bir insan tipini temsil eder. Zâhidin tenkit edilmesinin temel sebebi; zühd-i bârid veya zühd-i huşk adlarıyla da anılan soğuk ve kuru bir zühd anlayışını benimsemesi, kaba ve ham sofuluğu, şekilci ve merasimci oluşu, katı ve sert dindarlığı, riyası ve yobazlığıdır."³⁶

Şair, beyitte zahide sesleneler sevgilisini bir kere görebilseydi ona kulluğu canına minnet bileceğini söylemektedir.

Cânıña minnet bilürdüñ kulluğın İshâk-veş

Zâhidâ görsen eger bir kez şeh-i hûbânımı

(G.149/6)

³⁶ Nurgül SUCU, Zâhid-Sûfî Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri, İSTEM, Cilt/Sayı 10, Aralık 2007, s. 227-253

1.2.13 Nun Harfi ve Kaf Harfi

Divan'da geçen kaf ve nun harfleri birleşerek “کن” sözcüğünü oluşturur. Kün sözcüğü “ol” manasında emirdir. Allah'ın “ol” emrini ifade eder. İskender Pala, edebiyatta ol emri ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur. “Genelde Türk dinî-tasavvufî edebiyatında, özellikle de Bektaşilik ve Alevîlik gibi zümre edebiyatlarında bu kelime ve ibarelerin remzi olarak “kâf u nûn, kâf u nûn hitabı/emri, vücûd-ı kün fe-kün” gibi tabirlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa tasavvuf ve tekke şiirinde Allah'ın kudreti, kâinatı yoktan yaratması, yaratılış anı ve zamanı ile fâil-i mutlak olarak tasarrufu bu ifadelerle vurgulanmıştır. Bunların Türkçe'deki karşılıkları olan “ol, ol deyince olma, yaratma, yoktan yaratma, halketme, vücut bulma” gibi kelime ve deyimler de kün kelimesiyle türevlerinin ifade ettiği mâna ve mazmunu anlatır.³⁷”

Divan da nun ve kaf harfinden şu şekilde bahsedilmektedir

‘İrfânı içündür şuver-i cümle-i ‘âlem

Âyine-i icâd idene **nûn ile kâfi**

(G.161/4)

1.3.27 Zahir ve Batın

Zahir, Arapça bir kelime olup bir şeyin görünen yüzü tarafı anlamına gelmektedir. Yani aşikâr olandır. Zahirin zıddı ise batındır. Batın içte gizli olan sır esrar anlamına gelmektedir. “Batın Allah'ın dört isminden biri Evvel, Ahir, Zahir ve Batın. Bunlara ana adlar denir. Bu halde zahir- batın, aşikâr-pinhan, açık-gizli, ayan-nihan O'dur.”³⁸ Her zahirin bir batını vardır. Batın ayetlerin ve hadislerin ancak arifler ve veliler tarafından bilinen gizli anlamlarına batın denir.

Divan'da zahir ve batından bir defa bahsedilmiştir. Farsça yazılan bir gazelde şair aslında ne kadar gezilse araştırılsa yalnız tek maksadın zahir ve batında olduğunu ifade etmektedir.

Her ki-râ der-**zâhir** ü **bâtın** buved maşşad yeki

Ferd-i vâhid geşte ez-her çiz cüst ü cûy-i

(G.127/12)

³⁷ İskender PALA, Kün, **DİA**, Cilt. XXVI, İstanbul 2002, s.552-53

³⁸ Süleyman ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s.68

1.3 TARİKAT MENSUPLARI

1.3.1 Mevlevi

Anadolu’da kurulan ikinci büyük tarikat Mevlâna Celaleddin Rumi’ye nispet edilen Mevlevilik’tir. Mevlana’nın oğlu Sultan Veled tarikatın teşkilatlanmasında birinci derecede rol oynamıştır. Mevlevi hanelerin adedi diğer tarikatlara ait tekkelerin sayısına göre az ise de geniş bir alan üzerinde kurulmaları ve birçok birimi ihtiva etmeleri sebebiyle onlardan ayrılır. Tarikatın merkez dergâhı Konya’daki dergahtır.³⁹

Divan’da, Sultan III. Ahmet adına yazılan kasidede Mevlevilik bir defa geçmektedir. Baharın gelişi Mevlevilik terimleri ile tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Kudûm-ı **mevleviyân**-ı gül ile şeyh-i bahâr
Hezârı tekye-i gülşende eyledi kârî

(K.12/10)

1.3.2 Kızılbaş

Alevi Arapça bir kelimedir. “Hz. Ali isminin nisbesidir. Hz. Ali’ye mensub olanlar demektir. Hz. Muhammed’den sonra Hz. Ali’yi imam olarak tanıyanlar. Bu kelime aynı zamanda Hz. Ali’nin soyundan gelenler için de kullanılır.”⁴⁰

Divan’ da Alevi kelimesi “Kızılbaş şeklinde üç farklı gazelde zikredilmiş “*Kızılbaş seri*” şeklinde ifade edilmiştir.

Beyitte geçen Rafizi sözcüğü kelime anlamı olarak terk eden demektir. Kelime, Zeyd b. Ali’nin Emevilere karşı başlattığı isyan esnasında onu terk eden İmamilere denilmiştir. Daha sonra üç halifeyi reddeden bazı Şii gruplarına da rafizi denildiği bilinmektedir. Divan’da Sadrazam Ali Paşa’nın (Şehit Ali Paşa) övgüsünde yazılan kasidede Kızılbaş ve Rafizilik birlikte zikredilmiştir.

Şârim-i tedbiri kaç’ itdi Kızılbaşın serin
Râfızî ser-cümle mağlûb oldu Ehl-i sünnete

(K.27/11)⁴¹

³⁹ Mustafa KARA, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992 s.67

⁴⁰ Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, (3.basım) İstanbul 2005, s.13

⁴¹ Rafizilik, Rafz ehli, Divan’da bu beyitten başka ve bir başka K/21-10, K/21-11 numaralı beyitlerde geçmektedir. Beyitler Osmanlı Devleti’nin 50. Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi övgüsünde kaleme alındığı tespit edilen kasidede bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TOPLUM VE TOPLUMA AİT UNSURLAR

2.1. DEVLET VE DEVLET İLE İLGİLİ UNSURLAR

2.1.1. DEVLET

Divan'da devlet kelimesinden kast Osmanlı Devleti'nin kendisidir. Şair, Osmanlı'nın yöneten kadrosundan olduğu için devletin içinde ve padişaha yakın bir isim olarak kasidelerinde devleti ile ilgili unsurlara sıklıkla değinmiştir. Çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin övüldüğü görülmektedir.

Devletin haram dairesinde hizmetçilerinin her biri himmetlerini parmak ucunda gece ve gündüz hizmet eder, padişahın para kesesinin ipliği merhamettendir. Padişahın vasıflarının pek çoğunun övüldüğü görülmektedir.

Harîm-i **devleti** huddamınıñ beher şeb ü rûz

Enâmil-i himemi şurre-bend-i re'fetdir

(K.14/36)

Gül bahçesinin süsü ziynetlerle kaplı bir devlettir çünkü biricik zatı seçkin şahsiyeti işe en iyisini bağışlayan övünmeye layıktır. Şair padişahın devletinin seçkinliğini övmüş bunun nedeninin de padişahın kalitesine yormuştur.

Zîver-i gülşen-i zîbende-i **devletdir** kim

Faḫr ider zât-ı vahîdiyle bihîn şadr-ı 'atâ

(K.25/15)

2.1.1.1. Padişah, Saltanat, Taht

Padişahı ve yönetimi temsil eden ifadelerin bir arada inceleneceği bu kısımda doğrudan saltanat ve taht kavramlarının da padişaha ait olmasından mütevellit birbirinden ayrı düşünülmemiştir.

O padişahın billurdan sarayının kudretinin karşısında ay ışığının eksik bir hizmetçi gibi kaldığını söyleyerek padişahın sarayını ve kudretini övmüştür.

O **pâdişâh** ki mînâ-sarây-ı şevketinin

Meh-i münîr de eksikli bir perestârı

(K.12/35)

Baştan başa her yer o padişahın başarıları ile doldu, padişahın şiddetinin korkusu ile düşmanların kalbi keder içindedir. Şair padişahın hem zaferlerini hem de düşmana nasıl korku saldığını dile getirmiştir.

O **pâdişâh**-ı muzaffer ki oldı ser-tâ-ser

Hirâs-ı kahrı ile pür-keder dil-i a' dâ

(K.13/13)

O padişahın süslü sarayı adalet yeridir. Kazancının nuru katıksızdır baştan ayağa rahmet ayetiyle doludur diyen şair padişahın hem adil hem haram yemeyen hem de Allah'ın rahmetine mahzar olmuş bir hükümdar olduğunu saltanatının kutluluğundan bahsetmiştir.

Tâc-dâr-ı **salṭanat** zîb-i sarây-ı ma' delet

Âyet-i rahmet ser-â-pâ maḥẓ-ı nûr-ı sūddur

(K.26/6)

Madem ki saltanatınla yönettiğin sarayın imar edilmiştir o zaman Hüda sarayını süslesin diyerek şair padişahın sarayını devletini imar ettiğini düzenlediğini gerisini Allah'ın kudretiyle güzelleşeceğini söylemektedir. Padişahın sarayı için dua edilmiştir.

Zîver-i Dârü's-sa' âde eylesün zâtın Hudâ

Tâ sarây-ı **salṭanat** mâdâm kim ma' mûrdur

(K.28/35)

Padişah, Sultan Ahmet'in övüldüğü beyitte onun tahtının süslü işlemeli zatı gibi hürmete layık adaletli ve ihsanlı bir taht olduğunu söyleyerek ad aktarması da yapmıştır. Tahtın adil ve ihsan sahibi olmasından kasıt tahta oturan padişahın tabiatlarını övmektir.

Cenâb-ı Ḥazret-i Sulṭân Aḥmed-i ğâzî

Ki zât-ı pâki tırâz-ı **serîr**-i 'adl ü 'aṭâ

(K.13/19)

Şair Sultan Mahmut'un saltanatının tebriki için yazmış olduğu kasidede, alemin gözü sevinmeye layıktır çünkü Sultan Mahmut Han heybetli tahtının padişahı olmuştur.

‘Ayn- ‘âlem olsa şâyândır beher lahza qarîr
Pâdişâh-ı **taht**-ı şevket çünki Hân Maḥmûddur

(K.26/4)

2.1.1.2. Cûlus, Hutbe, Hümayun, Bar-gah

Cûlus, kelime anlamı olarak oturmak demektir. Padişahların tahta oturması vesilesiyle yapılan kutlamalar anlamına gelmektedir. Cûlus törenlerinde padişahlar aynı zamanda bahşîş de dağıtmaktadır. Divan’da cûlus sultan Ahmet’in tahta çıkması ile alakalı beyitler bulunmakta olup bugüne şair tarih düşürmüştür.

Şahların şahı doğruluk eden tahtına yüz uğur ve bereketle cûlus eyledi, Hamd olsun bu zamanda sevinçliyiz demektedir.

Taht-ı şâhenşâhiye şad yümn ile itdi **cûlûs**
Ḥamdü li’llâh bu dem- ḥurremde şâh-ı dâd-ger

(T.34/7)

Arzunun olgunluğu ile onu hesap ettim, Cem makam, Sultan Ahmet Han bin vakit ile cûlus etti. Şair hem Sultan Ahmet’in cûlusuna tarih düşürmüş hem de kendisinin Cem sultana benzediğini söylemiştir.

Kemâl-i şevk ile anı ḥisâb itdim olup târîḥ
Cûlûs itdi hezâr ‘izz ile Sultân Aḥmed-i Cem-câh

(T.35/4)

Hutbe kelimesi anlam olarak İlahi emir ve yasakları cemaate beyan ve ihtar etmektir. Padişahlar tahta çıktıktan sonra kendi adlarına hutbe okuturlar. Hutbe okutmak saltanat nişanelerindendir. Padişahın bir nevi zatının padişahlığını ilan edişidir. Divan’da süslü bir hutbeden korkusuz bir hatipten ve adaletinin sığınılacak yeri olarak padişahın vasıflarından bahsetmiştir.

O pâdişâh-ı ‘adâlet-penâh kim nâmı
Tırâz-ı **huṭbe**-i emn-i ḥaṭîb-i râḥatdır

(K.14/23)

Hümayun, Farsça bir kelime olup anlam olarak padişaha ait demektir. Padişahın sınırlarından ve ona ait olan yenilikten bahsederken padişahı hilafetin güneşi olarak ifade etmiştir.

Münḥaşır şahs-ı **hümâyûnına** nev‘i çün kim

Ferddir evc-i hilâfetde o hürşîd-sîmâ

(K.16/23)

Padişahın yaptırmış olduğu kasr için yazılan tarih manzumesinde padişahın divanhaneşi anlamına gelen bar-gah kelimesi de kullanılmış kasrı bar-gah olarak ifade edip ruhu ferahlatan yüce bir köşk olduğunu söylemiştir.

Öyle kaşr-ı rûh-efzâ-yı bülend-eyvân kim

Oldığı dem yümn ü behcetle temâm ol **bâr-gâh**

(T.39/13)

2.1.1.3. *Ferman, Fetva, Tuğra, Fetih*

Padişahın yazılı işleri ve işleri ile ilgili terimler, padişahın savaş başarıları bu kısımda birlikte incelenmiştir.

Ferman kelime anlamı olarak emir ve tebliğ anlamlarına gelmektedir. Padişahın emirlerini kastetmektedir. Padişaha dua edildiği beyitte, gül bahçesine benzeyen ömrü ve devleti her zaman baharı yaşasın, fermanına buyruğuna halkı daima ayrılmamak üzere inkıyad etsin.

Gülzâr- ı ‘ömr ü devleti her dem bahâr olup

Fermânınıñ esîr ola halk imtisaline

(K.29/40)

Fetva kelime anlamı olarak bir hadise bir muamele hakkında ehli kişinin haber vermesi, o hükme ait verilen malumat bilgi anlamlarına gelmektedir. Divan’da fetva kelimesi padişahın kokulu kalemi ile yazılmış ihsanından kuvvetinden

O bihîn hâme-i müşgîn ile her **fetvâya**

İdicek yümn ile vaz’-ı ketebe ol min ‘âm

(K.21/15)

Tuğra, kelime anlamı olarak mühür demektir. Padişahın parlak elinin tuğrasının Hüma kuşunun kanadına ve yuvasına bile işaret edebileceğini söylemektedir. Padişahın kudretinin ve gücünün yüceliğini göstermek için kuşun kanadından yuvasına kadar mühür basabileceğini dile getirmiştir.

Pençe vü beyza-i **tuğra**-yı hümayûnı ider

Hey‘et-i lâne vü şehper-i hümayî iş‘âr

(K.24/28)

III. Ahmed döneminde yapılan fetihlere tarih düşürüldüğü gibi aynı zamanda kasidelerde de bu fetihler övülmüştür. Zaferlerinin daimî için dua ve bu durumdan duyulan neşe dile getirilmiştir.

Sürûr-ı **feth** ü zafer dem-be-dem ide tab'îñ

Ma'în-i âb-ı hayât-ı neşât-ı şevk-efzâ (K.13/33)

2.1.1.4. *Sadrazam (Veziriazam, Sadr, Hıdiv, Daver,)*

Sadrazam Damat İbrahim Paşa övgüsünde yazılan kasidenin bir beytinde İbrahim Paşa'nın vücudunun benliğinin sadarete bir ay gibi parladığını, adaletinin ise gökyüzünün yıldızı gibi olduğunu söylemektedir.

Vücûd-ı evc-i **şadâretde** bedr-i rahşende

Sipîhr-i ma'deletiñ zâtı necm-i rahşânı (K.20/36)

Kerem yıldızının yörüngesi sadrazamdır, gökyüzündeki himmetlerin merkezi noktasıdır diyen şair aslında sadrazamı bir güneş gibi kozmik unsurlardan hareketle tasvir etmiştir.

Şadr-ı a'zam medâr-ı necm- kerem

Nokta-i merkez-i sipîhr-i himem (T.10/16)

Sultan Ahmet Han'ın veziriazamının bilgili bir şahsiyet olup devlet yıldızının yörüngesinde süslü ve yüce sadaretinin olduğunu söylemektedir.

Medâr-ı necm-i devlet zîb-bağş-ı **şadr-ı vâlâdır**

Vezîr-i a'zam-ı Sulţân Ahmed Hân-ı dâîdâr (T.44/7)

Hıdiv, Farsça vezir, asaf ve kral naibi anlamına gelmektedir. Padişahın saltanatının ve devletinin yüceliğinden bahsedilen beyitte sadrazamdan bahsedilmiştir.

Hıdiv-i merzbûm-ı salţanat zıll-ı 'atâ-yı Hâk

Şehenşâh-ı mu'allâ-taht-gâh-ı devlet-i 'ulyâ (K.31/5)

Daver kelimesi mecazi olarak hükümdarı ve veziri kastederek kullanılabilen bir kelimedir. Kasidede vezirin yardım sever açık elli bir vezir olduğundan bahsetmektedir.

O **dâver**-i himem-âver ki dest-i mekrümeti

Küşâda genc-i bihîn-gevher-i 'inâyettir (K.14/34)

2.1.1.5. *Şeyhülislam, Kapudan, Ka'im-makam, Silahdar, Kethuda*

Divan'ın 21. kasidesi muhteviyatından hareketle 50. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi övgüsünde yazıldığı tespit edilmiştir. Şeyhülislamlık makamının Osmanlı Devlet yönetimindeki yeri ve önemine bakıldığında şeri hükümlerin ve padişah fermanlarının onay kapısı olduğu görülmektedir. Bundan hareketle de makamın devlet yönetimindeki yeri anlaşılmaktadır.

Olsa meşşâta-i ruhsâr-ı 'arûs-ı eyyâm

Kilk-i mu'ciz-rağam-ı hâzret-i **Şeyhü'l-islâm** (K.21/1)

Kaptan Mustafa Paşa'nın görevine gelişine düşürülen manzumede kaptanlıkla ilgili özelliklerden denizle ilgili oluşundan kaynaklı bir anlam dünyası oluşturmuş, denizlerin merhametli bir incisi gibi olmasıyla Mustafa Paşa'da övülmüştür.

Leb-i deryâ sezadır olsa sâhil-bûs-ı tebrîki

Ķapûdân oldu dürr-i bahr-ı re'fet Muştafâ Pâşâ (T.60/4)

Ka'im-makam Paşa'nın kendisi için yazılan şiirde paşanın övgüsünden şu şekilde bahsedilmiştir.

Cenâb-ı hâzret-i **ķâ'im-makâm** pâşâ kim

Kerem nihâde nihâd-ı kerem-me'âbında (T.58/10)

Sarayın ileri gelen erkanından birinin unvanıdır. Silahdar Ağa şeklinde de hitap edilir. Silahdar ağalarının sorumluluğu sarayda bulunan ve padişahın hususi silahlarından sorumlu kişi olup savaşta merkezde padişahın yanında yer alırlardı. Silahdar Paşa için yazılan bir kasidede zatının merhametli oluşu ve makamının gökyüzü kadar yüce oluşuna övgü yapılmıştır.

Ne zât-ı mekrümet-verziş **silah-dâr**-ı şeh-i a'zam
Ki ferş-i âsitânı bûse-gâh-ı ins ü cân oldı (K.18/9)

Kethüdalar, Osmanlı Devlet sisteminde kalemiye sınıfına mensup olup devlet adamlarının ve padişahın yazı işlerinden esnaf denetiminden sorumlu olan kimselere denilmektedir. Divan'da Kethüda Muhammed Paşa'nın yaptırmış olduğu bir mimariye yazılan manzumede bu kavram geçmekte olup kethüdanın zatına dua edilmektedir.

Cenâb-ı **kethüdâ**-yı şadr-yı şadr-ı 'âlî-kadr-ı cûd-ârâ
Bu nev sâhil-sarây-ı neşve-zâyı eyledi ihyâ (T.59/1)

2.1.1.6. Şehzadeler, Sultanlar

Divan'da padişahın çocuklarından dört erkek iki kız olmak üzere bahsedilmekte olup şehzadelerin ve sultanların veladetlerine tarih yazıldığı görülmektedir. Şehzade Sultan Selim için (T/48), Şehzade Sultan Muhammed için (T/49), Şehzade Sultan İbrahim (T/50), Şehzade Sultan Murad (T/51), Hadice Sultan (T/52) ve Aîşe Sultan (G/53) numaralı tarih manzumeleri yazılmıştır. Şahıslar başlığı altında bu isimlerle ilgili bilgi verilmiştir.

Hoş **şehzâde**-i 'âlî-şiyem kim yümn-i teşrîfi
Bu ma'nâ-yı bihîndir gûş-ı câna eyleyen telkîn (T.50/3)

Nâz ile dünyâyâ şulb-i hân-ı Aḥmedden gelüp
Kıldı zîbâ 'Āyîşe **Sultân** saray-ı 'âlemi (T.53/7)

2.1.2.ADALET

Divan’da adalet kavramı ile ilgili olarak padişahın tabiatının ve hükümdar şahsiyetinin övülmek için kullanıldığı bir kelime olduğu görülmektedir. Adaletli bir yönetici devlet adamı olmanın öneminin beyitlerde sıkça vurgulandığı ve Sultan Ahmet’in bu meziyetinin övüldüğü görülmektedir.

Sultan Ahmet’in övülmüş olduğu beyitte padişahın zatının nurunun dünyaya bir ışık gibi olduğunu ve bu şahların şahının yegâne adaletli padişah olduğunu söylemektedir.

Zihî yegâne şehenşâh-ı **ma‘delet**-perver

Ki nûr-ı zât-ı hümâyûnı virdi dehre ziyâ (K.13/10)

Sultan Ahmet’in tahtının süslerinin onun adaletli ve cömert tabiatı olduğunu şair beyitte şu şekilde ifade ederek padişahı övmüştür;

Cenâb-ı hâzret-i Sultân Aḥmed-i gâzî

Ki zât-ı pâki tîrâz-ı serîr-i ‘**adl** ü ‘aṭâ (K.13/19)

Padişahın vasıflarının parlaklığını överken onun muhabbet sahibi adaletli ve hakikatten yana tavır sergilediğini söylemektedir.

‘**Adâlet** lâzım-ı mâhiyyet-i zât-ı hümâyûnı

Mehâbet vaşf-ı pâk-i **ma‘delet**-etvâridir ḥaḳḳâ (K.31/22)

2.2. ŞAHISLAR

2.2.1. Tarihi Şahsiyetler

2.2.1.1. Hükümdarlar, Şehzadeler, Kadın Sultanlar ve Devlet Adamları

2.2.1.1.1. I. Mahmut

Divanı'nda I. Mahmut'a yazılmış kasideler⁴² bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Sultan Mahmut kuyumculukla ilgilenmiştir. Bu özelliğinden de hareketle şair, Sultan Mahmut'u saltanatın yegâne cevheri olarak görmektedir.

Cenâb-ı Hâzret-i **Maḥmûd Hân-ı Ğâzî** kim

Yegâne gevher- i gencine-i ḫilâfetdir (K.14/22)

I. Mahmut, Sultan Ahmet Meydanı olarak bilinen At Meydanı'na bir külliye inşa ettirmiştir. Beyitte, padişahın devleti kır ata benzetilmiştir. Bu kır ata benzeyen devletin yanında cihanın ancak bir at meydanı olacağı söylenmiştir.

Hân-ı Maḥmûd-ı felek- mertebe kim şahn-ı cihân

Eşheb-i devletine olmada at meydânı (K.17/26)

Sultan I. Mahmud, yardımsever ve merhametli bir padişaktır. Kanunlara önem veren adil bir yönetici olduğu bilinmektedir. Bu yüzden kendisine Hudavendigâr lakabı verilmiştir. Şair, Sultan Mahmud'un yardımseverliğini ve adaletini beyitte övmüştür.

Cenâb-ı Hâzret-i **Maḥmud Hân-ı** 'âdil kim

Yed'i 'inâyetdir kisve-dûz-ı beyt-i nîzâm (K.19/7)

⁴² Sultan Mahmut'u methiye için yazılan kasideler: (K/26, K/29)

Beyitte Sultan Mahmut'un, Allah'ın gölgesi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca cömertliği ve adaleti hasebiyle övülmüştür.

Cihân-dâr-ı himem **Sultân Maḥmud**-ı kerem-ver kim
Vücûd-ı ma'delet- pîrâyesidir sâye-i Mevlâ (K.31/12)

2.2.1.1.2. III. Ahmet

Divan'da III. Ahmet'e yazılmış kasideler bulunmaktadır.⁴³ Sultan Ahmet'ten bahsederken övgü dolu sözler zikredilmiştir.

Beyitte alemin, sultan III. Ahmet'e dualar ettiği dile getirilmiştir.

Cenâb-ı Ḥazret-i **Sultân Aḥmed-i Şâliṣ**
Ki oldı şıdḳ ile'âlem anıñ şenâ-kârı (K.12/34)

Sultanın, lütufkar ve adaletli oluşundan beyitte şu şekilde bahsetmektedir;

Cenâb-ı Ḥazret-i **Sultân Aḥmed-i Ğâzî**
Ki zât-ı pâki tırâz-ı serîr-i 'adl ü 'atâ (K.13/19)

Beyitte, Sultan Ahmet'in yedi iklimin padişahı vakar bir sultan olduğu söylenmiştir.

Âyet-i rahmet-i Ḥaḳ pâdişehi heft iḳlîm
Ya'ni **Ḥân Aḥmed** o şâhenşeh-i dîhîm-vaḳâr (K.24/11)

⁴³ Divan'da (K.13,K.14,K.22,K.24,K.32,K.33) numaralı kasideler Sultan Ahmet için yazılmış K.32 numaralı kaside yaptırmış olduğu bir kütüphane, K.33 numaralı kaside ise yaptırmış olduğu bir kasır için yazılmış tarihlerdir. Sultan Ahmet'in cülusuna ve yaptırmış olduğu mimarilere düşürülen tarih manzumeleri (T.34, T.35,T.36,T.37,T.38 ve T.39) numaralı şiirlerdir. Toplamda Sultan Ahmet için yazılmış şiir sayısı 12'dir.

2.2.1.1.3. *Şehzade Selim*

Şehzade Selim 1706 yılında doğar. 1708 yılında vefat eder. Babası tahttayken İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Divan'da Şehzade Selim'in doğumuna bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Şehzadenin doğumuyla aleme mutluluk saçtığı dile getirilmiştir.

İşhâk- ı du'â-ı gûyî ol dem didi târîhin

Şehzâde Selîm oldu şâdî- fiken-i 'âlem

(T.48/11)

(H. 1119)

2.2.1.1.4. *Şehzade Muhammet*

Divan'da kendisinin doğumu için yazılmış bir tarih manzumesi vardır. Şair, Sultan Ahmet'in nesil hazinesine bir müjde daha geldiğini dile getirmiştir.

Didi târîhini ol demde İşhâk- ı du'â-ı gûyî

Muhammed müjde bâd âmed zi-genc-i nesl-i Ahmed Hân (T.49/6)

(H. 1124)

2.2.1.1.5. *Şehzade İbrahim*

1720 yılında doğmuş 1721 yılında vefat etmiştir. Babası III. Ahmed'in saltanatı yıllarında dünyaya gelmiştir. Divan'da şehzadenin doğumuna yazılmış bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Şehzadenin saraya bereketli geldiği beyitte dile getirilmiştir.

Didim târîh-i sâl-i mevlidin İşhâk-ı dâ'î-veş

Sarây-ı kevne geldi yümn ile **Şâhzâde İbrâhîm**

(T.50/7)

(H.1113)

2.2.1.1.6. *Şehzade Murat*

Şehzade Murat, 1707 yılında doğmuş aynı yıl ölmüştür. Şeyhülislam İshak Efendi, şehzadenin doğumuna bir tarih manzumesi yazmıştır.

Kıldı dil-germ-i neşât ‘âlemyânı hâkkâ
Neşve-i mevlid-i **Şehzâde Murâd**- ‘âlî (T.51/8)
(H.1119)

2.2.1.1.7. *Hadice Sultan*

1710 yılında doğmuştur. Annesi Rukiye kadındır. 14 yaşında Hafız Ahmed Paşa ile evlendirilmiştir. İstanbul’da Bülbülderesi çeşmesini, Annesi Rukiye kadının vefatında bir hayrat çeşme ve bir diğer çeşme daha yaptırır. 1738 yılında 28 yaşında ölmüştür. Yeni Cami haziresinde gömülüdür.⁴⁴ Divan’da Hatice Sultan’ın doğumu için bir tarih manzumesi yazmıştır. Şair Hatice Sultan’ı, “Allah cihanın süsü eylesin.” diye dua etmektedir.

Du’â idüp didi İshak o demde târîhin
Cihân-zîb ide Rabbim **Hadîce Sultânı** (T.52/7)
(H.1122)

2.2.1.1.8. *Ayşe Sultan*

Ayşe Sultan, 1718’de Topkapı Sarayında doğmuştur. Babası Sultan III. Ahmet annesi Emine Muhlise kadındır. İki evlilik yapmıştır. Kunduracızade İstanbullu Mehmed Paşa ile 6 yaşında nişanlanmış 10 yaşında evlenmiştir. Eşi vefat ettikten sonra Hatip Ahmed Paşa ile evlenir. 57 yaşında Ortaköy Sarayında ölmüştür. Turhan Hatice Sultan’ın türbesine Yeni Cami’ye gömülür. Şeyhülislam İshak Efendi, Ayşe Sultan’ın doğumuna bir tarih manzumesi yazmıştır. Şair, Ayşe Sultan’ın naz ile dünyaya gelip alem sarayını süslediğini dile getirmiştir.

⁴⁴ M. Çağatay ULUÇAY, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ötüken Neşriyat (5. basım), İstanbul 2011, s.140

Nâz ile dünyaya şulb-i Hân-ı Aḥmedden gelüp

Kıldı zîbâ ‘Âyişe Sultân sarây-ı ‘âlemi

(T.53/7)

(H. 1122)

2.2.1.1.9. Sadrazam Damat İbrahim Paşa

İbrahim Paşa, Nevşehir’de dünyaya gelmiştir. Bu yüzden Nevşehirli Damat İbrahim olarak da anılmaktadır. Kendisi İstanbul’a gelmiş ve sarayda önce helvacılar daha sonra baltacılar ocağına kaydolmuştur. Mora’nın alınmasından sonra Şehid Ali Paşa’nın sadaretinden boşalan göreve getirilmiştir. Ayrıca III. Ahmed’in, Şehid Ali Paşa ile evli olan Fatma Sultan adlı kızı ile de izdivaçları gerçekleşmiştir. “III. Ahmed, diğer sadrazamlardan farklı olarak damadına kendi kullandığı tuğralı zümrüt mührü “mühr-i hümâyun” olarak verdi.”⁴⁵

İbrahim Paşa, uzun yıllar süren savaş hayatından sıkılmış halkın daha çok sosyal ve mali işlerini düzeltmek için uğraşmıştır. Avrupa’da Nevşehir’de ve İstanbul’da pek çok imar çalışması yapmıştır. Bu çalışmalar daha çok toplumun ihtiyaçlarından ziyade sefahat için yapılmıştır. Bunlardan Kâğıthane’ye yaptırdığı Sadabat Kasrı en rağbet görenlerindendir. İbrahim Paşa görevi devam ettiği sürece sanata ve sanatçıya değer vermiş, edebiyatı desteklemiştir. 1 Ekim 1730 yılında Patrona Halil İsyanını çıkaranlar tarafından öldürülmüştür. Cesedi İstanbul’da gezdirilerek parçalanıp Sultan Ahmet Meydanına bırakılmıştır.

Divan’da İbrahim Paşa’nın zatının övüldüğü kasideler ve yaptırmış olduğu mimari eserlere yazılan tarihler yer almaktadır.⁴⁶ Hazret-i İbrahim diyerek şairin övdüğü kasidede Paşa’nın cömert bir insan olduğu bahsedilmektedir.

Oldı hem-nâmlığı **Hazret-i İbrâhîme**

Bezl-ḥân-ı kerem-i ṭab’ını mûcib ḥattâ

(K.25/28)

İbrahim Paşa’nın sadaretine yazılan tarih manzumesinde şu şekilde bahsedilmektedir.

⁴⁵ M.Münir AKTEPE, Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli, **DİA**, Cilt. VIII, İstanbul 1993, s.441-443

⁴⁶ K.14, K.20, K.23, K.25, T.41, T.42, T.43, T.44 numaralı şiirler Sadrazam Damat İbrahim Paşa için yazılmıştır.

Bu dem ey dil niçe ‘izzetle **İbrâhîm Efendimiz**

Rikâb-ı dâd-sâz-ı devlete kâ'im-makâm oldu

(T.41/19)

(H.1128)

İbrahim Paşa'nın cömert, sofrasından misafirinin eksik olmayan bir şahsiyet olduğu yine sadaretine düşürülen bir tarihte şöyle zikredilmiştir.

Çün oldu zât-ı kerimi **semiyy-i İbrâhîm**

Simât-ı cûdî ‘aceb mi olursa zayf-efzûn

(T.42/22)

(H.1128)

İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu kasırlardan birine yazılan tarihte İbrahim Paşa şu şekilde övülmektedir.

Şadr-ı a'zam medâr-ı necm-i kerem

Nokta-i merkez-i sipihr-i himem

(T.43/16)

Dürretü't-tât-ı husrevân-ı zamân

Çurretü'l- 'ayn-ı cümle-i şâhân

(T.43/28)

(H.1130)

2.2.1.1.10. Çorlulu Ali Paşa

Çorlu'da doğmuştur. Bir çiftçi ailesinin çocuğudur. 1700 yılında silahtarlık görevine getirilir. II. Mustafa döneminde yaptığı işler ile dikkat çeken Ali Paşa, onu kıskananlar tarafından saraydan uzaklaştırılır ve Edirne'ye vezir olarak tayin edilir. Edirne Vakasında II. Mustafa'yı indirip III. Mustafa tahta geçirilince Edirne'de üçüncü vezir olarak görev yapmaya devam eder. Daha sonra Kubbealtı'nda beşinci vezirlik görevine tayin edilmiştir. Bu görevdeyken dönemin sadrazamı tarafından gözden düşürülerek sürgün edilmiş, sadrazam azledilince İstanbul'a geri dönmüştür. Baltacı Mehmet Paşa'nın yerine sadarete getirilir. II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile evlenir.

Ali Paşa, devlet işlerinde son derece tecrübeli olup, devletin ekonomisini düzeltmeye çalışmış, tersaneye ve donanmaya önem vermiş, devletin mevcut gemi

sayısını artırmıştır. Kendisinin İstanbul'da adı ile iki cami, Tersane'de bir hamam ile üç çeşme ve Çorlu'da bir mektep ile çeşme yaptırmış hayrat sahibidir.⁴⁷

Divan'da Ali Paşa'nın Tersane'de yaptırdığı çeşmelerden birinin yapılışına tarih manzumesi yazmıştır.

Şevk ile İshâk-âsâ didiler târîhini
Çeşme-i mecd-i 'Alî Pâşâdan iç mâ'ü'l-ma'în (T.65/5)
(H.1119)

2.2.1.1.11. Şeyhülislam Abdullah Efendi

Lale Devri'nin on iki yıl görev yapmış önemli bir devlet adamıdır. Yenişehir'de doğduğu için kendisine Yenişehirli Abdullah Efendi'de denilmektedir. III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa ile Lale Devri'nde yapılan pek çok yeniliğe destek olmuş, matbaada dini eserlerin dahi basılmasına müsaade eden fetvası ile dikkatleri celp etmiştir. III. Ahmed'in saltanatının sonuna doğru hem kendisini hem de Sadrazamı eleştirmiş, Patrona Halil İsyanında isyancılar tarafından azli ve kellesi istenince padişahı kötölemiştir. Padişah III. Ahmed kendisini görevinden azlederek Bozcaada'ya sürmüştür. Yaşına hürmeten isyancılar kendisine acımış ve son dönemlerini Kanlıca 'da bulunan yalısında geçirmiş 1743 yılında vefat etmiştir.⁴⁸

Şeyhülislam İshak Efendi, Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin yaptırmış olduğu kasra on üç beyitlik bir tarih manzumesi yazmıştır.

Menba'-ı 'ayn-ı 'atâ şadr-ı şudûr-ı küremâ
Hamî-i şer'ü tuğâ müftî'-i dîn ü dünya

Eyleyince bu bihîn kaşr-ı nevi âbâdân
Oldı erbâb-ı sühan şevk ile midhat- gûyâ (T.61/ 9-10)
(H.1131)

⁴⁷ M. Münir AKTEPE, Çorlulu Ali Paşa, **DİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993, s.570-571

⁴⁸ Mehmet İPŞİRLİ, Yenişehirli Abdullah Efendi, **DİA**, Cilt I, İstanbul 1988, s.100-101

2.2.1.1.12. *Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi*

Seyyid Ali Paşa, Mühendishane-yi Berri Hümayun'da hocalık yapmıştır. Kendisi görevinden azledildikten sonra yerine İshak Efendi tayin edilmiştir. İshak Efendi'nin Divan'ında Seyyid Ali Efendi için bir kaside bulunmakta olup kaside övgü amaçlı yazılmıştır.

Şair, Seyyid Ali Efendi'nin dergahının tozlarının göze cila gibi olduğundan beyitte şu şekilde bahsetmiştir;

Cenâb-ı hâzret-i **Seyyid 'Ali Efendi** kim
Ğubâr-ı dergehi kuhl-i cilâ-yı çeşm-i ümîd (K.15/23)

Şair, Seyyid Ali Efendi'yi överek onun duacısı olduğunu beyitte dile getirmiştir.

Ben ol kadîmî du'â-gûyuñum hûlûs ile kim
Berât-ı midhâtiñi itmek istesem tecdîd (K.15/42)

2.2.1.1.13. *Kethüda Muhammet*

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın hazinedarı daha sonra damadı olmuştur. 1131'de sadaret kethüdası olur. İzzet Ali Paşa'nın Divanı'ndan hareketle kendisinin cömert, inayetli, emir sahibi ve yüce bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Kendisinin adının "Muhammed, Mehmed, Mehmed" şeklinde kaynaklarda geçtiği bilinmektedir.⁴⁹ İmara önem veren bir Paşa olup, Fethiye'de cami, İstanbul'da çeşme yaptırmış, Ortaköy mescidini camiye çevirtmiştir. 1731 yılında yaşanan Arnavutluk İsyanında vefat etmiştir.

Şeyhülislam İshak Efendi, Kethüda Muhammet Paşa'nın yaptırmış olduğu bir sahil haneye tarih yazmıştır.

Cenâb-ı kethüdâ-yı şadr-ı 'âlî-kadr-ı cûd-ârâ
Bu nev sâhil-sarây-ı neşve-zâyı eyledi ihyâ (T.59/1)
(H.1137)

⁴⁹ Cihan TATLIKATIK, *İzzet Ali Paşa Divanı'nın Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi 2020.

2.2.1.1.14. *Yusuf Paşa*

Gürcü'dür. 1702 yılında zağarcıbaşılıktan yükselerek kul kethüdası olmuştur. Bu görevden azledilip iki defa daha bu göreve getirilmiştir. Resmo ve İnebahtı beyliği yapmıştır. 1710 yılında Yeniçeri ağası olmuştur. Bu yüzden kendisine Gürcü Ağa da denilmiştir. 1711 yılında 22 gün sadrazam olmuştur. Daha sonra azledilerek Rodos'a sürülmüştür. 1714 yılında vefat etmiştir. Okul ve çeşme yaptırmıştır. Siyasi işlere pek muktedir değildir.⁵⁰

Şeyhülislam İshak Efendi, Yusuf Paşa'nın sadaretine tarih manzumesi yazmıştır.

Zîb-i şadr oldı cihana müjde

Niçe iclâl ile **Yûsuf Pâşa**

(H.1123)

(T.66/7)

2.2.1.1.15. *Silahdar İbrahim Beg*

Damad-ı Şehriyar olarak da bilinir. Babası Silahtar Kız Hüseyin'dir. III. Ahmet zamanında silahtar olmuş II. Mustafa'nın kızı Emine sultanla evlendiği için ise damat denilmiştir. Enderun'da yazıcı olup daha sonra 13 Şubat 1074 de silahtar-ı şehriyari olmuştur. Aynı sene içinde azledilerek sürülmüştür. Birçok yerde valilik yapmış daha sonra ordu memuru olmuştur. Ocak 1724'de Tiflis'ten İçel'e geçmek için Erzurum yolunda vefat etmiştir. Nazma ve nesre kadir, latifeye, ulemaya ve zürafaya düşkün olarak kaydedilmiştir.⁵¹

Şeyhülislam İshak Efendi, Silahdar İbrahim Paşa'ya yazmış olduğu kaside vardır. Kaside İbrahim Beg'i övgü mahiyetinde yazılmış bir kasidedir.

Halîl-i şâh-ı a'zam ya'nî **İbrâhîm Beg** ki-anîñ

'Ulüvv-i kâdr ü şânı tâ-be-farq-ı Ferkadân oldı

(K.18/10)

⁵⁰ Mehmed Süreyya, **Sicili Osmani**, (Hazırlayan Nuri Akbayan), Cilt V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1695

⁵¹ Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmani**, (Hazırlayan: Nuri Akbayan) Cilt III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, S.778

2.2.1.1.16. *Kapudan Mustafa Paşa*

Mustafa Paşa⁵²Gelibolu’da doğar. Babası vezir Kara İbrahim Paşa, annesi Fatma Hanımdır. XVIII. yüzyılda III. Ahmed döneminde yaşar. 1718 yılında İstanbul Kaymakamı olmuş, 1721 yılında Kaptan-ı derya olur. “Validesi tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya mensup bulunuyordu; yâni annesi Kara Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dı. Bu itibarla yine anne tarafından, Köprülü Mehmed Paşanın da torunu oluyordu. Mustafa Paşa'nın şöhreti ise, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya damat olduktan sonra ve daha ziyade 1718-1730 seneleri arasında ortaya çıkmaktadır. Yirminci yüz yıl tarihçilerinin Lâle Devri adını verdikleri zaman içinde, tertiplenen eğlenceler, törenler ve sair toplantılar, İbrahim Paşa'nın damadı olması dolayısıyla, onu da şöhrete ulaştırmıştı. Mustafa Paşa bu mevkie yükselinceye kadar ne bir sefere çıkmış ve ne de bir savaşta bulunmuştu. Uzun yıllar İstanbul'da Kaptan Paşa olarak kaldı. Maamafih bu süre içinde önemli herhangi bir deniz seferi de olmamıştı.”⁵³ Mustafa Paşa Patrona Halil İsyanında Sadrazam İbrahim Paşa ile birlikte katledilmiştir.

Mustafa Paşa’nın Kaptan-ı Derya oluşuna tarih manzumesi yazılmıştır.

İdüp geştî- güzîn-i kûlzum-i iclâl-i bihbûde

Kapûdân oldı müjde baħr-ı iħsân **Muṣṭafâ Pâṣâ**

(T.60/10)

(H.1123)

2.2.1.1.17. *Ka ‘im- makam Paşa*

Divan’da Ka ‘im- makam Paşa adına yazılmış bir kaside bulunmaktadır. Şiirden hareketle memduhun kim olduğu tespit edilememiştir. Şiir on üç beyitten oluşmaktadır. Paşa’nın kerem sahibi bir zaat olduğunu şair dile getirmiştir.

Cenâb-ı ħazret-i **ḳâ ‘im-maḳâm pâṣâ** kim

Kerem nihâde nihâd-ı kerem-me ’ âbında

(K.58/10)

⁵² Kendisine Kaymak Mustafa Paşa ya da Atlamacı Mustafa Paşa da denilmektedir.

⁵³ M. Münir AKTEPE, XVIII. Yy. Vezirlerinden Kapdan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler, **Vakıflar Dergisi**, Cilt. VIII, Yıl VIII, Sayı VIII, Ankara 1973, s.15

2.2.2. Tarihi- Efsanevi Şahsiyetler

2.2.2.1. Asaf

Hız. Süleyman peygamberin veziridir. Kur'an-ı Kerim'de de adı geçer "İslami kaynaklara göre Asaf, Hız. Süleyman'ın teyzesi oğluydu. Hız. Süleyman'ın sır kâtibi, veziri ve en güvendiği kişiydi. İsm-i azam'ı bilir, duası mutlaka kabul olurdu. Keramet ehli bir insandı."⁵⁴ Edebiyat geleneğinde Asaf, akıllı bir vezir olarak methedilmek istenilen vezirlerle benzetme ilgisi kurularak kullanılmıştır. Aynı zamanda asaf kelime anlamı olarak vezir demektir.

Feyz-i nev buldı olaldan beri **Âsaf-perver**

O güşâyişdir iden lâleyi reşk-i ruhsâr

(K.22/13)

2.2.2.2. Behram

Asıl adı "Behram-Gür" olup, Sasani hükümdarıdır. Babası I. Yazdicerd'dir. Behram'ın doğum tarihi bilinmemektedir. Babası öldükten sonra tahta geçmiştir. İyi bir komutan, adil bir devlet adamıdır. Kendisi avlanmayı bilhassa yaban eşiği avını çok sevdiği için "Gür" lakabı verilmiştir.

Behram, savaşçı ve cesur bir kahraman olarak bilinmektedir. Kılıç kullanmakta ustadır ve savaş meydanında düşmanlarına korku salar. Savaşlarda bir aslan gibi hamleler yapmaktadır. Şehname' de Behram fiziki özellik olarak bir aslana benzetilmiştir.⁵⁵ Behram, feleğin başkomutanı olarak bilinen Merih yıldızının diğer adıdır. Aynı zamanda Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak da bilinmektedir.

Behram iyi bir şairdir. Zevk ve eğlenceye düşkünlüğü rind karakteriyle Türk edebiyatına da konu olmuştur.

⁵⁴ Dursun Ali TÖKEL, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.258

⁵⁵ Firdevsi, **Şehname II**, (Çeviren: Necati Lugal), Cilt II (bs.1), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 346

Sultan III. Ahmet'in övüldüğü kasidede Behram'ın ancak onun silahdarı olabileceği söylenmiştir.

Odur o pâdişeh-i taht-gâh-ı şevket kim

Sezâ olur ise **Behrâm** anıñ silah-dârı (K.12/25)

2.2.2.3.Cem

Cem, Cemşid, Cemşasb, Cemşidün adları ile de bilinmektedir. Yüz güzelliğinden dolayı kendisine Pehlevice ışık ve nur anlamına gelen “Şid” lakabı da verilmiştir. Cem, İran coğrafyasında hüküm süren Pişdâdiyân sülalesinden olup aynı zamanda sülalenin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Hükümdarlığının yedi yüz yıl sürdüğüne dair rivayetler bulunur. Cem, hükümdarlığı esnasında yalnızca insanlara değil devlere, cinlere ve hayvanlara hükmetmiştir bu yüzden de Hz. Süleyman ile karıştırılmıştır. İyi bir hükümdar olan Cem, devletin refah seviyesini yükseltmiş, tıp ve madencilik gibi pek çok alanda ilerlemeler yapmıştır.⁵⁶

Şarap ve kadehi de ilk bulan kişinin Cem olduğu düşünülür. Türk edebiyatında da Cem genellikle kadehi ile birlikte anılmıştır. Cem ile ilgili birçok tamlama inşa edilmiştir. Bunlardan en çok kullanılan Cam-ı cem'dir.

Divan'da Cem'in bahsi epeyce edilmektedir. Bunlardan onun hükümdarlığının ancak Sultan I. Mahmud'un kölesi olacak kadar olduğundan bahseden beyit şu dur;

Husrev-i Cem-çâkerâ mümkün değildir eylemek

Şebt-i evşaf-ı hümâyûnuñ ki nâ-ma'dûddur (K.26/28)

Şehzade Muhammet'in veladetine yazılan tarihte Hz. Muhammet'in Cemşid meşrep olduğu söylenmiştir.

Zihî şehzâde-i 'âlî-neseb **Cemşid**-meşreb kim

Cihâna maqdem-i şâdî-resân ni'met-i Yezdân (T.49/3)

Cem'in şarabın mucidi olması hasebiyle kadeh, şarap ve meclis gibi kavramlarla kurulan beyitlerde adının zikredildiği bilinmektedir. Kadeh ile tamlamalı bir şekilde kullanıldığı bir beyit şu şekildedir;

⁵⁶ Tahsin YAZICI, Cam-ı Cem, **DİA İslam Ansiklopedisi**, cilt. VII, İstanbul 1993, s.42

O gûne neşve var ol câm-ı lâ'l-i gül-femde
 Ki nîm kaçra görölmez dü **sâğar-ı Cemde** (K.128/2)
 Cem'in meclisinden bahseden şu beyit;
 'Akd-âverî-i 'îş ile erbâb-ı tecerrüd
 Nâ-mahrem olan meclis-i **câm-ı Cemi** n'eyler (G/56-3)

2.2.2.4. Dârâ

Behem'in oğludur, Keyaniyan sülalesinin sonuncu padişahıdır. Dârâ-yı Ekber olarak da bilinmektedir. Babası öldükten sonra tahta geçmiştir. Dârâ aynı zamanda Şehname'nin de bir kahramanıdır. Şehname'de Dârâ ve İskender'in kardeş olduğunda bahsedilmektedir. Dârâ'nın Makedon kral İskender ile yapmış olduğu savaşta ölmesi ile İran'a Makedon hakimiyeti gelmiştir.

Dârâ'nın genel anlamıyla güçlü bir yönetici olarak bilinmektedir. Doğunun-Batının denizlerin ve karanın sultanı olarak bilinir. İran'da hükümdarlığı esnasında devlet en büyük sınırlarına ulaşmış, ihtişamıyla bir saltanat sürmüştür. Şiirlerde de saltanatı ve gücü işlenmiştir. Onun yapmış olduğu savaşlar birer tarihi gerçeklikten efsanevi menkıbelere dönüşmüş, Fars ve Türk edebiyatında sıkça işlenen bir motif olmuştur.

Odur **Dârâ**-haşem reşk-âver-i Cem husrev-i 'âlem
 Odur zîver- tîrâz-ı taht-gâh-ı re'fet ü i'tâ (K.31/21)

2.2.2.5.İskender

Asıl adı Aleksandros'dur. Makedon kral II. Philippos'un oğludur. Özel hocalar tarafından dil, edebiyat, felsefe ve siyaset üzerine derler almıştır.

Azra Erhat, İskender'den şu şekilde bahsetmektedir; "Şehrin kalesine Gordias bir araba yerleştirmiş, o arabanın oku öyle çarpışık bir düğümle bağlıymış ki kimse çözememiş bu düğümü. Oysa tanrı sözcüsü bu düğümü kim çözerse Asya krallığın

onun elde edeceğini söylemiş Gordias'a. Bunu bilen Büyük İskender Gordion'a gelince kılıcını kınından çıkarmış ve düğümü kesivermiş.”⁵⁷

Şairin, Sultan Ahmet için yazmış olduğu kasidede, memduhu İskender'e benzetmiştir.

O şâhenşâh-ı vâlâ taht- gâh-ı milket-i şevket

O **İskender**- haşem Dârâ-hâdem Cemşîd-i 'adl- ârâ (K.31/31)

2.2.2.6.Kahraman

İran mitolojisinde ve Şehname'de adı geçmektedir. Pişdadiyan sülalesinden Tahmurs'un oğlu olduğu bilinmekle beraber “Kahraman için Tahmurs'un oğlu deniliyorsa da Şehname'de böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.”⁵⁸

Kahraman, 14 yaşına kadar devler tarafından büyütülmüştür. Bir gün suya yansıyan benliğinin devlere hiç benzemediğini fark eder ve devlerle savaşır. Bir gergedanın sırtına binerek insanların olduğu yerlere gelir. Orada pek çok insanı öldürdüğü için Kahraman-ı Katil diye de anılır. Kahraman'ın ölümünün Rüstem'in elinden olduğu bilinmektedir.

Rüstem ve Kahraman'ın arasında yaşanan kavgadan şu şekilde bahsedilmektedir.

Rüstem-i bezm-i mehâbet **Kahramân**-ı 'adl ü dâd

Oldur ešnâ-yı veğâda gûyiyâ bir şîr-i ner (K.34/19)

2.2.2.7.Neriman

Neriman, Şehname ve Gerşasname de adı geçen mitolojik kahramandır. Sam'ın babası ve Zal'in dedesidir. Şehname'de, Neriman hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca ölümünden bahsedilmektedir. Gerşasname'de, “Eserin bazı bölümlerinde de Gerşasp'ın oğlu ve Sam'ın babası Neriman'a ve baba oğul birlikte giriştikleri savaşlara yer verilmektedir.”⁵⁹

⁵⁷ Azra ERHAT, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996

⁵⁸ Dursun Ali TÖKEL, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016 s.163

⁵⁹ Nimet YILDIRIM, **İran Mitolojisi**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 384

Neriman, Klasik Türk şiirinde savaşları, kahramanlıkları ile bahsedilmiş. Şairler övdüğü kişilerin yiğitliğinden bahsederken de yine Neriman ile benzerlik ilişkisi kurmuştur.

Neriman, Revan'ın fethine düşürülen tarihte zikredilmektedir. Sultan III. Ahmed'in gazabının karşısında Neriman ve Rüstem'in yüz parça olacağı dile getirilmiştir.

Olaydı pençe-gîr-i kahrı zûr-dest-i şatvetle
Olurdı zehresi sad-çâk Rüstemle **Nerîmânî** (T.81/5)

Zebûn- pençe-i fermânı Kahramân-ı zamân
Hirâs-ı şatveti lerzân ider **Nerîmânî** (K.20/11)

2.2.2.8.Perviz

Sasani padişahı, Nuşirevan'ın torunu Hürmüz'ün oğludur. İran yönetiminde Hüsrev adlı birkaç padişah bulunmakla beraber içlerinden en meşhuru Nuşirevan'ın torunu olandır. Hüsrev'e aynı zamanda Perviz lakabı da verilmiştir. Hüsrev, babasının tahtı ona bırakmasından sonra İran'a hükümdar olmuş, seferler düzenleyip zaferler kazanmıştır. Ermen'e gittiğinde orada Şirin adlı bir kızı görüp ona âşık olmuş. "Hüsrev, Şirin'e olan aşkı yüzünden dillere destan olmuş tarihi kimliği ortadan kalkarak tamamen efsanevi bir karaktere bürünmüştür."⁶⁰

Klasik Türk şiirinde Hüsrev, *Hüsrev ü Şirin* hikâyesinin kahramanı olarak ve aynı zamanda kelime anlamı padişah ile beraber tevriyeli kullanılmıştır. Divan'da Hüsrev'den Pervize şeklinde bahsedilmiştir. Damat İbrahim Paşa övgüsünde kaleme alınan kasidede

Şi'âr cem' ise zerd ü beyâzî **Pervîze**
O şadr-ı cûd- verin bahş-ı sîm ü zer şânı (K.20/41)

⁶⁰ Mehtap ERDOĞAN, *Sıdkî Paşa Dîvân ve Berf ü Bahâr*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011

2.2.2.9. Rüstem

Sam'ın torunu, Zal'in oğludur. Rüstem'in dünyaya gelişi, doğumu baştanbaşa olağanüstülüklerle doludur. "Rüstem'e bebeklik döneminde on dadı birden süt verir. Sütten kesilip yemek yemeye başlayınca beş kişinin yiyeceğini yer. Sekiz yaşlarına gelince güçlü bir delikanlı görünümündedir. Bir bahçede şarap içerken azgın bir fili öldürür. Her biri ayrı ayrı felaketlerle dolu yedi ülkeyi geçip padişahı kurtarması, hançeri, kılıcı, gürzü, mızrağı ve bileğinin gücü düşmanlarının korkulu rüyası haline gelmiştir."⁶¹ Şehname'de Rüstem, yapmış olduğu savaşları, kahramanlıkları ile bahsedilmekle berber zevk ve safaya düşkünlüğü ile de anılmaktadır. Rüstem İsfendiyar ile yapmış olduğu savaştan otuz yıl sonra yedi yüz otuz yaşında ölür. Ölümü ise üvey kardeşi Şegad tarafından bir hile ile olur.

Klasik Türk şiirinde Rüstem kahramanlığı, savaşçı kimliği ile birlikte anılmaktadır. Divan'da da Rüstem'in savaşçılığı konu olmuştur. III. Ahmed'in övüldüğü bir tarihte Rüstem'den şu şekilde bahsedilir.

Hâş Ota kısrın idüp teşrif şad ikbâl ile
Rüstemâne destine aldı tûfeng ol dâd-ger

(T.38/7)

2.2.2.10. Karun

Hız. Musa'nın akrabası olup ilm-i Kimyayı öğrenerek büyük bir servete kavuşmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Kasas Suresi 76-88 ayetlerinde adı geçmektedir. Karun'un zenginliği onun kibirlenmesine sebep olmuştur. Agâh Sırrı Levend, Karun hakkında şu şekilde bahsetmiştir. "Musa tarafından teklif olunan öşrü vermek istemediğinden onun duasıyla malları ve serveti ile beraber yerin dibine batmıştır."⁶²

Sadrazam İbrahim Paşa'nın övüldüğü sadaretine düşürülen tarih manzumesinde Karun'dan bahsedilmektedir. Beyitte, Karun'un yerle bir olan hazinesinin, İbrahim Paşa'nın hazinesinin bolluğunu duyunca utancından yere battı söylenmiş, hüsn-ü talil sanatından faydalanılmıştır.

⁶¹ Bekir ŞİŞMAN- Muhammed KUZUBAŞ, *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012

⁶² Agâh Sırrı LEVEND, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remziler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017 s.154

Olunca vefret-i genç-i ‘a‘âsı gûş-zedi
Hicâb idüp yere geçdi define- veş **Qârûn**

(T.42/35)

2.2.3. Şairler

2.2.3.1. Sâdî-i Şîrazî

Şîraz’da doğar. İran’ın büyük şairlerindendir. Bağdat’ta Nizamiye medresesinde eğitim görmüştür. Kilisli Rifat Bilge, şair hakkında şu şekilde bahsetmiştir. “Sâdî, gazelde en büyük şair addedilebilir. Gazel vâdisinde bazıları Sadi’yi Hâfız’a tercih ederler. İkisi arasında tefevvuk haiz oldukları kudretten ziyade okuyanların zevkine tâbidir. Yalnız Sâdî aynı zamanda nesir ve mesnevi üstadıdır. Gazellerinde Hâfız’dan daha realist ve daha İnsanîdir. Lisânı harikulâde denebilecek derecede fasih ve belîğdir.”⁶³ Sadi 890-964 yılları arasında Şîraz’da vefat etmiştir.

Şîraz’ın bülbül dillisi olarak şair Sadi-i Şîrazi’yi beyitte şu şekilde zikretmektedir;

Zebân-ı bülbül-i **Şîrâzdan** debîr-i felek

Şahîfe-i dile yazdı bu gûne güftârı

(K.12/54)

2.2.3.2. Enverî

Enverî, İranlı bir şairdir. Yazmış olduğu kasidelerle ün kazanmıştır. Sadık Armutlu, makalesinin önsözünde şairden şu şekilde bahsetmektedir. “Şairliği yanında bilgin bir kişi olarak da bilinir. Fars edebiyatında kaside sahasında üslup sahibi bir şair olduğu için kendisinden sonra gelen şairler, onu üstad ve makâm sahibi biri olarak görmüşlerdir. Bütün edebiyat kaynaklarında kaside vadisinde benzeri olmayan bir şair olarak yer almıştır. Başka bir ifadeyle Enverî, kaside doruklarında uçan bir ankadır. Büyük şair Câmî’nin onu kaside peygamberi olarak kabul etmesi bundan dolayıdır.”⁶⁴

⁶³ Şeyh Sâdî-i Şîrazî, **Gülüstan ve Bostan**, (Çeviren: Kilisli Rifat Bilge), Meral Yayınevi (12. basım), İstanbul 1982, s. 7

⁶⁴ Sadık ARMUTLU, Kaside Doruklarında Uçan Bir Anka: Enverî, **Doğu Esintileri**, Sayı 11, 2016, 61-131

Divan' da şairden bir defa yazmış olduğu rubailerinden bahsederek değinilmiştir.

Yazıldı **Enverî** dîvânına gûyâ rubâ'iler
Münevver-çal'atânı şanmañız çâr-ebruvân (K.18/20)

2.2.3.3.Hâkânî

Hakan-i Şirvanî, 1126 yılında Gence'de doğar. Babası, İran'ın büyük şair Senâî'dir. Amcası tarafından himaye edilir. Amcası ona Arapça öğretir ve Arap edebiyatının seçkin eserlerini okutur. Hakani, hayatı boyunca geçim sıkıntıları çeker ve onu himaye edecek bir padişah arar. Devletşah Tezkiresinde Hakanî için şu ifadeler kullanılmıştır, “Hâkim ve sultanların kabulüne mahzar olmuş ve onlardan mevkiler almıştır. İlimde eşsiz, şiirde üstat ve mevkide parmakla gösterilir olmuştur. Öyle ki ünlü üstatlar onun methi için şiir söylemişlerdir.”⁶⁵

Hakanî, şöhretini kendisi yaşarken kazanmış, şiir dünyasında yapmış olduğu yenilikler ile büyük bir şair olarak anılmıştır.

Divan'da şairden bir defa bahsedilmiştir. Hakanî'nin Divan'ında yer alan şiirler övülmüştür.

Levha-i dîvân-ı **Hâkânî** neşîd-i midhâti
Serd-i evşâfî Hümâyûn-nâme-i Behbûddur (K.26/18)

2.2.3.4.Nâmî

Şairin asıl adı Ahmet⁶⁶ olup Belig ve Safayi tezkiresinde Mehmed olarak geçmektedir. ⁶⁷ Şairin doğum tarihinin 1600 olduğu bilinmektedir. İyi bir medrese

⁶⁵ Devletşah, “**Devletşah Tezkiresi**”, (Çeviren: Necati LUGAL) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.120

⁶⁶ Rıza tezkiresinde Nami'nin adının Ahmet olduğunu ve Beyşehirinden olduğunu kaydetmiştir. “*Big Şehri'nden Ahmed Çelebi'dür. Eş'arla ser ü kârı olup bu ebyât-ı lâ-nazîr zâde-i şab'-ı dil-peziridür*” Seyyid Rıza, **Rıza Tezkiresi**, (Hazırlayan: Gencay Zavotçu), Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017

⁶⁷ Belig Tezkiresinde şairin Niğdeli olduğu ve adının Mehmet olduğu şu şekilde bahsedilmektedir. “*Nigdevi Mehmed Efendi. Kuzatdan. Bin yetmiş senesinde kem-nam oldı. Divanından nuhbedür.*” İsmail Belig, **Nuhbetü'l -Âsâr li-zeyli Zübdeti'l- Eş'âr**, (Hazırlayan: Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1985

eğitimi görmüş olan Nami'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Yaşadığı dönemlerde padişahlardan ihsan görmüştür. Devlet görevlerinde bulunmuştur. Kadılıktan azledilince kendisini tasavvufa vermiş ve Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. Farsça Divançesi, Fetih-name Der Hakk-ı Gürcistan ve Türkçe Divanı vardır. Türkçe divanı zengin bir içeriğe sahip olup birçok nüshası bulunmaktadır.

Divan'da şairden bir defa bahsedilmiş olup, İshak Efendi, Nâmî'nin şiirini tanzir ettiğinden bahsetmektedir.

İşhâk tâ-be-cind-i hüner nâm-ver şevî

Tanzîr-i şi'r-i **Nâmî**-i zîbâ-ñitâb kon

(G.122/9)

2.2.3.5. *Salim*

Mehmed Emin Salim Efendi, 1668 yılında İstanbul'da doğar. Babası Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi'dir. Nihad Sami Banarlı, Salim'den şu şekilde bahsetmektedir; “Salim, devrinin sayılı alim adamlarından ders görerek yetişmiş, İstanbul'da müderrislik mesleğinde yükselmiş; Selanik, Galata Kadılıklarında bulunmuş, bir aralık babasıyla birlikte Trabzon'a sürülmüş; Damat İbrahim Paşa zamanında İstanbul Kadısı olmuş; Anadolu ve Rumeli Kaz askerliklerinden sonra, bir rivayete göre Mekke kadılığından dönerken Şam civarında; diğer bir bilgiye göre de mazulen yaşadığı İstanbul'da ölmüştür.”⁶⁸

Salim'in gazelleri, nazire şiirleri olan bir divanı, başka muhtelif eserleri ve tezkiresi vardır. Salim tezkiresi, devrinin sanat camiası hakkında kıymetli bilgiler verir. Edebi hadiseler de eserinde yer verir. Yapmış olduğu tenkitler yerinde ve doğrudur. Fakat eseri sanatlı bir nesirle yazılmış olduğundan tezkiresinin değerine gölge düşürmüştür.

Divan'da Salim'den bir defa bahsedilmiştir. Kendisinin şiir bahsinde Salim'in takipçisi olduğundan bahsetmektedir.

Peyrev-i **Sâlim**-i sihr-âver olup çün İşhâk

Nazmını reşk-dih-i Vecdî-i mağfur eyle

(G.139/5)

⁶⁸ Nihad Sami BANARLI, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, (Cilt II) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.778

2.2.3.6. *Vecdî*

Divan’da İshak Efendi’nin zikretmiş olduğu Vecdî’nin XVII. yüzyılda yaşamış asıl adı Abdülbaki olan şair olduğu tahmin edilmektedir. Eşref Yılmaz’ın Vecdî Divanı incelemesinde şairden şu şekilde bahsetmektedir. “İstanbul’dur. Divan-ı Hümayun katipliğinde bulunmuş, Köprülü Mehmed Paşa’nın iltifatına mahzar olarak “Beylikçiliğe” kadar yükselmiştir. Hükümet aleyhinde bulunmak suçuyla H.1071 yılında öldürülmüştür. Astronomiye meraklı olup dîvânî yazı çeşidine de maharetlidir. Divanı vardır. Daha çok gazelleriyle tanınmıştır.”⁶⁹

Divan’da şair Vecdi bir defa geçmektedir. İshak Efendi, rahmetli Vecdî diye zikrettiği şairi, şiir bahsinde kıskandıracağını söyler.

Peyrev-i Sâlim-i sihr-âver olup çün İshâk

Nazmını reşk-dih-i **Vecdî**-i mağfur eyle

(G.139/5)

2.2.4. Sanatkârlar

2.2.4.1. *Bihzâd*

Bihzâd’ın nerede ve kaç yılında dünyaya geldiği bilinmemektedir. Bihzâd’ın Ali Şîr Nevâyî ile arkadaş olduğu ayrıca Hüseyin Baykara’nın himayesinde kendini geliştirdiği bilinmektedir. Üstün yetenekli bir sanatkâr olduğunu keşfeden Baykara, onun şöhret sahibi olmasına imkân vermiştir. “Bihzâd’ın olağan üstü sanat yeteneği konusunda bütün kaynaklar birleşmektedir. Hândmîr onun sanat yeteneğinin her zaman rastlanan cinsten olmadığını, mucizevi sanatının bütün tasvir sanatını etkilediğini, fırçasının cansız şekillere can verdiğini belirtir. Bâbü’r ise Bihzâd’ın çok ince ve zarif bir fırçaya sahip olduğuna temas ettikten sonra sakallı yüzlerin resmedilişinde son derece usta, buna karşılık sakalsız yüzlerin tasvirinde başarısız olduğunu, çünkü insanların çenelerini iki misli büyük çizdiğini yazmaktadır.”⁷⁰

⁶⁹ Eşref YILMAZ, *Vecdi Divanı Hayatı Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Karşılaştırmalı Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1995.

⁷⁰ Filiz ÇAĞMAN, *Bihzâd, DİA*, Cilt, VI, İstanbul 1992, s.147- 149

Klasik Türk şiirinde de Bihzâd yapmış olduğu minyatürlerle zikredilmektedir. Şairlerin şiirleri de onun sanatının gücünü destekler mahiyettedir.

Nukûş-ı nâzûk-i Mânî-pesend ü reşk-i **Bihzâdî**
Olur güm-geşte-sâz-ı zîb-i taşvîr-i şanem-hâne

‘Aceb kaşr-ı müferrihdir ki görse nağş-ı renginin
Olur engüşt-i hayret-bâ-dehân **Bihzâd**-ı ferzâne (K.33/16-17)

2.2.4.2. *Mani*

Mani, Çinli bir nakkaş ve ressamdır. Sasaniler zamanında İran’a gelir. “. Burada Zerdüştlük ile Hıristiyanlığı incelemiş ve bunların ikisini birleştirerek yeni bir mezhep kurmuştur. Buna Mânî dini (Maniheizm) denilir. Mânî dini en çok Çin’de yayılmış olup kutsal saydıkları kitapları resimlerle süslü imiş. Yaptığı resimler çok güzel olduğu için bu özelliğini müritlerine gökten inen bir mucize olarak göstermiştir.”⁷¹

Mani, Klasik Türk şiirinde ressam ve nakkaş olarak bahsedilmiştir. Şiirlerde genellikle sevgilinin güzelliği ve Mani’nin çizdiği resimler arasında kıyaslamalar yapılarak sevgilinin güzelliği üstün bulunmuştur.

Hûb-sûretligi ol rûtbe ki taşvîr idemez
Nağş-ı hüsnin kalem-i nâdire-resm-i **Mânî** (K.17/15)

Ferâmûş itdirir reng-i gül-i taşvir-i ruhşârı
Hemîşe levha-i rağbetde dehriñ nağş-ı **Mânîsin** (G.117/7)

2.2.5. *Filazoflar*

⁷¹ Sedat KARDAŞ, Divan Şiirinde Resim ve Heykel, **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı XLVII, Erzurum 2012, s. 130

2.2.5.1. Eflatun

Asıl adı Platon olup Atina’da doğar. İslam dünyasında Eflatun veya Felatun adıyla tanınmaktadır. Eflatun’un mağara istiaresi yani idealar âlemi ve oradan yansıyan nesneler görüşü tasavvuf görüşünün özüne benzediğinden dolayı İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. “İslam dünyasında Eflatun; ideal dünya ile ilgili görüşleri, ebedî saadete ermenin yollarını araması, dünyanın geçici değerlerine değer vermemesi gibi sebeplerden bir ahlak timsali olarak görülmüştür.”⁷²

Şair Sadrazam Damat İbrahim Paşa’yı övmüş olduğu kasidesinde, İbrahim Paşa’nın zekasının Eflatun tarafından imrenilecek kıskanılacak üstünlükte olduğunu söylemektedir.

Yegâne dâver-i ekrem ki zât-ı zî- şânı
Sezâ olursa faţânetde reşk-i **Eflâtûn** (K.42/21)

2.2.5.2. İbn Sina

Buhara’da doğar. Küçük yaşlarda zekâsı takdir görmüş farklı ilim dallarında eğitim almıştır. Dini ilimlerde, astronomi, geometri ve matematik alanında kendini bir hayli geliştirmiş felsefe ve tıp alanında da eğitimler almıştır. Çocuk yaşlarda tıp teorisyenliği ve eczacılık alanında kendini ispatlamış bir bilim insanıdır.⁷³

Divan’da İbn-i Sina’dan bir beyitte bahsedilmiştir. Aşk hastalığına, İbn-i Sina’nın bile şifa veremeyeceği dile getirilmiştir.

Senden ey **Bû-ı ‘Alî** hüsn-i şifa irmez ise
Haste-i ‘aşka nice h̃âhiş-i tedbir idelim (G.106/4)

2.2.6. Masal Kahramanları, Onlarla İlgili Unsurlar ve Mefhumlar

⁷² Hakan YEKBAŞ, Divan Şiirinde Yunani Şahsiyetler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt III, Sayı XV, s. 281-300

⁷³ Ömer Mahir ALPER, İbn Sina, DİA Cilt. XX, İstanbul 1999, s. 319-322

2.2.6.1. Leyla ve Mecnun

Leyla ve Mecnun, Arap bedevi hayatından teşekkül eden bir aşk hikâyesinin kahramanlarıdır. Asıl adı Kays olan kahraman ise daha sonra aşkının vermiş olduğu haller neticesinde Mecnun lakabıyla anılmıştır. “Bu acılı aşk ve ıstırap serüveni, Arap edebiyatından daha ziyade İran ve Türk edebiyatında akis bulmuş ve nihayet en güzel ve muhteşem meyvesini büyük şairimiz Fuzuli’nin kaleminden vermiştir. İran edebiyatında "Leyla-Mecnun" konusunu işleyen şairlerin en önemlileri Genceli Nizami (ölm. 1204), Emir Hüsrev-i Dehlevi (ölm. 1325), Abdurrahman-ı Cami (1414-1493) ve Atifi’dir (ölm. 1521). Bu şairler, Leyla ve Mecnun yazan Türk şairlerinin de ilham aldıkları üstatlardır. Türk edebiyatında da bu konu XV. yüzyıldan itibaren işlenmeye başlamıştır. Önceleri İranlı büyük üstatların Leyla ve Mecnun vadisinde açtıkları yolu takip ederek mesnevilerini kaleme alan şairlerimiz, zamanla kendi şahsi çizgilerini yakalamayı bilmişler ve yerli edayı yansıtan güzel eserler vermişlerdir.”⁷⁴

Divan’da, Mecnun ve Leyla’dan çoğunlukla birlikte bahsedilmiştir. Beyitlerde Kays ismiyle de zikredilmiştir. Şair, Mecnun’un çekmiş olduğu kederi sevgiliye anlatmanın yersiz olduğunu bu hikâyenin onun için bir masaldan farksız olduğunu beyitte dile getirmiştir.

Naql eyleme hikâyeti hicri o şûha hiç

Leylîye kışsa-i gam-ı **Mecnûn** meşel gelür

(G.23/3)

Mecnun’un çekmiş olduğu acıdan kendisini çöllere vermesi fakat tesellisini bulamayışı beyitte dile getirilmiştir.

Geşt-i deşt-i ‘ışk ile **Mecnûna** gelmez teseliyet

Olsa da menzil-resâ vuşlat-geh-i **Leylâya** dek

(G.101/6)

Hikâyenin kadın kahramanı Leyla’nın isminin gerçek anlamı ile tevriyeli olarak kullanıldığı görülmektedir. Beyitte hem Leyla’dan hem de saçların siyahından bahsedilmiştir. Aynı zamanda Kays’ın mecnun oluşu ikinci mısradan zikredilmiştir.

Hevâ-yı **Leylî** zülfî dü çeşmi yaş itdi

⁷⁴ Fuzuli, **Leyla ve Mecnun Metin, Düzyazı, Çeviri Notlar ve Açıklamalar**, (Hazırlayan: Muhammed Nur DOĞAN), Yapı Kredi Yayınları, (1. basım), İstanbul 2000.

2.2.6.2. *Ferhad (Kuhken)*

Ferhad, Hüsrev ü Şirin hikâyesinin kahramanıdır. İran padişahı Hüsrev, Şirin ile nişanlanmış fakat onunla evlenmemiştir. Şirin ile Ferhad'ın birbirini görmesi ve birbirine âşık olmasıyla Ferhat Hüsrev'in rakibi konumuna düşmüştür. Hüsrev ise rakibini Şirin'e olan aşkıdan vazgeçirmek için para teklif eder fakat Ferhat kabul etmez. “İşte altın ve gümüşle çare bulamayacağını anlayınca dağ yarmak meselesini ortaya attı. Falan sahraya gitmeği güçleştiren o civardaki bir ulu dağ içinde asker geçecek kadar geniş yol yapmasını istedi. Bunu başarabilirse onu muradına kavuşturacaktı. Ferhad kabul etti ve bir şartım vardır, dedi: “Şahın yolu üzerindeki bu taşı ortadan kaldırırsam şah Şirin'den el çekmelidir.” Husrev bu söze öyle kızdı ki neredeyse Ferhad'ın kanını dökecekti. Fakat teklif edilen iş başarılacak gibi olmadığından Ferhad'ın şartını kabul etti. Ferhad'ı Bîsütun dağına götürdüler. Ferhad derhal işe başladı. Önce bir kaya üzerine Şirin'in resmini kazıdı.”⁷⁵ Ferhad'ın sevgilisinin yüzünü taşa kazıması genel anlamıyla klasik Türk şiirinde eleştirilmiş, daha ziyade dağı delmesi yüceltilmiş kendisine *kuhken* denilmiştir.

Divan'da şair aşkının kuh-kenler tarafından imrenilecek halde olduğunu söyleyerek kendi aşkını üstün tutmuştur.

Dil deşt-i derd ü gâmda seri ser-şikeleriñ

Mağbûtdır dinilse revâ **kûh-kenleriñ**

(G.94/1)

2.2.6.3. *Anka*

Anka, Simurg, Zümrüdüanka isimleriyle bilinir. Anka Arapça bir kelime olup “ismi cismi olmayan kuş”⁷⁶ “Kaf Dağında durduğu sanılan bir kuş Simurg”⁷⁷ anlamındadır. Anka'nın rengarenk tüylerle süslü olduğu her kuştan bir renk

⁷⁵ Faruk Kadri TİMURTAŞ, Şeyhi'nin **Hüsrev ü Şirin'i İnceleme- Metin**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963, s.22

⁷⁶ Ferit DEVELLIOĞLU, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitapevi, Ankara 1999.

⁷⁷ İsmail PARLATIR, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi ((7. baskı), Ankara 2014

bulundurduğu rivayet edilir. Renginin zümrüt yeşili veya altın sarısı olduğuna dair farklı görüşler vardır. Boyunun çok uzun olduğu, tamahkâr olduğu ve insanların gözlerine görünmeyen bir kuş olduğu bilinmektedir.

Kübra Eskigün, Anka kuşunun özellikleri hakkında şunları söylemektedir. “Anka, toplu olarak, Türk divan şiirinde saksâğan benzeri, boz renkli, ayaksız ya da dört ayaklı, dirisi ele geçmeyen bir kuştur. Hıta, Hutun ve Kıpçak çöllerinde bulunduğu söylenir.”⁷⁸

Şair Anka kuşunu sevgilisine benzeterek sevgilisinin Anka kuşu gibi avlanılamaz bir kuş olduğundan bahsetmiştir.

Ne mümkün tile-i tedbir ile şayd eylemek İshâk

O şehbâz-ı hümâ-pervâz ‘**ankadır** şikâr olmaz (G.67/6)

2.2.6.4. *Hüma*

Hüma, İslamiyet öncesi Türk devirlerinde de hayat ağacı ve hayat suyu gibi değerli bir motiftir. Eski Türk boylarında Hüma, kumay adıyla iyi cins bir av hayvanı olarak görülürken zamanla ulaşılması zor efsanevi bir kuş olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır. “Hüma kuşu için erişilemeyecek bir yer yoktur. Onun için İslamiyet’te Allah’ın mekânsız olduğunu göstermek için, Hüma kuşu örnek olarak gösterilmişti. Bu sebeple İranlılar, Hüma’yı Sîmurg ve Anka kuşlarından ayırmışlar ve “Hüma’nın Çin topraklarında yaşayan bir kuş” olduğunu söylemişlerdi, öyle anlaşılıyor ki, Hüma kuşu ön Asya edebiyatının, Çin’den gelen bir “Cennet kuşu” motifi idi. Esasen bu kuşlar da Çin edebiyatında büyük bir önem taşırlardı”⁷⁹

Hüma halk inancında aynı zamanda devlet kuşu talih kuşu olarak anılmaktadır. “Hümâ’ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyun kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması Hümâ’nın gölgesi ilgili inançlardan kaynaklanır. Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, Hümâ kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiş. Hümâ kuşunun uçarken üzerinden geçtiği

⁷⁸ Kübra ESKİGÜN, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 2006 s.11

⁷⁹ Baheddin ÖĞEL, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu (5. basım), Ankara 2010, s.109

ya da gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına inanılmasının nedeni de budur. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle, insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması Hümâ'nın zenginlik ve mutluluk getirici olması inancıyla ilgilidir.”⁸⁰

Beyitte Hüma kuşunun gölgesinin görünmemesi özelliğinden bahsedilmişti

Rebûdedir dil o zülf-i dü-tâ görünmese de

Mü'eşşir olmada sâye **hümâ** görünmese de (G.142/1)

2.2.6.5. *Aşkar*

Aşkar, Seyyit Battal Gazi'nin efsanevi atı olup, Battalname'de aşkar, aşkar-ı divzade şeklinde geçmektedir. Bu at Battal Gazi ile birlikte özdeşleşmiş onun eli kolu olmuştur. Aşkar'ın özellikleri, “...amma Aşkar altun gibi sarı idi. Bu siyahdur, didi. Şol karşı dağdan iner gelür. Erlikler ider ki Hezâr Rüstem ve Neriman ve Sam Nereyivan etmez, didi.”⁸¹ şeklinde geçmektedir. Bu atın Allah tarafından gönderildiği, Battal Gazi'nin kâfirlerle yaptığı gazalarında yardımcı olmak için üstün özelliklerle donatıldığı yine Battalname'de geçmektedir.

Divan'da yer alan esbiyede, Aşkar'dan bahsedilmiştir. Kasidede övülen atın hünerlerini Aşkar'ın huzurunda sergilemesi dile getirilmiştir. Aşkar'ın bile ona gıpra edeceği söylenmiştir.

İtse izhâr-ı hüner pîş-geh-i **Aşkarda**

Tâbiş-i ğıbta olur bâ'îş-i mûy-efşânî (K.17/14)

2.2.6.6. *Ab-ı Hayat*

Sözlük anlamı olarak “hayat suyu” demektir. İnanişâ göre içene ölümsüzlüğü bahşeder. “Doğu yazını aktarımlarında bu suyla ilgili efsaneler Büyük İskender'in ve

⁸⁰ Dilek BATİSLAM, Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları Hüma, Anka ve Simurg, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** Yıl IV, Sayı VII, İstanbul Aralık 2002 s.185-208

⁸¹ Yağmur SAY, **Türk-İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyit Battal Gazi ve Battalname**, Sistem Ofis Matbaacılık (1. basım), Ankara 2009, s.151

Hızır'ın dönemlerine bağlanır. Halk anlatımlarına göre Hızır'ın ölümsüzlüğü bu yaşam suyundan içmesinden kaynaklanır.”⁸²Ab-ı Hayat ile İskender'in hikayesi ise İskender'in Zulmetler ülkesine giderek ab-ı hayatı aramasıyla ilgilidir.

Şiir geleneğinde ab-ı hayat İskender ve Hızır ile birlikte kullanılıp efsanelere telmih yapıldığı gibi ab-ı hayat sevgilinin aşığa lütfettiği ya da aşığın beklediği ilgi bu hayat suyuna benzetilmiş çoğu zaman sevgilinin ağzı bu hayat suyunu bahşetmiştir.

Divan'da ab-ı hayatın zafer şerbeti gibi tatlı içtikçe içme arzusu uyandıran bir lezzeti olduğundan bahsedilmiştir.

Sürûr-ı fethü zafer dem-be-dem ide tab'ın

Ma'in-i **âb-ı hayât**-ı neşât-ı şevk- efzâ (K.13/33)

Ab-ı hayat, ab-ı hayvan, ab-ı beka, ab-ı Hızır gibi farklı tamlamalarla da ifade edilmiştir. Divan'da ab-ı hayvan tamlaması tercih edilmiştir.

Rûh-bağış itmiş Mesîh-i la'l-i şîrîn müdâm

Nutkuñı reşkîn-sâz-ı **âb-ı hayvân** eyleyen (G.122/4)

2.2.7. Diğer Şahsiyetler

2.2.7.1. Abdullah bin Mübarek

736 yılında Merv'de doğar. Türk asıllıdır. Dönemin önemli ilm şehirlerinde bulunmuş iyi bir tahsil görmüştür. Ebu Hanife'nin de öğrencisi olup ondan fıkıh ilmini öğrenmiş bu alanda kendini geliştirmiştir. “Birçok büyük âlimin yetiştiği Horasan bölgesinde özellikle Merv'de hadisleri tedvîn eden ilk âlim oluşu, İbnü'l-Mübârek'in şöhretini arttıran sebeplerin başında gelir.”⁸³ Kendisinin hadis ilminde ki derin bilgisi onun hadislerinin doğru ve değerli olduğu görüşünü doğurur. İbn Mübarek aynı zamanda iyi bir şair olup zühd, din büyükleri adına şiirler yazmıştır.

⁸² Pertev Naili BORATAV, **Türk Mitolojisi**, Bilgesu Yayınları, Ankara 2012, s.29

⁸³ Raşit KÜÇÜK, Abdullah b. Mübarek, **DİA**, Cilt, I, İstanbul 1988, s. 122-124

Divan'da şair memduhunun (Şeyhülislam Yenişerhirlî Abdullah Efendi) övgüsü için yazdığı bir kasidesinde, vaazlarının aydınlığının tıpkı İbn Mübarek gibi olduğunu söyler.

Zât-ı zîbemdesini vâz'-ı aşl-ı esmâ

Eylemiş **İbn Mübarekle** semiyy ü hem-nâm

(K.21/34)

2.2.7.2. *Hatim et- Tai*

Tay kabilesinin reisidir. Babası, o küçükken ölmüş annesi tarafından yetiştirilmiştir. İslamiyet'ten önce mert ve cömert Arap kimliği ile bir ideolojik tiptir. Daha çocuk yaşlarında cömertliği ve yardımseverliği ile dikkat çekmiş, savurgan davranışları ile kardeşlerinin düşmanlığını kazanmıştır.

“Hâtim et-Tâî, çoğu bencillikten kaçınmaya çağıran ve cömertliği öven şiirlerinde gaybı bilen, çürümüş kemiklere can veren Allah'a inancını dile getirmiş cömertliği yalnız O'nun rızasını kazanmak için yaptığını belirtmiş cömertlikte aşırı gitmesine karşı çıkan eşleri Nevâr bint Sürmüle ile Mâviyye bint Afzer'e, “Mal gider nam kalır” demiştir. Yine şiirlerinde, konuklara karşı güler yüzlü davranmanın maddî ikramdan daha değerli olduğundan, misafir gelmesi için geceleri çölde ateş yaktığından ve komşularının namusuna saygı gösterdiğinden söz etmektedir”⁸⁴

Şair gerek İran gerek Türk edebiyatında cömertliği ile anılan ve sevilen bir şair olmuştur.

Divan'da Hatim-et-Tai, cömertliği ile III. Ahmed ile kıyaslanmış dolayısıyla cömertliğine değinilmiştir.

O şâh-ı mekrümet-âver ki **Hâtim** olmadadır

'Arağ- feşân-ı hicâb-ı şehâ-yı kirdârı

(K.12/30)

İder nümâyiş-i 'âlî-tebâr-ı **Hâtemi tay**

Kemâl-i behcet-i dîdâr-ı lem'a- efşâmı

(K.20/20)

⁸⁴ Süleyman TULÜCÜ, Hâtim et- Tâî, **DİA**, Cilt, XVI, İstanbul 1997, s. 472-473

2.2.7.3. *Varaka bin Nevfel*

Hz. Muhammed ile aynı soydan geldiği tahmin edilmektedir. Hz. Hatice'nin amcasının oğludur. Hz. Muhammed'e ilk vahiy geldiğinde Hz. Hatice onu Varaka bin Nevfel'e götürmüştür. "Varaka, yaşadığı olay hakkında ne düşündüğünü soran Hz. Peygamber'e kendisine gelen meleğin Hz. Mûsâ'ya (bazı rivayetlerde Hz. Îsâ'ya) gelen Nâmûs (Cebrâîl veya Tevrat) olduğunu söylemiş ve ona Yahudi ve Hristiyanlar tarafından beklenen son peygamber olduğunu bildirmiştir. Kavmi tarafından dışlanacağı zamana yetiştiği takdirde kendisine yardım edeceğini belirtmiş, ancak o günleri göremeden ölmüştür."⁸⁵

Varaka b. Nevfel, Hz. Muhammed'e ve İslam'a bağlılığını bildiremeden vefat etmiş fakat kendisinin hangi dine inanarak öldüğü de kesin olarak bilinmemektedir. Putperestlikten Hristiyanlığa geçtiği, İncil'i Arapçaya çevirdiği bilinmekle beraber Hristiyan olarak mı öldüğü belli değildir.

Divan'da Varaka bin Nevfel'e Hz. Hatice'nin ricasıyla giden Hz. Muhammed Hira mağarasında başından geçenleri anlatır.

Oldı izn-i Resûl-i Yezdânî

Varğa bin Nevfele didi anı

(BN.112)

2.2.7.4. *Baki-zade*

Divan'da Şeyhülislam İshak Efendi'yi İsmail Efendi'nin vefatına tarih manzumesi yazmıştır. Fakat Baki-zade İsmail Efendi'nin kim olduğu tespit edilememiştir.

İde Bâkî-zâde İsmâ'îl Efendiye Hudâ

Dâr-ı mihman-hâne-i cennât-ı Firdevs içre zâyf

(G.67/1)

⁸⁵ Bünyamin ERUL, Varaka b. Nevfel, **DİA**, Cilt. XLII, İstanbul 2012, s.517-518

2.2.7.5. Sivasî Efendi-zade

Divan'da Sivasî Efendi'nin oğlundan Sivasî Efendi-zade şeklinde bahsedilmiştir. Sivasî Efendi'nin Abdülmecit Sivasî olduğu tahmin edilmektedir. Halvetiyye tarikatının Şemsiye koluna mensup olup bu tarikatın öğretilerinin Sivas çevresinde yayılmasını sağlamıştır. Padişah III. Mehmet zamanında kendisi İstanbul'a getirtirilmiştir. Öldükten sonra tek oğlu olan Abdülbaki Efendi şeyh olmuştur.

Divan'da Sivasî Efendi-zadeden kendisinin yapmış olduğu bir çeşmeye yazılan tarih manzumesinde bahsedilmiştir.

Ḳutb-ı devran ya 'nî Sîvâsî Efendi-zâdeniñ

Himmetiyle şadr-ı a'zam râmî-sehm-i 'atâ

(T.68/1)

2.2.8. Dini- Tasavvufi Şahsiyetler

2.3.12.1. Molla Rumi (Mevlâna)

1207 yılında Belh'te doğar. Asıl adı Celaleddin olup Mevlâna adı kendisini yüceltmek için daha sonradan verilmiştir. Babası Bahaddin Veled'dir. Bahaddin Veled'in Konya'ya gelmesi ile birlikte burada iki yıl müderrislik yapar. Vefatından sonra yerine Mevlâna geçer. "Babasının ölümünden sonra, Mevlana'nın sofiyane ve şairane şahsiyetini teşkil eden mühim ve esaslı amillerden biri, önce dokuz sene kadar Seyyid Burhaneddin Tirmizî ile beraber bulunmasıdır. Sultanü'l-Ulemâ'mn başlıca halifelerinden olup Muhakkik lakabıyla ün kazanan Seyyid Burhaneddin şeyhinin vefatından sonra Konya'ya gelerek o zamana kadar zahir ulûmunu yâni şer'i ve edebî ilimleri layıkıyla öğrenmiş olan genç Celaleddin manevi terbiyesini üzerine aldı."⁸⁶

Daha sonra Mevlana'nın hayatını derinden etkileyeceği Şems ile tanışır. Bu tanışmadan ve aralarındaki muhabbetten medresedeki eğitimlerinden uzak kalmış onun sohbetini özleyen müritleri ve halk Şems'e düşmanlık beslemeye başlamıştır. Bunun üzerine Şems Mevlana'yı bırakıp gitmiştir. Mevlâna bu ayrılığın hasretinden yoğun bir acı hissetmiş ve kendini yasa boğmuştur.

⁸⁶ Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, s.218

1273 yılında vefat edince yerine oğlu Sultan Veled geçer. Mevlâna'nın tasavvuf anlayışı Kur'an-ı Kerim ve sünnet temelli olup temelinde vahdet-i vücud vardır.

Divan'da Molla Rumi olarak, müritleri ve dergâhı olan biri olarak bahsedilmiştir. Bahsettiği gazel de Mevlâna'nın yazı dili olarak tercih ettiği Farsça ile yazılmıştır.

Ez- mürîdân-ı der-i **Monlâ-yı Rûmî** geçtem
Şud murâdem intisâb-ı dergeh-i dil-cû-yi û (G.127/14)

2.3. KAVİMLER

2.3.1. *Fars*

Şark kavimlerindenidir. İran ve Acem de denilmektedir. Divanda Faris, Acem ve Acam olarak geçmektedir. Ayrıca Divan'da "Kisra" yani eski İran padişahlarının unvanı da geçmektedir.⁸⁷

Olıcağ nehr-i mevlidi cârî
Munţafî oldı **Fârisiñ** nârî (N.11/27)⁸⁸

N'ola cism-i '**Acemden** seyf ile kabz-ı Revân itse
Ki yekâ rûhıdır ser-cümle iklim-i dil ü cânıñ (T.81/7)

2.3.2. *Arap*

Araplar, şark kavimlerindenidir. Divan'da Hz. Muhammed'in Arap olduğu ile ilgili beyitlerde geçmiştir⁸⁹.

Cenâb-ı ھاẓret-i sultân-ı mürselîn ki odu
Muhammed-ı '**Arabî** Mustafâ dūr-i yektâ (N.1/12)

⁸⁷ Sayt-ı kûs-ı kudûmidir ol ân

Tâk-ı Kisâyı eyleyen vîrân (N/11-26)

⁸⁸ Bu Hz. Muhammed doğduğunda sönen ateşten bahsedilmektedir. Bkz. Hz. Muhammed.

⁸⁹ Divan'da Arap sözcüğünün geçmiş olduğu diğer beyitler, (N.2/15, N.8/7).

2.3.3. *Tatar*

Tatar, aslı itibariyle Moğol kavmine denir. Cengiz Han zamanında bu kavme Tatar denilmiş daha sonra bu kelime Turan kavimlerinden bir kavme verilmiştir. Divan’da Tatar kelimesi Moğolları kastetmekte olup onların yağmacı fütuhâtı sevgilinin gamzesine benzetilmiştir⁹⁰.

Hayâl-i gamzesi târâc-ı şabr idüp İshâk
Nümûde eyledi yama-gerî-i **Tâtârı** (K.12/20)

2.3.4. *Osmanlı*

Turani kavimdir. Divan’da iki beyitte geçmektedir. İkisinde de devlet adı olarak geçmektedir. Büyük Osmanlı hazinesinden ve Osmanlı resminden bahsedilmiştir.

Mişâl-i sâre-i Nâr olmada âyât-ı evsâfı
Tırâz-ı resm-i ‘**Osmânî**-i zîbâ muşhaf-ı dünyâ (K.31/10)

Cenâb-ı hâzret-i Sulţân Maĥmûd-ı kerem-ver kim
Odur gencîne-i ‘**Osmâniyânda** dürr-i yek-dâne (K.33/22)

2.3.5. *Moskov*

Moskov, Ruslara verilen addır. III. Ahmed döneminde yapılan Prut Savaşında, Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa’nın yönetiminde Türk ordusunun Rus ordusuna karşı kazanmış olduğu zafere övgü amacıyla Şeyhülislam İshak Efendi tarihler düşürmüştür.

Didi İshâk o dem tarîh-i fethi şevk ü behcetle
Bozuldı kavmi **Moskov** bîm ile şulhı taleb itdi (T.46/5)
(H.1123)

⁹⁰ Sevgilinin Güzellik Unsurları, Gamze bkz. (G.30/6)

2.4. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

2.4.1. *Ankara*

Anadolu’da bir şehirdir. Şair, Ankara’dan bir defa bahseder. Ankaralı olduğu anlaşılan şahsın vasiyeti üzerine yapılmış olan medreseye tarih düşürülmüştür.

Cenâb-ı **Ankaravî**-i huceste-menkabetiñ

Vaşiyyetiyle olunca bu medrese bünyâd (T.71/1)

2.4.2. *Batha (Mekke)*

Batha, Mekke’nin bir adıdır. Mekke Arap Yarımadasında bulunan bir şehirdir. Şehir, İslam dinine inanan insanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Hz. Peygamber için yazılan Bisetnamede, Batha şehrinden bahsedilir.

Altı ay deñlü ol meh-i **Bathâ**

Her şeb eylerdi ‘âlem-i rü’yâ (BN.67)

2.4.3. *Çin*

Çin, genellikle resim ile ilgili mefhumların kullanıldığı beyitlerde zikredilir. Bunda Çin’in resmin merkezi olmasının ve ünlü ressam Mani’nin Çinli olmasının etkisi vardır.

Sevgilinin güzelliğinin eşsiz bir puta yahut nakışa benzetildiği durumlarda şairin Çin ile ilgili atıflarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim Şeyhülislam İshak Efendi’nin Divanı’nda bir defa zikredilen Çin, sevgilinin güzelliğinin övüldüğü beyitte geçmektedir.

Sevgilinin güzelliğinin övüldüğü beyitte, aşığın gönlüne yansıyan bu güzelliğin gönlü, Çin’deki bir puthaneye çevirdiği dile getirilmiştir.

Mir’ât-ı dile ‘aqs ideli şûret-i hüsnüñ

Reşk-âveriş-i zîb-i şanem-hâne-i **Çîniz** (G.65/6)

2.4.4. *Ebha*

Suudi Arabistan’da bulunan Asîr eyaletinin merkezidir. Şeyhülislam İshak Efendi Divanı’nda Ebha şehri, Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin yaptırdığı kasra düşürülen tarihte geçmektedir.

Didi târîhini taḥsîn ü şenâ eyleyerek
Kâşr-ı nâdîde-i **Ebhâ** ve ‘aleyhi’l-fetvâ (T.61/13)

2.4.5. *Gence*

Gence, Azerbaycan topraklarında bir şehirdir. III. Ahmed dönemi Safevi-Osmanlı savaşlarında Ferhat Paşa’nın iradesindeki ordu Gence’yi fethetmiştir. Şeyhülislam İshak Efendi Gence’nin fethine tarih düşürmüştür.

Kıldı genç-i Genceyi feth ü güşâd
Seyf-i Sultân Aḥmed-i şevket- penâh (T.78/6)
(H. 1137)

2.4.6. *Hoten*

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin güneybatısında bir ildir. Hatâ kelimesinin “yanlış” anlamı ile tevriye veya îhâm-ı tenâsübe imkân veren şehir, miski ile meşhurdur. Divan şiirinde sevgilinin saçı veya benleri ile çoğu kez siyah renkle birlikte misk/müşg, nâfe, bağır, ciğer, hûn, âhû, gazâl, Çîn, Tâtâr ve Türk-i Hatâ gibi unsurlarla bir arada kullanılır.⁹¹

Divan’da Hoten, Esbiyye kasidesinde geçmekte olup ahu ile birlikte tamlamalı bir şekilde kullanılmıştır.

Cünbüş-i rahş-ı şafâ-baḥş olur hemvâre
Âhuvân-ı **hotene** cilve-dih-i ḥayrânî (K.17/3)

⁹¹ Emine YENİTERZİ, Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt III, Yıl IV, Sayı XV, 2010 s301-332

2.4.7. *Irak*

Irak, şark ülkelerinden biridir. Divan'da Irak, Şam ile birlikte bir beyitte zikredilmiştir. Hz. Muhammed övgüsü ile yazılmış olan naatta, Hz. Muhammed'in soyunun Arap olmasının Şam ve Irak bölgelerinde yaşayan insanları da şereflendirdiğinden bahsetmektedir.

Muhammed-i 'arabî hâtem-i resul ü nebi
Şerâfet-i nesebi oldu zîb-i Şâm u '**Irâk** (N.8/7)

2.4.8. *İran*

İran şark ülkelerindendir. İran, Türk edebiyatında Acem ve Fars olarak da bilinir. Acem şiirinin Türk edebiyatı üzerindeki etkisi, Türk şairlerinin kendilerini Acem şairleri ile kıyaslamasına vesile olmuş, aynı zamanda Osmanlının İran ile yapmış olduğu savaşlar da İran'ı önemli kılmıştır. Daha çok edebiyat geleneğinde İran, mitolojik padişahları ve Şehname'nin etkisi ile yer alır. Divan'da da İran, coğrafya olarak Turan ülkeleri ile yakınlığı hasebiyle Turan ülkesiyle birlikte kullanılmış ve Makedonya kralı Büyük İskender'in İran seferine telmih yapılmıştır.⁹² İskenderin ve diğer büyük hükümdarları övgüsünden bahsedilirken Sultan Ahmet ile kıyaslanmıştır.

Şeh-i Cem- bende Dârâ-yı Sikender- rütbe kim der dem
Şadâ-yı kûs-ı iclâli iner **İrân** u Tûrâna (K.33/20)

2.4.9. *İstanbul*

İstanbul, Osmanlı'nın baş şehridir. Aynı zamanda uzun yıllar başkentlik yapmış zengin kültür mirasıyla kozmopolit bir şehirdir. Şairin yaşadığı dönemde de İstanbul başkent olup, şiirin ve sanatın zirve bulduğu Lale Devri'nin yaşandığı yerdir.

Divan'da İstanbul bir defa Şehit Ali Paşa'da
Kudûm-i şadr-ı emced eyledi **İstanbul** ihyâ
Bu şehre mağdem-i şadr-ı mücâhid oldu zîb-âbâd (T.40/10)

⁹² İskender maddesine bkz.

2.4.10. *Mora*

Mora, Akdeniz’de bir ada ülkesidir. Yunanistan devletinin yönetimindedir. III. Ahmed döneminde gerçekleşen Osmanlı- Venedik Savaşı’nda (1715-1718) Osmanlı Ordusunun kara ve deniz harekâtıyla Mora ve Girit’in bütün topraklarını almasıyla Osmanlı devletinin yönetimine girmiştir.

Şeyhülislam İshak Efendi, Mora’nın alınmasında önemli rolü olan Sadrazam Şehid Ali Paşa’nın vefatına düşürdüğü tarihte Mora’dan bahsetmektedir.

Mora teşhîrine ‘azm eyleyüp bir cümlede itdi

‘Adûnun geşt-i sâ mânin nesîm-i saţveti ber-bâd (T.40/2)

2.4.11. *Revan*

Revan günümüzde Erivan adıyla Ermenistan sınırları içinde bir şehirdir. Osmanlı- İran savaşı (1723-1727) ile III. Ahmed zamanında Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. Şeyhülislam İshak Efendi Revan’ın fethine tarih düşürmüştür.

Bu kavî-i fâhririñ mankûţ olan harfîyle târîhin

Didi hâtif **Revâmı** aldı Sultân Ahmed-i Gâzî (T.75/10)

(H. 1137)

2.4.12. *Sıfahan*

İran sınırları içindedir. İsfahan şehri şiir geleneğinde göze sürülen sürmenin üretim yeri olması hasebiyle zikredilir. İsfahan’ın toprağından elde edilen sürmenin şifa verici özelliğı bilinmektedir. Şair bu özelliğı, şiirlerinde sevgilinin ayağıının tozunun, aşığıın gözlerine şifa verebileceğı şeklinde kullanmıştır.

N’ola bûs-ı kadem kurre-i ‘ayn olsa bana

Hâk-i pâyi gözime kuhl-ı **Şıfâhân** görünür (G.43/3)

2.4.13. *Şam*

Şam, Suriye'nin başkenti olup Doğunun önemli kültür merkezlerinden birdir. Divan'da Şam, Hz. Muhammed'in Arap olması ile şereflendirilen şehirlerden görülmüştür. Şam, (N.8/7) numaralı beyitte Irak ile birlikte zikredilmiştir.

2.4.14. *Şiraz*

Şiraz, İran'ın bir şehridir. Doğu'nun kültür merkezlerinden biridir. İran'ın büyük şairleri Şirazlıdır. Klasik Türk şiirinde Şiraz bu şairlerin yetiştiği bir gül bahçesi şairler ise bülbül olarak tasavvur edilmektedir. Fakat Şiraz deyince akla ilk gelen Sa'di-i Şirazi'dir. Aşağıdaki beyitte şair Şirazi'den bahsedilmiştir;

Zebân-ı bülbül-i **Şîrâzdan** debîr-i felek

Şahîfe-i dile yazdı bu gune güftârı

(K.12/54)

2.4.15. *Tebriz*

İran sınırları içinde bir şehirdir. Osmanlı- İran Savaşı (1723-1727) III. Ahmed zamanında gerçekleşen savaşta Tebriz Osmanlı topraklarına katılır. Şeyhülislam İshak Efendi Tebriz'in alınmasına tarih düşürmüştür.

Didi târîh-i sâl-i fethi İshâk- veş hâtif

Kilîd-i seyf-i Sultân Aḥmed açdı genc-i **Tebrîzi**

(T.77/5)

(H. 1137)

2.4.16. *Turan*

Turan, Türkistan bölgesine verilen addır. Turan ülkesi ile Türklerin oturduğu yer kastedilmektedir. Divan'da (K.33/20) numaralı birlikte Turan, İran ile birlikte zikredilmiştir.

2.4.17. *Yesrib (Medine)*

Arap Yarımadasında bir şehirdir. Hicaz'da bulunur. Hz. Muhammed'in kabri u şehirdedir. Medine'nin İslamiyet'ten önceki ismi Yesrib'dir. Medine, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Şeyhülislam İshak Divanı'nda Medine'den bahsedilirken aynı zamanda bir geleneğe değinilmiştir. Hac zamanında padişah tarafından "surre" adıyla fakir ve muhtaç kimselere dağıtmak için Mekke ve Medine'ye para ve sair şeyler gönderilir. Bu her yıl yapılan bir kaide idi. Divan'da Koca Beşir Ağa'ya yazılan kasidede surre alaylarının koruyucusu olduğundan bahsetmektedir.

Şurre-bend-i mekrümetdir **Yeşrib** ü Baḥḥâya dek

Hırz-ı lutfı sürre-i 'âlemde hep meşûrdur

(K.28/6)

2.5. DAĞLAR, DENİZLER, IRMAKLAR

2.5.1. *Dağlar*

Umumi olarak Divan'da dağ, kuh, kuh-sar şeklinde bahsedildiği görülmektedir.

Sultan Mahmut için yazılan kasidede onun kokusundan bahsederken dağdan da bahsetmiştir.

Bûy-ı nîhâdın itse şabâ ḥâke bergüzâr

Ser-tâ-be-pây **kûh** u fezâ müşğ-sâ olur

(K.30/16)

Hiz. Musa'nın Tur mucizesine telmih yapılarak bahsedilmiştir.

Ol maẓhar-ı tecellî-i zâtı gören olur

Kûh-sâr-ṭînet olsa da elbette ḥâk-sâr

(G.49/3)

2.6.1.1.Arafat

Mekke’de bulunan bir dağdır. Hz. Muhammed’in veda hutbesini okuduğu dağdır. Divan’da bir beyitte zikredilmiştir. Arafat dağı, lütuf kapısına benzetilmiş yardım dileyenlerin duracağı bir yer olduğu söylenmiştir.

Der-i ‘inâyeti mânend-i mevķıf-ı ‘**Arafât**

Niyâz-mend-i ‘aţâya maħall-i şefķatdır

(K.14/27)

2.5.1.1. Tur

Tur Dağı, Mısır’da bulunan Sina Yarımadasında yer alan bir dağdır. Hz. Musa’nın Allah ile konuştuğu kutsal vadi Tuva’nın tepesindedir. Divan’da Tur dağı Hz. Musa ile birlikte anılmış Allah’ın bu dağa tecelli etmesi bu dağın kutsal özelliğidir.

Zât-ı pâki mazhar-ı teklîm kâr-ı haydır

Tab’-ı derrâki tecelli-i şıfâta **Ṭûrdur**

(K.28/16)

2.5.1.2. Sefa ve Merve Tepeleri

Mekke’de bulunan iki tepedir. İslamiyet’e göre hac vazifesini yerine getirecek olan hacıların yedi defa arasında gidip gelmesi gereken tepelerdir.

Divan’da, Sultan III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa methinde yazılan bir kasidede bu tepelerden bahsedilmektedir. Tepelerin arasında gidip gelme işine sa’y denilmektedir. Bu beyitte mes’a şeklinde zikredilmiştir. Merhamet harimi (hacıların giydiği kıyafet) cümle aleme sa’ydır. Merve tepesi daima lütuf Safa tepesi ise kavuşmadır şeklinde bir anlam dünyası oluşturulmuştur. Beyitte harim kelimesi merhamet mekânı anlamıyla da kullanılmış bir iham-ı tenasüp yapmıştır. Aynı zamanda beyitte bir mübalağa sanatı yapılmıştır.

Ḥarîm-i re’feti mes’â-yı cümle-i ‘âlem

Hemîşe **Merve**-i luṭfî **Şafâ**-yı vuşlatdır

(K.14/19)

2.5.2. Denizler

Divan'da umumi olarak denizden bahsederken derya, yem, umman, kulzüm ve bahr kelimeleri kullanılmıştır. Denizlerden Anasır-ı Erbaa başlığını incelerken bahsedilmiş olduğundan birkaç örnek beyit verilecektir.

Sultan III. Ahmet'in övgüsünde yazılan kasidede sultanın lütuflarının bir deniz gibi olduğundan bahsederek pasişahın cömertliğine vurguda bulunmuş, deniz burada benzetilen durumunda kullanılmıştır.

Der-i 'inâyet-i sulţân-ı **bahr** ü ber ki aña
Vücûh-ı 'âlemiyan cebhe-sây-ı hıdmetdir (K.14/15)

Şairin önce Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin methinde yazmış olup daha sonra değiştirerek Sultan I. Mahmut'a takdim ettiği tespit edilmiş kasidede deniz sözcüğü dökülen göz yaşlarının çokluğunda benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Hasret-i la'î şafâ- güster-i cân- bahşîñ ile
Dür-i sirişkim dökeyim pâyiñe **deryâ deryâ** (K.16/11)

Silahdar İbrahim Paşa'nın methinde yazılan kasidede şair memduhunun şanın denizlerdeki inci gibi olduğundan bahsetmiştir.

'Aceb mi fahr idersm midhat-i zât-ı şerifiyle
Ki memdûhüm benim ol dürr-i **yemm**-i kadr ü şân oldu (K.18/28)

2.5.3. Irmaklar

Özel ırmak adı olarak Divan'da bir tek Kevser ırmağından bahsedilmektedir. Umumi olarak ırmaktan bahsederken cuy kelimesi kullanılmıştır. Cuy kelimesi Farsça bir kelime olup, nehir akarsu, ırmak anlamlarına gelmektedir.

Damat İbrahim Paşa methinde yazılan kasidenin nesib bölümündeki tasvirlerde cuy sözcüğü geçmektedir. Gül bahçesinde ırmağın gümüş bir cetvel gibi aktığı söylenir.

Cûylar cedvel-i sîmîn-i gülistan oldu
Gülşen ezhâr ile mecmû'â-nişân oldu yine (K.23/5)

2.6. BEZM

Bezm kelimesi Farsça bir kelime olup “içkili eğlenceli meclis” anlamına gelmektedir. “Kadîm kültürümüzde ilkbahar mevsiminde çimenlikte, kırlarda, gül bahçelerinde veya güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak rağbet edilen bir eğlence şeklidir. Sevgilisi, sakisi, mutribi (çalgıcı), gazelhânı (gazel okuyan), yârânı, içkisi ve mezesiyle meclis, şairlerin en çok rağbet ettikleri ortamlardan biridir. Bu eğlence, zamanına göre evlerde, meyhanelerde (mecazi olarak da tekkelerde) de yapılabilir. Bezmdede herkes yere bir daire oluşturacak şekilde yan yana oturur, saki elindeki ritl-ı girân (büyük kadeh) ile ortada döner ve herkese aynı içki kadehinden şarap ikram eder. Bezmdede musiki ve raks vardır. Sevgili bezmin vazgeçilmez unsurudur. Sevgilinin gelişiyile meclis aydınlanır, neşe kazanır.”⁹³

Divan’da bir beyitte dünya, bezm meclisine benzetilmiştir. Bezm meclisine gelenlerin dert ile beraber olduğu bu beraberliğin sebebinin de felek sakisinden kaynaklandığını söylemiştir.

Bu **bezm**-gehde ‘aceb mi dem olsa tev’em-i gam
Bu tavra devri der elbette sâkî-i gerdûn (T.42/2)

Şair, aşk meclisinin sıkıntılı oluşunu, sevgilisinin mecliste olmayışından kaynaklı olarak görmüş ve bunu beyitte şu şekilde ifade etmiştir;

Bezm-i ‘işret künc-i miḥnet-gîrdır sensiz bana
Kulḳul-i mey nâle-i zincirdir sensiz bana (G.1/2)

2.6.1. Meyhane

Klasik şiir geleneğinde meyhane, aşıkların şarap içip müzik eşliğinde gazeller okuduğu eğlence mekanıdır. Rind aşıklar için bu mekân vazgeçilmezdir. Tasavvufi anlamda meyhaneler genellikle tekke anlamına gelir. Beşerî aşkın anlatıldığı beyitte meyhane kavramı şu şekilde ifade edilmiştir.

Meyhâne-i ‘ışk içre ḥun-ı bâde-nişîniz
Şâdî-fiken-i ḥâtır-ı uşşâḳ-ı ḥazîniz (G.65/1)

⁹³ Özer ŞENÖDEYİCİ, *Sorularla Klasik Türk Edebiyatı*, Kesit Yayınları, Ankara 2017s.138

2.6.2. *Şarap*

Şarap kelimesi Divan'da hem mey hem de bade kelimeleri ile ifade edilmiştir. Şarap, kırmızı renkli oluşu, insana mahmurluk vermesi, sevgilinin dudağının rengine benzemesi gibi çeşitli özellikleriyle beyitlere konu olmuştur.

Silahdar İbrahim Paşa övgüsünde yazılan kasidede şairin kaleminin memduhu överken sarhoş olduğu dile getirilir.

Neşât-ı **bâde**-i medhiyle mest- şevk olup hâmem
Yine inşâd-ı nazm-ı hûb ile 'azbû'l- beyân oldu (K.18/16)

Mey sözcüğü, şairin rinadane gazellerinden birisinde birleşik isim olarak mey-keş şeklinde kullanılmıştır. Beyitte aşkın, dert sarhoşluğu içinde şarap içtiği ifade edilmiştir.

Gönül ki derd-i humâr-ı eleme **mey-keş** olur
Bürûdet-âver-i âb-ı mizâc-ı âteş olur (G.35/2)

Divan'da şarap sözcüğünü karşılayan bir başka ifade de duhter-i rezdir. Üzümün kıızı anlamına gelen bu sözcük ile şarap kastedilir. Şair, sevgilisinin elinden içeceği şaraptan ümidini keserek, şarabın kendisine haram olduğunu dile getirmiştir.

Ümîd-i bûs-ı ayâğ itme dest-i sâkîden
Ki oldu **duhter**-i rez naşş ile harâm baña (G.2/5)

2.6.3. *Kadeh*

Kadeh kelimesi Divan'da sagar, peymane ve cam şeklinde ifade edilir. Sagar, köken bakımından Farsça bir kelime olup kadeh kavramını ifade eder. Peymane de Farsça kökenli bir kelime olup büyük kadeh, şarap bardağı anlamına gelir. Cam kelimesi Farsça bir kelime olup şişe, bardak anlamlarına gelir. Ayag kelimesi ise Farsçada büyük ayaklı kadeh anlamına gelmektedir. Divan'da, kadehten bahsedilirken genellikle Cam-ı Cem ifadesi tercih edilmiştir.

Kadeh kelimesiyle sevgilinin dudağının kastedildiği görülmektedir. Kadehin içine konulan şarabın rengi ile daha ziyade benzerlik ilişkisi kurulsa da dolaylı olarak kadehe benzetildiği beyitler de mevcuttur.

Ki oldı şevk ile her lâle **sâğar**-i la'lîn

Olunca neş'e- figen sıhr-i zıll-ı Yezdânî (K.20/29)

Peymane-keşan, peyman-keş tamlamaları ile ifade edilen kelimeler içki içen anlamına gelmektedir.

Oldı pür-neş'e cihân şöyle ki **peymâne**-keşan

Tab'-pîrân-ı cihân tâze cüvân oldı yine (K.23/16)

Cam-ı Cem tamlamasıyla içkinin mucidi olarak kabul görülen Cem'e telmih yapılır. Beyitte, içki meclislerinde yan yana dizilen aşıkların sakinin vermiş olduğu kadehten sırayla şarap içmesi anlatılmıştır.

Câm-ı Cem bezm-i maḥabbetde tehi devr eylemez

Şâh-ı ḥüsn-i 'işve-âyîniñle efser söyleşür (G.24/5)

Şair beyitte gönlünü ve gözünü kadehe benzetmektedir. Gönlünün bir kez dahi dolmadan gözünün binlerce kez kanlı göz yaşları ile dolup taşıdığını dile getirir.

Olur biñ kerre câm-ı dîde pür-ḥûn olmadın bir kez

Ayâğ-ı dil mey-i 'işretle nâlân kaṭra-ber-kaṭra (G.135/4)

2.6.4. Şem

Meclisin önemli özelliklerinden biri de yanan mumdur. Bu mum hiç sönmez.

Şair beyitlerinde meclisi aydınlatan asıl ışık kaynağının sevgilinin zâtı ve yüzünün aydınlığı olduğunu dile getirmiştir.

Fürûğ-ı 'ârîzeş ez- sûziş-i pervâne şud gâfil

Ne-dâned **şem**'-i bezm- efrûz tâb- efser-i ḥod-râ (G.6/5)

Şem'- sûzân-ı bihîn meclîs-i 'ışk olmağla

Âh-ı İshâk şebân-rûz fürûzân görünür (G.43/10)

2.6.5. *Musiki*

2.6.5.1. *Enstrümanlar*

2.6.5.1.1. *Ney (Nay)*

Ney, kamıştan yapılan üflemeli çalgı aletidir. Ney daha çok Mevlevilik ile özdeşleşen bir enstrümandır. Beyitte aşığın inlemelerinin neyin çıkardığı sese benzediği söylenmiştir.

Derûn-ı sîne muṭrib-ḥânedir ‘uṣṣâka ol sûdan
Gelür her dem nevâ-yı nâle-i **ney** her ser-i mûdan (G.111/1)

2.6.5.1.2. *Kûs (Kôs)*

Kûs, Farsça bir kelime olup kôs anlamındadır. Bu alet eski zamanlarda muharebelerde deve veya araba üstünde taşınarak çalınan büyük bir davuldur. Beyitte bu enstrüman memduhun heybetini haber veren bir nesne olarak kullanılmıştır. Savaşlarda kullanılıyor oluşu bu anlam ile ilişkilidir. Savaşlarda çalınmasının sebebi de düşmana korku vermek psikolojisini etkilemek, asker sayısını kalabalık göstermektir.

Şîr-i **kûs** heybet-engîz-i celâlınden müdâm
Ḳalb-i a’dâ tâb-ı nâr-ı bîm ile pür-dûddur (K.25/20)

2.6.5.1.3. *Tanbur*

Tanbur, telli çalgı aletlerindendir. Yuvarlak karınlı ve ince uzun saplı bir alettir. Ayrıca Tanbur, “akort edilebilmesi için kulağının burulması gerekir.”⁹⁴ Divan’da tanburdan akordu ve şekli ile ilgili olarak bahsedilmiştir.

Burur kulağ-ı ğamı dest-i nağme-i muṭrib

⁹⁴ Yasemin AKBUDAK, **Mesihî Divanı Tahlili**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 2002, s.133

Durûn-ı kâse-i **tanbûr** olup şafâ-meşhûn

(T.42/13)

2.6.5.1.3.1. *Zir ve Bem*

Zir, Arapça bir kelime olup musikide terim olarak tanburun en ince ses veren teli anlamına gelmektedir. Bem de Arapça bir kelime olup terim olarak tanburun en kalın ses veren teli anlamına gelmektedir. Divan'da zir ü bem şeklinde birlikte kullanılan sözcükler sevgilinin kirpiklerinin her birine benzetilmiştir.

Çeşm-i 'ibretle bakanlar o kemân-ebûya

Fehm ider hikmetini cezr ü med ü **zîr** ü **bemiñ**

(G.87/5)

2.6.5.1.4. *Rebab*

Üç telli bir saz olan rebab çok eski zamanlardan beri kullanılan bir çalgıdır. Kemeçe ve keman rebabın geliştirilmiş şeklidir.⁹⁵ Divan'da bu çalgı aleti Damat İbrahim Paşa'nın vezir olmasına yazılan tarih manzumesinde bir defa bahsedilmiştir.

Maķam-ı ĥandededir girye-i **rabâb** anda

Vezin devc-i feraĥdan şabâ-yı şevķ-efzûn

(T.42/10)

2.6.5.1.5. *Çeng*

Çeng kelimesi, Farsça bir kelime olup, telli saz aletlerindendir. Şair aşıkların boylarını şekli itibariyle çenge benzetmiştir.

Olursa râst sezâ **çeng**-i kâmet-i 'uşşâķ

Nemâ-yı cûy-ı feraĥla çü 'ar 'ar-ı mevzun

(T.42/12)

⁹⁵ Cemal AKSU, *Lütfi Divanı Tahlili*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 2002, s.392

2.6.5.1.6. Kanun

Sol köşesi kesik dikdörtgen biçimindeki tahta bir tabla üzerine geçirilmiş tellerden meydana gelir. Yatık durumda dizler üzerine konularak iki elin işaret parmağındaki yüksüklere tutturulmuş birer mızrapla çalınır. Divan'da üç farklı beyitte kanundan bahsetmektedir. ⁹⁶ Beyitte, şairin gönlünü kanuna benzettiği onun gibi ah u zar ettiği söylenir.

Kânûn-ı dil-i zârımı seyr itsün olanlar
Hâhiş-ger-i nezzâre-kün-i sûziş-i hasret (G.11/2)

2.6.5.1.7. Musikar

Türk mûsikîsinde, pestten tize doğru ağız armonikası şeklinde yan yana dizilmiş birkaç kamıştan meydana gelen ve ney gibi üflenlen bir çeşit nefesli sazdır. Musiki unsurları ile oluşturulmuş beyitte musikar şu şekilde zikredilmiştir.

Uşûl-bend-i tarabdır benân-u **mûsîkâr**
Şadâ-yı hûb ile hûânendedir fem-i kânûn (T.42/11)

2.6.5.1.8. Mizher

Mizher, Arapça bir kelimedir. Çalgılı aletlerden biri olan udun adıdır. Şiirde mizher kelimesi şu şekilde zikredilmiştir.

Tırâz-ı **mizherü**'ş-şadr-ı maķâmât-ı sevâniħdir
Ki me'vâ-yı fütûhât oldu te'vîlât-ı tibyâna (T.32/8)

⁹⁶ Damat İbrahim Paşa'nın vezir oluşuna yazılan tarih manzumesinde (T.42/11) ve (G.91/4) numaralı gazelde geçmektedir.

2.6.5.2. *Müzik Makamları*

2.6.5.2.1. *Uşşak*

Kelime anlamı âşıklar demek olan uşşâk, Türk müziğinin en eski ve basit makamlarından biridir. İyi kullanıldığı takdirde derin aşk ve tasavvufî duyguları ifade etmede iyi bir araçtır.⁹⁷ Uşşak kelimesi beyitte tevriyeli bir şekilde kullanılmış hem âşıkların boyunun çenge benzetilmesi hem de makam olarak uşşak kullanılmıştır.

Olursa **râst** sezâ çeng-i kâmet-i ‘**ûşşâk**

Nemâ-yı cûy-ı ferahla çü ‘ar ‘ar-ı mevzûn

(T.42/12)

2.6.5.2.2. *Rast*

Rast, Farsça bir kelimedir. Kelime terim anlamı olarak Klasik Türk müziğinde bir makamın adıdır. Divan’da bu makam T/42 numaralı tarih manzumesinin 12. beytinde geçmektedir.

2.7. REZM

Rezm, Farsça bir kelime olup cenk, muharebe savaş anlamına gelmektedir. “Savaş yeri gazâ meydanı, rezm meydanı, meydan-ı neberd, bağ-ı gaza, rezmgah, bezm-i rezm şeklinde isimlendirilir.”⁹⁸ Barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da insanlar toplanır bu sefer ordunun gazası için başarı dilekleri sunan şiirler okunur.

2.7.1. *Kan*

⁹⁷ Musa TOZLU, Asım Divanı’nda Musiki Unsurları, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı XIII, Yıl VII, İstanbul 2014, s.144-166

⁹⁸ Cemal KURNAZ, **Hayali Bey Divanı Tahlili**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012, s.108

Kan kelimesi, Divan’da daha ziyade aşğın kanı olarak geçer. Sevgilinin açmış olduğu yaralardan, aşğın ağlamaktan kanlanmış olan gözlerinden bahsedilirken kan sözcüğü zikredilmiştir. Divan’da genellikle Farsça “hun” kelimesi tercih edilmiştir.

Şair, memduhu överken onun bakışlarının zulme uğrayanlara bir merhem gibi geldiğini dile getirmiştir.

Ğamze-i **hûn**-rîzdir merhem-nih-i dermân olan
İnkisâ-ı zaḥm-ḥ̣âr-ı tîğ-ı ğadr-ı fûrkate (K.27/20)

2.7.2. Savaş Aletleri

2.7.2.1. Ok

Ok, kelimesi Divan’da hadeng, tir, navek gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Ok, ucunda termen denilen demirin bulunduğu çeşitli sert ağaçlardan yapılan, yay ile atılan eski bir savaş alettir. Okçuluğun şiir geleneği ve Türk kültürü açısından yeri ve önemi önemlidir. Okçuluk, “Divan şairinin mensubu bulunduğu toplum hayatının içinde var olan sosyal aktivite unsurlarındandır. Bahis konusu olan sporlardan okçuluk da yerli ve milli hayat unsurları olarak klasik şiirimizde yoğun bir şekilde yerini bulmuştur. Türklerin en eski ata sporlarından biri olan okçuluğun şiirde işlenişi, beraberinde zengin bir okçuluk literatürünü de şiire taşımıştır.”⁹⁹ Divan’da okçuluk terimlerinden keman (yay), zih, kabza ve kurban kullanılmıştır.

Ok, şiirde genellikle sevgilinin yan bakışına yahut kirpiklerine benzetilmiştir. Kimi zaman bu oklar aşığı yaralamıştır.

Pehlevân- ğamze-i sûriş-geri ‘uşşâkına
Tîr-veş müjgân kemân mânend-i ebrû gösterir (G.22/4)

Beyitte okçuluk ile ilgili terimlerden faydalanarak sevgilinin güzellik unsurlarına değinilmiştir. Sevgilinin kaşlarının bir yay, kirpiklerinin ise ok olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Beyitte ayrıca okçulukla ilgili bir terim olan zih-girden bahsedilmektedir. Zih-gir, ok atıcılarının atış yaptıkları ellerinin baş parmağına

⁹⁹ M. Fatih KÖKSAL, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s.339

taktığı atış yüzüğüdür. Şair beyitte sevgilinin belinin yuvarlaklığını zih-gire benzetmiştir.

Nâvek-endâz-ı hayâl-i kavş-i ebrû olmada
Fikr-i âgûş- miyân **zih-gîrdir** sensiz bana (G.1/4)

Zahmet-i zahm-ı **hadeng**-i gamze-i ser-tîz ile
Dâğ-ı merhem- cû-yı vuşlat-ârzûyum mû-be-mû (G.126/4)

Sevgilinin mücevherli oklarının mercandan bir kabzada muhafaza edildiğini şu beyitte ifade etmiştir;

Bî-emânî çünkü mercân **kabza** mî-bâşed hemîn
Rîziş-i hûn geşte cevher tîğ-i hûn-bâr-ı tu-râ (G.4/4)

Kurban kelimesi üzerine Mehmet Fatih Köksal, yazmış olduğu makalesinde kelimenin Divan-ü Lügati't Türk'de geçen "kurman" kelimesi ile aynı olduğunu kelimenin anlam olarak ok ve yay konulan kap anlamına geldiğini söylemektedir.¹⁰⁰ Divanda kurban kelimesi ise şu şekilde zikredilmiştir.

Degildir hâlk-ı mû tîğ-i nigâh-ı ser-titâşımdan
Olur **kurbân**-ı mess-i dest her bir rîş başımdan (G.120/1)

2.7.2.2. *Kılıç (Şemşir, Tiğ, Seyf, Hançer, Samsam)*

Şemşir ve tiğ Farsça kelimeler olup kılıç anlamına gelmektedir. Seyf, Arapça kılıç demektir. Samsam, Arapça bir kelime olup keskin kılıç anlamına gelmektedir. Kılıç eski zamanlarda kullanılan en yaygın savaş aletidir. Keskinliği uzunluğu ve şahsına münhasır oluşu ile farklı adlandırmaları da yapılan önemli bir silahtır. Padişahların gazasının tebrikinde genellikle kılıç kelimesinin kullanıldığı kılıcının keskinliğinin övüldüğü, düşmana korku saldığı söylenmektedir. Sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili kurulan beyitlerde kılıç genellikle aşığı yaralayan bakışlar ya da kirpik olarak benzetme unsuru şeklinde kullanılmıştır.

¹⁰⁰ (a.g.e) s.289

Memduhun savaşlarda gösterdiği başarıdan bahsedilirken kılıçtan şu şekilde bahsedilmektedir;

Fürûğ-ı **tîğ**-ı zafer-peyker- mehabetidir

Çü berķ-ı hâtıf olan hâne- sûz-ı tab'-ı veğâ (K.13/14)

Kılıcın bir diğer özelliği ise üzerine işlenen kıymetli taşlardır. Genellikle padişahların, sultanların kılıçlarının kulp kısmında süslemenin fazla olduğu ve mücevherli kılıçlar oldukları görülmektedir. Beyitte de cevher-i şemşir kavramıyla bu ifade edilmiştir.

Beyitte Hz. Ali'nin kılıcından hareketle ona atfedilen kılıç duasından bahsedilmektedir. “Okuyan kişinin yeni doğmuş gibi günahsız olacağına, her gününe kefarete olacağına, kıyamete kadar rahmet içinde bulunacağına, kabir azabından emin ve korkusuz, iki dünya kaygısından uzak olacağına, günahlardan arınıp cehennem ateşinden kurtulacağına ve Hz. Muhammed'in şefaatine kavuşacağına inanılmıştır.”¹⁰¹

Hırz-ı bâzû-yı zaferdir cevher-i **şemşîri** kim

Keyd-i a'da ol du'â-yı **seyf** ile merdûddur (K.26/19)

Yenişehirli Abdullah Efendi övgüsünde yazılan kasidede kılıçtan şu şekilde bahsedilmiştir;

İtse âvîze-i sezâ tîğını tâķ-ı 'arşâ

Aña şer'-i Nebevî oldı mücevher **şamşam** (K.21/13)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpiğin hançere benzeyip bu hançerin şairi kana kattığını söylemektedir.

Hahçer-i müjgânı hûn-rîz olduğın İshâķ anın

Dehşet-i tâķat-güdâz-ı zülfi her mû gösterir (G.22/7)

2.7.2.3. Yay (Keman, Kavs)

Yay da ok ile ilgili terimlerden biridir. Savaş ile ilgili beyitlerde kullanılabildiği gibi daha ziyade yay sevgilinin kaşı ile özdeşleşmiş bir benzetme unsuru olmuştur. Beyitte de sevgili bir keman-keş kaşları da yaya benzetilmiştir.

¹⁰¹ Gülçin TANRIBUYURDU, Klasik Türk Şiirinde Kılıç Duası, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 9, İstanbul 2012, s.139-166

Ân **kemân**-keş ki dâred abz ez-üstâd-ı ‘ış
Yâd-sâz-ı ille şud der-avs ebrû-yi tu-râ

(G.5/3)

2.7.2.4. *Tüfeng*

Tüfeng kelimesi Farsça bir kelime olup, yakın dönem savaş aletlerindendir. Barutlu silahlardan olan tüfeng Osmanlı ordusu tarafından ne zaman kullanıldığı bilinmemekte olup daha ziyade ordu ile ilgili yapılan ıslahatlarda ön plandadır. “16. yüzyılın ortalarında Avrupa seferleri, daha ziyade piyade ve topçunun rol oynadığı kale savaşı halini alınca, tımarlı sipahilerle akıncıların önemleri azalmaya başlamıştı. Bundan sonra Osmanlı ordusunun Anadolu’dan aldığı eyalet askerlerinin bir kısmı sekban olmuştu. Anadolu’da bu şekilde tüfekli sekbanların meydana çıkması, Osmanlı askeri tarihinde bir dönem noktasıdır.”¹⁰² Padişahın Has Oda kasrını ziyaretinde muhtemelen kutlama amaçlı tüfek kullanması beyitte şu şekilde zikredilmiştir.

Hâş Ota asrın idüp teşrif şad ikbâl ile
Rüstemâne destinde aldı **tüfeng** ol dâd-ger

(T.38/7)

2.7.2.5. *Diğer Eşyalar*

Rumh, Arapça bir kelime olup, süngü mızrak anlamına gelmektedir. Divanda memduhun ayva tüylerinin mızrağa benzetildiğı görölmektedir.

Rumh-ı attî gibidir pençe-i efdâlinde

Cerh ü ta’dil ile hemvâre ider faşl-ı hışâm

(K.21/6)

Cürz, gürz anlamına gelmektedir. Silahın icadından evvel kullanılan bir savaş aletidir. Gürz yekpare veya yalnız baş tarafı demir ve bakırdan, sapı ağaç ve demirden olan bir nevi topuzdur. Divan’da aşığın çekmiş olduğı acı ağırlığı bakımından cürze benzetilmiştir.

Olanlar dil-güşâ-dih reste-i noķşân-şinevdir hep

Ki güş-ı gül şanîn-i renciş-i **cürz**-i aşem çekmez

(G.61/4)

¹⁰² Ali Rıza şİMŞEK, **Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü**, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi 2006, S.36

2.7.3. Av

Sayd, Arapça av, avlanmak şıkar ise Farsça av anlamına gelmektedir. Divan'da av konumunda olan aşığın kendisidir. Aşığı avlayan ise sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarıdır. Kimi zaman gözleri kimi zaman bakışları kimi zaman ise saçları ve benleri ile aşığı tuzağa çekip avlayan sevgilidir.

Silahdar İbrahim Beg'in övüldüğü kasidede avcı kelimesinden şu şekilde bahsedilmektedir;

Görünce halka-i çeşm-i terimde dâne-i eşkim

Hirâs-ı **şayd** ile ol âhû-yı vahşî vü gâhî yaman oldu (K.18/23)

Beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarından olan yan bakışın bir avcı kuş olan şehbaza benzetildiği görülmektedir.

Şehbâz-ı gamze eylese pervaza i'tibâr

Yek lahza şad hümâyı zarûrî ider **şikâr** (G.49/1)

2.8. SÜSLENME

2.8.1. Ziyet Eşyaları

2.8.1.1. Taç (Eser, Dihim)

Taç kelimesi Divan'da pek çok yerde kullanılmaktadır. Padişaha yazılan pek çok kasidenin olması taç kelimesinin kullanım alanını genişletmiş ama genel itibarıyla padişahın kullandığı yöneticiliği simgeleyen kıymetli bir eşya olarak kullanımı tercih edilmiştir. Bakıldığında Divan'da bu kelimenin efser, Farsça padişah tacı; dihim yine Farsça taç anlamına gelen kelimeler kullanılarak ifade edildiği de görülmektedir.

Beyitte, Padişahın yüce tacının incilerden hasıl olan nurunun bir güneş gibi olduğundan bahsetmiştir. Beyitte tacın kıymetli taşlardan biri olan inci ile süslenildiğini görmekteyiz.

Dür-i şehvâr-ı bihîn **efser**-i 'izz ü şevket

Nûr-ı hürşîd-i atâ zâye-i luţf-ı Mevlâ (K.16/16)

Yedi iklimin sultanı olarak övdüğü Sultan Ahmet'in tacının vakarından bahsettiği beyitte dihim kelimesi ile tacını övmüştür.

Âyet-i rahmet-i Hâk pâdişeh-i heft iklim
Ya'nî Hân Ahmed o şâhenşeh-i **dîhîm**-vağar (K.24/11)

Beyitte aşk, gönül ehli kişilerin başına taktıkları tacın süsü olarak ifade edilmiştir.

Zîver-i **tâc**-ı ser-i ehl-i derûn olsa sezâ
Kim dür-i nâ-yâb-ı deryâ-yı tecellâ 'ışkıdır (G.54/3)

2.8.1.2. Küpe (Menguş, Kurta)

Küpe kelimesi Divan'da menguş ve kurta şeklinde geçmektedir. Menguş, Farsça küpe demektir. Kurta, Arapça küpe demektir. Sultan I. Mahmut'un övgüsünde yazılan kasidenin bir beytinde küpe sözcüğünden bahsedilmiştir. Memduhun kulağının güle, kulağın övgüsünün ise küpeye benzetilmiştir. Söylenilenlerin "kulağa küpe olması" deyiminden hareketle şair övgüsünün kıymetli sözler olduğunu bu yüzden de memduhun kulağına küpe olması gerektiğini söylenmektedir.

Gülse 'aceb midir yüzi şad- berg-i gülşeniñ
Mengûşdur medîhası gûş-ı cemâline (K.29/31)

. Burada da söylenen sözün kulağa küpe olması deyiminden hareket edilmiş ve bu anlam çerçevesinde beyit oluşturulmuştur.

Hemvâre olur **kurta**-i gûş-ı dil-i bî-mâr
Yektâ güher-i 'ışk-ı ser-i encâm-ı mahabbet (G.12/3)

2.8.1.3. Gerdanlık (Tavk, Kılade)

Gerdanlık kelimesi Divan'da Arapça kökenli tavk ve kılade kelimeleri kullanılmıştır.

Bu beyitte ise sevgilinin boynundaki gümüş gerdanlıktan boynunun ezildiğini görüp gerdanın ovulup parlatılmış altından olmaya çalıştığını söylemektedir. Beyitte genel anlamıyla sevgilinin gerdanı övülürken gerdanlıkların hammaddelerinden hareketle övgü yapılmıştır.

Gerdân hilâl **tavk**-zer-endûdı olmağa

Sîmîn **kılâdeden** görüp âzürde gerdeniñ

(G.96/3)

2.8.1.4. *Yüzük (Fass Nigin)*

Yüzük, Farsça nigin kelimesi ile zikredilmiştir. Niginin yüzük taşı anlamına gelen kullanımları da mevcuttur. Divanda niginden yüzük taşı ile birlikte oluşturmuş olduğu fass-ı nigin tamlamasıyla zikredilmiştir. Beyitte fass-ı nigin denilerek memduh kastedilmiş onun kasra gelişini ifade ederken düşürdüğü tarihte memduh için kullanılmıştır. Padişahın tacı kadar takmış olduğu yüzüklerin de kıymetli oluşu hasebiyle şairin yüzükten bahsederek sultanı kastetmesi bu nedenden dolayı olabilir.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu saraya düşürülen tarih manzumesinde memduhun saraya gelişi ile sarayın bir yüzük taşı gibi parlamaya başladığı dile getirilmiştir.

Bâ-ıhuş olma bu kaşr-ı bihîn

Şevk-ı teşrîfiyle **faşş-ı nigîn**

(T.43/34)

2.8.2. *Değerli Taşlar*

2.8.2.1. *İnci (Dür, Lû'lû (Leal), Mervarid, Şehvar, İkd)*

Divan'da en çok tercih edilen kıymetli taş incidir. Geniş bir kullanım alanı olmasa da farklı isimleri ile zikredilerek Divanı'nın söz hazinesini zenginleştirmiştir. Bunlardan en çok kullanımı tercih edilen *dür*, *mervarid* ve *şehvar* Farsça kökenli kelimeler olup *lû'lû* ve *ikd* Arapça kökenli kelimelerdir. İnci, Nisan ayında yağın yağmurların açık denizlerde istiridye adlı deniz canlısının içine girmesiyle oluşan kıymetli bir taştır. Genel olarak beyaz ve parlak renklidir. Genel kullanımı olarak süs

eşyası şeklinde kullanılmakla birlikte mecaz olarak aşığın göz yaşı, sevgilinin dişleri inci tanelerine benzetilir.

Bu beyitte incinin kıymetli ve beyaz parlak bir ziynet eşyası oluşu hasebiyle memduhun vücudunun kendisine benzetilmesi söz konusudur.

Ki şevk u behce ile dâ'imâ mu'ammer olup

Dür-i vücuduñ ola zîb-i dürc-i hıfz-ı Hudâ (K.13/31)

Memduhun övüldüğü beyitte dünya hazinesi içinde memduhun yüce zatının bir inci olduğunu söylemektedir.

Şehriyâr-ı âsumân mesned-geh olmuş tâ ezel

Zât-ı 'âlî-şânı genc-i dehre bir **lû'lû**-yi ter (T.34/16)

Beyitte, memduhun iki eli sahile inci taneleri seren denizler gibi cömert demektedir. Bu beyitte de memduhun elinin bolluğunu denize benzetmiş ve ihسانlarını da inci olarak tasavvur etmiştir.

Dü dest-i lûtfına bahreyn dinse erzânî

Ki- ider sevâhil-i âfâka neşr-i **mervârid** (K.15/27)

Sultan I. Mahmut övgüsünde yazılan kasidede şair şehvar sözcüğünden bahsetmiştir. Şehvar, kelime anlamı olarak “şahlara layık inci tanesi” anlamına gelmektedir.

Dür-i şehvâr- bihîn efser-i 'izz ü şevket

Nûr-ı hürşid-i atâ sâye-i lûtf-ı Mevlâ (K.16/16)

Leal kelimesi lû'lû kelimesinin çoğuludur. Beyitte lu'lu kelimesi sedefi süsleyen yani sevgilinin ağzını süsleyen olarak şu şekilde zikredilmiştir.

'Aşk'dır neş' e-dih-i hâtır-ı tâbende olan

Ki şadef zîb bulur tâbiş-i **lû'lûsından** (G.121/6)

İkd kelimesi inciden yapılan gerdanlıklar için kullanılan bir kelimedir. Şair, beyitte sevgilinin saçları inciden yapılmış bir gerdanlık gibi kıvrımlı olduğundan bahsetmiştir.

İder hâll **'ıkd-**ı pîç-â-pîç- zülf-i yârı İshâkıñ

'Aceb te'sîr vardır dûd-ı âh-ı şû'le-zâdında (G.144/7)

2.8.2.2. *La'l*

La'l, Arapça bir kelime olup parlak kırmızı renkli bir taşın ismidir. Divan'da, la'l taşı sevgilinin dudağına benzetilerek kullanılmıştır. Beyitte şair, sevgilinin dudağından bahsederken sadece benzetilen unsur olarak la'l taşını zikretmiştir.

Kân-ı 'âlemde benân-zîver-i bûs eylemege

Lâ'l-i nâbîñ gibi yâkût-ı muşaffâ mı olur

(G.50/7)

2.8.2.3. *Yakut*

Yakut, Arapça bir kelime olup çoğunlukla kırmızı renktir. Sadece elmasın çizebildiği değerli bir taştır.

Bu beyitte yakut kelimesi yakut taşı, yüzüklerde kullanılan taş olarak zikredilmiştir. Aynı zamanda yakutun rengi, bahçelerdeki narçiçeğinin rengine benzetilmiştir.

Faşş-ı **yâkût**-ı girân-îadre dönerse ne 'aceb

Reng-i lutfiyle benân-zîb-i çemendir gülnâr

(K.22/23)

2.8.2.4. *Gümüş (Sim)*

Gümüş madeni genellikle Divan'da sevgilinin sinesi, su ile ırmağın kendi rengi ve cedvel-i sim adlı su kanalından bahsederken kullanılmıştır. Cedvel-i sim diyerek Lale Devrinde yapılan pek çok mimari yapıdan biri olarak Kağıthane tarafında yapılmış bir su kanalından bahsetmektedir.

Kenâr-ı levh-i gülistana çekti **cedvel-i sîm**

'Aceb mi cûlara olursa dâl hançer-i bîd

(K.15/5)

Bu beyitte ise şair sevgilinin sinesinin parlaklığını gümüşe benzetmiştir.

Reşkden sîne-i **sîmîne** benzi ağarup

Rû-sefid olsa o hayretle sezâ her kâğaz

(G.20/3)

2.8.2.5. *Altın (Zer)*

Altın, Divan'da zer kelimesi ile kullanılmıştır. Zer, Arapça altın demektir. Divan'da altından, sarı rengi kastetmek ve güneşin parlaklığına benzetme yapmak için bahsedilmiştir.

Altın, kelimesi beyitte kıymetli bir taş olarak zikretmiştir. Memduh dilerse toprağı altına ve jaleyi cevhere dönüştürebilir. Gülü ise dikensiz hale getirebilir.

İder iksir-i nigâh-ı keremiyle dilese

Hâki **zer** jâleyi gevher güli bî-ḥâr-nümâ (K.16/20)

Sevgilinin kemerinin güneş gibi parlayan bir altından olduğunu söylenir. Beyitte altının süs eşyası olarak kullanımına bir örnek verilmiştir. Kemerin güneş gibi parlaması, altın ve güneş arasındaki renk benzerliğindendir.

Ḳurşa-i mihr-i niṭâkındaki **zerrîn** şemse

Dür-i yek-dâneleri 'ıqd-i şüreyyâ mı olur (G.50/15)

2.8.2.6. *Elmas (Gevher)*

Elmas, bir başkalaşım kayacıdır. Aynı zamanda bu taş çok kıymetli olup beyaz ve şeffaf renktedir. Oldukça parlak bir madendir. Divan'da elmas madenin parlaklığından bahsedilmiştir.

Beyitte memduhun yaptırmış olduğu sarayın parlaklığına vurgu yapılmak için elmas madeninden yararlanılmıştır.

Muṣaffâ mermer-i berrâkına kıymet değil gerdûn

Ki gök yâḳût olur mı hem-ser **elmâs**-ı dıraḡşâna (K.33/13)

2.8.2.7. *Mercan, Sadeḡ*

Mercan, daha ziyade açık sıcak denizlerde resif oluşturan bir hayvandır. Bu hayvanın kalkerli yatağında meydana gelen kırmızı renkli, ince ve kavisli şekildeki taştır. Bu taş süs eşyalarının yapımında kullanılmaktadır.

.Mercan, beyitte aşığın dökmüş olduğu göz yaşlarının rengine benzetilerek kullanılmıştır..

Çeşm-i her dem-pür-nemim seyr eyleyen ‘ummân şanur

Kaṭra-i ḥûn-ı sirişkim dâne-i **mercân** şanur (G.21/1)

Sadef, istiridye kabuğudur. İncinin sadefin içinde olduğu bilinmektedir. Beyaz renkli olup parlak bir yapısı vardır. Sadef, deniz ve incilerin bahsedildiği beyitlerde genellikle zikredilir.

Olmaḵ istersen dūr-i şehvâr-ı veş zîb-i **şadef**

Cây-gîr-i her derûn ol yaydan ednaya dek (G.101/5)

2.8.3. *Güzel Kokular*

Divanın geneline bakıldığında koku unsurunu karşılayan pek çok ifade ile karşılaşılacaktır. Bunlar bu, şemim, anber, misk, itr, nafe, nûkhet, ezfer ve rayihadır. Beyitlerde bu kelimeler yalın halleri ile kullanıldığı gibi “muanber, muattar, tatir ve nefha” şeklinde de kullanılmıştır.

Memduhun adaletine yapılan övgü için yazılan beyitte şemim ve buy kelimelerinden faydalanılmıştır. Memduhun kendisinin bir gül gibi düşünüldüğünde kokusunun da adaletli bir şekilde dağıldığından bahsedilmiştir.

Gül-i ḥadîka-i şevket ki **bûy**-ı ḥulḳıyle

Şemîm-i ma’delet olmaḵda ol ḳadar **bûyâ** (K.13/17)

Beyitte saçın kokusundan ve onun etrafına misk kokuları saçtığından bahsetmektedir. Bu, misk ve anber kelimelerinin birlikte kullanılmıştır.

Bûy-ı sevdâ getürür şâmme-i nuzẓâra

‘**Anberîn** zûlf ü siyeh perçem-i **müşg**-eşânı (K.17/16)

Sevgilinin benlerinin kokusunun güzelliğini övmek amacıyla kokusunun anber ile yarıştığını çünkü sevgilinin benlerinin de misk koktuğunu söyler.

Dil ḥayâl-i la’l-i renginele cevher söyleşür

Ârzû-yı ḥâl-i **müşgîl**e ‘**anber** söyleşür (G.24/1)

Itr ve bu kokusunun birlikte kullanıldığı beyitte şair, sevgilinin kakülünün kokusunun yasemin gibi koktuğundan bahsetmektedir. Yaseminin bir çiçek olarak güzel kokusu bakımından kaküle saça ve sevgilinin benine benzetildiği görülmektedir.

Hemîşe ‘**itr**-ı şafâ-âver-i meşâm-ı cihân

Huceste **bûy**-ı hûş-ı kâkül-i semendendir (G.38/1)

Şair, beyitte övmüş olduğu beyitte memduhun kaleminden dökülen mürekkebi misk, bu ve itr kokuları yaydığından bahsetmiştir.

Müşg-i efzer gibi **bûyâ**-res-i kâm olmakda

‘Âleme oldı midâd-ı kâlemi ‘**itr**-meşâm (K.21/29)

Divan’da kokunun oluşmasını sağlayan çeşitli kaynaklardan da bahsetmiştir. Bu karışımlardan hareketle oluşan kokular da zikredilir. Mesela *abir*, *sandal* ve *kafur* gibi. *Abir*, turunç, iğde, gül, amber, misk gibi çeşitli ot, kök ve maddelerin karıştırılması ile elde edilen güzel koku anlamına gelmektedir. *Sandal*, sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan’da yetişen ağaç ve *kafur*, Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırli madde anlamına gelmektedir. Divan’da geçen diğer bir koku veren ise ud ağacı yani öd ağacıdır. Bu ağacın da kendisine has bir kokusu vardır. Ağacın parçaları tûtsü olarak kullanılmıştır.

Kafurun koku yapımından kullanıldığı bilinmektedir. Bir beyitte nefha-i kafur olarak geçmektedir.

İdeydi ric’at-i hâşıyyet-i benâtı murâd

‘Aķîmi **nefha-i kâfur** ider idi tevîd (K.15/30)

Memduhun misk ve anber gibi kokan kokusunun veren kokusu ile sandal ağacından yapılan kokunun yarışacağını söylemektedir.

Dehriñ şelm-i müşg-i ter ü ‘**ûd** u ‘**anberi**

Şandal değil kıyas ile bûy-ı hışâline (K.29/22)

Memduhun tabiatında öyle bir koku vardır ki bu koku ud ve abir kokularından üstündür.

Şemîm-i hulkı çün itdi meşâm-ı ‘âlemi ta’tîr

‘Aceb mi yaksalar ‘**ûd** u ‘**abîri** nâr-ı sûzâna (T.33/24)

2.8.4. Diğer Süs Unsurları

Diğer süs unsurlarına bakıldığında sürme bu bahiste incelenebilir. Sürme göze çekilen, makyaj amaçlı kullanılan bir üründür. Divan'da sürme kelimesi *kuhl* şeklinde daha yaygın olarak kullanım alanı bulmuştur. Sürmenin aşığın ayağının toprağından yapılması ile şifa dağıtan özelliğı ve sürmenin meşhur olduğı Isfahan kenti ile birlikte Divan da anıldığı görölmektedir.

Divan'da sevgilinin gözüne çekmiş olduğı sürme ile kendisini hayran bıraktığını dile getirilmiş. Hem sürmenin rengi hem de kullanım yeri olan gözü beyitte zikredilmiştir.

Sûriş-i dîde-i efsun-gerine her lahza

Sürme-i çeşmi siyeh-mesti de hayrân görünür (G.43/7)

Gaze, Farsça bir kelime olup yüze renk vermek amacıyla kullanılan allık demektir. Memduh övgüsünde söylenen bir kasidede onun cömertliğinden vurgu yaparken gazeden yararlanılmıştır.

Cihânı eyledi yek-reng **gâze-i** keremi

Döneklik oldu fakat tab'-ı lâleniñ şânı (K.20/7)

2.9. GİYİM KUŞAM

2.9.1. Kıyafetler

2.9.1.1. Came

Came, Farsça bir kelime olup evde giyilen bol elbise, çamaşır anlamına gelmektedir. Şair kendisinin ne kadar dikkatli davranırsa davransın güzelleğine came dikemeyeceğini söyler.

Nezâre-dûz-ı bihîn **câme-i** cemâl olamam

Ne rütbe diğğat-i ser-tîzi sûzen itsem de (G.145/4)

2.9.1.2. *Damen*

Damen Farsça bir kelime olup etek kenar anlamına gelmektedir. Giyilen kıyafetin ayak kısmına gelen uç kısmı da kastedilmektedir Divan'da damen sözcüğü çoğunlukla eteğin uç kısmı olarak geçmektedir. Aşağıda Sultan Mahmut için yazılmış bir kasidede damen sözcüğünden bahsedilmiştir. Sultan Mahmut'un ayağının tozunu öpmeye nail olanların onun eteğindeki incileri gibi kıymetli bir hayata sahip olacağını beyitte zikretmiştir.

Bir kez cihanda nâil olan hâk-bûsına
Pür-dâmen-i le'âlî âlem-bahâ olur (K.30/24)

2.9.1.3. *Destar*

Destar, Farsça sarık demektir. Beyitte ise sarığın nasıl oluştuğunu ve kullanım alanını ifade etmiştir. Sarığın başa giyilen ve üst üste sarılarak oluşturulan bir kıyafet olduğundan bahsetmektedir.

Belini бүkdi hilâl eyledi mâhi gâhî
Şarıcağ başına söz toğrısı eğri **destâr** (K.22/47)

2.9.1.4. *Elbise (Libas, Kisve, Giriban)*

Libas ve kisve kelimeleri Arapça kelimeler olup ikisi de elbise anlamına gelmektedir. Giriban ise Farsça elbise yakası anlamına gelmektedir.

Şairin, Sultan Ahmed'i methinde yazmış olduğu kasidede sultanın kutsal topraklara yapmış olduğu yardımlardan bahsetmiştir. Kasidenin 17.beytinde, hac vazifesini yapan hacıların giymiş olduğu kıyafet olan ihram ile libas kelimesini birlikte kullanmıştır.

Beyitte padişahın lütufları ve adaletinin bir elbiseye benzediğini ve daima onun sarayını bulunduğu yeri süslediğinden bahsedilmiştir.

Hemîşe **kisve**-i eltâf-dûz-ı ma'deleti
Tırâz-ı kâmet-i beytü'l- 'aâ vü re'fetdir (K.14/24)

Beyitte elbisenin yakasının ve kıyafetin etek kısmının memduhu görenler tarafından fark edilemeyeceğini, onun gücü ve kuvvetiyle dehşetler saçan pazılarının kılık kıyafetini gölgede bıraktığından bahsetmektedir.

Görenler kuvvet-i bâzû-yı kahrın farı-ı dehşetde

Girîbândan n'ola fark itmese **dâmânını** aşlâ (K.31/23)

2.9.1.5. *Hilat*

Hilat, padişahların, sultanların ve diğer yüksek rütbedeki insanların beğenmiş oldukları kimseyi takdir etmek amacıyla kendisinin giydirdiği süslü kaftandır.

Hilat kelimesi, Sultan Ahmed'in övüldüğü kasidede geçmektedir. Padişahın bir cömert bakışı bile insanların üzerine giydiği yüce bir kıyafet gibi düşünülmüştür.

Nigâh-ı cûdî vâlâ **hil'at**-ı ecsâd-ı 'âlemdir

Metâ'-ı lutfî zîbâ câme-i endâm-ı isti'lâ (K.31/8)

2.9.1.6. *İhram*

İhram bir omzu açık olan bir kıyafettir. Bu kıyafet aynı zamanda dikişsizdir. Hac vazifesini eda edenlerin giyindikleri kıyafettir. Şair kıyafetin omzunun açık olma özelliğinden hareketle memduhun övgü elbisesinin alemin omzundaki bir mihrap gibi durduğunu söylemektedir.

Libâs-ı midhâti **ihram**-ı dûş-ı 'âlemdir

Du'â-yı devleti lebbeyk-i her 'ibâdetdir (K.14/17)

2.9.1.7. *Kaba*

Kaba üste giyilen elbise, cübbe ve kaftan anlamına gelmektedir. Arapça bir kelimedir. Beyitte gam, örtünölmüş bir kabaya benzetilmiştir.

Pûşîde-kabâ-yî gâmlur dem-be-dem İshâk

Hemvâre budur 'âdet-i endâm-ı maḥabbet (G.12/5)

2.9.1.8. Nitak

Nitak kelime anlamı olarak kemer kuşak anlamına gelmektedir. Divan'da nitak kelimesi kuşak bağlanan yer anlamıyla da kullanılmıştır. İnsanın vücudunu iki parçaya ayıran tam ortada bulunan kısımdır. Beyitte de bedenin iki kat hale geldiği bel kısmının büküldüğü yer olarak tarif edilmektedir.

Bûşiş-i dergâhı ümmîdiyle olmuşdur dü-tâ

Kâmet-i bâlâ-**niṭâk**-ı pîr-i çarḥ-ı çenberî

(N.7/14)

2.9.1.9. Peçe (Bürka, Nikab)

Nikab ve Bürka kadınların yüzlerine örttükleri peçe nevinden örtülerdir. Yüz örtüsü olarak da bilinir. Divan'da yüz örtüsünden peygamberin övüldüğü bir beyitte şu şekilde kullanılmıştır

Geldi nezd-i Resûl-i 'Allâme

Bürka'ın çekdi rûy-ı İslâma

(BN.122)

Yüz örtüsünün geçtiği bir diğer beyitte ise sevgilin yüzündeki güzelliğin parlaklığı onun bir örtüsü olmuş güneşinse bu örtüyü haset bakışlarla kıskandığından bahsedilmiştir.

Olalı pertev-i nûr-ı bahâ **niḳâb** saña

İder nigâh-ı ḥased çeşm-i âfitâb saña

(G.3/1)

2.9.1.10. Peşmin

Peşmin, Farsça bir kelime olup yünden yapılan sade süssüz elbise anlamına gelmektedir. Şair kendisinin gözünün tahta olmadığını ona bir külah ve sade süssüz bir kıyafet örtünmesi için kâfi geleceğini söyler. Şair bu beyitte kendisini soyutlamakta ve dünya malında gözünün olmadığını ifade etmektedir.

N'eyler ser-i taḥammüle tâc-ı tecemmülî

Peşmîne-pûş-ı 'uzlete efser küleh yeter

(G.55/4)

2.9.2. Kumaşlar

2.9.2.1. Atlas

Atlas, üstü ipekten altı pamuktan yapılmış değerli bir kumaştır. Eşyalarda kullanılır. Gökyüzü genellikle atlasa benzetilir. Beyitte de atlas bir perdeden bahsedilmektedir.

Hemîşe zûr-ı bâd-ı âhla şad-çâkdir yoḥsa
İderdi **atlasın** perde felek bu kâḥ-ı zî-şâna (K.33/12)

2.9.2.2. Futa

Futa, Farsça bir kelime olup hamamlarda kullanılan bir kumaş peştamal, havlu anlamına gelmektedir. Beyitte şair sevgilinin gümüş bedenini lacivert renkli peştamale sarılıyken seyretmesini tavsiye etmektedir. Böylelikle sümbül destesi ve yasemini bir arada görebileceğinden bahsetmektedir.

Nîl-gûn-**fûṭada** seyr eyle o sîmîn- bedeni
Deste-i sünbül-i sîr-âbda gör yâsemeni (G.157/1)

2.9.2.3. Kumaş

Divan'da farklı kumaş cinslerinden bahsedilmiştir. Bu kumaşlardan en değersiz çul en değerlisi ise atlastır.

Kumaş sözcüğünün kıymetli bir diğer kumaş olan ipek ile birlikte zikredildiği beyit şu şekildedir;

O ḥoş **kumâş**-ı hevâ-dest-gâh-ı 'ışkım kim
Ḥarîr-bâf-ı cefâ diḳḳat itdi târımda (G.143/2)

Sultan Ahmet'in övgüsünde yazılan kasidede kıymetli bir kumaş olan atlas ve kıymetsiz bir kumaş olan çul birlikte kullanılmış, tezat sanatından faydalanılmıştır.

O şeh ki **aṭlas-ı çarḥı** semendine **cül** idüp
Sezâdır 'ıḳd-i Süreyyâdan itse efsârı (K.12/36)

2.9.2.4. Keten

Arapça bir kelime olan keten, dokuma bir kumaştır. Divan'da ay ışığının keten kumaş üzerindeki etkisinden hareketle bir anlam dünyası oluşturulmuştur.

Eşer-i Pertev-i mehtâb-ı bihîn re'yiyle
Rişte-i şûr u veğâ târ-ı **ketân** oldu yine (K.23/21)

2.9.2.5. Harir

Harir, Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı ipek, ipekten yapılmış anlamına gelmektedir. Divan'da ipekli kumaştan G.143/2 numaralı şiirde bahsedilmiştir.

2.10. EŞYALAR

2.11.1. Ayine, Mirat

Ayna kelimesi Divan'da ayine ve mirat şeklinde iki farklı ismiyle de kullanılmıştır. Aynanın parlak olma ve karşısındakini yansıtma gibi özellikleri Divan'da işlenen konulardandır. Sevgilinin sinisinin billurdan bir ayna gibi tasavvur edildiği beyitte, papağanın aynaya bakarak konuşma öğrenmesi olayı mazmun olarak kullanılmıştır.

İdeli sîne-i billûrîni **âyine** hayâl
Tab '-ı İshâk gibi tûtî-i güya mı olur (G.50/8)

Şairin Sultan III. Ahmet övgüsünde yazmış olduğu kasidede memduhun alnını saf bir aynaya benzetmiştir. Aynanın temiz ve pis olması da şiirde önemlidir. Aynanın paslanması ya da tozlanması parlaklığına zarar vereceğinden saf ayna vurgusu yapılmıştır.

Lâle bir sāğar-ı gülşen-geh-i şādîdir kim
Oldı **mir** ' ât-ı şafâ hemçü cebîn-i dildâr (K.22/8)

2.11.2. *Baliş*

Farsça bir kelime olan baliş, yastık anlamındadır. Divan'da yastık kelimesi iki defa geçmektedir. Beyitlerde, kelimesi ilk olarak peygamberin övgüsünde bahsedilmiş; ikinci olarak ise aşığın başını yastığa koyarak sevgilinin hayalinin tasavvuru ile uykuya daldığını söylenilmektedir.

Çâr-**bâliş**-nişîn-i mesned-i cûd
Nûr-ı bahşâyîş-i zemîn-i vücûd (BN.49)

Düşde bârî görebilsek diyü naķş-ı hûsnûñ
Ser-be-**bâlîn**-i taḥayyür giceler ḥâbdayız (G.72/3)

2.11.3. *Bisat*

Arapça bir kelime olan bisat döşek, kilim ve minder anlamına gelmektedir. Divan'da 17.numaralı kaside olan esbiyede geçen bisat sözcüğü şu şekilde beyitte geçmektedir;

Raḥş-ı evşâfîñî ârâyîş içün başt itsem
Hep **bisât**-ı sūḥan-ı midḥat-i nev-bünyânı (K.17/51)

2.11.4. *Buriya*

Buriya, Farsça hasır demektir. Hasır kuru otların saplarından örülerek yapılan yer örtüsü anlamına gelmektedir. Şair memduhu överken sarayının görkeminin yanında feleğin atlasının bir hasır gibi kalacağından bahsetmiştir.

‘Âlî sarây-ı devletinin atlas-ı felek
Zîr-i bisât ferşine bir **bûriyâ** olur (K.30/20)

2.11.5. *Çarup*

Farsça bir kelime olan Çarub, süpürge anlamına gelmektedir. Beyitte Hüma kuşunun kanadının ile dergâhın süpürgesi arasındaki fark yer ile gök arasındaki fark kadardır diyerek memduhun dergahını övmüştür.

Bâl u per-i hüma ile çârûb-ı dergehi
Beyninde fark-ı nisbet-i arz u semâ olur (K.30/21)

2.11.6. Çerağ, Avize, Şem, Kandil, Mısbah, Sirac

Çerağ, Farsça ışık, kandil anlamında; avize, Farsça lamba, fener anlamında; şem, Arapça mum ışık anlamında ve kandil Arapça bir kelime olup sıvı haldeki yağa fitilinin batırılması suretiyle ışık veren bir aydınlanma aletidir.

Şair, memduhun yeni bahçesinin aleme sevinç aydınlıkları saçan bir çerağ gibi olduğunu söyler.

Olunca ‘âlemiyâna eşi’ a-pâş-ı neşât
Bihîn hadîka-i nev-ıtarhının **çerâğânı** (K.20/26)

Sultan Ahmet’in cülus töreni hasebiyle yazılan tarih manzumesinde padişahın dönüp gelmesiyle bir şenlik olduğunu ve bu şenlikte yıldızların bir avize kandil gibi parladığını söylemektedir.

Oldı şehriyân felekde mağdemi şevkıyle çün
Oldı **âvîze kanâdîl-i** nücûm-ı tâb-ver (T.34/26)

Şem, beyitte şem ü pervane mazmunun bir parçası olarak zikredilmiştir. Her mumun pervanenin yüreğindeki yarayı düzeltmediğini söylemektedir.

Gerçi zağm-ı diline merhem ider sûzişini
Lîk pervaneye her **şem** ‘şeb-ârâ mı olur (G.50/3)

Mısbah, Arapça bir kelime olup bir çeşit kandildir. Lamba anlamına da gelir. Divan’da Sultan Ahmet’in yaptırdığı kütüphanenin billur penceresinden ışık saçma anlamında kullanılmıştır.

Bilûr-ı revzeni **mısbâh**-ı zû-efrûz-ı şâdîdir
Olur kâfi şafâ-yı enderûnı zevk-i vicdâna (T.32/7)

Sirac, Arapça bir kelime olup kandil demektir. Beyitte gerçek anlamıyla geceyi anlatan ahın ışığı olarak tasavvur edilmiştir.

Künc-i miḥnetde ḥayâl-i ruḥ-ı yârla her şeb
Şu'le-i âh-ı derûn olmada mânend-i **sirâc** (G.13/2)

2.11.7. *Delv*

Delv, Arapça bir kelime olup anlam olarak kova demektir. Şair gurbeti bir su kuyusu kendisini ise bu kuyuya indirilen kova gibi düşünmüştür.

Sirişk-efşân ise dîdem sezadır derd-i fikretle
Mişâl-i **delv** ser-gerdân-ı çâh-ı gurbetim şimdi (G.160/4)

2.11.8. *Dürc*

Dürc, Arapça bir kelime olup içine mücevher konan küçük kutu anlamına gelmektedir. Divan'da incinin fesahata benzetildiği bir beyitte bu incinin konulduğu kutunun anahtarının da şairde olduğu belirtilmektedir.

Hemvâre kilik-i nazm-ı belâgat elimdedir
Miftâh-ı **dürc**-i dürr-i feşâhat elimdedir (G.29/1)

2.11.9. *Gehvare*

Gehvare, Farsça bir kelimedir. Beşik anlamına gelen gehvare Divan'da kendi inlemesini beşikteki çocuğun hevesle ağlayan sesine benzetmiştir.

Mîl olmada ârâmımızıñ lâzımı zîrâ
Gehvâre-i tıfl-ı heves-i nâle-enîniz (G.65/5)

2.11.10. *Hamail*

Hamail, Arapça bir kelime olup içinde dua yazılı olan muskadır. Beyitte adaletli hükümdara edilen duaların bir hamail gibi padişahın boynunda olduğunu söylenmektedir.

O sultân-ı cihân-ı ma‘delet kim cümle-i ‘âlem

Du‘â-yı devletin itdi **hamâ’il** gerden-i câna (K.33/3)

2.11.11. Kalem (Hame, Kilk)

Hame ve kilk Farsça kalem demektir. Divan’da kalem ismi genellikle hame ve kilk adları ile zikredilmiştir. Yazı yazmaya yarayan bu eşya genellikle yazı ile ilgili beyitlerde geçmektedir. Şair kendi şiiri içinde hame ve kilk kelimelerini kullanmıştır.

Kemâl-i zevk ile raṭbû’l-lisân olup **hâme**

Zebân-ı tâzede tarḥ itdi bir zemîn-i cedîd (K.15/11)

Kilk-i İshâk-ı nev terâne-edâ

Eyleyüp vaşfını o dem imlâ (T.43/40)

Midâd-ı **hâmeden** kuhl eylemezler rûşenâ-çeşmân

Olanlar feyz-bînâ külfet-i mîl-i **qalem** çekmez (G.61/2)

2.11.12. Hokka

Hokka, cam, maden ve topraktan yapılmış olan küçük kutudur. Divan’da genel anlamıyla hokka kelimesi ile sevgilinin ağzı kastedilmiş, sevgilinin ağzı hokkaya benzetilmiştir.

‘Aceb ki tengî-i la‘li kemâl üzere iken

Cihâna neşr-i dūr ol **hokka-i** dehendendir (G.38/3)

2.11.13. İp (Silk, Rîşte, Rismen, Resen, Tar, Hibal)

İp kelimesi Divan'da genellikle rişte ve silk kelimesi ile zikredilmiştir. İplik genel anlamıyla şekli itibariyle saça benzetilmiş olduğu gibi birinci anlamıyla kullanılmıştır. Bakışın da ipliğe benzetildiği beyitler olmuştur. Genel anlamıyla iplikten bahsedilen beyit şu şekildedir;

Zîver-i **silk**-i kerem gevher-i deryâ-yı himem
Re'fet-endîşe 'atâ- pîşe hıdıv-i min'âm (K.21/28)

Her târ-ı mûy-ı âh ki dilden 'ıyân olur
Üftâde-gân-ı çâh-ı gama **rîsmân** olur (G.42/1)

Fütâde-gân-ı tih-i çâh-ı 'ışk her demde
Resen-be-gerden-i gâmdır derûn-ı 'âlemde (G.128/1)

2.11.14. Kise

Kise, para kesesi anlamına gelmektedir. Divan'da Hz. Muhammed övgüsünde yazılan beyitte şu şekilde geçmektedir.

Kîse-i müddet-i hayâtında
Her kesîñ kârı hadd-i zâtında (BN.261)

2.11.15. Mahmil

Mahmil, Arapça bir kelime olup, yük hayvanlarının üzerine ve hamalların üzerine konulan bir çeşit sepettir. Divan'da mahmil kelimesi bir defa geçmekte olup cömertlik sepeti olarak kullanılmıştır.

Hemîşe eydî-i 'âlemde **mahmil**-i keremi
Hîbâl-i da'vet ile zîb-i bend-i midhâtdır (K.14/21)

2.11.16. Micmer

Micmer, Arapça bir kelime olup içine tütsü konulup ateş yakılan kap anlamına gelmektedir. Divan'da birçok yerde kullanılmıştır.

Ûd-sûz-ı âh olursa **micmer**-i dilde n'ola
Ol periyi da'vete her dem gönül âmâdedir (G.25/5)

2.11.17. Miftah

Miftah, Arapça anahtar demektir. Divan'da anahtar bir şeyi açma anlamında ifadelerde kullanıldığı gibi aynı zamanda kapı anahtarı anlamında da kullanılmıştır. Miftah sözcüğü Divan'da açılan bir kütüphaneye yazılan tarih manzumesinde şu şekilde zikredilmiştir.

Hoşâ tâcü'l-büyût-ı muntehab **miftâh**-ı dâniş kim
Olur tavzîh-i vaşfi 'umdetü'l -âmâl insâna (T.32/15)

2.11.18. Mil

Mil, Farsça bir kelime olup, çeşitli amaçlarda kullanılan ince ve uzun metal çubuklara denir. Divan'da mil terazi iğnesi olarak bahsedilmektedir. (G.18/2) Divan'da muhtelif beyitlerde mil çekmek ifadesi de geçmektedir. (K.21/33) Bu da göze ateşte kızgınlaşan demirin teması ile gözün görme yetisini yitirmesine sebep olan bir uygulamadır.

Hâk-i pâyi olalı kuhl-i cila-yı a 'yân
Fitneniñ gözlerine **mîl**-i 'amâ çekdi kaçā (K.16/32)

2.11.19. Nat' (Döşek)

Nat', Arapça bir kelime olup yere serilen sofra bezi nevinden örtü ve döşek anlamına gelmektedir. Divan'da bu kelime bahar mevsiminde çiçeklerin zemini bir örtü döşek gibi kapladığından bahsetmek için kullanılmıştır.

Tine bahâr-ı 'atâ-yı hudâ-yı Settârî
Zemîne eyledi mefruş **nat'**-ı ezhârî (K.12/1)

2.11.20. *Perde*

Perde kelimesi Divan'da muhtelif yerlerde kullanılmış, Beyitte ise gökyüzünün atlas kumaştan yapılmış bir perde olarak tasavvur edilmiştir.

Hemîşe zûr-ı bâd-ı âhla şad-çâkdir yoḥsa
İderdi atlasın **perde** felek bu kâḥ-zî-şâna (K.33/12)

2.11.21. *Pister*

Pister, Farsça bir kelime olup yatak, döşek anlamına gelmektedir. Bister şeklinde de kullanılır. Divan'da memduhun övüldüğü beyitte onun lütfunun hasta yatağında yatanlara şifa olacağını söylemiştir.

Nûş-dârû-yı 'âtâsıyla olur hemvâre
Hasta-i **pister**-i aḥzân şifâ-yâb-ı merâm (K.21/32)

2.11.22. *Şane*

Şane, Farsça tarak demektir. Beyitte aşık kendi gönlünü tarağa benzetmiştir.

Her târ-ı mûy-ı kâküle gönlüm ḥalîdedir
Çün **şâne** ol hevâ ile sevdâ- keşîdedir (G.34/1)

2.11.23. *Serir*

Serir, Arapça taht demektir. Divan'da padişahlara yazılan kasideler olduğu için taht kavramı sık kullanılmıştır. Beyitte, Padişah ihsan ve adalet tahtının süsü olarak düşünülmüştür.

Cenâb-ı Ḥazret-i Sulṭân Aḥmed-i Ġâzî
Ki zât-ı pâki tırâz-ı **serîr**-i 'adl ü 'atâ (K.13/19)

2.11.24. *Sofra (Süfre, Simat, Han)*

Simat, Arapça sofra, han Farsça sofra anlamına gelmektedir. Sofra kelimesi Divan'da genel anlamıyla Memduhların övgüsünde dostluk ve cömertlik sofrası olarak bahsedilmiştir.

Süfre-i cûdî içre mâh-ı münir
Oldı münşak mişâl-i nân-ı faîr (BN.228)

Hişse-mend-i **simât**-ı re'fet ide
Mazhar-ı re'fet-i şefâ'at ide (N.11/37)

Olalı hulûkî riyâz-ı sürûra şûr-efgen
Unutdı halk-ı cihân 'ahd-i **hân**-ı hânânı (K.20/39)

2.11.25. *Sûzen*

Şairin, kulağa küpe takılması ve iğne ile kulağın delinmesi olayından hareketle oluşturmuş olduğu beyitte, ümitler açan bir iğneden ve gönül kulağına küpe olan kavuşmadan bahsedilmiştir.

Sûzen -i hîâhiş olur fûrce-güşâ-yı ümmîd
Belki gûş-ı dile zîver ola mengûş-ı vişâl (G.104/3)

2.11.26. *Kafes*

Kafes sözcüğü beyitte aşk bülbülünün mekânı olarak gönül kafesi anlamında kullanılmıştır.

Aşığın gönlünün bülbüle sevgilinin güle benzetildiği beyitte kafese benzeyen insan kaburgalarının gönlü daralttığını sıkıntı verdiğini söylemektedir.

Gönça-i ruhsâr-ı âlîñ bâde kim gül-reng ider
Çün **kafes** cây-ı hezâr-ı 'ışkıñı dil-teng ider (G.31/1)

2.12. YİYECEKLER

2.12.1. Bar (Yemiş)

Bar, Farsça bir kelime olup meyve yemiş anlamına gelmektedir. Divan'da meyve yemiş anlamında ağaç ve yeşillikler ile birlikte kullanılmıştır.

Terbiyet-kerdesi olmağla o 'âlî zâtın
Berg ü bâr-âver-i hâşıyyet-i nevdir eşcâr (K.22/23)

2.12.2. Esmar

Esmar, kökünü de yaz Arapça bir kelime olup, meyveler yemişler anlamına gelmektedir. Divan'da esmar sözcüğü Sultan Ahmet övgüsünde yazılan kasidede geçmektedir. Beyitte padişahın ihsan bahçesinin murat fidanında meyveler hep toplanmıştır, şeklinde geçmektedir. .

Bihîn riyâz-ı 'atâya-yı pâdişâhîden
Hemîşe çiđe olur nahl-i kâmin ešmârı (K.12/60)

2.12.3. Fatir, Nan

Fatir, mayalı hamur nan ise ekmek demektir. Sofra ile ilgili başlıkta bu kelimeler geçmiştir. Kelimeler sofraya ile birlikte (BN.228) numaralı beyitte kullanılmıştır.

2.12.4. Kand

Kand, kelime anlamı olarak şeker kamışının ucu anlamına gelmektedir. Divan'da bir defa geçmektedir. Beyitte Allah'ın ismini nitelemek için bu kelimedenden faydalanılmıştır.

Kand-i ism-i İlâh ile her bâr
Şehd-rîz ol hemîşe tûtî-vâr (BN.7)

2.12.5. Nukl

Nukl, Arapça bir kelime olup içkinin yanında yenilen mezelerin genel adı olarak kullanılmaktadır. Şair âşık olarak şarap yerine kan içtiğini meclisin mezelerinin ise dertten ve gamdan ibaret olduğunu söylemektedir.

Kıan yuıup cân virmedir her rûz ü şeb İshâk hep
 Meclis-i pür-**nuql**-ı derd ü ğamda ‘îş ü nûşumuz (G.69/6)

2.12.6. Şehd

Şehd kelime anlamı olarak bal demektir. Divan’da bir defa geçmekte olan şehd, beyitte Farsça rîz¹⁰³(döken, saçan, akıtan) ekiyle beraber kullanılmıştır. Bu anlamıyla beyitte peygamber ağzından bal dökülen bir papağana benzetilmiştir.

Şand-i ismi-i İlâh ile her bâr
Şehd-rîz ol hemîşe tûtî-vâr (BN.7)

2.12.7. Şeker

Divan’da yer alan Farsça bir gazelde yer alan şeker kelimesine bakıldığında papağan ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Papağanın şeker yiyen bir kuş olması mazmunundan faydalanılmıştır. Divan’da Farsça bir beyitte şeker sözcüğü geçmektedir.

Dil be-ümmîd-i **şeker**-h’ârî-i istihsâneş
 Hemçü tûtî be-çünân âyine pür- gû bâşed (G.18/11)

2.12.8. Şur

Şur kelimesi anlam olarak tuzlu anlamına gelmektedir. Yemekle ilgili olduğu için bu başlıkta ele alındı. Göz yaşının tuzlu olması ile ilgili bir beyitte şu şekilde geçmektedir;

Çeşm-i efzûn- gerini itmek ile h’âb-âlûd
 Sihri der-pây-ı şaf-ı ğamze-i pür-**şûr** eyle (G.139/4)

¹⁰³ Rîz eki, rihten kökünden gelip, Farsça t’li masterların geniş zaman kökünü bulmak için sonu ختن olan fiillerin harfleri atılarak yerine getirilen ى sesi ile oluşmuş bir son ektir.
 Mürsel ÖZTÜRK, **Farsça Dil Bilgisi**, Murat Kitapevi (7.Baskı), Ankara 2019, s. 19

2.13. MİMARİ

2.13.1. Saray

Saray kelimesi Farsça bir kelime olup padişahların veya büyük kimselerin oturduğu yüksek ve büyük mimari yapılara denir. Gösterişli ve muntazam yapıda olmaları ile bilinirler. Saltanat ve padişah ile özdeşleşmiş yapılardır. Devletin idare edildiği yapıdır. Divan'da saray sözcüğü, dar-üssade şeklinde de geçmiştir.

Mina- saray tamlaması ile billurdan parlak saray anlamına gelmektedir. Padişahın kendisinin ve sarayının övüldüğü bir beyittir. Bu beyitte sarayın yapı ve süs malzemelerinden olan binanın kullanımını görülmektedir. Sarayların dış görünüşü kadar içinin de gösterişli olmasına önem verilmektedir.

O pâdişâh ki **mînâ-sarây**-ı şevketinin
Meh-i münîr de eksikli bir perestârı (K.12/35)

Padişahın zatının övüldüğü diğer bir kasidede Allah tarafından süslü sarayını saadet sarayı olmasını ve saltanat sarayının mamur olmasını dua eylemektedir.

Zîver-i **Dârü's-sa'âde** eylesün zâtın Hudâ
Tâ **sarây**-ı saltanat mâdâm kim ma'mûrdur (K.28/35)

Devlet büyüklerinden birinin yaptırmış olduğu sahile yakın sarayın yapılışına düşürülen tarih manzumesinde sarayın devlet erkanı tarafından da yaptırılabilceği ve kendilerinin ikamet edecekleri yer olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Cenâb-ı ketûdâ-yı şadr-ı 'âlî-şadr-ı cûd-ârâ
Bu nev **sâhil-sarây**-ı neşve-zâyı eyleldi ihyâ (T.59/1)

2.13.2. Eyvan

Eyvan, kelime anlamı olarak köşk, büyük salon ve kemerli büyük yapı anlamına gelmektedir. Eyvan Divan'da ise gökyüzü olarak tasavvur edilmiş ve firuze eyvan şeklinde kullanılmıştır.

O sultân-ı serîr-ârâ-yı 'adl ü dâd u şevket kim
Zîyâ virdi mehi cûdı bu nüh firûze **eyvana** (K.33/21)

2.13.3. Kirdar, Deyr

Kirdar kelime anlamı olarak bina demektir. Deyr yani kilise kelimesi ile aynı beyitte yer almaktadır. Hz. Muhammed'in varlığının parlak bir binaya benzetildiği beyitte kilisede bulunan putların kırıldığından bahsetmektedir.

Heybetinden o pâk-**kirdârî**

Bütleri şındı **deyr-i** küffârî

(BN.231)

2.13.4. Cami, Menar, Mescit

İslam dini etrafında gelişen ibadethaneler de Divan'da zikredilmiştir. Bunlar mescit, minare ve camidir. Mescit kelimesi Arapça bir kelime olup, namazgah anlamına gelmektedir. Cami yerine kullanılan namaz kılma yeridir. Camilerden daha küçük ve daha az gösterişli olurlar. Minareler ise camiler ile daha çok beraber yapılan mimari yapılardır. Uzun ve gösterişli olurlar.

Hz. Muhammed'in dine davet edip sala eylediğinde bütün bir dünyanın namaz kılmak için mescid olduğunu dile getirerek bir mübalağa yapmıştır.

Da'vet-i dîne eyledikde şalâ

Mescid oldı aña bütün dünyâ

(BN.225)

Sezâ dinürse der-i lutfına o zî-şânî

Menâr-ı 'âlî-i mu'ciz-kanâdil-i îmân

(N.2/23)

Ki oldı mu'cizesi encüm-i semâ'-ı hüdâ

'Aceb mi olsa deri **câmi**'-i şufûf-ı enâm

(N.2/24)

2.13.5. Beyt

Beyt Arapça olup kelime anlamı olarak ev, oda anlamına gelmektedir. Divan'da ev anlamıyla kullanılmıştır. Beyitlerde ev kavramı, beyt-i mükerrerem ve beyt-i haram kelimesi ile Kabe'den, beyt-i müna diyerek Mina'da şeytan taşlanan yerden, beyt-i dil diyerek gönül evinden ve genel anlamı ile beyt diyerek hane ev anlamında kullanıldığı görülmektedir. Beyt-i mükkerem diyerek Kabe'nin kast edildiği beyit örneği şu şekildedir;

O pâdişâh-ı mu‘azzam ki mesned-i keremi
Mişâl-i Beyt-i Mükkerem meţâf-ı re‘fetdir

(K.14/16)

2.13.6. Tak (Kubbe)

Kubbe, Türk İslam mimarisinde kullanılan bir diğer yapıdır. Genellikle minare gibi uzun olmalarıyla bilinir, bu yüzden gökyüzü de kubbeye benzetilir. Divan’da kubbe kelimesi tak kelimesi ile ifade edilmiştir. Hz. Peygamber övgüsünde yazılan beyitte bu kubbeye geçmektedir.

Zihî hüceste-revâk-ı bülend-i âlî-**tâk**
Sezâdır anda melâ’ik olursa kef-be-nitâk

(N.8/1)

2.13.7. Kasr, Sadabat Kasrı

Kasr, küçük saray anlamına gelmektedir. Köşk anlamında da kullanılır. Yüksek mimari yapılarıdır. Divan’da kasr kelimesi pek çok defa geçmektedir. Lale Devri’nde birçok mimari yapılmış bunlardan rağbet gören kasr ise İstanbul’u ve şiirleri süslemiştir. Bunlardan bilhassa Sultan Ahmed zamanında yapılan Sadabat Kasrı önemlidir. Sadabat Kasrı, Lale Devri ile özdeşleşen ve şiirlere de konu olan bir mimari yapıdır.

Öyle **kaşr**-ı rûh-efzâ-yı bülend-eyvân kim
Oldığı dem yümn ü behcetle temâm ol bâr-gâh

(T.39/13)

Pey-ender-pey fütûhâta olup mazhar bi-hamdi’llâh
Yine devletle itdi ‘azm-i İstanbul-ı **sa’d-âbâd**

(T.40/6)

2.13.8. Soffa

Sofa, ev içinde oda kapılarının açılmış olduğu geniş kısımdır. Divan’da Sultan Ahmet’in yaptırmış olduğu bir kasra yazılan tarihte sofa sözcüğünden şu şekilde bahsedilmektedir.

O deñlu dil-nişîn ü cân-fezâdır tarh-ı zîbâsı
Derûn-ı **soffaya** oldı şafâ-pîrâ mülûkâne

(K.33/3)

2.14. ALIŞVERİŞ

Divan'da alışveriş ile ilgili pazar, suk, nakd, sikke, harıdar, müşteri, meta, raygan ve dellal kavramları geçmektedir.

Yine germ oldu **bâzâr**-ı ma'ârif tâlib-i kâma
Metâ'-ı ârzû cins-i emel hep **râygân** oldu (K.18/6)

Divan'da para olarak nakd ve sikkenin geçtiği görülmektedir.

Mâlik-i mülk-i 'âţadır sâ'il-i elţâfına
Dâ'imâ virmekde **naqd**-i lutf u re'fetle cevâb (N.4/20)

Dinilse **sikke**-i zed ber-mermer-i nâm-âveri lâyık
Müşârun bi'l-benân-ı husrevân olmak aña şâyân (T.80/7)

Sevgilinin nazının bir değerli eşya gibi düşünüldüğü beyitte bu değerli eşyanın varlığını müşterilere duyuran dellalın ise sevgilin kirpiği olduğu dile getirilmektedir.

Dellâl-ı gamze **emti'a**- ber-dûş-ı şûr olup
Zîbâ **metâ'**-ı nâzı **harîdâra** gösterir (G.30/3)

Suk, Arapça çarşı, pazar alım satım yeri anlamına gelmektedir. Alemin pazarı diye dünya kastedilmiş aynı zamanda müşteri kelimesi de satılan malı alan anlamında bir kelime olup cömert bir alıcıdan bahsedilmiştir. Re's ise mal ve sermaye anlamına gelmektedir. Sud da kelime anlamı olarak kar demektir. Beytin genelinde alışveriş ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Sûk-ı 'âlemde o kim **müşterî**-i cûd olmaz
Re's-i mâl-i 'ameli feyz-dih-i **sûd** olmaz (G.70/1)

2.15. RENKLER

Şeyhülislam İshak Divanı'nın geneline bakıldığında renkler ile ilgili özelliklerin çeşitli olduğu görülmektedir. Genel hatlarıyla ana renklerin tonlarının bile farklı

şekilde kullanıldığı, canlı tasvirlerin yapıldığı beyitler bulunmaktadır. Divan'ın geneline hâkim olan renk ise mavi rengi ve onun tonlarıdır.

Divan'da genel anlamıyla renk kavramının kullanıldığı beyitler de vardır. Bunlardan birkaçına bakacak olursak onlar şu şekildedir.

Eşer-i luţf-ı havâ şimdi çağ ol mertebe kim
Reng ü bû vermeğe az kaldı nuķûş-ı dîbâ (K.16/8)

‘Aceb kaçır-ı müferrihdir ki görse naķş-ı **rengîn**
 Olur engüşt-i hayret-bâ-dehân Bihzâd-ı ferzâne (T.33/17)

2.15.1. Yeşil (Jengari, Hadra)

Yeşil rengi Divan'da jengari ve hadra kelimeleri ile de ifade edilmiştir. Jengari kelimesi Farsça bir kelime olup bakır yeşili anlamına gelmektedir. Hadra ise Arapça bir kelime olup en yeşil, koyu yeşil anlamına gelmektedir.

Peygamberin giymiş olduğu yeşil renkli kıyafetin gölgesinin dahi baharda yeşillenmiş dünya bahçesine benzetmiştir. Burada yeşil rengini hem bahar ile oluşturmuş olduğu tenasüp hem de bir kıyafete rengi olarak kullanımı bulunmaktadır.

Çemenistânı görüp şanma nev-bahâr oldı
 Kudûm-i pâkine sâyîdedir **yeşil** dîbâ (N.1/9)

Beyitte sevgilinin yüz güzelliği bir bahçe gibi düşünülmektedir. Sevgilinin yüzünün bir bahçe olarak tasavvur edildiği beyitte bu yüzdeki ayva tüyleri, hem tazeliği bakımından hem de bahçenin zeminini kaplaması bakımından çimene benzetilmektedir.

Ruh-ı nigârda zann itme haţţ-ı **jengârî**
 Demîde oldı riyâz-ı hüsün çemen-zârı (K.12/15)

Sadabat kasrı için yazılmış olan bir tarih manzumesinde yeşil renkli dalgaların kabarıp köpürerek kasrın eteklerini dolayısıyla duvarlarını öptüğünden bahsetmiştir.

Hevâ-yı bûs-ı dâmânıyla cûşân lücce-i **hadrâ**
 Nümâyândır anın çün meyl-i sâhil tab'-ı deryâda (T.55/7)

2.15.2. Kırmızı (Sahba, Sürh, Al)

Beyitte kırmızı renk çok fazla kullanılmış sayılmaz. Sahba kelimesi ile tevriyeli olarak kullanıldığı, Farsça sürh kelimesi ile kullanıldığı ve “al” renk olarak kullanıldığı beyitler vardır.

Beyte bakıldığında kadeh ve şarap ile bir anlam dünyası oluşturulmuştur. Beyitte geçen sahba kelimesi tevriyeli olarak hem kadehteki kırmızılık hem de kadehin içindeki şarap anlamına gelmektedir.

Câm-ı zerrinine rağbet mi ider Cemşîdîñ

Yâd-ı la’lîñle bulan neşve-i câm-ı **şahbâ** (K.16/12)

Al rengi, sevgilinin güle benzetilen yanağı ile ilgili oluşturulan tamlamada yanağını kırmızı bir güle benzetilmiştir.

Şîşe- zîb-i yek-nigâh olsa gül-i **âl-i** ruñı

Nûkhet-i hayret meşâm-ı ‘âleme bû gösterir (G.22/3)

Farsça yazılan bir gazelden alınan beyitte sürh kelimesi aşğın kanlı gözleri ile tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Reng-i nîgeh benân-ı tu-râ **sürh** kerdeest

Ez-‘aqs-i hûn-i dîde hîzâbî ne-dîd kes (G.74/4)

2.15.3. Mavi (Mina-fam, Abi, Nil-Gun, Ezrak, Kebud)

Divan’da mavi rengin daha hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Mavinin tonları ile ilgili çeşitli kelimeler beyitlere renk katmıştır. Mina-fam Farsça bir terkip olup mina *şişe*, *cam*, *sırça* anlamına gelen bir kelime olup Farsça fam (renk) kelimesi ile terkip oluşturarak *sırça rengi mavi*;. abi kelimesi ise Farsça bir kelime olup *çok mavi*; Nil-gun kelimesi ise Farsça nil (çivit) ve gun (renk) kelimelerinin bir araya gelerek oluşturduğu *çivit mavisî*, *lacivert mavi renk*; Ezrak kelimesi ise Arapça bir kelime olup *gök rengindeki mavi* ;Kebud kelimesi ise Farsça *mavi renk* anlamına gelmektedir.

Mina-fam kelimesi beyitte feleğin ve gökyüzünün rengini nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Mina-fam kelimesi genellikle kümed-i mina-fam, kubbe-i mina-fam şeklinde feleğin rengini belirtmek için kullanılır. Bu beyitte ise sipihr-i mina-fam şeklinde bir tamlama oluşturulmuştur.

O mihr-i evc-i hüdâsîñ ki zât-ı pâkiñdir
Ziyâ-fürûz-ı derûn-ı sipihr-i **mînâ-fâm**

(N.10/23)

Farsça yazılmış gazelde abi kelimesi mavi alem tamlaması yapılarak kullanılmıştır.

Hem-reng-i la'l-i yâr şarâbî ne-dîd kes
Mânend-i ân 'âlem-i **âbî** ne dîd kes

(G.74/1)

Beyitte nil-gun reni gökyüzü ve feleğin rengi olarak kullanılmış felek bir lacivert renkli kümbete benzetilmiştir.

Ser-âmed bâ-gâh-ı 'âlem-ârâ kim anın olmuş
Kemîne tâkı yanında felek bir **nîl-gûn** günbed

(T.37/6)

Ezrak kelimesi yine bu beyitte de feleğin rengiyle ilgili bir niteleme olarak kullanılmıştır.

Mîr-i hayl-i kader itdi o hümâyûn-kađemiñ
Ezrak-ı çarh-ı sebük-cünbüşi zîr-i rânı

(K.17/36)

Yine feleğin renginin mavi olmasının sebebinin aşğın ahının dumanının gökyüzüne yükselmesi sonucunda olduğunu söylemektedir. Burada aynı zamanda gökyüzünün mavi olmasının sebebi aşğın ahının dumanı olarak görüldüğünden hüsnü talil sanatı yapılmıştır.

Dûd-ı âhım itdi reng-i atlas-ı çarhı **kebûd**

Olarak her şâm-ı hicr eflâke medd-i gam mûmâs

(G.73/4)

2.15.4. Turunc

Beyitte memduhun güneşten daha parlak bir sarılıkta olduğunu bu yüzden güneşin dönerek ışığının aksini yere çalmasını söylemektedir. Burada güneşin yer küreye yansıyan ışıkları yere çalmak deyimi ile ifade edilmiştir.

Yere çalsa dönerek gâyet ile şerminden
Zerre-veş aks-i **turunc**-ı zer-i mihri ahra

(K.16/26)

2.15.5. Gül-gûn, Rümmani

Gül-gûn kelime anlamı olarak gül renkli pembe anlamına gelmektedir. Gül kelimesine “gûn” kelimesi getirilerek tamlamalı bir kullanım yapılmıştır. Rümmani kelimesi ise bir meyve olan rümmanın çiçeğinin rengi anlamındadır. Yani Türkçe nar çiçeği rengine gelmektedir.

Gül-gûn rengi beyitte baharın gelmesiyle gül bahçesinde kimisinin gül rengi kıyafet kimisinin ise beyaz kıyafet giydiğinden bahsetmektedir. Beyitte baharın gelmesiyle ağaçları kar gibi süsleyen beyaz renk ve pembe çiçeklerden bahsederek güzel bir bahar tasviri yapmıştır.

Virince şâhid-i gülzâra çarh yıllığını

Geyindi câme-i **gül-gûn** kimi kimisi **sefid** (K.15/3)

Yine bu beyitte de sıcak renklerin hâkim olduğu görülmektedir. Bir gül bahçesinde nar çiçeği renkli mızrakları görünce turuncu güneş kendisini saklar.

Gülşeniñ çarh görüp nîze- **rümmânîsin**

İtmede mihr-i **turuncîsini** her gün ihfâ (K.25/29)

2.15.6. Leylaki

Leylak rengi mor ve eflatun arasında bir renktir. Divan’da bu renkten Sultan Ahmet övgüsünde yazılan bir kasidede memduhun lale gibi tenini mor renkli bir kıyafetin örttüğünden bahsetmektedir.

Lâle ten-pûş olarak câme-i **leylâkîsin**

Vahtidir eylese gül reng-i ‘izârın izhâr (K.22/40)

2.15.7. Sarı (Zerd)

Farsça sarı renk anlamına gelmektedir. Sarı renk Divan’da pek çok yerde kullanılmış, genellikle güneşin ışınları için kullanımı söz konusu olmuştur. Fakat aşağıda ki beyitte aşığın yüzünün sarı bir yüz olduğundan bahsedilerek sarı rengin hastalık solgunluk gibi anlamlarından faydalanarak bir anlam oluşturulmuştur.

Şanmañ İshâk teb-i hâsretle oldı **zerd-rû**

Kîmyâ-yı ‘ışk zerle cismini yek-reng ider (G.31/5)

2.15.8. Beyaz (Beyza)

Beyaz rengi Divan'da pek çok yerde kullanılmıştır. Beyazın kullanımına bakmak gerekirse beyitte gönül beyaz bir levhaya benzetilmiştir. Bu gönlün saflığını ve temizliğini ifade etmek için kullanılmıştır.

Nüvişte itmeğe harf-i medîhiñ itsem kaçd

Beyâz- levh-i dile kilik-i feyz ider tesvîd (K.15/44)

2.15.9. Siyah (Esved)

Siyah rengi beyitlerde farklı şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir. Hz. Peygamberin gözlerinin siyahının ışığı nur olarak atfedilmiştir.

Bir **siyeh** nûr-ı lem'a- baḥş-ı derûn

Sanki bir çeşme-i mûkahhal-i gerdûn (N.11/8)

2.15.10. Gri (Remadi)

Remad, Arapça bir kelime olup ateş külü anlamına gelmektedir. Sonuna gelen nispet yapan “î” kül rengi anlamında yani gri renk demektir. Divan'da bu renk bir defa geçmektedir. Beyte bakıldığında gönülde yanan ateşin külleri ile sevgilinin gri renkli şalı arasında bir benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Olur hâkister-i kânun-ı âteş-nâk-i 'ışk-ı dil

Görünce cism-i sîmîndeki şâl-i **remâdîsin** (G.118/4)

2.15.11. Toprak Rengi (Hâkî)

Hak, Farsça toprak demektir. Sonuna nisbet yapan “î” eki getirilerek toprak yeşili bir renk anlamına gelmiştir. Divan'a bakıldığında hâkî rengi bir defa kullanılmış gül bahçesinde dikenin rengi olarak ifade edilmiştir.

İder iksir-i nigâh-ı keremiyle dilese

Hâki zer jâleyi gevher gül-i bâğı bî-hâr (K.24/12)

2.16. İLİMLER

2.16.1. Resim

Resim sanatı ile ilgili olarak Divan'da yüzyılın özelliklerini yansıtan ifadelerden ziyade Klasik Türk Edebiyatında resim anlayışına uygun olarak bahsedilmiştir. Bihzad ve Mani'nin resim sanatından bahsedilen beyitler olduğu gibi umumi olarak resim, nakış, nigar, nakkaş, resm-efgen gibi resimle ilgili anlam dünyası kurulmuş beyitler bulunmaktadır.

Nakkaş kelimesi Arapça Nakş kelimesinden gelen renkli resimler ve kitap, çini ve duvar süslemeleri yapan usta kişilere denir. Divan'da saba rüzgârı nakkaşa benzetilmiştir.

Feyz-i nevrûz ile oldu yine **nağğâş** şabâ
Şafha-i gülşene **taşvîr**-keş ü çihre- güşâ (K.16/1)

Nukuş kelimesi nakş kelimesinin çoğulu olup, beyitte nakışlı süslü kıyafetten bahsederken kullanılmıştır.

Eşer-i luğf-ı havâ şimdi çağ ol mertebe kim
Reng ü bû vermege az kaldı **nuğûş**-ı dîbâ (K.16/8)

Nigar kelimesi de Farsça bir kelime olup resim anlamına gelmektedir. Beyitte nakış ve nigar kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Memduh övgüsünde şu şekilde kullanılmaktadır;

Oldı gül-rûy-ı 'ârûs-ı çemene ol neş'e
Behcet-ârâ-yı dil-efzâ-yı bihîn **nağş u nigâr** (K.22/18)

Resm-efgen Farsça bir kelime olup resim yapan resim düşüren anlamına gelmektedir.

Şeref-i nâmı o **resm-effgen**-i beyt-i keremin
Nârı gül-zâra behem-bend-i 'inân oldu yine (K.23/20)

2.16.2. Edebiyat

Divanda edebiyatla ilgili terimler oldukça sık kullanılmış, nazım birimlerine, belagat ifadelerine değinilmiştir.

2.16.2.1. *Mısra, Beyit*

Mısra, sözlük anlamı olarak kapı kanadı anlamına gelmektedir fakat edebi terim olarak bir manzum yazının her bir satırına karşılık gelir. Beyit ise kelime anlamı olarak ev, oda anlamına gelir edebi terim anlamı ise iki mısradan hasıl olan manzumeye denilir. Yazılan bir tarih manzumesinde şairin kendisinin yazmış olduğu şiiri överken mısra ve beyit kelimelerinden bahsetmiştir.

Hüceste **beyt** ki her **mışra**’-ı dil-ârâsı
Olur muvâfık-ı târîh-i sâl-i neşve-nümûn (T.42/43)

2.16.2.2. *Harf*

Harf, ağızdan çıkan seslerin şekil ve sembollerle ifade edilmesine denir. Divan’da harf kelimesi peygamber efendimizin övüldüğü ve ümmiliğine vurgu yapıldığı bir beyitte şu şekilde kullanılmıştır;

‘İlm ü ‘irfânı bildi bir anda
Hîâceden lîk **harf**-nâ-hîânde (BN.226)

2.16.2.3. *Rakam*

Rakam kelimesi yazı ve işaretleri gösteren daha ziyade rakamları gösteren sembollerle ifade etmektedir. Diğer bir anlam olarak yazı yazmak anlamına gelmektedir. Divan’da rakam-şinas terkihi ile yazıdan anlayan anlamında kullanılmıştır. Şair kendisinin yazmış olduğu naatı överken bu terimi tercih etmiştir.

Midâd-ı şevk-ı medîhiyle levhâ-i **na’tâ**
Rakam-şinâs-ı kalem itdi bir gâzel imlâ (N.1/20)

2.16.2.4. *Kaside*

Yaratıcıyı, din ulularını, devlet büyüklerini ve önemli insanları övmek amacıyla, beyitler halinde ve gazelin kafiye düzeniyle (aa, ba, ca...) yazılan nazım biçimidir.

Kasidenin büyüen beyitleri aynı aruz kalıbıyla yazılır. ¹⁰⁴ Beytül kasid kasidenin en güzel beyti anlamına gelmektedir. Şair memduhunu överken bu beyitten sonra gelen bütün beyitlerin memduhun övüldüğü güzel beyitler olduğunu söylemektedir.

Beytü'l-kaşîd-i midhâtidir şimdi hep gelen

Fâl-âverân-ı devletinin hasb-ı hâline

(K.29/36)

2.16.2.5. Müstezad

Müstezadın kelime anlamı, ziyadeleşmiş artmış çoğalmış demektir. Gazelin özel bir biçimine denir. Uzun dizelere kısa bir dize eklenerek yazılır. Eklenen bu kısa dizeye ziyade denilir. Uzun dizelerin ölçüsü, mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fa'ûlün, ziyade dizinin ölçüsü de ana kalıbın ilk ve son parçalarından oluşan mef'ûlü fa'ûlün'dür. Ziyadelerin asıl dizinin anlamını tamamlar nitelikte olması gerekir. Çok zaman bu kurala dikkat edilmeyerek, kısa dizelerden yalnızca şiirin tekdüzeliğini yok etmek için kullanılmıştır. ¹⁰⁵

Pîçiş-i zülf-i tu der-dîvân-ı behcet mî-şevved

Müstezâd-ı mışra'-ı şeh-beyt ebrû-yı tu-râ

(G.5/4)

2.16.2.6. Gazel, Tegazül

Gazel kelime anlamıyla kadınlarla aşk konusunda söyleşmek demektir. Edebi terim olarak aynı vezinle söylenmiş, kafiye düzeni (aa xa xa...) biçiminde ve genellikle 5-9 beyit arasında olan manzumelere denir. ¹⁰⁶ Teggazül ise gazel tarzında şiir yazma gazel söyleme anlamlarına gelmektedir. Şair gazel teriminden muhtelif beyitlerde bahsetmiş aşağıda örnek verilen beyitte ise bahar aylarında kırlarda şiir söyleyerek eğlenen İstanbul'un izleri görülmektedir.

Feyz-i serşâr-ı bahâr ile **gazel**-senc oldı

¹⁰⁴ Turan KARATAŞ, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, İstanbul 2001, s.240

¹⁰⁵ Cem DİLÇİN, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, (bs.11), Ankara 2016, s.204

¹⁰⁶ Özer ŞENÖDEYİCİ, *Osmanlı Edebi Metinlerini Anlama Kılavuzu*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 163

Mest-i şevk olmağ ile hâme-i güstâh-edâ (K.16/9)

Şairin kendi şiir yazma kabiliyetini övdüğü bir beyitte kendisinin şiirler yazmaya muktedir olmasıyla devleti güzelce övdüğünden bahsetmektedir.

Mîve-dâr oldı **teğazzülle** nihâl-i kalemim

Eyledi ‘arz-ı der-i devlet-i gerdûn-medâr (K.22/43)

2.16.2.7. Rubai

Kelime anlamı olarak Ruba’i “dörtlü, dörtlük” demektir. Nazım terimi olarak da dört mısralık bir nazım şeklinin adıdır. Klasik edebiyatımızda kendi içinde tam bir anlam ifade eden, kendine özgü ayrı aruz kalıpları olan bir nazım biçimidir. Dört mısradan meydana gelen bu nazım şeklinin birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli, üçüncü mısraları serbesttir. Kafiye sistemi (aaxa) şeklindedir. Rubainin aruzun hezec bahrinden olan kalıbı vardır. Bunlar “Ahreb ve Ahrem” olmak üzere ikiye ayrılır. Rubai, İran’da doğmuştur. İranlılar tarafından icat edildiği düşünülen Rubailerin de en güzelleri İranlılar tarafından yazılmıştır. Rubainin bir başka özelliği de yoğun bir fikir örgüsüne sahip olmasıdır.¹⁰⁷ Rubainin en önemli özelliği vezinde görülür onu kıt’a ve nazım biçimlerinden ayıran vezin farklılığı rubainin kendi içindeki her bir dizenin de farklı vezinle yazılmasına kadar gitmiştir.¹⁰⁸

Divan’da rubai terimi bir defa geçmektedir.

Yazıldı Enverî dîvânına gûyâ **rubâ’îler**

Münevver tal’atânı şanmañız çâr-ebrevân oldı (K.18/20)

2.16.2.8. Na’t

Na’tlar Klasik Türk edebiyatında peygambere duyulan sevginin bir göstergesi olarak tıpkı diğer peygamber konulu şiirler gibi peygamber övgüsü onun yaşamı ondan beklenen şefaatin dile getirilmesi için yazılmış türlerden biridir. İshak Efendi’nin

¹⁰⁷ Mehmet ARSLAN, *Eski Türk Edebiyatı Ders Notları*, Asitan Kitap, (bs.3), İstanbul 2017, s. 61-64

¹⁰⁸ Yekta SARAÇ, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim- Ölçü- Kafiye*, 3F Yayınevi (bs.2), İstanbul 2007, s.94

Divanı'nda toplamda on bir na't-ı şerif bulunmakta olup bunlar kaside nazım biçimi ile kaleme alınmıştır.

Midâd-ı şevk-ı medîhiyle levhâ-i **na'tâ**

Rağam-şinâs-ı kalem itdi bir gâzel imlâ

(N.1/20)

2.16.2.9. *Nahv (Sentaks), Sarf, İmla, Fesahat, Belîğ*

Nahv, Arapça bir kelime olup cümle tahlilleri anlamına gelir. İngilizce dilbilim terimi olarak sentaksa karşılık gelmektedir. Türkçe cümle dizimi anlamındadır.

İmla, dilin söz varlığını ses, şekil ve köken bakımından kurallara uygun olarak yazıya geçirmektir.

Fesahat, "Lügat anlamı açık seçik, berrak bir halde bulunma, saf ve halis olmayı ifade eden fesahatin terim anlamı kelimelerin telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da açık olmasıdır. Bunu gösteren özellik de kelimelerin dil kurallarına uygun olup o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görerek yaygın şekilde kullanılmasıdır. Diğer bir ifade ile sözün kolay anlaşılır ve kusurlardan uzak olma halidir."¹⁰⁹

Belîğ kelimesi edebi bir terim olarak meramını tamamen noksansız ve güzel sözlerle anlatmakla muktedir olmak anlamına gelmektedir.

Şair bir beyitte nahv ve sarf terimlerini şu şekilde kullanmaktadır.

Kelâm-ı **nahv**-ı du'âyı icâbete **sarf** it

Yeter ki oldu sühân ma'rağ-ı şenâyâ resîd

(K.15/48)

Hız. Muhammed'in söylemiş olduğu sözlerin mucizevi ifadeler olduğunu ifade etmek için sözün ki önemli unsuru olan fesahat ve belagat terimlerinden faydalanmıştır.

Feşâhat-ı sühân-i mu'ciz-i **belîğ**iñdir

Hemîşe levhs-i dîbâce-i kitâb-ı hüdâ

(N.1/29)

¹⁰⁹ Yekta SARAÇ, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat**, Gökkube Yayınları (bs. 14), İstanbul 2016, s.39

2.16.2.10. Vezin

Vezin, ölçü demektir. Şiirde ritim kavramı ile de ifade edilir. “Hecelerin belli sayıda öbekleşmesiyle, vurgulu ve vurgusuz, uzun ya da kısa hecelerin düzenli dizilişiyile şiirde ritim sağlanır. Şiir ritim üzerine kurulmuş bir ifadeler bütünü, sözel bir düzendir.”¹¹⁰ Divanda vezin kelimesi ism-i mefulü “mevzun” şeklinde kullanılmıştır.

Beher dü mışra’-ı **mevzun**-ı zîver-ârâsı

Ĥatîm-i beyt-i şeref-âver-i ‘inâyetdir

(K.14/3)

2.16.2.11. Kavafi

Kavafi, kafiye sözçüğünün çoğuludur. Kafiye şiirlerde görülen son satırlardaki ses benzerliklerine verilen addır. Beyitte kafiye sözçüğü şu şekilde geçmektedir;

Her vaż ‘îna bulmağla birer mevķi ‘-i lâyıķ

Menşûrînî manzûm ideğör hem-çü **ķavâfi**

(G.161/8)

2.16.2.12. Dibace

Dibace, Farsça bir kelime olup, mukaddeme, başlangıç, önsöz anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed’in övüldüğü naatta nurunun yaratılış kitabının dibacesi olduğu söylenmektedir.

Kitâb-ı ĥilķate **dîbâce** nûr-ı zâtîndır

Vücûduñ sûziş-i nâr-ı cehennemi itfâ

(N.1/33)

¹¹⁰ Mustafa İSEN, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, (bs. 10), Ankara 2016, s.221

2.16.2.13. Kelam, Sühan, Güftar

Kelam, Sühan ve güftar kelimeleri Türkçe sözcük kavramına karşılık gelmektedir. Doğan Aksan, sözcüğün dilin örgüsünü oluşturan söylendiğinde zihinde belli tasarımları uyandıran ifadeler olduğunu söyler.¹¹¹

Divan’da sözcük kelam, Sühan ve güftar kelimeleri ile karşılanmış ve beyitlerde şu şekilde kullanılmıştır;

Yeter bu mertebe tûl-i **sühan** sükût eyle
Du’â-yı devletine başla vir **kelâma** hitâm (K.19/20)

İsm-i taḥsîne sezâ bir eṣer-i nevres ile
Olamaz çünkü nümâyîş- dih-i bâğ-ı **güftâr** (K.21/54)

2.16.3. Kimya

Kimya ilmi, suni olarak altın ve gümüş elde etmek için kullanılan bir ilimdir. Temel dayanak noktası altın ve gümüşü oluşturacak olan iksiri bulmaktır. Agah Sırrı Levend, iksirle ilgili olarak “iksir de muhtelif maddelerden, mesela kandan, necesten, kıldan ve yumurtadan istihsal olunur. Bu maddelerden biri düz ve katı bir taş üstünde desteseng ile ezilip icap eden terkibat da ilave edildikten sonra ateşe ve güneşe arz edilir. Neticede mayı veya sulp bir madde kalır bu iksirdir.”¹¹²

Divan’ da kimya sözcüklerinden şu şekilde bahsedilmiştir;

Kîmyâ-yı nazarı ḥâke irişse andan
Eyleye mâye-i iksir-i temennâ-yı ğinâ (K.16/30)¹¹³

Beyitte, memduhun vasıfları her şeyin değerini artıran bir iksir gibidir denilmiştir.

İksîr-i vaşfı olsa eger pîşe bir dile
Sermâye-i muvâşala-i **kîmyâ** (K.30/28)

¹¹¹ Doğan AKSAN, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileri ile Dilbilim)*, Cilt. III, TDK Yayınları, Ankara 1982, s.17

¹¹² Agah Sırrı LEVENT, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 191

¹¹³ Bu beyit aynı zamanda K/25 numaralı gazelin 18.beytinde geçmektedir.

2.16.4. Felsefe

Divan'da felsefeden daha ziyade diğer karşılığı olan hikmet şeklinde bahsedilmiş, ünlü felsefeci Eflatun'dan da (K/42-21) numaralı şiirde bahsedilmiştir. Felsefe işinde ilgilenenler anlamında da mantıkeş kelimesi ile zikredilmiştir.

Her ki der-rütbe-i i'câz sühan-gû bâşed

Mantıkeş hemçü şadef mevki'-i lû'lû bâşed (G.18/1)

2.17. BAZI TİPLER VE MESLEK ERBABI

2.17.1. Akim

Akim, Arapça bir kelime olup çocuğu olmayan erkek veya kadına denir. Divan'da Şeyhülislam Seyid Ali Efendi için yazılan kasidede bir defa bu kelimeden bahsedilmiştir.

İdeydi ric'at-i hâşiyet-i benâtı murâd

Âkîmi nefha-i kâfur ider idi tevîd (K.15/30)

2.17.2. Arus

Divan'da gelinden bahsederken, cömert, güzel anlamlarında kullanılmış olup, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi için yazılan bir kasidede (K/21-1) şeyhülislam meşattaya benzetilmiştir. K/31-24 yaptırılan süslenilen bir gemi yine nevarus kelimesi ile yeni geline benzetilmiştir. Yeni gelinlerin hem güzel hem süslü olması ve güzellikteki cömertlikleri beyitlerde işlenmiştir.

Hemîşe virmede rûy-ı **ârûs**-ı h'âhişe zîb

Nigâr-hâne-i dilde hüceste fâm-ı ümîd (G.17/3)

2.17.3. Bağban

Bağ-ban Divan'da bir kez geçmekte olup bahçe sulayan anlamına gelmektedir. Beyte bakıldığında aşk bahçesinin bağbanının şairin kendisi olduğunu yani şairin kendisini bağbana benzettiği görülmektedir.

Bâg-bân-ı gülsitân-ı ışkının İshâk-veş

Nahl-ı tâb'ından gelen maşşûl nazm-ı sadedir (G.25/6)

2.17.4. Bende- Ahrar

Divan'da çoğunlukla kulluk kelimesi bende kelimesi ile ifade edilmekle birlikte Divan'da kölelik bende, ubudiyet ve abid sözcükleri ile zikredilmiştir. Zıttı olan hürler ise ahrar şeklinde ifade edilmiştir.

Cihânı eylemede hulk-ı Ahmedîsiyle
O rütbe **bende**-i fermân-ber-i sarây-ı şenâ (K.13/27)

Yeter bu rütbe '**ubûdiyyetiñ** beyân İshâk
O pâdişâh-ı mekârim-penâha eyle du'â (K.13/34)

Ne zât-ı mekrûmet-âver hıdv-i hûb-siyer
Ki bâb-ı luğfına yekser harâ'ir oldı '**abid** (K.15/19)

Bîm-i şîr-i kahrıdır ra'b-efgen-i kalb-i 'adû
Şevk-ı luğfı kâ'id-i **ahrârdır** rıkkıyyete (K.27/13)

2.17.5. Debir-Nüvis

Debir, Farsça bir kelime olup yazıcı, kâtip anlamına gelmektedir. Nüvis kelimesi de Farsça kökenli bir kelime olup o da yazan, yazıcı anlamlarına gelmektedir.

Bu rütbe-i levha- **nüvîs**-i medîhi olmakdan
Garaž recâ-yı şefâ'atdır ol sebeple hemân (N.2/48)

O şeh ki itdi **debîr**-i ezel bu maṭla'la
Nüvişte şafha-i çarḥa bu tâze eş'ârı (K.12/23)

2.17.6. Hadim

Hadim kelimesi hidmet kökünden gelmekte olup hizmetçi, hizmet eden anlamına gelen bir kelimedir. Şair peygamberin kapısında kendisinin hizmetçi olduğunu söyleyerek Divan'da hadimden bahsetmiştir.

Hâdim-i bâbîñ eyledim cânım
Şuretâ gitdim ise sulṭânım (BN.140)

2.17.7. Saki

Saki, Klasik şiirde bezmin vazgeçilmez unsurudur. Saki, Divan'da çoğunlukla sevgilinin benzetilene olarak anılmıştır. Aynı zamanda Klasik Edebiyatta bir tip olarak saki incelenmektedir.

Bu bezm-gehde ' aceb mi dem olsa tev' em-i ğam

Bu tavra devri der elbette **sâkı**-i gerdûn (T.42/2)

2.17.8. Sehhar

Sehhar kelimesi sihr kökünden gelmekte olup kelime anlamı olarak büyü sihir yapan anlamına gelmektedir. Büyücü kelimesinin karşılığı olan sehhar Divan'da bir defa geçmekte olup;

Ma 'ânî-i keremin hâll için küşâd idicek

Kitâb-hâne-i zîbâ-yı tab' -ı **sehğârı** (K.12/64)

2.17.9. Hammar

Arapça hamr kökünden türeyen hammar sözcüğü kelime anlamı olarak içki satan, meyhaneci anlamına gelmektedir. Divan'da hammar sözcüğü hüşyar sözcüğü ile tezat oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Sâğar ki 'akş-, rûyını **hammâra** gösterir

Âyine nağş-ı behceti **hüşyâra** gösterir (G.30/1)

2.17.10. Hanende, Mutrib

Hanende Farsça bir kelime olup anlam olarak şarkı söyleyen demektir. Mutrib ise tarab kökünden gelerek şarkı söyleyen çalgı çalan anlamlarına gelmektedir. Divan'da hanende kelimesi bir defa mutrib ise iki defa geçmektedir. Beyitlerde musiki ile ilgili oluşturulan anlam dünyalarına katkı amacıyla bu kelimelerin ikisi de tercih edilmiştir.

Uşul-bend-i tarabdır benan-ı mûsîkâr

Şadâ-yı hûb ile **hânendedir** fem-i kânun (T.42/11)

Derûn-ı sîne **mutrib-hânedir** 'uşşâka ol sûdan

Gelür her dem nevâ-yı nâle-i ney her ser-i mûdan (G.111/1)

2.17.11. Tıfl, Duhter, Benat

Tıfl kelimesi, Arapça küçük çocuk anlamına gelmektedir. Divan'da Sultan Ahmed için yazılan ilk kasidede sultanın bir nazlı çocuğa benzetilerek tebessüm eylediğinde hokka ağzından inci dişlerinin görüneceğini söyler.

Tebessüm eyle ki ey **tıfl**-ı nâz görsünler

Derûn-ı hoşka-i la'liñde dürr-i şeh-vârı (K.12/19)

Duhter ise Farsça kız çocuğu anlamına gelmektedir. Divan'da duhter sözcükleri Hatice ve Aîşe Sultanların doğumu hasebiyle yazılan tarih manzumelerinde geçmektedir.

Zihî atâ-yı celîl-i Cenâb-ı Rabbânî

Ki şâh-ı 'âleme bir **duhter** itdi erzânî (T.52/1)

2.17.12. Remmal

Reml kökünden türeyen kelime kum falının bakıcısı, falcı anlamına gelmektedir. Remilci de denilebilir. Remil sanatında kum tanelerinden faydalanarak gelecekte haber verilir. Şair sevgilisinin benlerinin kum falındaki kum taneciklerine benzeterek beyitte bir anlam dünyası oluşturmuştur.

Vukûf-ı sırra sebebdır nezâre-i hâlîñ

Medâr-ı 'ilmi nuqâtdır hemîşe **remmâliñ** (G.93/2)

2.17.13. Perestar

Perestar, Farsça bir kelime olup kelime anlamı olarak hizmetçi, kul anlamına gelmektedir. Divan'da kelime bir defa Sultan Ahmed için yazılan kasidede ay onun sarayında bir hizmetçi gibi düşünülmüştür.

O pâdişâh ki mînâ-sarây-ı şevketiniñ

Meh-i münîr de eksikli bir **perestârı** (K.12/35)

2.17.14. Mest, Hüşyar

Divan'da sarhoşluk mest ve humar kelimesi ile sarhoş olmama ise hüşyar kelimesi ile karşılanmaktadır. Bu iki hali ifade eden beyitler şu şekildedir;

Ser-mest ideli hâtırımı câm-ı maḥabbet
Medhûş-ğam itdi beni âlâm-ı maḥabbet (G.12/1)

2.17.15. Meşşata

Meş kökünden gelen kelime saç tarayan anlamından saç yapan gelin başı yapan süsleyen anlamlarına gelmektedir. Divan'da kelime yeni gelin kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.

Yine **meşşata**-i feyz-i eşer-i luṭf-ı havâ
Nev- 'arûs-ı çemeni eyledi pür-zîb ü bahâ (K.16/10)

2.17.16. Deryuz

Deryuz, Farsça bir kelime olup anlam olarak dilencilik demektir. Divan'da bu kelime bir defa geçmektedir. Beyitte deryuze şu şekilde ifade edilmiştir;

Kaşdı ya **deryûze**-i mâl u ya neyl-i câhdır
Âdeme bî-gâne olmaz âşinâ Allâh için (G.115/4)

2.17.17. Mimar

Mimar kelimesi imar kökünden gelmekte olup günümüzde de bir meslek olarak binaların plan ve proje işleri ile ilgilenen kimseler için kullanılan meslek adıdır. Divan'da bu meslek bir defa Sultan Ahmed Han'ın yaptırmış olduğu kasra yazılan tarih manzumesinde geçmekte olup kaside nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Beyitte ise Sultan Ahmed'in adaletin mimarı olduğu söylenmektedir.

Te'âla'llâh ne şâhenşeh ki anın **mi' mâr-ı** 'adlidir
Viren âsâyiş ü zîbiş bu kaşr-ı evc-bünyâna (T.33/32)

2.18. SİHR, EFSUN, TILSIM

Sihir, çok eskiye dayanan büyüden de daha kapsamlı olan bir ilimdir. Sihri ifade etmek adına efsun, tılsım gibi kelimeler de kullanılmıştır. Sihir Arapça bir kelime olup sözlük anlamı olarak büyü, gözbağcılık, büyücülük, aldatmak gibi anlamlara gelmektedir. Sihir, gizli birtakım yöntemlerle insan ve tabiat üzerinde olağanüstü etki yapma ilmi ya da sanatı olarak tanımlanabilir. Sihir gibi insanı etkileme gücüne sahip güzellik ve çekicilik, sihrin özel anlamları arasındadır. Sihrin amacı insanı ruhsal bakımdan güç altına almaktır.¹¹⁴

Divan'da aşığı etkileyerek onu etkisi altına alan sevgilinin güzellik unsurlarından sehhar olarak en başta gözün geldiğini söylemek mümkündür. Sevgilinin bu denli etkileyici oluşu onun cadı ve büyücü olarak anılmasının da asıl nedenidir.

Çeşm-i efzûn-gerini itmek ile hûb-âlûd

Sihri der-pây-ı saf-ı gamze-i pür-şûr eyle

(G.139/4)

Bu beyitte dua ile sihir arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir. Şairin kendisinin sıkıntıda olduğu tılsım-ı gam ifadesinden anlaşılmaktadır. Şair kendisinin bu tılsımdan kurtulmak şad olmak için dua edeceğini, bu dua ile kapıların acaba açılıp açılmayacağını istifham sanatı ile sorgulamaktadır. Sihrin, dua yolu ile def edilmesinden bahsederek aynı zamanda büyü tılsım gibi olaylardan kurtuluşun dua ile olacağını beyitte ifade etmiştir.

Beyitte kadeh duası mazmununa da gönderme yapılmaktadır. Kadeh duası Kur'an-ı Kerim ve hadis temelli sahih bir dua olmayıp Osmanlı kültür ve medeniyetinin sosyal hayatının oluşturduğu ürünlerdendir. Duanın temelinde rind ve zahid tipinin mücadelesinin olduğu düşünülmektedir. Şarabın dar bir kaptan kadehe dökülürken çıkarmış olduğu sesin dua mırıltısına benzetilmesi ana metafordur. Rindlerin meyhanelerde bu sesi dinlerken dua dinliyor hissini tarif etmiştir.¹¹⁵

¹¹⁴ Gülay KARAMAN, Klasik Türk Şiiri Estetiğinde Sihir, **Turkish Studies** , Cilt. X/VIII, Ankara 2015, s. 1503-1536

¹¹⁵ Suat DONUK, Şerh-i Du'â-yı Kadeh ve Kadeh Duası Mazmunu, **Turkish Studies**, Cilt 7/4, Ankara 2012, s. 1599-1626

Olur du‘â-yı kadehle **tılsım**-ı gam zâ‘il

‘Aceb mi olsa o dem feth-i bâb-ı kân-ı neşât (G.79/4)

Tılsım ve büyü ile ilgili olarak Farsça yazılan gazelde şair tılsımdan Hakk’ın muhafaza etmesine dair yazılı dua anlamına gelen hırz kelimesinden bahsederek nasıl büyüden Allah’a sığınılacağını bahsedilmiştir.

Her ki-râ yek-sân buved bîm u na‘îm-i in cihân

Hırz-i bâzû geşte **efsûnhâ**-yı her câdû-yi û (G.127/8)

2.19. OYUN

Divan’da satranç oyununun terimlerinden olan “mat etmek” ifadesinin geçtiği görülmektedir. Ferzane satranç oyununda vezir anlamına gelmektedir. Şah ise oyundaki en değerli taşdır ve oyun şahın mat edilmesi üzerine kurulmuştur. Şair sevgilisine bu oyunu da kendisinin öğrettiğini söylemektedir. Ayrıca satrançta mat etmek, şahı tehdit etmek ve hareketsiz hale getirmek ile gerçekleşir. Şair şah-ı huban diyerek aynı zamanda şaha mat çekmeyi de kendisinin öğrettiğini söyler.

Niçe **ferzâneler mât itmeği** ol **şâh**-ı hûbâna

Fürûğ-ı mihr-i ruhsârıyla açmazdan ben öğretdim (G.107/3)

2.20. HASTALIKLAR

Divan’da umumi olarak hastalıktan ve ilaçtan bahseden beyitler bulunmaktadır. Divan’da genel anlamıyla aşk hastalığından bahsedilen beyitler bulunmaktadır. Aşığın gönlünün hasta oluşuyla ilgili örnek olarak şu beyit verilmiştir;

Hemvâre olur kurtâ-i gûş-ı dil-i **bî-mâr**

Yektâ güher-i ‘ışk-ı ser-encâm-ı maḥabbet (G.12/3)

2.20.1. Remed

Arapça bir kelime olan remed, anlam olarak göz hastalığı göz kapağı iltihabı anlamına gelmektedir. Remed hastalığının tedavisi için Isfahan sürmesi, yârin

mahallesinin bastığı toprağın tozunun iyi geldiği şiir geleneğinde dile getirilmiştir. İshak Efendi'nin Divanı'nda pek çok beyitte remed hastalığından bahsedilmiş olmakla birlikte bu hastalığın Divan'da ki yerinin önemi şairin remed hastalığına yakalanıp iyileşen birine yazmış olduğu kıta'atdır. Divan'da "*E'izz-i Eviddâasından Biri Renc-i Remedden Şifa-yafte Oldukta Gönderdiği Kıta'at*" başlığı altında beş kıt'a bulunmaktadır.

Dîdeler rûşen eyâ dâver-i ref'et-bînâ

Berţarâf kıldı hicâb-ı **remedi** dest-i şifâ

(K.13/1)

2.20.2. Zükam

Arapça bir kelime olup nezle hastalığı anlamına gelmektedir. Divan'da üç beyitte bu hastalıktan bahsedilmiştir. Şair beyitlerde koku ve burun üzerinde durduğu vakit nezle hastalığından bahsetmiştir.

Zükâm-ı reşk n'ola kâm-ı dehre virse hâlel

O nûkhetim mütehammil değil meşâm bana

(G.2/2)

2.20.3. Tebhale

Tebhale, Arapça bir kelime olup dudak kabartısı yani uçuk anlamına gelmektedir. Divan'da bu hastalıktan şu şekilde bahsedilmektedir;

Tebhâle fikri virdi cümûd eşk-i çeşmime

Eyler tereşşuğ olmasa kâsem **kenâdsız**

(G.60/5)

2.21. ELEMENTLER VE MADENLER

2.21.1. Zibak (Civa)

Zibak, Farsça civa demektir. Civa elementi Divan'da iki yerde geçmektedir. Cıva yarı akışkan sıvı halde bulunan bir elementtir. Bu hareketliliği titreyiş olarak dile getirilmiştir.

Dil-i meyyâle bîm-i cevri o had ârâm-fersâ kim
Sezâdır lerze-âmûz olsa **zîbak** irti âşîmdan (G.120/4)

2.21.2. Tille (İşlenmemiş Altın)

Tille, Farsça bir kelime olup kelime anlamı olarak işlenmemiş maden hallindeki altın anlamına gelmektedir. Divan'da tille bir defa kullanılmıştır. Beyitte altının işlenmemiş halinin kuş yemi gibi minik ufak tanelerden oluşması onun kuş avlamakta kullanılacak bir yem gibi olduğunu fakat o kuşun avlanamayacağından bahsedilmektedir.

Ne mümkün **tille**-i tedbir ile şayd eylemek İshâk
O şehbâz-ı hü mâ-pervâz 'anşâdır şîkâr olmaz (G.67/6)

2.21.3. Hadid/ Ahen

Hadid Arapça, ahen ise Farsça kelime anlamı olarak demir demektir. Demir madeni divanda iki defa geçmektedir. İkisinde de demir dağ tamlaması kullanılmıştır.

Olaydı nazra-i iksir-eşerle manzûrî
O demde tûde-i zerrîn olurdu kûh-ı **hadîd** (K.15/20)

Cilve-gâh itse olur sîne-i kûh-ı **âhen**
Dâğ-dâğ-ı eşer-i na'l-i şeref-efşânı (K.17/19)

2.21.4. Kurşun

Kurşun madeni kolay işlenebilen pek çok alanda kullanılabilen bir madendir. Divan'da bu maden kurşunlu mahzen şeklinde geçmekte olup memduhun yaptırmış olduğu köşkün kurşun madenlerinde çıkan bir elmasa benzediği söylenmektedir. Sultan Ahmed'in yaptırmış olduğu bir kasra düşürülen tarih manzumesinde bahsedilmiştir.

Şanki bir elmâs idi **kurşunlu** mahzende nihân
İrmemişdi kimsenin ol cevher-i ferde yedi (T.36/5)

2.21.5. Mermer

Mermer taş cinsi olup doğada hazır halde oluşan başkalaşım kayaçlarındandır. Divan'da mermer madeni bir defa geçmektedir. Revan'ın fethi için düşürülen tarih manzumesinde mermerden bahsedilmiştir. Para kadar değerli bir maden olduğuna vurgu yapılmıştır.

Dinilse sikke-zed ber-**mermer**-i nâm-âveri lâyıķ
Müşârun bi'l-benân-ı husrevân olmak aña şâyân (T.80/7)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN

3.1. İNSAN

3.1.1. Umumi Olarak İnsan

İshak Efendi'nin Divanı'nda insan ve insana ait özelliklerin nasıl işlendiği konusunda bu başlık altında incelemeler yapılacaktır. Öncelikle Divan'da insanın kelime olarak ifadesinde beşer sözcüğünün ya da âdem sözcüğünün tercih edildiğini söylemek gerekmektedir. Divan'da *nasut* kelimesi ile de insanlık ifade edilmiştir. Genel anlamı ile insanın özelliklerinin vücudundaki uzuvlarının sıkça dile getirildiği bölüm Divan'da Bisetname ve naat kısmıdır. Bu kısımda Hz. Peygamberin vücut özelliklerinden hareketle insan vücudundaki organların isimleri zikredilmiştir.

Baş (ser), saç (gisu), alın (cebin), yüz-yanak (lika, ruy, arız), kulak (guş, mesami), göz (çeşm, dide, basar), burun (meşam), dudak (leb), omuz (duş), el (dest), parmaklar(esabi), baş parmak (ser engüş), işaret parmağı (sebabe), tırnak (azfar), ayak (pay) organları ile genel olarak vücutla ilgili özelliklerden boy (kadd), ben (hal), ter, (arak) gibi kavramlar geçmektedir.

Ṭırâz-ı meclis-i lâhût u zîver-i melekût

Müzeyyen-efgen-i **nâsût** u zîb-i hayl-i fiḥâm (N.10/7)

İnsanla ilgili bir diğer özellik olarak ruh ve can kavramının da Divan'da yer aldığını söyleyebiliriz.

Eylemek taḥsîl-i ünsiyyet ne ḳâbil **rûḥ** yok

Bezm-i 'âlem meclis-i taşvirdir sensiz bana (G.1/3)

Ân Mesîḥâ-dem ki ez-i 'câz-ı nuṭṭ-ı luṭf-i û

Zinde-baḥşâ-yı cihân şud re'fet-i cân-pervereş (G.77/12)

3.1.2. Âdem, Beşer, İnsan

Divan'da doğrudan insan kelimesini karşılayan kelimeler ile ilgili beyitlere bakıldığında, insan kelimesinin beşer ve âdem kelimesinden daha çok kullanıldığını söylemek mümkündür.

Zi- hayret mî-şevved **insân**-ı 'âynem şûret-i bî-rûh
Veleh dâred nigâh-ı merdüm-i çeşm-i ter-i hod-râ (G.7/7)

Birbiri ardınca itmekle şikest on bir sebû
İtdi icrâ bir hüner kim hayret-efzâ-yı **beşer** (T.38/9)

Bir gün dile ferâgat-ı tûl-i emel gelür
Râh-ı dırâzda **âdeme** elbet kesel gelür (G.23/1)

3.2. SEVGİLİ

3.2.1. Genel Olarak Sevgili

Divan'da beşerî boyutta aşk ilişkisinin kadın boyutunu karşılayan sevgili kavramı “canan” denilerek beyitlerde dile getirilmiştir. Ayrıca şairin yazmış olduğu kaside ve naatlarda bu sefer sevgili şiirin ithaf edildiği kişi olmuştur. Sevgilinin Hz. Peygamber, padişahlar ve devlet adamları olduğu kısımlardan ziyade beşerî aşk ilişkisinin sevgilisinden bu kısımda bahsedilecektir.

Yâd-sâz-ı neşve-i bûs-ı fem-i yâr olmada
Sağar-i la'l-i leb-i **cânândır** câm-ı şabûh (G.14/4)

3.2.1.1. Melek, Peri, Gül gonca, Şahbaz, Huri, Saki

Şairin beyitlerde sevgiliden bahsederken kullanmış olduğu ifadelerden melek, peri, gül gonca, şahbaz, huri ve saki kelimeleri onun güzelliğini büyüleyici olağan üstü hallerini simgeleyen imgeleşmiş isimlerdir. Melek kelimesinin gül kelimesi ile daha

çok yüz güzelliğini övmek için tercih edildiği, peri ve huri kelimelerinin olağan üstü güzelliği, saki ve şahbaz kelimeleri ise bu güzelin işveli ve saldırgan avcı niteliğini vurgulamak hasebiyle kullanılan müşebbehün bih veya açık istiare sanatları ile kullanılmıştır.

Şair beyitte iki gözü olsa da kendisine görünen sevgilinin melek mi huri mi yoksa bir insan mı olup olmadığını fark edemediğini söylemektedir.

Dü dide olsa da İshâk çâr fark idemez

Melek mi **hûr** mı âyâ beşer midir görinen (G.110/5)

Şair, muhabbetin kanat açan bir doğan kuşu misali peri gibi güzel sevgilinin kıvrımlı saçlarına benzetmiştir. Bu beyitte sevgilinin saçlarının dalgalı ve aşıkların gönüllerini avlayan avcı niteliğinden bahsetmektedir. Ön planda olan anlam dünyası sevgilinin kabarık saçlarının kuşun kanat açmasına benzetilmesi olmuştur.

Şehbâz-ı tab‘-ı bâl-güşâ-yı maḥabbete

İshâk lâne zülf-i **perî**-peykerimdedir (G.26/6)

Bu beyitte ise sevgilinin yüz güzelliğinin hem güneşe hem de huriye benzetildiği görülmektedir.

Tâbiş-i mihr-i cemâl-i **hûr-timşâlin** eger

Neyyir-i seyyâh-mezheb görse eyvallâh ider (G.48/2)

Dâmânınnı hemvâre o **gûlgonça**-i hüsnün

Hâr-ı ğam-ı aġyâra mekân eyleme ya Râb (G.10/3)

3.2.1.2. Dilber, Dildar, Dilara

Sevgilinin aşığın gönlü üzerindeki tesirlerinden hareketle sevgiliye çeşitli adlandırmalar yapılmıştır. Bunlardan Divan’da geçen dil-ber kelimesi Farsça gönül alan, kalbi çeken; dil-dar kalbi hükmü altında tutan, sevgili; dil-ara gönül avutan gönül süsleyen anlamlarına gelmektedir.

Dil-ber, Farsça gönül alan, gönlü çeken anlamlarına gelmektedir. Beyitte dil-ber sözcüğünden şu şekilde bahsedilmektedir;

Olur resm-i vefa nakş-ı ber-âb-âsâ tezelzül yâb

Dil-i dilberde bünyân-ı muvâlât üstüvâr olmaz (G.67/3)

Meclise gelen sevgilinin meclisi hükmü altına alması onun varlığına alışılması ve gittiğinde yabanilik yani yabancılık çekilmesinden bahsederek sevgilini hüküm altına alma özelliğini işret meclisi çerçevesinde ifade etmiştir. Sevgilinin meclisin vazgeçilmez bir parçası oluşu ve mecliste tüm gözlerin onun üzerinde olması insanları etkisi altına almasından bahsetmektedir.

Bezme **dildârı** dimeñ o getürür bu götürür
Üns ile vahşeti gör o getürür bu götürür (G.52/1)

Şair bu beytinde ise gönlü süsleyen, avutan anlamına gelen dil-ara kelimesini bir ev ve evin penceresinin manzarası çerçevesinde ifade etmeye çalışmış gönlü bir ev olarak kurguladığında bu evin penceresinin ise gönlü süsleyen sevgiliden tarafa doğru açıldığını bu yüzden de sevgilinin arzu kapısının bu kadar havadar olduğunu söylemektedir.

Süddet-i hâhişimiz olsa hevâ-dâr n'ola
Revzen-i hâne-i dil sûy-ı **dil-ârâya** bakar (G.45/3)

3.2.1.3. Hodbin, Keman-keş, Nahuda

Sevgiliden bahsederken onun bir nevi sıfatı niteliğinde ifadeler de Divan'da kullanılmıştır. Bunlardan hod-bin kelimesi Farsça bencil demektir. Sevgilinin klişe özelliklerinden biri olan hodbin aşık-maşuk ilişkisi çerçevesince maşukun en belirgin niteliklerindendir. Keman-keş ve nahuda özelliği ise daha az yaygın olan ifadelerdir. Sevgilinin bakışlarının ve kirpiklerinin ok olduğu ve aşığa bakmasıyla bu okları ona atması bir keman-keşe benzetilmesine, güzelliğin bir gemi olarak tasavvur edilmesi ile ise sevgilinin o geminin kaptanı olarak görülmesi beyitlerde kurulan anlam dünyalarıdır.

Manzarıñda merdüm-i dîdem n'ola hâmuş ise
Çeşm-i her dem-mest-i **hod-bîniñle** kimler söyleşür (G.24/2)

Ân **kemân-keş** ki dâred kabza ez-üstâd-ı 'ışk
Yâd-sâz-ı çille şud der-ğavs ebrû-yi tu-râ (G.5/2)

Ol **nâhudâyı** keştî-i hüsni ü melâhatî
 Dil-bend-i hâbl-i kâküli ol bir kenâra çık (G.86/3)

3.2.1.4. Şeh-süvar, Kümeýt

Divan'da at ve atla ilgili terimlerin yoğunluğunun etkisini beşerî aşk örgüsünde de görmek mümkündür. Sevgilinin güzelliğinden bahsedilen bir beyitte at ve şeh-süvar yani at binicisinden bahsederek sevgiliyi güzellik atının binicisi olarak tasavvur etmektedir.

O **şehsüvâr-ı kümeýt**-i hüsni hırâm itse
 Revân olur bir çeşm-i cihân rikâbında (G.133/4)

3.2.1.5. Şehenşah, Sultan, Şah-Huban, Süleyman

Sevgilinin bir sultan gibi tasavvur edildiği beyitlerde ondan bahsederken şehenşah, sultan, şah-huban ve Süleyman diyerek bahsedilmiştir. Şehenşah Farsça bir kelime olarak şahlar şahı padişahların en büyüğü anlamına gelmektedir; sultan kelimesi ise Arapça bir kelime olup sadece padişah ve yönetici anlamına gelmektedir; şah-huban ise Farsça birleşik kelime olup güzeller padişahı anlamına gelmektedir. Süleyman ise uzun yıllar yaşayıp peygamberlik yapan aynı zamanda hükümdar olan Süleyman peygamberdir ki sultan olma sıfatı ile sevgilinin benzediği unsur olmuştur.

Şehenşâh-ı cihân kim mahzen-i ihlâs-ı hâtırda
 Nişân-ı vaşfını tuğrâ-yı emr-i kâm için şaklar (G.47/8)

Nizâm-ı milket-i tab'a hemîşe 'ışkıdır bâdî
 Olur mı zîb-ârâ taht-ı dil İshâk **sultânsız** (G.63/6)

Niçe ferzâneler mât itmeği ol şâh-ı hûbâna
 Fûrûğ-ı mihr-i ruhsârıyla açmazdan ben öğretdim (G.107/3)

Şineh-kâr-ı bün-i deryâ-yı 'ışık olmakda mużtardır
Süvârî-i nazar zevrağçe-i hüsn-i **Süleymâna**

(G.141/5)

3.3. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI

3.3.1. Umumi Olarak Güzellik

Güzellik kelimesi Divan'da sevgilinin kastı şeklinde kullanıldığı vakit şair çoğunlukla hüsn kelimesini tercih ederken bu kelimeye ilaveten talat, peyker, hub ve güzel kelimelerini de kullanmıştır. Güzellik kelimesinin geçmiş olduğu beyitlerden örnekler;

Şahbaz kuşunun saçtan yuva yapması özelliğini peri gibi güzel sevgilinin saçlarından yapması şeklinde beyitte peyker sözcüğü şu şekilde geçmektedir;

Şehbâz-ı tab ' -ı bâl-güşâ- yı maḥabbete

İşhâk lâne zülf-i perî- **peykerimdedir**

(G.26/6)

Sevgilinin güzelliğinin güneşin parlamasını sağladığını dolayısı ile güne şten bile daha parlak olduğunu söylemiştir. Beyit daha çok sevgilinin yüz güzelliği ve parlaklığı üzerine kurulmakla beraber güzelliğinin ikinci mısradaki ayrı şekilde ifade edilmesi bu başlık altında incelenmesine neden olmuştur.

Mihr-i rûy-ı enverîndir mâhı tâbân eyleyen

Ṭal'atıdır her zamân ḥurşîdi raḥşân eyleyen

(G.112/1)

Divan'da Türkçe bir sözcük olan güzel kelimesinin de kullanılmış olması şairin Türkçe söylemlere de kıymet verdiğine örnektir. Güzel kelimesi ile beraber hub ve hüsn kelimesi de beyitte kullanılmıştır.

Temâşâ eyleyen bünyân-ı **hüsn-i ḥûb**-endâmı

Güzel aḥlâr 'ulüvv-i şân-ı kudret-kâr-ı bânîsin

(G.117/5)

3.3.1.1. Çetr-i Hüsn, Şeh-Süvar

Bu kısımda sevgilinin güzelliğinin doğa ile ilgili benzetmelere tabii tutulduğu örneklerle bakılacaktır. Güzelliğin geceye ve tevriyeli olarak çadıra daha sonra çevik atın yüzüne benzetildiği beyitlerde sevgili övülmüştür.

Sevgilinin karanlık bakışlarının aşığın yaralı gönlünü güzellik çadırının direklerine bağladığından bahsederek sevgilinin önce siyah gözlerine daha sonra boyunun uzunluğunu çadır direğine ve güzelliğini de hem bir çadıra hem de geceye benzettiğini söylemek mümkündür.

Olsa lâyıķ târ-ı enzâr-ı dil-efgârân tınâb

Çetr-i hüsnuñ kâmet-i üftâde-gân evtâdıdır (G.41/5)

Güzellik memleketinin şeh-süvarı olarak sevgilinin kendisi görülmüştür. Güzellik atının bile o güzellik atının ayağının altında olacağında bahsedilmektedir. Beyitte sevgilinin güzelliğinde atın kullanılmış olması şairin Divanı'nda ki geniş at terminolojisinin örneklerindendir. Yukarıda şairin sevgiliden bahsederken yine at ve atçılıkla ilgili terimlerden yararlandığı görülmektedir.

Çünkü **semend-i behcet** anıñ zîr-i rânıdır

Lâyıķdır olsa memleket-i hüsne şeh-süvâr (G.49/7)

3.3.2. Saç (Zülf- Gisu), Kakül, Perçem, Turre, Muy

3.3.2.1. Saç ile İlgili Tasavvurlar

3.3.2.1.1. *Takat-güdaz, Me 'men, Zib-aver, İstitar, Şehper-i anka*

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç ve saçın hallerinin farklı benzetmelerle ifade edildiği bu kısımda saçın hallerinin ve yaptıklarının inceleneceği kısımdır.

Beyitte sevgilinin saçlarının takat-güdaz Farsça birleşik fiilinden hareketle takatı eriten yok eden anlamında kullanıldığı görülmekte olup beyitte saçlarının tellerinden de mû şeklinde bahsetmiştir.

Hançer-i müjgânı hûn-rîz oldığın İshâķ anın

Dehşet-i **tâķat-güdâz**-ı zülfî her mû gösterir (G.22/7)

Şairin, sevgilinin saçlarından bahsederken sevgilinin saçlarının saklanılacak gizlenilecek bir yer gibi olduğunu me'men-i zülfün tamlaması ile ifade etmiştir.

Me‘men-i zülfün iden me’vâ bulur gamdan rehâ
Câ-nişînân-ı harem hep kayddan âzâdedir (G.25/2)

Şair sevgilinin saçından bahsederken sevgiliden o ebru şeklinde bahsetmiş birinci mısradaki zülfün bir süs veren süsleyen anlamından Farsça birleşik fiil olarak zîb-âver kelimesini kullanmış, aynı zamanda ikinci mısradaki edebiyatla ilgili kavramlardan hareketle sevgilinin kaşlarının da müstezada benzetildiği görülmektedir.

Zîb-âver olsa zülfî n’ola ebruvânına
 Bulmaz nizâm beyt-i bahâ müstezâdsız (G.60/4)

Şair, beyitte sevgilin saçının gölgesi ile Anka kuşunun kanadı arasında benzerlik ilişkisi kurarak sevgilinin saçını Anka kuşunun kanadına benzetmiştir. Ayrıca beyitte saçın şekli bakımından gölgeye benzetilmesi durumu da mevcuttur.

Ṭâḳ-ı behcetde gören cünbüş-i istignâsın
Sâye-i kâkülîni şehper-i ‘Anḳâ mı şanur (G.51/3)

3.3.2.1.2. Süleyman

Şair aşkı bir denize, gönlü bir gemiye benzettiği vakit sevgilinin saçlarını ise Süleyman’ın girdabına benzetmiştir. Saçın hükümdara ve denize benzetildiği klasik şiir telakisinde sık görülmektedir. Süleyman peygamberin denizlerde de hüküm süren bir padişah olması sevgilinin saçının Süleyman peygambere benzetilmesini sağlamıştır.

Şalup fülk-i dili tündî-i bâd-ı ‘ışḳ ‘ummâna
Düşürdi ‘âkıbet girdâb-ı gîsû-yı Süleymâna (G.141/1)

3.3.2.1.3. Saçın Şekli ile İlgili Mecazlar

3.3.2.1.3.1. *Perişan, Sehab, Kaba, Bahr, Saye, Girdab*

Saçın şekli ile ilgili mecazları inceleyeceğimiz bu kısımda saçın dağınıklığı, buluta benzemesi, kabaya benzemesi, denize benzemesi, gölgeye benzemesi ve girdaba benzemesi durumları üzerinde durulacaktır. İlk beyitte saçın aslında pek çok özelliği bir arada verilmiş uzunluğu ile ilgili olarak zincire benzetilişi, kıvrımlı oluşu, dağınıklığı ve siyah rengi bir arada verilmiştir. Hem de saç zülf ve perçem kelimeleri ile de birlikte zikredilmiştir.

Gönül dîvâne-veş **zencîr**-bend-i zülf-i **pür-ḥamdır**

Perîşân- meşreb ü **sevdâ**-perest-i ḥâl ü perçemdir (G.36/1)

Beyitte sevgilinin yüzü güneşe benzetilirken sevgilinin güneş gibi yüzünü ne zaman gösterecek olsa buluta benzer saçları ile onu örtmektedir. Doğa ile ilgili gerçekleşen güneşin ışığını kesen bulutun sevgilinin yüzünü kapatan saçlara benzetilmesi söz konusudur.

İzâr-ı alini ol mihr-i ḥüsn irâ'et ider

Seḥâb-ı kâkülîni dâ'imâ niḳâb iderek (G.87/5)

Beyitte ilk mısrada sevgilinin kokusundan bahseden şair ikinci mısraında sevgilinin kâkülünü teni kaplayan bir yün hırkaya benzetmiştir.

Bûy-ı ḥüsni nûkhet-ârâ-yı meşâm-ı kevn olur

Eylese ten-pûş-ı dîbâ-yı **ḳabâ**-yı kâkülî (G.159/4)

3.3.2.1.3.2. *Piçiş, Çin, Pişiş, piç-a-piç, Dü-ta, Ham-be-ham*

Saçın kıvrımları ile ilgili beyitlerde piçiş, çin, pişiş, piç-a-piç, dü-ta, ham-be-ham kelimeleri kullanılmış, kıvrımlı kat kat saçlardan bahsedilmektedir.

Beyitte sevgilinin kıvrımlı zülflerinin bülbül kuşunun yuvası olduğundan bahsederken pîçiş-zülf tamlaması kullanılmış klişeleşmiş benzetmelerden hareketle beyit oluşturulmuştur. Sevgilinin saçlarının uçlarında aşıkların gönüllerinin asılı olduğu klişesi üzerine beytin anlam dünyası oluşturulmuştur.

Hezâr-ı murğ-ı dile lânedir n'ola gelse

Hemîşe **pîçîş-i zülfünle** ıztırâb saña

(G.3/5)

Şair bu beyitte de sevgilinin saçından bahsederken sevgilinin saçının çok dalgalı kıvrırcık olduğunu ve yüzündeki ayva tüyleri ile beraber karışık bir görüntü sergilediğinden bahsetmektedir.

İfrât-ı tâb-ı mihr-i 'izârıyle mû-be-mû

Olsa 'aceb mi kâkül-i **pür-çîni** târ-mâr

(G.49/5)

Sevgilinin saçının hem iki kat olması hem de gölgeye benzemesinin bir arada verilmiş olduğu bu beyitte şekil açısından iki kat olmasının saçın gürlüğüne dalgalı bir görüntüsünün olduğunda yorumlanabileceği gibi saçın kat kat kesilmiş olmasına da yorumlanabilir.

Übûdedir dil o **zülf-i dü-tâ** görünmese de

Mü' eşşie olmada sâye hüma görünmese de

(G.142/1)

Beyitte sevgilinin saçlarının hem güzel kokusundan hem sevgilini peri gibi güzel oluşundan hem de ham-be-ham ikilemesi ile kıvrım kıvrım saçlarından bahsedilmektedir.

Neşr eylesün nûkhet-i zülfin diyü şâne

Gîsûsını ol reşk-i perî **ham-be-ham** itdi

(G.152/5)

Genel bir yargıyla sevgilinin saçının şekli ile ilgili olan bu kısımda örnek beyitlerden de hareketle şunları söylemek mümkündür. Sevgilinin saçlarının kıvrımlı, dalgalı kat kat bir yapıya sahip olduğunu saçlarının yanı sıra kaküllerinin zülüflerinin de kıvrımlı olduğunun özellikleri verilmiştir. Sadece şeklin ön planda olmadığı kokunun da sevgilinin genel anlamı ile güzelliğinin de birlikte zikredilmiş olduğu beyit örnekleri de vardır. Buradan da anlaşıldığı üzere sevgilide yalnız bir parça bir organ güzelliğinden ziyade bir bütün güzelliği söz konusu olup bazen parçalardan hareketle bazen de bütün olarak bu güzellik işlenmiştir.

3.3.2.1.3.3. *Dal, Mim, Hu, Hatt-ı Müstakim, Harf-i vasl, Cedvel, Müstezad*

Bu kısımda ise sevgilinin saçının şekli ile ilgili benzetmelerin harf, edebi terim ve eşya yönünden incelenmesi yapılmış olup sevgilinin saçlarının yine kıvrımlı şekline

ilaveten sevgilinin saçından bahsederken bir cedvel diyerek uzunluk ölçmeye yarayan materyalden bahsedip sevgilinin saçının uzunluğuna ve cetvel düzlüğü ile bilindiğinden saçın düz oluşuna vurgu yapmak istemiş olabilir.

Beyitte sevgilinin saçlarından bahsederken hu (هو) yani hüve zamirine benzeterek bahsetmiş saçın kıvrıcıklığı kıvrımlı oluşu ile ilgili olarak bu ifadeler tercih edilmiştir.

Temâşâ eyleyenler pişîş-i zülfinde **hû** resmin

Bilürler cây-ı ircâ‘-ı zamîri şekl-i gîsûdan (G.111/3)

Aynı şekilde sevgilinin saçlarından bahsederken bu sefer dal ve mim harflerine benzetilerek bir anlam dünyası oluşturulmaya çalışılmıştır. (د) Harfi ve (م) harfine benzetilmiştir. Saçın uç kısmında oluşan hafif kıvrımlı dalgalı görüntünün bu harflere benzetildiği görülmektedir.

Levh-i ruhında kâkül-i pür-pîçi hâll ile

Satır-ı bahaya hem-raşam-ı **dâl u mîm** olur (G.39/3)

Sevgilinin saçından bahsederken şair bu sefer kıvrımlı bir görüntüden ziyade hatt-ı müstakim diyerek dümdüz bir saçtan bahsetmiş kalemim sevgilinin saçlarını çizerken düz bir çizgi halinde çizgiler hatlar çektiğini söylemektedir.

Zülfin tırâz-ı levh-i ruh itmekle kilik-i şun‘

Îcâd-ı kâ-ı saṭḥ u **ḥaṭṭ-ı müstaḳîm** olur (G.39/4)

Şair sevgilisinin saçını bir edebi terim olan ulama harflerine benzetmiştir. Ulama da denilen vasl kelimesi bir kelimenin kendinden sonra gelen kelimenin sesli harfle başlayan ilk hecesine birleştirme işidir. Şair sevgilinin kakülünü ağyar ile birleştirmesinden sakınmasını temenni etmektedir.

Ḥarf-i vaşl-ı kâkülün ketm it lisân-ı şânedan

Keşf-i esrâ eyleme ağyâra Allâh ‘ışkına (G.138/7)

Bu beyitte ise saçın pek çok hallerinden birlikte bahsedilmektedir. Saçın yüze düşürmüş olduğu gölgeden saye-fiken tamlaması ile, renginden siyah, şeklinden

cedvel ve kokusundan ise müşg-ab denilerek bahsedilmiştir. Bu beyitte şekli ile ilgili hususa bakıldığında hatt-ı müstakimde olduğu gibi düz bir saçtan bahsedilmektedir.

Dirler olıcağ sâye-fiken rûyına zülfi
Ol levha siyeh **cedvel**-i müşg-âb çekildi (G.146/6)

Müstezad kelimesi edebi bir terim olarak ziyade mısraları olan manzumelere denir. Aruzun recez bahri ile yazılan bu manzum şekilden beyitte sevgilinin saçından bahsederken benzetilen unsur olarak kullanılmıştır. Sevgilinin saçının uzunluğundan ve günümüzde kat kesim diye bahsedilen uzunlu kısısalı saç yapısından bahsetmek isteyen şair benzetme yoluyla edebi bir terimi kullanmıştır.

Beyt-i hüsne **müstezâd** olmaz gîsûlar gibi
İki mışra' var iken berceste ebrûlar gibi (G.163/2)

3.3.2.1.3.4. **Silsile, Zencir, Kayd-bendan, Dam-geh, Kemend (Girih, Berg Bend), Rişte, Habl, Şest, Kemer**

Sevgilinin saçının şekli ile ilgili olan bu kısımda ise sevgilinin saçının ip ve bağlamaya yarayan diğer unsurlara benzetildiği beyitlere örnekler verilecektir. Genel olarak bakıldığında bu kısımda saçın zincire, kelepçeye, tuzağa, boyuna geçirilen yağlı urgana, ipliğe, balıkçı oltasına ve kemere benzetildiği görülmektedir.

Saçın şekli itibari ve uzunluğu bakımından zincire benzetildiği Farsça yazılmış olan gazelde saçın aynı zamanda kıvrımlı yapısından da piçiş diyerek bahsetmiş ve zincir gibi uzun oluşuna da vurgu yapılmıştır. Bir nevi saçın kıvrımlarının oluşturmuş olduğu yarım daireler zincir halkalarına da benzetilirse saçın kıvrıcık yapısından da zincir diyerek bahsedilmiş olabilir.

Şud pîçiş-i gîsûyeş **zencîr**-i cünun mâ-râ
Bendem be-gelû tavk-i bâ-dest-i hicâb ammâ (G.8/7)

Aşığın kendi gönlünü bir güvercine benzettiği beyitte sevgilinin saçlarını bir tuzağa ve kakülünü de bu tuzağın kelepçelerine benzetmiştir.

Esîr-i dâm-geh-i **kayd-bend-i kâküldür**
Kebûter-i dile semt-i rehâ görünmese de (G/142-5)

Bu beyitte de aşğın gönlünün kuşa ve sevgilinin saçlarının kuş avlamaya yarayan birer tuzağa benzetilmesi durumu söz konusudur. Eski zamanlarda kuş avcılığı yapan kimselerin gerçekten ip olarak insan saçı kullandığından hareketle kurulan bu anlam dünyası beyitte de şu şekilde kullanılmıştır;

Gîsû gibi bir **dâm-gehi** var iken İshâk

Murğ-ı dil-i 'uşşâk şikâr olmamak olmaz

(G.59/6)

Sevgilinin parlayan gözlerine aşğın bakışlarının ve diğer seyircilerin tahammül edemeyeceğini bu yüzden de sevgilin bağlı olan kaküllerini açmamasını dolayısıyla gözlerinin parıltısını kapatmamasını söylemektedir.

Tâbiş-i çeşmine nezzâre tahammül mi ider

Çözme tursun **girihi-i kâkûl-i** 'anber-şikenî

(G.157/4)

Sevgilinin saçının şekli ile ilgili olarak beyitte aşık, saçı içki kadehi gibi olan yüzün üstünü örtüp onu saklayan bir yaprağa benzetmiştir.

Sîrî-i seyr-i 'izâra hâ'îl olmaz dūd-ı âh

Berg-i gîsû bâde-i ruhsârî şaklar şaklamaz

(G.58/5)

Beyitte sevgilinin saçının idam yapılırken kullanılan yağlı kayışlara ve bu saçın uç kısımlarının ise yağlı urganın düğüm kısmına benzetilmesi söz konusudur.

Bezm-i vişâl-i dilbere reh-yâb olup yine

Bend-i kemend-i turrenden âzâd olam gibi

(G.153/7)

Şair sevgilinin saçlarının övgüsünde bulunurken onun kıvrımlı saçlarını görenlerin sümbüle ip sarılmış gibi gördüğünü söylemektedir.

Zülf-i müşgîniñ gören hıtt-ı 'izârîñ üzre dir

Rişte-i pür-pîçdir cānâ şarılmış sünbüle

(G.40/3)

Şair sevgilinin güzelliğinden bahsederken sevgilinin saçlarının kakül kısmının başın iki tarafından olmasından hareketle kendisine seslenerek sevgilinin ip gibi olan saçları gibi sen de bir kenarda dur diyerek gönlünü uyarmaktadır. Bu beyitte de anlam olarak yine aşğın gönlünün saç uçlarında asılı durması vardır. Sadece bu sefer şair gönlüne tedbir almasını perişan olmamak için kaküllere gibi kenarda durmasını söylemektedir.

Ol nâhudâ-yı keştî-i hüsn ü melâhatîñ

Dil-bend-i **habl**-i kâküli ol bir kenara çık (G.86/3)

Aşığın kendi fiziki özelliklerin ile sevgilinin saçının özelliğinin birleşmiş olduğu beyitte şair sevgilinin saçlarını kemere benzetirken bu kemeri aşığın beline dolayarak belin bükülmesine sebebiyet verdiğini dile getirmektedir. Bakıldığında kemerin bel bölgesine takılmış olduğu gerçeğinden hareketle aşığın belinin bükülmesi ve sevgilinin saçının uzunluğu bakımından kemere benzetilmesi bir arada iç içe kullanılmıştır.

Ham itdi kâmet-i ümmîd-i h̃âhiş-i kemerin

Belimi bükdi bu vâdîde **pîçiş-i kemerin** (G.90/1)

Sevgilinin güzellik unsurlarından kaş, alın ve saçın bir arada kullanılmış olduğu beyitte sevgilinin kaşlarının birer balığa, alınının dolayısı ile denize ve saçlarının sahilde kurulu balık oltalarına benzetildiği görülmektedir. Saçların yine avlayan konumunda olduğu beyitte farklı olarak kuş tuzağı değil balık oltası ve deniz ile ilgili unsurlardan bahsedilmiştir.

Ebruvân şanma dü mâhî-i yem- behcetdir

Sâhil-i cebhede şayd eyledi **zülf-i şeşti** (G.150/3)

3.3.2.1.3.5. Ejder

Sevgilinin saçlarının ejdere benzetildiği klişe benzetmelerde sevgilinin yüzünün bir hazine ve saçlarının onu koruyan yılanlar ejderler olduğu görülmektedir. Bu beyitte ise aşığın gönlünün sevgilinin saçlarına asıldığını bu yüzden ise artık ejderlerin eline düştüğünü söylemektedir. Bunu ifade ederken de aşık erkek aslanın ejderin eline düştüğünü söyleyerek ahvalinin vahimliğini ifade etmeye çalışmıştır.

Oldı hamîde dil yine gîsû-yı dilbere

Ol şîr-i nerre düşdi meded dest-i **ejdere** (G.131/1)

3.3.2.1.4. Saçın Rengi ile İlgili Mecazlar

3.3.2.1.4.1. Siyah, Şeb, Leyli, Sevda, Kâbe, Gales

Klasik Edebiyatın sevgili tipinin güzellik unsurlarından olan saçın gelenek çerçevesinde siyah rengi ile ön planda olduğu bilinmekle beraber geleneğin değişmeye başladığı 18. ve 19. Yüzyıllarda sarı saçın da kullanılmaya başladığı görülmektedir. İshak Efendi Divanı'nda geleneğin izinden hareketle devam ederek sevgilinin saçını siyah renkle ilgili olan kelimelerle ifade etmiştir. Gece, sevda, Leyli ve Kâbe doğrudan saçın rengini temsil eden ifadeler olarak beyitlerde kullanılmıştır.

Saçın rengi ile ilgili olarak Leyli kelimesinin tevriyeli kullanımından hareketle Leyla ve Mecnun kıssasının kadın kahramanı olan Leyla'nın ve kelimenin gece manasına gelen sözlük anlamından hareketle beytin anlam dünyası oluşturulmuştur.

Leylî-i zülfi n'ola İshâkı mecnun eylese
 Kays ile vardır dil-i dîvâne beyninde mesâs (G.73/5)

Hemîşe olmada **sevdâ**-yı zülfi ile İshâk
 Riyâz-ı sünbülü geşt ü güzârdan mahzûz (G.82/5)

Şair sevgilinin saçlarının rengini Kabe'nin siyah renkli örtüsünden hareketle Kabe'ye benzetmiştir.

Rehâ-çarîn olamam kayddan yine ser-i mû
 Harîm-i **Ka'be-i gîsûyî** me'men itsem de (G.145/2)

Sevgilinin saçının renginin geceye ve gecenin karanlığı ile ilgili kavramların da kullanıldığı bilinmektedir. Saçın gales zamanına benzetildiği beyitte aynı zamanda sevda kelimesi de rengin siyahlığı vurgulanmıştır.

Firâk-ı zülf ile sevdâ-keş-i zâlâm-ı ğama
 Dem-i **gales** n'ola zencîr ise şu'ûr-ı şabâh (G.15/4)

Şair beyitte sevgilinin saçlarının siyah bir deniz olduğundan bahsederken aynı zamanda zülfünün de bu siyah deniz içindeki girdap olduğunu söylemektedir.

Talmışız **baħr-ı siyâh**-ı heves-i gîsûya
 Hâhiş-i zülf-i girih-gîr ile **girdâbdâyız** (G.72/2)

3.3.2.1.5. Saçın Kokusu ile İlgili Mecazlar

3.3.2.1.5.1. Nühket, Semen, Anber, Müşg, Sünbül, Şeb-buy, Abir

Sevgilinin saçları ile ilgili diğer bir önemli unsur olan koku Divan'da pek çok şekilde ifade edilmiştir. Saçların kokusunun çoğunlukla sünbül çiçeğinin kokusuyla özdeşleştiği şiir geleneğinde şair genel anlamıyla güzel kokuyu da ifade eden nühket, misk, anber gibi ifadelerle saçın kokusundan bahsederken semen, sünbül ve şeb-buy gibi çiçek kokularından bir de pek çok bitki kökünün karışımı ile elde edilen abir kokusundan benzetmeler yaparak saçın kokusu ile ilgili anlamlar oluşturmuştur.

Şair sevgilisinin saçının kokusunu getirip götürün rüzgâra karşı kendisinin nasıl şaşkın olmamasından bahsetmektedir.

Âh- dilden niçe haclet-keş-i bâd olmayayım

Nühket-i kâkülîni o götürür bu götürür (G/52-2)

Şairin sevgilinin saçlarını kakülünü koklayanların ya onun anber ya da cennet sümbülünün kokusu sandığını söyleyerek sevgilinin saçı ile ilgili iki koku unsurunu da bir beyitte kullanmıştır.

Şemm iden kâkülîni ‘**anber**-i sârâ mı şanur

Sünbül-i cenneti gîsû-y1 muţarrâ mı şanur (G/51-1)

Şair dünya bahçesinde burnuna soluduğu havanın içinde sevgilinin yasemin kokulu saçlarını da daime içine çekmekte olduğunu beyitte söylemektedir. Şair aynı zamanda bahçe tasavvurundan hareketle de saçın benzetildiği unsurun bahçe içindeki yerini benzemiş olduğu bitkiye de örnek vermiştir.

Hemîşe zevk ile eyler teneffüs bâğ-ı ‘âlemde

Meşâm-ı hâtır ta‘îr iden **zülfi-i semen-bûdan** (G/111-4)

Şair bu beyitte sevgilinin saçının siyah renginden sevda diyerek bahsederken aynı zaman da kendisinin kaleminin her an sevgilinin şeb-bu şeklinde kokan saçları hakkında yazı yazmakta olduğunu söylemektedir. Beyitte yazının siyah rengi sevgilinin saçının siyah rengi ile tenasüp oluşturmuş aynı zamanda da koku unsurunu da dile getirmiştir.

İder sevdâ-gerân-ı zülfi **şebbû** haletın tesvîd
Midâd-ı hâme-i İshâk her ân kaṭra-ber-kaṭra (G/135-5)

Dil-beste-i gîsû-yı '**abîrâneleriz** biz
Ebr içre hümâlarla be-hem-lâneleriz biz (G/71-1)

3.3.3. Alın(Cebın)

3.3.3.1. Alın ile İlgili Tasavvurlar

Divan'da alın sevgilinin güzellik unsuru olarak cebin, cebhe kelimeleri ile zikredilmiş olup parlaklığı ile aya, güneşe ve nura benzetilmesine sebep olmuş ayrıca çîn kelimesi ile de kaşın kırışık yapısından bahsedilmiştir. Alnın, denize, dalgaya ve sahile benzetildiği beyitler de vardır bu beyitlerde ise alnın genişliğini vurgulanmak istenmiştir.

3.3.3.1.1. Çin

Şair sevgilinin alnından bahsederken çîn-i cebîn tamlamasını kullanarak alnın kırışık yapısından ve bu kırışık yapının tıpkı denizdeki dalgalara benzediğini dile getirmiştir. Bu alnın karşısında ise aşık kendisini çaresiz görmektedir.

Çîn-i cebîn 'âşık-ı nâ-çâra gösterir
Emvâc-ı baḥr-ı cevri şineh-kâra gösterir (G/30-2)

3.3.3.1.2. Bedr, Mihr, Nur

Şair sevgilinin alnını doğan bir güneşe benzetirken aynı zamanda kaşlarını ise hilale benzetmiştir.

Eyleyen şehir içre ol mâhî müşârun bi'l-benân

Maṭla'-ı **mîhr-i cebininde** hilâl ebrusîdır (G/40-3)

Şair sevgilinin kaşından ve alnından beraber bahsettiği beyitte sevgilisinin alnını nur gibi parlak kaşlarını kubbe biçiminde ve “ya” harfine benzer şekilde tasvir etmiştir.

Dest-i nezzâreye alsan o kaşı yâ görünür

Pertev-i **nûr-ı cebiniyle** muḳarnes ebrû (G/123-2)

Şair sevgilinin alnının aya benzeyen ışığının etkisi ile insanların sevgilinin kaşlarını yandığını düşüneceğini söyler. Şair alnın parıltısı ile ateşin aydınlığını ve dolunayın aydınlığını birbirine benzetmiş ve alnın üzerinde bulunan kaşlarında bu parlaklık neticesinde yanan ateşler gibi olduğunu söylemiştir.

Tâbiş-i **bedr-i cebiniyle** dü engüş-i müşîr

Sûz-nâk oldu şanur 'aḳsini her kes ebrû (G/123-4)

3.3.3.1.3. *Mevc, Bahr*

Sevgilinin alnının genişliğini deniz ve dalgalarına benzeten şair, cömert bir denize alnı benzetirken bu alındaki kırışıklıklar ise denizin dalgası gibi tasavvur edilmiştir.

Mevc deryâ-yı bahâ-çîn-i cebîniñ adıdır

Evc sevdânîñ hevâ-yı zülf-i gird-i bâdıdır (G.41/1)

Şanmañız cebhesi pür-çîncir o **baḫr-ı keremiñ**

Bâd-ı ḫüsn ile be-dîdâr olur emvâcı yemiñ (G.87/1)

3.3.4. *Kaş (Ebru)*

3.3.4.1. *Kaş ile İlgili Tasavvurlar*

Sevgilinin kaşı ile ilgili benzetmelere Divan'da kaşın yapısının şeklinin benzeyen olduğu görülmektedir. Kaşın savaş aletlerinden kemana ve yaya, gökyüzü ile ilgili unsurlardan çoğunlukla hilale ve hilalin dönemlerine, balığa, iki parmağa,

kıbleye, mihraba; edebi terim olarak iki mısradan hasıl olan beyte, müstezada, iki mede (Arapça uzatma sembolü (~) ve Arapça “ya” sesinin harfli sembolüne (ٓ), dini açıdan ise Nur suresine ve besmele duasına benzetilmiştir. Bu benzetmeler kendi içlerinde aşağıdaki gibi sınıflanmış olup örnek beyitlerle desteklenmiştir.

3.3.4.2. Kaşın Parlaklığı ile İlgili Mecazlar

3.3.4.2.1. *Gurre-i Garra, Hilal*

Beyitte şair sevgilinin alnını bir güneş gibi düşünürken sevgilinin kaşlarını da kaşlarının yansımalarını ise hilalin ilk hali anlamına gelen gurre-i garraya benzetmiştir. Bir günlük hilalin tam şeklinin bu benzetmeye sebep olmuştur. Şeklinin en belirgin uçlarını en sivri ve parlaklığının en yüksek olduğu hali sevgilinin kaşlarına benzetilmeye layıktır.

Tal‘atın mihre berâber gören ol mâh-veşîñ

‘Aks-i ebrûlarını **gurre-i ğarrâ** mı şanur

(G.51/2)

3.3.4.2.2. *Sure-i Nur, Besmele*

Şair sevgilinin kaşlarının parlaklığını Kur’an da bir sure olan Nur suresine benzetmiş, Nur suresinin başında yer alan besmele duasının iki medini ise sevgilinin kaşlarının uzunluğuna vurgu yapmak için zikretmiştir.

Çün **besmele-i sûre-i nûr** ol iki ebrû

‘Aks itmek ile dü med-i nâ-yâb çekildi

(G.146/5)

3.3.4.3. Kaşın Şekli ile İlgili Mecazlar

3.3.4.3.1. *Kavs, Keman, Yay*

Kaş ile ilgili anlam dünyası kurarken şair çoğu zaman beyitte sevgilinin gözünden yahut alnından da bahsetme gereği duymuştur. Beyitte şair alnın sevgilinin yaya benzeyen kaşlarına toz kondurmadığından bahsetmiş aynı zamanda ikinci mısrada alın denize benzetilirken kaşların balığa benzetildiği de görülmektedir. Beyitte alnın ve kaşın benzetildiği unsurlar iç içe ifade edilmiştir.

Ğavs-ı ebrûsuna toz konduramaz ĉın-i cebîn

Mevce tekdir-kün-i mâhî-i deryâ mı olur (G.50/4)

Şair sevgilinin kaşını bir savaş aleti olarak tasavvur ettiğinde sevgilinin ancak çok ağır dertler çekenlerin çekebileceğini söylemekte olup yayın ok atmak için gerilmesi fiili sevgilinin kaşına benzetilerek dertte talim yapanların üstad sayılacağını söylemektedir.

Üstâd-ı kabza-dâde-i âhen kemândır

Ol kaşı **yay** çille-i serdi çekenleriñ (G.94/3)

3.3.4.3.2. *Kible, Mihrab*

Şairin dini terimlerden hareketle oluşturmuş olduğu kaş ile ilgili benzetmelerden bu kısımda sevgilinin kaşının kibleye ve mihraba benzetildiği görülmektedir. Mihrab, camide imamın namaz kılarken cemaatin önünde durduğu yerdir. Dolayısı ile imamın olduğu yön kabledir. Ayrıca mihrabın şeklinin yarım daire olması da kaşların mihraba benzetilmesinin nedenidir.

Z'ân cihet kerde teveccüh dil-i mâ sûy tu-râ

Ki be-‘uşşâk heme **kible-geh** ebrû bâşed (G.18/8)

Firâk hâ'il-i **mihrâb-ı** ebrûvân olmaz

Ki oldı **kible** perestiş-nümâ görünmese de (G.142/4)

3.3.4.3.3. *Mukavves, Mukarnes, Dü- engüşt*

Mukavves kelimesi Arapça kavs kökünden gelen anlam olarak yay gibi bükülmüş eğri olan, kavisli anlamına gelmektedir. Şair beyitte sevgilinin kaşlarını hem felekte bir hilale benzetirken aynı zamanda kaşın kavisli yapısından da bahsetmiştir.

Felek şekl-i hilâli levh-i dilde resm ile dehre

Muḳavves ebrû-yı dildârımı i' lām için şaḳlar (G.47/5)

Sevgilinin saçı ve alnı ile ilgili özelliklerin verilmiş olduğu G.123/2 ve G.123/4 numaralı beyitlerde kaşın mukarnes ve dü-engüşt olma özellikleri de verilmiştir.

3.3.4.3.4. *Şek-i Hilal, Kubbe-i atlas*

. Sevgilinin kaşının iki parça aya ve kubbe-i atlasa benzetilmiş olduğu beyit şu şekildedir;

‘Aḳsi mir‘ât-ı felekde görünür **şek-i hilâl**

K‘oldı pertev-fiken-i **ḳubbe-i atlas** ebrû (G/123-5)

3.3.4.3.5. *Beyt, Dü-med, Müstezad, Ya harfi*

Sevgilinin kaşlarının edebi terimlere benzetilmesi ile ilgili olan bu kısımda bir örnek beyit verilmiştir. Dü-med veya harfine benzetildiği beyitleri başka başlıkların altında incelenen beyitlerin içinde olduğu için tekrar burada örnek vermeye lüzum görülmemiştir. Bu beyitlerin numaralarına bakıldığında dü-med (G.146/5) şeklinde de kullanılmıştır.

Sevgilinin saçlarının müstezada benzetilmiş olduğu şiir şu şekildedir;

Olan fehmi-şinâ-yı luṭf-ı ḡarra-maṭla ‘-ı ebrû

Olur dil-beste-sâz-ı zevḳ zülfi **müstezâdında** (G.144/3)

Şair sevgilinin kaşlarından bahsederken kaşlarının bir parlak değerli rütbe gibi olduğunu ve Arapça “ya” harfine benzediğini söylemiştir. Ayrıca sevgilinin kaşları yine kemana benzetilmiştir.

Gelmiş o rütbe tâb ü bahâ **ebruvânına**
Toz kondurulmaz ol kaşı yanın kemânına

(G.134/1)

3.3.4.3.6. *Mahi, Med ü Cezr*

Kaşın, deniz ile ilgili benzetmelerinden Divan'da daha çok kullanılanı kaşın balığa benzetilme durumudur. Alnın bir deniz olarak tasavvur edildiği beyitlerde kaş da çoğunlukla balığa benzetilmiştir. Kaşların med-cezir olayına benzetilmesi ayın hareketleri ile yükselip alçalan denizin kaşların hareketi ile özdeşleştirilmiştir.

Çeşm-i 'ibretle bakanlar o kemân-ebrûya
Fehm ider hikmetini **cezr ü med** ü zîr ü bemiñ

(G.87/5)

3.3.5. Göz (Ayn, Dide, Çeşm, Basar)

3.3.5.1. Göz ile İlgili Tasavvurlar

Göz kelimesi Divan'da sevgilinin gözü, aşğın gözü ve umumi olarak organ anlamındaki göz şeklinde ayn, çeşm, dide ve basar isimleri ile kullanılmıştır. Bu kısımda sevgilinin gözünü ifade eden kelimeleri özelliklerine göre gruplandırarak örneklendirilmiştir. Gözün şekli, parlaklığı ve rengi ile ilgili başlıklara ayrılan kısımda ayrı olarak gözün durumu ve insanlar üzerindeki etkisi de hun-ab, hire, füsunkar, laubali gibi kavramlar da incelemeye dahil edilmiştir. İlk olarak gözün bu etkisi ve durumu ile ilgili kısımlar incelenecektir.

3.3.5.1.1. *Hire, Hun-ab*

Hire-saz kelimesi Farsça emir birleşik çekimi olan bir kelime olup fersizlik veren anlamına gelmektedir. Sevgilinin gözünün normal şartlarda parlak olması insanı yoran dermansız bırakan bu güneşin parlaklığına bakan gözleri de fersiz yapan anlamında bir anlam dünyası oluşturulmuştur.

Mihr-i cihân-fürûz-i ruĥet bî-nikâb kon

Tâ **hûre-sâz** çeşm-i meh-i âfitâb kon (G.122/1)

Beyitte aynı zamanda temmuz ayından bahsedildiği görülmektedir. Şair bu beyitte de gözün kanlı olmasından hun-ab kelimesi ile bahsetmiştir.

Germiyyet-i eyyâm-ı temmûz ile ĥayf

Seylâb-ı yem-i **dîde-i hûn-âb** çekildi (G.146/4)

3.3.5.1.2. *Cadu, Fûsun-kar, Hased, Laubali*

Bu kısımda gözün insanlar üzerindeki etkisi ve insan ilişkilerindeki durumu ile ilgili geçen beyitler incelenmiştir. Gözün büyüleyici özelliğinden dolayı öncelikle cadı ve daha sonra fûsun-kar özellikleri ile ilgili beyitler incelenmiş daha sonra insan hallerindeki tutumlar olarak gözün hased ve laubali oluşu ile ilgili beyitler verilmiştir.

Şairin beyitte önce sevgilinin saçlarının uzunluğundan bahsederek daha sonra sevgilinin gözünün büyüsunün cadılığının aldatıcı olduğunu onun aslında çöllerdeki nurlu ceylan gözü olduğunu söyleyerek sevgilinin gözlerinin nurundan ama aynı zamanda aldatıcı özelliğinden bahsetmiştir.

Pâyine irmez kemend-i rişte-i medd-i nigâh

Dîde-i câdû -firîbi deşt-i nûr âhûsıdır (G.40/2)

Bu beyitte ise sevgiliye seslenen aşık ey gözleri büyüleyici bakışları yakıcı diye seslenmektedir. Şair aynı zamanda beytin ikinci mısraında da sevgilin gamzelerinin bir kılıç gibi olduğunu da söylemektedir. Beyitte gözün büyüleyici özelliği teşbih-i belîğ şeklinde verilmiştir.

Ey **çeşm-i fûsunkârı** nigh-sâziş-i sûriş

Her gamzesi şemşîr-i fiten-ĥâhiş-i şûriş (G.75/1)

Beyitte aşığın gözlerini kana bulayan sevgilinin kayıtsız gözlerinin kirpiklerinden bahseden beyitte göz kayıtsız umursamaz olmakla suçlanmıştır.

Dem-i ‘âşk-kuşî jeng-i ĥalel nâ-dîde der-tîgeş

Ne dîde hûn-i dil müjgân-ı **çeşm-i lâubâlî-râ** (G.9/7)

3.3.5.2. Gözün Şekli ile İlgili Mecazlar

3.3.5.2.1. Nergis, Ahu

Gözün şekli ile ilgili olarak bu kısımda tabiat unsurlarından faydalanılarak yapılan benzetmelere yer verilmiştir. Gözün nergis çiçeğine benzetilmesine ve hayvan olarak ceylanın gözlerine benzetilmesine yer verilmiştir.

Beyitte şair sevgilinin gözleri ile bir nergis bağı yapmak istediğinden bahsetmektedir aynı zamanda beytin ikinci mısraında sevgilinin kirpiklerinden kılıç diyerek bahsetmiştir.

Yâd-ı çeşmiñle nigâh-ı **nergis**-i bâğ eylesem
Her ser-i müjgânı bir şemşîrdır sensiz baña (G.1/5)

Farsça yazılan gazelde sevgilinin gözlerinin vahşi bir gazalın gözlerine benzediğinden bahsederken aynı zamanda gözlerin cilveli olduğundan da bahsedilmiştir.

Vahşet-i hüd ne-şevêd lâzime-i tab‘-ı gâzâl
Cilve-i çeşm-i tu hayret-ger-i **âhû** bâşed (G.18/4)

3.3.5.2.2. Halka, Harf, Hale

Bu kısımda ise gözün şekli ile ilgili olarak yuvarlak ve daire biçiminde olan cisimlerin, unsurların özelliklerinden hareketle benzetmeler yapılmıştır. Halka kelimesi içi boş daireler anlamına gelmektedir. Hale ise kozmik bir olay olup tam bir dolunayın yuvarlak şekli anlamına gelmektedir.

Şair güzellik dünyasının avizesinin sevgilinin halka şeklindeki gözleri olduğunu söyleyerek gözün hem şekline hem de parlaklığına beyitte değinmiştir.

Halka-ı dîde der-i hüsne olur âvîze
Şanma gördükce girih kâkül-i dil-cûsından (G.121/7)

Sevgilinin gözlerinin harfe benzetildiği yaygın bir benzetmeye değinilmiştir. Aynı zamanda şair beyitte sevgilinin kirpiklerinden de bahsetmektedir.

Berây-ı dâniş-i ma' nâ-yı **harf-i çeşm-i** şûriş-kâr
Nigâhım hemze-veş müjgânın istifhâm için (G.47/3)

Şair bu beyitte sevgilinin pek çok özelliğine birden değinmiştir Beytin. ilk mısraında şair sevgilinin belinin kıl gibi ince oluşuna değinirken ikinci mısraında gözün bir hale olduğunu ve her ayı sarmayacağını söylemektedir. Böylelikle hem gözün şeklinin bir hale oluşu içinin parlaklığının ise ay gibi oluşuna değinilmiştir.

Eyleyen 'ağd-i kemer-bend-i nigâh-ı mû-miyân
Degme mâhı **hâle-dâr** çeşm âgûş eylemez (G.66/4)

3.3.5.2.3. *Mina*

Şairin sevgilinin gözlerinin şekli ile ilgili olarak gözün bir şişeye cama benzetildiği görülmektedir. Şişenin yuvarlaklığı ile ilişkilendirdiğimiz bu benzetme aynı zamanda gözün parlaklığı billuru ile de ilişkilendirilebilir.

Zi-hûn-ı dil eger **mînâ-yı** çeşmet mî-şevved serşâr
Buved mir'ât-ı nağş-ı neş'e devr-i sâgar-ı ħod-râ (G/6-4)

3.3.5.3. Gözün Parlaklığı ile İlgili Mecazlar

3.3.5.3.1. *Kandil, Avize, Nur, Kurre*

Sevgilinin gözünün parlaklığı ile ilgili olarak bu kısımda sevgilinin kandil ve avize gibi parlayan nurlu parlak ve aydınlık gözlerinin olduğunu ifade eden beyitler örneklenmiştir. Gözün avizeye benzetildiği beyit yukarıda örneklendirildiği için burada tekrar verilmemiş olup gözün kandile benzetildiği, nurlu olduğu ve parlak olduğu ile ilgili beyitler incelenmiştir.

Aşığın beyitte sevgilinin kandile benzeyen gözlerinin yağının fitilinin kendisinin ahından olduğunu söyleyerek hem kendisinden hem de sevgilinin gözlerinin kandilinden bahsetmiştir.

Fetîl-efrûz âhıñ revgân-ı **ķandîl-i ķeşminden**

Cefâ-yı ğamze-i dil-dûz ile mûy-ı sitem çekmez (G.61/5)

Şair beyitte sevgilinin gözlerinin nurunu ilme ve yüce ulu bir aşk olduğunu söylemiştir. Ayrıca beyitte sevgilinin yüz güzelliğinden de bahsetmiştir.

Gösterir zîbâ cemâl-i şun'ı ķeşm-i 'âleme

Nur-ı 'ayn-ı dâniş ü 'îrfân-ı vâlâ 'ışkıdır (G.54/2)

Hemîşe **ķurre-i 'ayn-ı cihandır** İshâķ

Fürûğ u tâbîş-i 'âlem-münîr-i hûr-ı şabâh (G.15/5)

3.3.5.3.2. **Zer, Mihr**

Bu kısımda ise sevgilinin gözleri altına ve güneşe benzetilmiştir. Gözün altına benzetildiği beyitte aşğın göz yaşlarının da gümüş suyu olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Sevgilinin gözlerinin parlaklığının yüzüne de cila olduğunu söylemektedir. Güneşin yüzü parıltılı göstermesi yüzün parlaması cilaya benzemesine neden olmuştur.

Gümüş şuyı n'ola reşk itse eşk-i ķeşmimize

Ki itdi **'ayn-ı zer** ol âbı tâbîş-i kemerin (G.90/2)

Cilâ-yı **dîde-i mihr** oldı rûy-ı şeffâfiñ

Mişâl-i behcete âyine sîne-i şâfiñ (G.99/1)

3.3.5.4. Gözün Rengi ile İlgili Mecazlar

3.3.5.4.1. Çeşm-i Siyeh

Divan'da sevgilinin gözünün rengi ile ilgili olarak siyah rengin yoğun olarak tercih edildiğini elâ gözün ise bir defa beyitte geçtiği görülmektedir. Sevgilinin siyah gözlerinin insanı mest eden bakışları olduğunu söylemektedir.

Dîde-bân-ı nîgeh-i çeşm-i siyeh-mesti müdâm
Merdüm-i dîde gibi şûret-i bî-cân görünür (G.43/6)

3.3.6. Kirpik (Müjgan, Müje)

3.3.6.1. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar

Divan'da kirpik kelimesi daha çok müjgan kelimesi ile zikredilmiştir. Kirpiğin kendisinin şekli bakımından ve etkisi bakımından benzetildiği eşyalar ve varlıklar olmuştur. Alışlagelmiş benzetmelerden olan kirpiğin savaş aletlerine benzemesi de dahil olmak üzere sevgilinin kirpiklerinin kaleme, ağaç kazığa savaşçı özelliğinden dolayı Mirrih gezegenine, tellala, hemze harfine benzetilmiş, aşık üzerindeki etkisinden dolayı fûsun ve fiten olarak nitelendirilmiştir.

Bu kısımda diğer kısımlardan farklı olarak sevgilinin kirpiğinin askere ve ağaç kazığa benzediği beyitleri sevgilinin memduh olarak nitelendirildiği kasidelerden örnekler verilerek izah edilmiştir.

3.3.6.1.1. Leşker, Mirrih

Kirpiklerin göz kapağında yan yana konumlanışını şair sıra sıra dizilmiş askerlere benzeterek eğer sevgili gözlerini kapatıp uyumazsa kirpiklerin gözkapağı

açılıp kapandıkça birbiri ile savaş yapan askerlere benzetmiştir. Uykuyu ise bir barış arası ateşkes olarak tasavvur etmiştir.

Tavassuţ eylemese şulh için ara yine h̃âb
İderdi **leşker-i müjgânı** birbirinin şehîd (K.15/16)

Mirrih gezegeninin savaşçı özelliğinden hareketle şair sevgilinin kirpiklerini bu gezegene benzetmiştir. Kirpiklerin kan dökme aşığı yaralama gibi eylemleri onun savaşçı olarak ifade edilmesine sebep olmuştur.

Mirrîh-i müjeñ olalı der-gerden-i gerdûn
Gûş-ı feleği eyledi pür-nâliş-i şûriş (G.75/4)

3.3.6.1.2. *Evtad, Kilk*

Bu kısımda ise sevgilinin dolayısı ile memduhun kirpiklerinin ağaç ile ilgili unsurlardan kazığa ve kaleme benzetildiği beyitler incelenmiş, ilk beyitte şair memduhun kirpiklerinin ağaç kazık gibi tasavvur edilmiştir. Şair övgü çadırının iplerinin memduhun ağaç kazığa benzeyen kirpiklerine bağlı olduğunu söylemektedir.

Târ-ı ıtnâb-ı hıyâm-ı evc-gîr-i midhati
‘Âlemiñ **evtâd-veş** müşjânına meşdûddur (K.26/16)

Şair bu beyitte ise hem sevgilinin ayva tüylerinin hayalinin kokusundan hem de sevgilinin kalem gibi olan kirpiklerinden bahsetmiştir. Beyitte sevgilinin ayva tüylerinin resminin fikrinden bahsetmiş ve sevgilinin kirpiklerinin olmadığı bu resmin aşığa bir ağlama yazısı gibi geleceğini söylemiştir.

Fıkr-i resm-i hatt-ı müşgîniñle İshâkıñ şehâ
Kilk-i müjgânı bükâ- taḥrîrdir sensiz baña (G.1/6)

3.3.6.1.3. *Şemşir, Tir, Hançer, Navek, Tig*

Sevgilinin kirpiklerinin savaş aletlerine benzetildiği örnek beyitlerin bulunduğu bu kısımda savaş aletlerinde kirpiğin öncelikle oka benzetildiği kaşın yaya benzetildiği

durumlarda yaygın kullanımı olan benzetmelerdir. Hançer ve kılıca benzetildiği de olmuştur.

Tir kelimesi Farsça ok anlamına gelmekte olup beyitte sevgilinin kirpiklerini oka kaşlarının kemana yan bakışlarının ise bir pehlivana benzetildiği durum söz konusudur.

Pehlevân-ı ğamze-i şûriş-geri 'uşşâkına
Tîr-veş müjgân kemân mânend-i ebrû gösterir (G.22/4)

Sevgilinin kirpiklerinin hançere benzetilmiş olduğu beyitte sevgilinin kirpikleri kanlı olması ile suçlanmıştır aynı zamanda sevgilinin saçlarından da beyitten bahsedilmiştir.

Hançer-i müjgânı hûn-rîz oldığın İshâk anın
Dehşet-i tâkat-güdâz-ı zülfi her mû gösterir (G.22/7)

Sevgilinin kirpiklerinin hedef alıp aşığın sinisini kana bulayıp yaralayan halinden bahsetmiş, beyitte kirpiklerin ok gibi hedefe varmasını sağlayan kaşların da yaya benzetilmesinden bahsedilmiştir.

Ne 'aceb sîne-i hûnînimiz olsa pür-dâğ
Hedef-i **nâvek-i** ser-tîz-i kemân-ebrûyuz (G.64/3)

Sevgilinin kirpiklerinin mücevherli bir kılıç gibi tasavvur edildiği beyitte sevgilinin kirpiklerini korku verdiğinden bahsetmektedir.

Merdüm-i çeşmi harîm-i dideden olmaz nihân
Tîğ-i cevher-dâr-ı müjgânından itmez mi hirâs (G/73-2)

3.3.6.1.4. Hemze

Beyitte sevgilinin gözlerinin harfe benzetildiği kirpiklerinin de hemzeye benzetildiği beyitte bakmak ve bakışla ilgili özelliklerden bahsedilmiştir.

Berây-ı dâniş-i ma'nâ-yı **harf-i çeşm-i** şûriş-kâr
Nigâhım **hemze-veş** müjgânın istifhâm içün (G.47/3)

3.3.6.1.5. *Dellal*

Bir alışveriş ortamı oluşturulan beyitte tellal olan müjganın malın değerini artırdığını ifade etmektedir. Beyit aynı zamanda alışveriş ile ilgili olan başlıkta da örnek olarak kullanılmıştır.

Metâ‘-ı çeşm-i şûriş-târ u pûdı lahza-ber-lahza
Terakkî-yâbdır **dellâl**-i müjgânın mezâdında (G.144/2)

3.3.6.1.6. *Fusun, Fiten*

Sevgilinin kirpiklerinin hayalinin büyüler fitneler yapma özelliğinden bahsetmekte olan beyitte aynı zamanda saçından da bahsetmektedir.

Hayl-i müjgân-ı **fusun-sâz-ı fiten** peykârına
Resm-i tertîb-i şufûf-ı şûrî gîsû gösterir (G.22/2)

3.3.7. Burun

Burundan umumi olarak ve aşığın burnu olarak pek çok beyitte bahsedilmiş fakat sevgilinin burnundan az bahsedilmiş burun herhangi bir şeye benzetilerek bahsedilmemiş sadece koku unsurları ile ilgili olarak bahsedilmiştir.

Olaydı zîb-i **meşâm**-ı inâle bûy-ı murâd
Resîde-bûy-ı mehâsin olurdu mûy-ı murâd (G/16-1)

3.3.8. Ağız (Dehan, Fem,), Dudak (Leb, La‘l)

3.3.8.1. Ağız ve Dudak ile İlgili Tasavvurlar

Sevgilinin ağız ve dudakları ile ilgili özelliklerin incelendiği bu kısımda ağız kelimesinin dehan ve fem; dudak kelimesinin leb ve la‘l kelimeleri kullanılarak zikredildiğini öncelikle belirtmek gerekir. Genel itibariyle aslında aynı şeyler kastedilse de dudak diyerek daha özele indirgenen benzetmeler de yapılmıştır. Ağızın

daha ziyade küçük olması ön plandayken dudağın değerli taşlardan yakuta benzemesi, şarap renginde olması dudağın rengi bakımından ön plana çıktığının göstergesidir.

3.3.8.1.1. *Şirin*

Sevgilinin dudaklarının hem tatlı hem de lal taşına benzemesi ile ilgili olan beyitte aynı zamanda ikinci mısraında şaraptan ve Cem'den bahsederek sevgilinin dudağının şarap ile de ilişkilendirilmesi durumu söz konusudur. Hem renginden yoğun olarak bahsedilen dudağın hem de şarap gibi tatlı olması da şirin kelimesi ile ifade edilmiştir.

Gören keyfiyyet-i la'î-i leb-i **şîrînini** İshâk

Ğadeh ħurşîd ü mey nâb olsa daĥi câm-ı Cem çekmez (G.62/1)

3.3.8.2. *Ağız ve Dudağın Şekli ile İlgili Mecazlar*

3.3.8.2.1. *Dürc, Hokka, Nokta, Gonca, Sadef*

Bu kısımda sevgilinin dudağının ve ağzının şekli ile ilgili olarak ilk önce ağzın küçük yapısının ifade edildiği benzetme unsurlarına yer verilmiştir. Ağzın küçük bir kutuya, sembol olarak noktaya ve gülün açılmamış hali olan goncaya benzetilme durumu söz konusudur. Aşığın gönlünün virane oluşu ile ilgili kısımda bu beyte yer verilmiştir.

Sevgilinin ağzının kutuya benzetilmiş olduğu beyte bakıldığında sevgilinin ağzı mücevher saklayan bir kutu dişleri bu kutunun içinde muhafaza edilen inci tanelerine benzetilmiştir.

İder ihfâ dür-i dendânını **dürc-i** dehânında

Nizâm-ı silk-i zîbâ-ĥandeyi itmâm içün şaklar (G.47/4)

Sevgilinin dudaklarının ve ağzının özellikleri ile ilgili olan bu beyitte sevgilinin dudaklarının dar yani ince, ağzının ise hokka gibi olduğunu söylemektedir. Buradan anlaşılacağı kadarıyla hem dudağın hem de ağzın ince ve küçük olmasının makbul görülen güzellik unsuru olduğu açıktır.

‘Aceb ki tengî-i la‘li kemâl üzre iken
Cihâna neşr-i dür ol **hoşka**-i dehendendir (G.38/3)

Şairin sevgilinin ağzı ile ilgili olarak küçüklüğüne vurgu yapmak için sembol olarak bir noktaya benzettiği beyitte Allah’ın yoktan bu cevheri yarattığını da söyleyerek ayrıca kıymetli oluşuna da vurgu yapmak istemiştir.

Dirdim dehân-ı tengîne mevhum **noğta**dır
Kılmış hudâ o cevheri yokdan velîk var (G.49/4)

Gonca, gül çiçeğinin açılmamış hali olup daha tomurcuk kapalı hali sevgilinin ağzının kapalı hali ile benzetildiğinden şair bu beyitte de sevgilini ağzını goncaya benzetmiştir. Ayrıca sevgilini dudağının rengi bakımından da goncaya benzetilmesi mümkündür.

Biñ nâz ile **gonca**-dehen eyledi güftâr
Bâr-ı emel-i nağl-i dil-i şâd yetişdi (G.151/5)

Sevgilinin dudaklarının incileri saklayan istiridye kabuğuna benzetildiği beyitte aynı zamanda sevgilinin kutu gibi ağzından ve inci gibi dişlerinden bahsedilmiştir.

Genc-i gönülde gevher-i la‘l-i girân nihân
Dürc-i şadefde dürr-i şemîn-i nihân nihân (G.114/1)

3.3.8.3. Ağız ve Dudağın Rengi ile İlgili Mecazlar

3.3.8.3.1. Gonca, Gül, Lale, Yakut, La ‘l, Şarap

Sevgilinin dudağının rengi ile ilgili olarak kırmızı rengi veren kırmızı rengi ifade eden kelimelerin benzetme unsuru olarak tercih edildiği görülmektedir. Çiçeklerden gül, gonca ve lale ön plana çıkarken kıymetli taşlardan Yakut ve sadefin sevgilinin ağzının benzetildiği beyitler bulunmaktadır. (Beyit ekle yakutla ilgili ya da beyit numarası ver.)

Gül-bülbül mazmunundan hareketle oluşturulan beyitte sevgilinin kendisini bülbüle aşığı ise gül bahçesindeki güle benzettiği beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından yanağın gül, ağzın gonca olduğu ağzın bu gonca renkten hareketle yanağı da kırmızıya boyadığını söylemektedir. Gülün ilk halinin gonca olması gülün rengini dolayısı ile yanağın rengini etkilemesi ile ilişkilendirilmiştir.

Sevgilinin ağzı ile ilgili oluşturulan beyitte sevgilinin ağzının gül renginde olması aynı zamanda yakut renginde bir kadehe benzemesi durumları birlikte verilmiş beyit tamamen sevgilinin ağzının kırmızılığı ile ilgili benzetmelerle örülmüştür.

O gûne neşve var ol câm-ı la'î-i **gûl**-femde

Ki nîm kıtra görülmez dü sâgar-ı Cemde (G.128/2)

Sevgilinin dudaklarının hem bir kadehe hem de laleye benzetilmiş olduğu beyitte sevgilinin hem dudağının rengi hem de dudağının şekli ile ilgili benzetilen unsur olarak laleyi sayabiliriz.

Ki oldı şevk ile her **lâle sâgar-i la'î**

Olunca neş'e-figen şîr-i zıll-ı Yezdânî (K.20/29)

Sevgilinin dudağının şarabın kırmızılığına benzetildiği beyitte o kadehten şarap içenin sevgilinin dudağını öpmüş gibi neşe dolduğundan bahsetmektedir.

Yâd-sâz-ı neşve-i bûs-ı fem-i yâr olmada

Sâgar-i **la'î-i leb**-i cânândır câm-ı şabûh (G.14/4)

Mevc-i **mey** reng-i lebiñle oldı zencîr-i humâr

Gör ne keyfiyetledir tâb-ı hicâbından senin (G.100/4)

Sevgilinin dudağının saf bir kırmızılıkta olduğundan beyitte şu şekilde geçmektedir.

Kân-ı âlemde benân-ı zîver-i bûs eylemege

Lâ'î-i nâbîñ gibi **yâkût**-ı muşaffâ mı olur (G.50/7)

3.3.9. Diş (Dendan)

3.3.9.1. Dür, Gevher

Sevgilinin dişlerinin rengi ve parlaklığı bakımından inciye benzetilmesi yaygın bir benzetmedir. Bu kısımda sevgilinin dişlerinin inciye ve gevhere

Çünkü şebîh-i **gevher**-i dendân-ı yâdır

Dürri ‘aceb mi zîver iderlerse efsere (G.131/4)

3.3.10. Çene (Zekan), Zeneh-dan

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan çene Divan’da hem umumi olarak hem de benzetmeler eşliğinde zikredilmiştir. Çenenin parlaklığı bakımından aya, saflığı berraklığı açısından suya benzetildiği Divan’da görülmektedir. Çene çukurundan da çenenin altındaki gerdan kısmından da Divan’da bahsedilmiştir.

Yusuf peygamberin güzelliğinde olan sevgilinin her zaman gerdanını öpme ümidinin şairin gönlünü biçare kılmıştır. Beyitte gerdanın yapısından pek bahsedilmemiş sadece şairin onu arzuladığı söylenmiştir.

Her dem ol Yûsuf-veşîñ ümmîd-i bûs-ı **ğabğabı**

Tab ‘-ı dil-üftâd-ı İshâkî esîr-i çâh ider (G.48/5)

3.3.10.1. Çeh

Sevgilinin güzellik unsurlarından yanağının alemin güneşi olduğunu ve çenesinin ise su kuyusuna benzetilmiştir.

Bu tâb ‘âleme mihr-i ruḥ-ı ḥasendendir

Nemâ-yı naḥl-ı dil âb-ı **çeh**-i zekândandır (G.38/1)

3.3.10.2. Meh-i nev

Sevgilinin çenesinin ayın evrelerinden biri olan ilk dördüne benzetilmesi meh-i nev şeklinde ifade edildiği beyitte çene şekli ve parlaklığı açısından aya benzetilmiştir.

Müşâr olunca benân-ı cihana ol **meh-i nev**

O infî ‘âl zeneḥ-dân gibi nişâne yapar (G.53/3)

3.3.11. Yanak- Yüz, Cemal, Hadd, Arız

3.3.11.1. Yanak ve Yüz ile İlgili Tasavvurlar

Sevgilinin yanağı ve genel anlamı ile yüz güzelliğinin birlikte incelendiği bu kısımda sevgilinin yüzü ile ilgili yapılan benzetmeler yüzün şekli, rengi ve parlaklığı bakımından üç alt başlıkta incelenerek bunlar da kendi aralarında özel başlıklara ayrılarak benzetmeler detaylandırılmış örnek beyitler verilmiştir.

3.3.11.1.1. *Yusuf, Bahar*

Sevgilinin güzelliğinin, güzelliği ile nam salmış Yusuf peygambere benzetildiği beyitte aynı zamanda Yusuf peygamberin gömlek mucizesi ile ilgili de bilgi vermektedir.

O **Yûsuf**-tal'ata vâdî-i tebşir-i mülâkâtı
Meşâma ırmemişken bûy-ı pîrâhen ben öğrettim (G.107/4)

Sevgilinin yüz güzelliğinin ilk bahara benzetildiği beyitte genellikle gülşenden de bahsedilir. Bu beyitte de ayrı ayrı sevgilinin bahçedeki çiçeklere benzeyen özelliklerini zikretmemiş ama sevgilinin güzelliğinin bahar aylarına benzetmiştir.

'Aceb mi eyler ise tekye-gâh-ı gülşeni cây
Mürîd-i şeyh-i **bahâr**-ı cemâldir bülbül (G.102/6)

3.3.11.2. Yanağın ve Yüzün Şekli ile İlgili Mecazlar

3.3.11.2.1. *Mushaf, Levha*

Sevgilinin yüzünün Kur'an-ı Kerime ve levhaya benzetildiği kısımda sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin yazıya benzetilmesinin temel olduğu söylenilebilir. Yüzün

pürüzsüz bir yüzeyden ziyade yazılı bir yüzeye benzetilmesi ve buna ilahi bir güzellik atfetmek için Kur'an-ı Kerimin tercih edilme durumu söz konusudur.

İtmem nigâh rûyına pâk i 'tikâdsız
Mess eylemem o **muşhafı** zarf-ı sedâsız (G.60/1)

Bu beyitte zülfün sevgilinin yanağını süsleyerek bir levhaya benzettiğini söylemektedir. Zülfün kaleme benzetildiği beyitte yanak da levhaya benzetilmiştir

Zülfün tırâz-ı **levh**-i ruḥ itmekle kil-k-i şun
Îcâd-ı kâr-ı saṭḥ u ḥaṭṭ-ı müstaḳîm olur (G.39/4)

3.3.11.2.2. *Bedr, Daire*

Bu kısımda sevgilinin yüzünün genel hatları ile ilgili yapılan benzetmelerin örnek beyitleri verilmiştir. Genel benzetmelerin Aya, dolunaya, haleye ve daireye benzetilmiştir. Benzetmelerden hareketle yuvarlak bir yüz yapısının sevgilideki yaygın güzellik anlayışının özelliği olduğu söylenebilir. Sevgilinin yüzünün sadece aya benzemesindeki sebep şekil açısından ifade edilirse yetersiz kalacağından sevgilinin yüzünün parlaklığının da aya benzetildiğini söylemek gerekir.

Beyitte sevgilinin yüzünün aya benzeyen şeklini parlaklığını gördüğünde ay kendi noksanını anlayacaktır çünkü ay şeklini değiştirip ortadan iki de olmuştur bir döngünün sonucunda tam olur. Fakat sevgilinin yüzü hep aynı yuvarlak şeklindedir.

Bedr-i rûyuñ göricek mâh bilüp noḡşanın
Ḡurre şanma eser-i çâk-i girîbân görünür (G.43/4)

Sevgilinin yüz hatlarının çizgileri sevgilinin yüzünün ayını kucaklayan haleye benzetilmiş aynı zamanda sevgilinin yüzünün halka ve daireye benzetilmesi de ikinci mısradaki gerçekleşmiştir.

Meh-veşim hâle-i âḡûş-ı vişâliñ kimdir
Ḥalka-i **dâ'ire**-i bezm-i cemâliñ kimdir (G.46/1)

3.3.11.3. Yanağın Rengi ile İlgili Mecazlar

3.3.11.3.1. Gül, Bade

Sevgilinin yanaklarındaki kırmızılığın Divan'da gül ve şaraba benzetildiği tespit edilmiştir. Şair sevgilinin ağzını güle benzettiği beyitte, “O gonca ağızlarının yanağının gülünü kırmızı eyleyenin bahçelerdeki bülbüllerin inlemesidir.” diyerek gülün kırmızı rengini bülbülün kanından alma mazmununa telmih yapmıştır.

Bülbülân-ı çemen-i 'ışkını nâlân itmiş

Gül-i ruhsârını al eyleyen ol **gonca-femiñ**

(G.87/4)

Beyitte kırmızı rengin hâkim olduğu tasavvurlar mevcuttur. İkinci beyte bakıldığında aşığın ahının sevgilinin yanağını kapatamayacağı gibi sevgilinin saçlarının da al yanaklarını saklayamayacağını söylemiştir.

Sîrî-i seyr-i 'izâra hâ'il olmaz dūd-ı âh

Berg-i gîsû **bâde**-ruhsârı şaklar şaklamaz

(G.68/5)

3.3.11.4. Yanağın Parlaklığı ile İlgili Mecazlar

3.3.11.4.1. Mirat, Neyyir, Mah-ı münir, Mahtab, Mihr, Lem'a, Fürug

Sevgilinin yüzünün parlaklığını ifade etmek için tercih edilen benzetme unsurlarına bakıldığında aydınlık veren yüzeyi parlak olan cisimler veya kelime anlamı olarak parlak ve nurlu anlamına gelen ifadelerin tercih edildiği görülmektedir. Güneş ve ayın bu benzetme unsurlarının başında gelmekte olup ayna ve lambanın da yüz parlaklığını ifade etmek için tercih edildiği görülmüştür.

Ayrılığın pasının sevgilinin yüzünü görmeye engel olamayacağını çünkü aşığın manzarasının sevgilinin ayna gibi olan yanağının yansıması olduğunu söyler. Beyitte sevgilinin yanağının parlaklığının aynaya benzetildiği görülmektedir.

Jeng-i firâk mâni'-i rü'yet değil baña

Mir'ât-veş ki 'ağs-i ruḥı manzarımdadır

(G.26/2)

Aşığın yüzünün nurlu aydınlık oluşunu vurgulamak için şair sevgilinin nurlu yüzünün ayı azarladığını bu aydınlık yüzün etkisi ile şairin kendisinin baş dönmesi yaşadığını belirtmektedir. Ayın ilim-i nücümde insanlar üzerinde çeşitli etkisi olduğunu bilhassa zayıf insanları etkilediğini, aşığı etkileyerek onu delirttiği inancı hakimdir.¹¹⁶

Neyyir-i ruhsârı tekdir-i derîn-ı mâh idüp

Çekmede İshâk tâb-ı reşk ile renc-i devâr (G.27/5)

Sevgilinin yanağının parlaklığın ayın en zirvede olduğu evc konumundaki haline benzetilmiş, ayın parlaklığın en görkemli olduğu anın sevgilinin yanağı olduğunu söylemiştir.

Mâh-ı münîr-i evc-i bahâdır 'izâr-ı yâr

Mu'ciz-benân-ı hüsn ile gûyâ dü-nîm (G.39/2)

Sevgilinin yüz güzelliğinden bahsederken hem cemalinin bir güneş gibi olduğunu söylemiş hem huriye benzediğini dile getirmiştir. Aynı zamanda yola giden bir seyyahın sevgilinin yüzünün nurunu görünce beğendiğini dile getirmek için eyvallah diyeceğini söyler.

Tâbiş-i **mîhr**-i cemâl-i hûr-timşâlin eger

Neyyir-i seyyâh-mezheb görse eyvallâh ider (G.48/2)

Sevgilinin yüzünün ruy-ı mehtab tamlaması ile aya benzetirken aynı zamanda fûrug ve lema diyerek sevgilinin aydınlık bir lamba gibi yüzünün olduğunu ve bu yüzünü bir örtünün koruduğunu söylemektedir. Lambanın etrafında ışığını koruyan bir cam tabaka olduğu gibi sevgilinin aydınlığını koruyan da bir örtü vardır.

O gûne berķ ki var rûy-ı **mâhtâbında**

Fürûğ u lem'a bulur perveriş niķâbında (G.133/1)

¹¹⁶ Amil ÇELEBİOĞLU, Ay, **DİA**, Cilt IV, İstanbul 1991, s.186-191

3.3.12. Gamze

3.3.12.1. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

Sevgilinin gamzesi yani yan bakışlarının aşığın üzerindeki etkisi ve aynı zamanda gamzenin benzetildiği unsurlar ele alınmıştır. Gamzenin aşığı avlayan, yaralayan ve öldüren özelliklerinin dile getirmiştir. Gamze savaş aletlerine, can alan cellada, akınları ile ünlü Tatar kavmine, avcı doğan kuşuna benzetilmiştir.

3.3.12.1.1. *Hadeng, Dil-duz, Şemşir*

Hadeng, Farsça kayın ağacı demektir. Yan anlam olarak kayın ağacından yapılan oklar için de bu kelime kullanılmaktadır. Sevgilinin gamzelerinin bu oka benzetildiği beyitte gamzelerin dünyaya dilimlenmiş parça parça bakışlar saçtığını söylemektedir. Aynı zamanda beytin ikinci mısraında sevgilinin kaşları ile ilgili benzetmeler yer almakta olup kaş ile ilgili örnek beyitlerin açıklandığı kısımda incelenmiştir.

Hadeng-i gamzeleri dehre şerha-efken olur
O ebruvân-ı muhavves kemân-ı mişâl olarak (G.85/5)

Sevgilinin gözlerinin de bir kandile benzetildiği beyitte gamzelerin gönlü delen bir cefa gibi olduğu ifade edilmektedir.

Fetîl-i efrûz âhîñ revgan-ı kandîl-i çeşminden
Cefâ-yı gamze-i **dil-dûz** ile mûy-ı sitem çekmez (G.61/5)

3.3.12.1.2. *Tatar, Pehlevan, Cellad, Sipah*

Bu kısımda sevgilinin yan bakışlarının benzetildiği bazı savaşı, kavgayı çağrıştıran ifadelerle ilgili örnekler incelenmiştir. Savaşçı kavimlerden Tatar ırkının gamzeyle benzetildiği, gamzelerin yiğit bir güreşçiye benzetildiği, can alan cellada benzetildiği en son da paralı askere benzetildiği beyitler incelenmiştir.

Sevgilinin mest eden nazının fitneyle dizmiş olduğu saf saf askeri ile karışıklık yapan Tatar gamzelere gösterdiğini söyler. Beyitte gamzelerin karışıklık yapması

Tatar yani Moğolların savaşçı kimliği ve savaşarak sürekli kargaşa ortamı yaratması yan bakışın aşıklar üzerindeki etkisi ile ilişkilendirilmiştir.

Tertîb-i şaff-ı ceyş-i fitenle o mest-i nâz

Sûriş-gerîyi gamze-i **Tâtâra** gösterir (G.30/6)

Beyitte sevgilinin gamzelerinin paralı askerlere benzetildiği görülmektedir. Paralı askerlerden hareketle şair aynı zamanda paralı askerlerin birer fitneci olduğunu söyleyerek sevgilinin gamzelerini fitneci özelliği ile de dile getirmiştir. Aşığın bu fitnelerden birdenbire derde sıkıntıya düştüğü beyitte dile getirilmiştir. Tarfetü'l ayn yani göz açıp kapayıncaya kadar geçen süre zarfı sevgilinin bakışlarındaki kısa ve tek bir bakışı ifade etmekte o zaman içinde de aşığı derde düşürdüğü görülmektedir. Beyitte yalnız gamzenin benzetildiği öge değil aynı zamanda aşık üzerindeki etkisi de dile getirilmiştir.

Nuķûd-ı fitnedir müzd-i **sipâh**-ı gamzesi çünkim

Degildir tarfetü'l- 'ayn içre hâlî biñ keş-â-keşden (G.113/2)

Sevgilinin gamzelerinin aşık üzerindeki etkisini dile getiren bir diğer beyitte tek bir bakışın aşıkları baştan ayağa helak ettiğini, bin mevtanın cenazenin tek bir celladı olan gamzeden bahsederek sevgilinin can alıcı özelliğini mübalağalı bir şekilde dile getirmiştir.

Yek nazrada 'uşşâkı helâk itdi ser-â-pâ

Biñ küşteye bir **gamze-i cellâd** yetişdi (G.151/3)

3.3.12.1.3. *Şehbaz*

Şehbaz, doğan kuşu demektir. Doğan kuşu avcıların avlarında yanlarında bulundurdıkları eğitimli av kuşlarıdır. Sevgilinin gamzelerinin doğan kuşuna benzetildiği beyitte Hüma kuşu da aşığın kendisi olup bir anda kendisinin avlanacağını söylemektedir.

Şehbâz-ı gamze eylese pervaza i 'tibâr

Yek lahza şad hümâyı zarûrî ider şikâr (G.49/1)

3.3.12.3.4. *Gammaz, Sihr-i azma*

Sevgilinin kanlı gözleri ile fitneci gamzelerinin aynı dili konuştuğunu şarap sarhoşluğu ile aynı sohbeti edip sırdaş olduklarını söylemektedir. Sevgilinin yan bakışının göz ile arkadaş olması tabii bir durum olup aşık üzerindeki etkileri kanlı ve fitneci olmaları ile ifade edilmiştir.

Hem-zebândır çeşm-i hûnîn **ġamze-i ġammâz** ile

Mest-i mey ‘îş eylemekde şöbet-i hem-râz ile (G.130/2)

Sevgilinin gamzelerinin fettan gözleri ile bir olup her an büyüler yapan cadılar gibi olduğunu söylemektedir. Beyitte aşık üzerindeki büyüleyici etkisinden kaynaklı olarak sevgilinin bakışlarının büyücüye benzetilmesi söz konusudur.

Ġamze-i sihr-âzmâ-ı çeşm-i fettânîñ senin

Olmada her lahza efsun-kâr câdûlar gibi (G.163/4)

3.3.13. **Ben (Hal)**

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan ben, sayısının çokluğu ve rengi ile ilgili olarak farklı benzetmelere konu olmuştur. Taneli yapısı, kokusu da Divan’da ben ile ilgili oluşturulan anlam dünyalarında yerini almıştır. Bu kısımda sevgilin benlerinin kokusu, çokluğu, rengi ve şekli farklı başlıklarda örnekler eşliğinde izah edilmiştir.

3.3.13.1. **Benin Şekli ile İlgili Mecazlar**

3.3.13.1.1. *İnci*

Aynı zamanda sevgilinin benlerinin inciye benzetildiği de görülmektedir. İncilerin de çok olması ve parlak olması durumu söz konusudur. İnciye benzetildiği başka beyit bakmalısın.

Metn-i sevdâ şerh olunmazken lisân-ı hâlsiz

Hall-i ‘ıkd-i çîn-i zülf olsun mı kıl ü kâlsiz (G.62/2)

3.3.13.1.2. Zib-disar

Sevgilinin ayva tüyleri ve benlerinin birlikte bahsedildiği beyitte yazı unsurlarından hareketle sevgilinin ayva tüyleri yazıya benzetilirken benleri noktalara benzetilmiştir. İkinci mısra da ise sevgilinin benleri ve ayva tüyleri kıyafetin üzerindeki süslere işlemelere benzetilmiştir.

Ser-i şafha-i ruhsârına i' râb u **nuḳat-veş**

Hâl u ḥaṭ-ı nev **zîb-dişâr** olmamak olmaz

(G.59/2)

3.3.13.1.3. Nokta, Dane-i çin, Huruf, Rakam, Kesret, Merdüm

Bu kısımda sevgilinin benlerinin tane tane oluşu, yazıya ve harfe benzeyişi ile ilgili örnek beyitlerin incelenmesi yapılmıştır. Benlerin ayrıca insanın gözündeki göz bebeğinin siyahı gibi olması da merdüme benzetilmesine neden olmuştur. Kesret kelimesi ile ise bu benlerin sayıca çokluğu ve sıklığına değinilmek istenmiştir.

Sevgilinin yüzünün kokulu bir kâğıda benzetildiği beyitte, bu kâğıda yer yer noktalar yani benler konulmasının kâğıdı dolayısıyla sevgilinin yüzünü süsleyeceğini söylemiştir.

Ca-be-câ **noḳta-i ḥâlîñle** bulaydı zîver

Neşf-i bû eyleyüp olurdu mu'anber kâğaz

(G.20/2)

Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından saçlarının ve benlerinin birlikte zikredildiği görülmektedir. Sevgilinin benlerinin taneye benzetildiği zülûflerin esiri olan bu benlere özenen şairin benler gibi olmak istediğini söylediği beyitte ikinci mısra da gönlün saçların tuzağına düşüp ayak altında olmak istediğini dile getirmektedir.

Esîr-i kâkûl olup **dâne-çîn-i ḥâl** olarak

Göñül girifte-i dâm oldu pâ-y-mâl olarak

(G.85/1)

Sevgilinin benlerinin çokluğunu ifade etmek için kullanılan kesret-i hal, bezediği şekli ifade etmek için nokta, harf ve rakam kelimeleri sevgilinin güzelliğini artıran benlerle ilgili olarak yapılan tasavvurların pek çoğunu içermektedir. Benlerin doğal

yapısının pürüzsüz bir kağıttaki sembollere benzetilmesine ayva tüyleri ile ilgili örnekler açıklarken de değinilecektir. Böylelikle Divan'da benlerin de ayva tüyleri gibi sevgilinin yüzündeki yeri ve ifade ettiği anlamların ortak klişelerden doğduğu anlaşılmaktadır.

Kesret-i hâl ider hatt-ı ruhın müstahsen

Noktadır zîb-i hurûfâtı hemîşe raqamın

(G.87/2)

Sevgilinin yanağının aynaya benzetilmiş olduğu beyitte aynanın yüzeyindeki siyah noktaların bir ben mi yoksa göz bebeğinin aksi ile oluşan siyahlık mı olduğunu tecahül-i arif sanatından yararlanarak ifade etmiştir.

Siyâh-ı hâl mi âyine-i 'izârında

Ya 'aqs-i merdûmek-i çeşm-i ter midir görinen

(G.110/4)

3.3.13.2. Benin Rengi ile İlgili Mecazlar

3.3.13.2.1. Kevkeb

Sevgilinin benlerinin siyah yıldızlara benzetildiği beyitte sevgilinin benlerinin sayıca çok olması ve parlak olmasına yorumlanabilmektedir. Divan'da sevgilinin benlerinin yıldızla benzetilmesi ile ilgili olan beyitlerden biri de şu şekildedir;

İshâk olursa mâ'il-i hâl-i ruhuñ n'ola

Ol rû-sefide **kevkeb-i baht-ı siyeh** yeter

(G.55/6)

3.3.13.2.2. Fülful

Fülful, Arapça karabiber anlamına gelmektedir. Fülfulün beyitte sevgilinin benlerine benzetildiği görülmektedir. Kara biberin taneli daire şeklindeki yapısının sevgilinin benlerine benzetme olarak destek olan sevda kelimesi ile benin siyahlığının vurgulandığını da ilk mısradaki görmek mümkündür. Aynı zamanda benlerin misk kokusu ile ilişkisi kokulu yapısından da bahsedilmiştir.

Oldı sevdâ-yı hayâl-i hâl-i müşgîniñle dili
Naẓra-kâr-ı ibtilâ-yı **dânehâ-yı fûlfulî**

(G.159/5)

3.3.13.3. Benin Kokusu ile İlgili Mecazlar

3.3.13.3.1. Müşg

Sevgilinin güzellik unsurlarından dudağın ve benlerin birlikte bir anlam dünyası oluşturduğu beyitte ilk mısrada dudağın rengin ile ilgili mücevher benzetmesi yapılırken ikinci mısrada benin kokusunu misk kokusuna benzetmiş miskin ise anber ile yakın bir kokusu olduğunu bu yüzden söyleşür ifadesi ile dile getirmiştir. Miskin elde ediliş biçimi ile ilgili olarak güzel kokuların incelendiği kısımda bilgi verilmiştir.

Dil hayâl-i la‘l-i rengîniñle cevher söyleşür
Ârzû-yı **hâl-i müşkîniñle** ‘anber söyleşür

(G.24/1)

3.3.14. Hatt

3.3.14.1. Hatt ile İlgili Tasavvurlar

Hatt, Divan’da sevgilinin güzellik unsurlarından ayva tüylerine verilen ad olup, Divan’da sevgilinin yüz güzelliğinin önemli unsurlarından biridir. Sevgilinin ayva tüyleri tazeliği ve gençliği ifade ederek aşık için çeşitli benzetmelerin de kaynağı olmuştur. Genel anlamı ile Divan’da hattın yazıya yazı ile ilgili unsurlara benzetildiğini söylemek mümkündür. Özele inildiğinde bu yazının içeriğinin Kur’an-ı Kerim’deki ayetler, yazı ile ilgili semboller ve özel yazı stilleri olduğu görülmektedir. Ayrı yeten sevgilinin ayva tüylerinin tabiatla ilgili unsurlardan toza, şimşir ağacına, karıncaya ve samura benzetildiği de görülmektedir. Sevgilinin ayva tüylerinin mimari olarak da kaleye benzetildiği görülmektedir.

3.3.14.2. Sevgilinin Ayva Tüylerinin Şekli ile İlgili Mecazlar

3.3.14.2.1. *Sure-i Neml, Sure-i Kevser, Ayat*

Sevgilinin yüzünün Kur'an-ı Kerim'e benzetildiği beyitlerde yüzün yüzeyindeki ayva tüylerinde Kur'an'ın ayetlerine benzetildiği görülmektedir. Bakıldığında genel anlamı ile ayete benzetilirken özel olarak Neml ve Kevser surelerine (G.80/2, G.133/5) benzetilmiştir.

Hâfız-ı âyât-ı mu'ciz-muşhaf-ı ruhsârınıñ
Sûre-i Neml-i hattıñ her şubh u şâm evrâdıdır (G.41/4)

Levh-i ruh-ı aline degildir hatt-ı müşgîn
 Kilk-i ezeli **âyet-i** hüsni raqam itdi (G/152-2)

3.3.14.2.2. *Yazı Olan Hat, Rakam, Mestur, Sütur, Resim, Berat*

Sevgilinin yüzünün yazı levhasına, kâğıda benzetildiği beyitlerde sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinin de yazı ile ilgili unsurlara benzetildiği görülmektedir. Sevgilinin ayva tüylerinin yazı dizilerine, rakamlara, yazının kendisine ve resme benzetildiği örnekler mevcuttur.

Beyitte sevgilinin levhaya benzeyen yüzünün üzerindeki ayva tüylerini dize dize yazı sanmamak gerektiğini onların bir güzellik nişanesi olduğunu söylemektedir. Ayrıca sevgilinin yüzünün güzellik belgesine benzetilmesi de ayva tüyleri ile ilgili olarak verilmiş yazılı bir belge olarak sevgilinin güzelliği tescillenmiştir.

Levh-i ruhsârında yârin şanmañız **mesûr hat**
 Oldı ibrâz-ı **berât-ı** behcete me'mûr hat (G.80/1)

Sevgilinin güzellik unsurlarından ayva tüyünün ve benin birlikte anlam dünyası oluşturduğu beyitte sevgilinin ayva tüylerinin rakamlara sayılara benzetirken benlerini

noktalara benzetmiştir. Beyitte aritmetik ile ilgili unsurlar sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilerek verilmiştir.

Raķîm-i haţţûn ider hâme-i nigh cümle
Nuķât-ı hâl-i ruhın ibtidâ hisâb iderek (G.88/5)

Beyitte sevgilinin yüzünün bir levhaya benzetildiği beyitte ayva tüylerinin de yazı satırlarına benzetildiği görülmektedir.

Nokta-i şedir **suţûr-ı haţţûna** insân-ı ‘ayn
 Levh-i rûyuñ-şehd-i şâdânı şafâ-yı bâlsiz (G.62/4)

Sevgilinin yüzünün levhaya benzetildiği ayva tüylerinin ise bu levha üzerindeki resim gibi olduğundan bahsetmektedir. Resim yüzeydeki çizgiler fırça izleri olarak düşünüldüğünde ayva tüylerinin satırlara yazıya benzetilmesi ile benzerlik olduğu anlaşılabacaktır.

Ser-meşķ-i fikre yok nażar-ı i ‘tibârımız
Nev-resm-i haţţ-ı levh-i ruhı mahzarımdadır (G.26/4)

3.3.14.2.3. *Gubar, Ser-sebz*

Sevgilinin ayva tüylerinden bahsederken şairin ayva tüylerini toza benzettiği ve bu tozun aşıkları ziyan ettiğini söylemektedir. Şair sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin yeni tıraş edilmediğini ve o ayva tüylerinin bir toz gibi olduğunu dile getirmiştir.

Ġubâr-ı hâtır-ı ‘uşşâķı eyledi zâ’il
 Haţ-ı ruhın o perî şanma nev tirâş itdi (G.147/2)

Sevgilinin ayva tüylerinin bahçe içindeki yeşilliklerin başı olduğunu söyleyen beyitte yeşil renkten bahsedilmesinin sebebi yeni çıkmaya başlayan ayva tüylerinin açık renkte ve taze oluşu çemen, zümrüt, firuze ve reyhan gibi yeşil rengi ifade eden

kavramlarla anlatılır. Sevgilinin ayva tüylerinin yeşil renge benzetilmesi ile ilgili pek çok tasavvur bulunmaktadır.¹¹⁷

   d t b-dih-i gülşen-i hüsn   n **   t-i ser-sebz**

M  nend-i bah  rest özünü ki tu d  r  (G.164/14)

3.3.14.2.4. *Mur, Semmur*

Ayva tüylerinin hayvanlara benzetildiği beyitlere bakıldığında genellikle karıncanın ayva tüyüne benzetildiği çok görülür. Karıncanın hem renginin hem çokluğunun hem de küçüklüğünün ayva tüylerine benzetilmesi tabii bir durumdur. Semmur yani Türkiye Türkçesi kullanımı ile samur hayvanının tüylerinin yumuşak, ince ve kıymetli oluşu sevgilinin ayva tüylerinin samura benzetilmesine neden olmuştur.

Samurun kıymetli tüylerinden yapılan k rke benzeyen ayva tüylerinin tıpkı ayva tüyleri gibi ancak sevgiliye yakıştığını   ir  u şekilde dile getirmiştir;

Man  b-ı h  sn m   e bed olduğın i    m i  n

Oldı serv-i   add-i y  re h  l  at-i **semm  r    t** (G.80/3)

  ir beyitte sevgilinin ayva tüylerinden bahsederken sevgilinin yanaklarının yüzünün üzerindeki ayva tüylerini görenlere zannetmeyin ki g l n yaprağını karınca sardı onlar sevgilinin ayva tüyleridir demektedir.

Z  bi -i evr   -ı r  y-ı y  rdır     t-ı   z  r  n  üzre dir

M  rlar   anma hücum itdi dil   berg-i g  le (G.140/2)

3.3.14.2.5. *Sur (kale)*

Sevgilinin güzelliğini   erken   ir güzellik   hrinin cennete benzeyen sevgilisinin yüzü olduğunu bu şehri koruyan surların ise ayva tüyleri olduğunu söylemektedir.

¹¹⁷ Mehtap ERDOĞAN TA , **Güzellik Unsurlarıyla Divan   irinde Sevgili**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2018, s.219

Şehr-i hüsn-i yâr-i behcet-saḥa-i cennet-veşi
Hıfz içün düzd-i nigheden oldı gûyâ **sûr** ḥaṭ (G.80/4)

3.3.14.3. Sevgilinin Ayva Tüylerinin Rengi ile İlgili Mecazlar

3.3.14.3.1. Gölge, Siyah

Sevgilinin ayva tüylerinin gölgeye ve siyah renge benzetilme durumları ile ilgili örnek örnek beyitlerin incelendiği bu kısımda sevgilinin güneşe benzeyen yüzünün parlaklığına düşen gölgenin sebebini ayva tüyelerine bağlarken sevgilinin zaman geçtikçe koyu renk alan ayva tüyelerinin olgunluğuna değinmek için de siyah renkte olduğunu söylemiştir.

Sâye-i ḥaṭ mihr-i rûy-ı yârı şaḳlar şaḳlamaz
Dûd tâb-ı şü‘le-i nevvârı şaḳlar şaḳlamaz (G.68/1)

Resîde **ḥaṭṭ-ı siyeh** şanma rûy-ı yârimde
Ġubâr-ı âyine-i hüsn-i şîve-kârımda (G.143/1)

3.3.14.4. Sevgilinin Ayva Tüylerinin Kokusu İle İlgili Mecazlar

3.3.14.4.1. Reyhani

Reyhanî, Divanî hat da denilen bir yazı tarzıdır. Nesih yazı kalınlığında bir yazı türü olan reyhani daha çok kitap süsü için kullanılır. Divan’da sevgilinin ayva tüyelerinin bu yazı türüne benzetildiği görülmektedir. Sevgilinin yeni çıkan hatt-ı reyhanilerinin aşığın hem hayalinde olduğu beyitte dile getirilmiştir. Reyhan aynı zamanda güzel kokusu ile ünlü, gül ile iç içe büyüyen bir çiçektir. Sevgilinin yüzünün güle benzetildiği klişelerde çoğunlukla reyhan da ayva tüyü olarak ifade edilir.

Zîver-i mecmû‘a- fikr-i dil-i ‘âşık hemîn
Hep ḥayâl-i **ḥaṭṭ-ı reyḥânî**-i nev-erḳâmdır (G.33/5)

3.3.15. Kulak (Gus)

Divan'da sevgilinin kulağı hakkında yazılan beyitlerde sevgilinin gül yüzünü süsleyen kulak memesinden beyitte şu şekilde bahsedilmiştir;

Dürr-i medh-i gül-ruhın **zîb-i binâgûş** eyleyen
Diñlemez âteş-nevâ-yı gam-fezâ-yı bülbülü (G.159/2)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kulağın şekli itibari ile güle benzetildiği beyitte aynı zamanda gül-bülbül mazmunundan hareketle şair kendi sesini sevgilinin bülbül sesi olarak değil de sanki katır sesi gibi olduğunu söylemiştir.

Âvâze-i hüsnuñ olalı velvele-endâz
Gûş-ı güli bülbül bağı-i nâliş idinmiş (G.76/2)

3.3.16. Göğüs(sine)

3.3.16.1. Göğüs ile İlgili Tasavvurlar

Sevgilinin sinesi ile ilgili benzetmelerin yer aldığı bu kısımda sevgilinin sinesinin parlak renginden dolayı gümüşe, aynaya, güneşe, aya, billura ve sabaha benzetildiği görülmektedir. Sevgilinin sinesinin genişliği ile ilgili olarak ise çöl ve levha benzetmesi yapılmıştır.

3.3.16.1.1. *Gümüş*

Sevgilinin göğüslerinin parlaklığından dolayı gümüşe benzetildiği beyitte aynı zamanda ateşin sevgilinin sinesini kiskandığını da söylemektedir. Aynı zamanda sevgilinin sinesi ile ilgili olarak levhaya ve mühre diye bir cisme benzetildiği de görülmektedir. Şair, sevgilinin sinesinin aklında olduğunu da hatır-suz-levh ifadesi ile dile getirmiştir. Aynı zamanda şekli ile ilgili olarak da Farsça kelime olan mürdenin ilk mısradaki gümüş ile ilişki kurulduğunun ikinci mısrada ise her nevi yuvarlak cisimler için kullanılan anlamıyla ilişki kurduğu söylenilebilir.

Sîne-i sîminine olmağla âteş-nâk-ı reşk
Kârı hâtır-sûz-ı **levh** oldu hemîşe **mühreniñ**

(G.89/3)

3.3.16.1.2. *Ayine, Billur*

Sevgilinin sinesinin parlaklığı bakımından aynaya ve billura benzetildiği beyit örneklerine bakıldığında sevgilinin güzellikler içinde tertemiz saf bir sinesinin olduğunu aynı zamanda bu sinenin aşık tarafından hayal edildiği belirtilmektedir. Şairin kendisini papağana benzettiği ikinci beyitte sevgilinin sinesi hem billura hem de aynaya benzetilmiştir. Şairin kendisinin konuşabilmesi için de bu sineye bakması gerekir.

Cilâ-yı dîde-i mihr oldu rûy-ı şeffâfiñ

Mişâl-i behcete **âyine** sîne-i şâfiñ

(G.99/1)

İdeli sîne-i **billûrını** âyine hayâl

Tab‘-ı İshâk gibi tûtî-i gûyâ mı olur

(G.50/8)

3.3.16.1.3. *Haver, Bedr, Hilal, Subh*

Sevgilinin sinesinin kozmik unsurlardan güneşe, aya ve hilale benzetildiği aynı zamanda güneşin doğuşu ile oluşan zaman dilimini de kastettiği örnek beyitlerde asıl benzetilme sebebinin göğsün parlaklığından dolayı olduğu görülmektedir. Bu beyitler şu şekildedir;

Hîre-sâz-ı dîde-i hırşîd olur her zerresi

Olsa tâli‘ **hâver**-i sînesiñ şehâb-ı câmeden

(G.109/3)

Maşrık-ı câmeden itdikde o hırşîd tulû

Çâk ider **subh**-şîfat sînesini pîreheni

(G.157/2)

Şikâf-ı câmeden elbet olur sîne be-dîd

Meh-i münevverî gör **bedr** olur **hilâl** olarak

(G.85/2)

3.3.17. Boyun (Gerden, Rikab)

Divan'da şair sevgilinin boyun kısmından bahsederken gerden ve rikab kelimelerin kullanmayı tercih etmiştir. Divan'da 96 numaralı gazel “gerden” redifli olup sevgilinin boynuyla ilgili pek çok özelliğe de bu gazelde değinilmiştir. Boynun parlaklığının övgüsü için benzetmelerin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan gümüş, fecr, subh, neyyir ve sure-i Nur parlaklığı övmek için tercih edilmiş benzetilen unsurlardır. Siyeh-çerde ise boyunla ilgili bir başka tasavvurdur. Sevgilinin güzelliğinin aşıklar arasında yaratmış olduğu rekabet ve hasetlik ortamı etrafında bir karanlığa sebep olmuş ve hasetlerin yüzleri kararmıştır.

Zulmet-ķarîn-i şâm-ı ĥased olsa vechi var
Rûy-ı şabâhı kıldı **siyeh-çerde** gerdeniñ (G.96/2)

3.3.17.1. Boyunun Rengi ve Parlaklığı ile İlgili Tasavvurlar

3.3.17.1.1. Beyaz, Kafur, Sim

Beyitte sevgilinin gerdanın bir hilal gibi olduğunu aynı zamanda parlaklığının da gümüşe benzetildiği görülmektedir. İkinci beyitte sevgilinin boyununun rengini ifade etmek için beyaz rengi tercih etmiş olup beyaz ve şeffaf renkte olduğu bilinen ayrıca koku yapımında elde edilen kafur cisminde de benzetilen olarak bahsedilmiştir. Böylelikle beyitte hem sevgilinin boyununun rengi hem kokusu birlikte ele alınmıştır denilebilir.

Gerdân hilâl tavķ-ı zer-endûdı olmaĥa
Şîmîn kılâdeden görüp âzürde gerdeniñ (G.96/3)

Beyâz-ı gerden-i kâfur-fâm mı yoĥsa
Tulû‘-ı fecr-i melâĥat-eşer midir görinen (G.110/2)

3.3.17.1.2. *Sure-i Nur*

Şair sevgilinin benlerle süslenmiş olan boynunu Nur suresi ile kıyas ettiğini beyitte ifade etmiştir. Kur'an'ın 24. Suresi olan Nur suresi sevgilinin boyunun parlaklığını övmek amacıyla benzetilen unsur olarak kullanılmıştır.

Menkûṭ-ı levḥ-i **sûre-i Nûr** eyledi kıyâs
İşhâk zîr-i hâl-i mu'anberde gerdeniñ (G.96/5)

3.3.17.1.3. *Neyyir, Fecr, Subh*

Sevgilinin boynunun parlaklığı ile ilgili olarak, neyyir, fecr ve subh kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Sevgilinin boynunun sabahın güneş doğduğundaki aydınlığına benzetmek için subh ve fecr kelimeleri tercih edilirken, nurlu anlamına gelen neyyir kelimesini de parlaklığını ifade etmek için tercih etmiştir.

Kılma şehâb-ı zülf ile der-perde gerdeniñ
Olsun 'amûd-ı **şubḥ**-ı feleklerde gerdeniñ (G.96/1)

Kıldı şu'â'-ı **neyyir**-i çarḥı fer ü güzâşt
Koymadı âb ü tâbişi cevherde gerdeniñ (G.96/4)

3.3.18. *Omuz (Duş), Bazu*

Sevgilinin omzunun ve pazılarının örneklerinin olduğu bu kısımda sevgilinin omuzlarının Farsça duş kelimesi ile ifade edilirken kolun omuzla dirsek arasındaki kısmını oluşturan pazı kısmı Farsça bazu kelimesi ile geçmektedir.

Sevgilinin bedeninin canının bir kumaşa benzetildiği beyitte sevgilinin de omuzlarını süsleyen yıldızların olduğunu dile getirmektedir.

Ḳumâş-ı cân sezâ-yı tağarruz olsun mı
Ki **zîb-i dûş** ola penc rûz isti'âre ile (G.129/4)

Bâzû-yı vuşlat olmadı İshâk ana niâtâk
Âhîr miyân-bend-i muḳaddem çözümedi (G.158/6)

Pençe-i ḥurşîd **bâzû-bendiñ** olmuş kim olur
Perteviñden münba‘is zerrât meh-rûlar gibi (G.163/6)

3.3.19. Parmak(Engüşt), Tırnak (Nahun)

Sevgilinin baş parmağının ve parmak uçlarının bahsedildiği beyitlerde baş parmağının ışık saçtığından, sevgilinin şirin parmaklarına yanağın kırmızılığı yüzük taşı gibi olmuştur diyerek beyitte benan sözcüğünden bahsetmiştir.

Çün şem‘ mî-çehed zi-**ser-engüşt**-i tu ziyâ
Ez-ḥûbî-i hüviyyet ḥod-râ ḥesâb kon (G.122/2)

Rûḥ-ı la‘lîni faşş-ı hâtem-i behcet-**benân**-ı ḥüsn
Mu‘allaḳ ḥalka- âsâ dîde her laḥza sevâdında (G.144/6)

Nahun, Farsça tırnak demektir. Şair yalvararak sevgilinin tırnağından altın düğmeleri çözmesini istemektedir.

Zer tügmesin güşâd ile ey **nâhun**-ı niyâz
Pîşîde ‘uḳde-i girih-i ğam çözümedi (G.158/2)

3.3.20. Göbek(Sürre)

3.3.20.1. *Sim*

Sevgilinin göbeğinin gümüşe benzetildiği beyitte feleğin piri olan güneşin ve ayın onu gördüğünde kıskanacağını söylemektedir.

Şurre-bend-i **sürre-i sîmîni** olsa pîr-i çarḥ
Pâlheng-i zer-nigâr-ı mühri reşk-i mâh ider (G.48/3)

3.3.21. Bel (Miyân)

Divan’da sevgilinin beli ile ilgili olarak çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Bunlara bakıldığında ilk olarak sevgilinin belinin aya ve ayı kucaklayan haleye benzetilmesi söz konusudur. Sevgilinin belinin parlak oluşu ve belin daire şekli olun aya benzetilme sebeplerindendir. Sevgilinin belinin inceliğini vurgulamak isteyen şair sevgilinin belini kıla kıl gibi ince olan barik ve kıl kelimesi ile ifade edilmiş, sevgilinin beli hançere benzetilmiştir. Sevgilinin belinin kaleme benzetilme sebebi de yine inceliğinden dolayıdır.

3.3.21.1. Belin Şekli ile İlgili Tasavvurlar

3.3.21.1.1. *Hale, Meh*

Sevgilinin ay gibi parlak vücudunu çevreleyen kucaklayan haleden hareketle oluşturulan beyitlerde sevgilinin bedeninin parlaklığı ve beyazlığıyla ön plana çıktığını görmek mümkündür. Aynı zamanda belin dairesel şeklinin de ay ve ayın tam şeklini oluşturan hale şekline benzemesine neden olan özelliğidir.

O mâh-pâreye nezzâre-senc-i vuşlat olan
Mişâl-i **hâle** der-âgûş ider **miyân**-ı neşât (G.79/2)

Hâle-i meh reşk ile maḥv-ı vücûd itse n’ola
Oldı pür şâdî **miyân**-ı yâr ile âgûşumuz (G.69/3)

3.3.21.1.2. *Mu, Barik-ter Mu*

Sevgilinin belinin şeklinden bahseden bu kısımda sevgilinin belini tasvir ederken inceliğini ön plana çıkarmak için kıl gibi kıldan da ince diyerek zayıf bir bel profili çizmektedir. Aynı zamanda ilk beyte bakıldığında sevgilinin belini her halenin de kucaklayamayacağından bahsederek kucaklanamayacak kadar ince ama yine aya benzeyen bir belden bahsedilmektedir.

Eyleyen ‘aḳd-i kemer-bend-i nigâh-ı **mû-miyân**

Degme mâhı hâle-dâr çeşm âğûş eylemez (G/66-4)

Diğķat ister halka-i dîdem kemer-bend olmağā
Çünkü İshâķ ol miyân **bârik-ter mûlar** gibi (G.163/7)

3.3.22. Bacağın Üst Kısmı / Uyluk (Ran)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan ran, Farsça bir kelime olup anlam olarak bacağın üst kısmını yani uyluk kısmı demektir. Divan'da sevgilinin b-uyluk kısmının aşağısında bir çevik at güzelliğİ bulunduğunu bu yüzden de güzellik memleketinin atlı askeri olmaya sevgilinin layık olduğunu söylemektedir. Şair sevgilinin güzelliğini at ile ilgili özelliklerle övmüştür.

Çünkü semend-i behcet anıñ zîr-i **rânidir**
Lâyıķdır olsa memleket-i hüsne şeh-süvâr (G.49/7)

3.3.23. Diz (Zanu)

3.3.23.1. *Ayine*

Sevgilinin dizinin aynaya benzetildiğİ beyitte şair sevgilisinin eşsiz güzelliğini tasvire ihtiyaç var mıdır diyerek istifham yapmış daha sonra sevgilinin yüzünün nurlu aksinin dizindeki aynaya yansıdığını söylemiştir.

Var mıdır taşvîre hüsni-bî-mişâlin ihtiyâc
'Aķs-i rûy-ı enveri **âyine-i zânûsıdır** (G.40/4)

3.3.24. Boy (Kadd, Kamet, Tul)

3.3.24.1. Boy ile İlgili Tasavvurlar

Sevgilinin boyu ile ilgili tasavvurlara bakıldığında boyun uzun ve düzgün yapıdaki ağaçlara benzetilmesi ön plandadır. Bu klişelerden en çok kullanılan servi, tuba, ardıç ve hurma ağacıdır. Divan'da mecazi olarak sevgilinin boyu övülürken bu ağaçlar tercih edilmiştir.

3.3.24.1.1. Tuba, Servi, Arar, Nahl

Servi ağacının tabiatı gereği akarsu kenarlarında sıra sıra dizilen bahçe kenarlarına büyüyen bir ağaçtır. Beyitlerde bahçe mazmunu üzerinden hareketle sevgilinin uzuvları birer bitkiye benzetilirken boyunun da yürüyüşünün de salınan servilere benzetildiği görülmektedir.

Hemîşe kâmet-i cânân zîb-i bâğ-i behcetdir

Yaraşmaz gülşeni hüsni ü bahâ **serv-i hırâmânsız** (G.63/3)

Sevgilinin boyu ile ilgili olarak yazılan gazelde kametin redifli gazelin ilk beytinde bakıldığında ardıç ağacına benzetilen gönlün aşığı perişan ettiğini söylemektedir. Ardıç ağacı yapısı dikenli yapısı ile sevgilinin gönlünü yaralamıştır.

Servi hayrân eyledi zîbâ hırâm-ı kâmetiñ

‘**Ar**’ar kıldı perîşân-dil merâm-ı kâmetiñ (G.98/1)

Sevgilinin boyunun hurma ağacına benzediği ve ondan ne bir gölge ne de vefa beklenmeyeceği söylenmektedir. Ayrıca müstakimü'l kame tamlaması ile düz boydan bahsederek sevgilinin boyunun düz şekli de vurgulanmıştır. Bunu dik yürümek dik durmak olarak kabul etmek mümkündür.

Nahl-i kadd-i yârdan bâr-ı vefâ nâ-çîdedir

Sâye hâk-üftâd olur mı müstakîmü'l-kâmeden (G.109/5)

Sevgilinin Tuba ağacı gibi olan boyuna bahçedeki sevginin imrendiğini dile getiren beyitte sevgilinin boyunun sadece uzunluğundan bahsetmiş aynı zamanda Tuba ağacının cennette yetişen bir ağaç olması sevgilinin boyuna da bir kutsiyet vermiştir.

Yâd-sâz-ı kâmet-i **Ṭûbâ-yı cânân** olmağın

Dîde-i rağbetle oldı bâğda manzûr serv

(G.124/4)

3.3.25. Pehlu (İki Yan)

Pehlu, Farsça bir kelime olup vücudun iki yanından biri anlamına gelmektedir. Divan'da sevgilinin aynaya benzetilen yanlarından benzersiz güzelliğe sahip olan şairin kendi aksini göremediğini söylemektedir.

Bî-mîşâl olmağ ile şûret-i hüsni İshâk

Göremez 'aksini **âyine-i pehlûsından**

(G.121/8)

3.3.26. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

3.3.26.1. Sevgilinin Kokusu ve Teri

Divan'da sevgilinin kokusu ile ilgili beyitlerde kokunun amber ve miske benzetildiği, saçın kokusu bakımından sümbül çiçeğine benzetildiği durumlar mevcuttur. Sevgilinin yanağının kokusunu İrem bağının güllerine benzetmiş, beyitte şu şekilde ifade etmiştir;

Eylesün nûkhet-i cân-bahş-ı ruhın istişmâm

İsteyen şemme-i **bûyın gül-i bâğ-ı İremiñ**

(G.87/6)

Ter, Divan'da arak ve öz su şeklinde geçmekte olup sevgilinin terinin gül bahçesindeki güllerin üzerinde bulunan yağmur tanelerine benzetilmiştir.

Tâb-ı behcetle '**arak-rîzîdedir** zann eylemen

Bâğ-ı hüsninde gül-i ruhşârı oldı **jâle-vâr**

(G.27/4)

3.3.26.2. Sevgilinin Bakışı ve Busesi

Sevgilinin bakışının gamze olarak da nitelendirildiği Divan'da aşığı yaralayan sinirle hışımla bakan sevgilinin bakışlarından bahsedilmektedir.

Olunca tîğ-i müjgânı dem-âlûd-ı **nigâh-ı hışm**

Îrâ'et-sâz-ı kâr-ı dest-şûdur kanlı yaşımdan

(G.120/3)

Sevgilinin dudaklarının ve öpücüğünün özellikleri ile ilgili olarak dudağın kırmızı renginin la'l taşı ile ifade edildiğini öpücüğünün ise bayramlarda ikram edilen misk kokulu akide şekerleri gibi tatlı olduğundan bahsetmektedir.

Olsa reside-maşrıķ-ı 'îd-i vişâl-i yâr

Îşhâka **bûs-ı la'li mûmessek 'aķîdedir**

(G.34/5)

Aşığın öpücüğünün bir zekât olarak görüldüğü beyitte şair Allah aşkına öpücük zekatını ver diyerek sevgilisine yakarmaktadır.

Vir zekât-ı **bûse-i kâlâ-yı hûsn ü âniñi**

Sâ'il-i der-kef- 'aşâ-yı zâre Allâh 'ışķına

(G.138/3)

3.3.26.3. Sevgilinin Mahallesi ve Kapısı

Sevgilinin mahallesinin de sevgilinin şahsı gibi kıymetli olduğunu ve çeşitli benzetmelere dahil olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri olan sevgilinin mahallesinin Kabe'ye benzetilmesi Divan'da şu beyitte geçmektedir;

Hârîm-i **Ka'be-i kûyında** ol âsûdegî Îşhâķ

Emân-ı râhat-ârâ-yı dem-i mâh-ı Muħarremdir

(G.36/6)

Sevgilinin mahallesinin etrafında dolanan sevgili kendisini mumun etrafında dolanan bir pervane olarak görmektedir. Sevgilinin güzelliğinin bezm meclislerini süsleyen bir muma benzetilmesi de beytin ana temasını oluşturmaktadır.

Devr iderse **kûyını** pervâne-veş 'âlem n'ola

Bezm-i hûsne olmada cânân mânend-i şemi'

(G.83/3)

Sabah rüzgarının sevgilinin kapısına gelirken koşa koşa gelip estiğini sevgilinin kaküllerini tel tel ayırdığını söylemektedir.

Vezân olur **der-i yâre** şabâ şitâb iderek
Esîr-i kâkülîni câ-be-câ hisâb iderek

(G.88/1)

3.3.26.4. Sevgilinin Nazı

Sevgilinin nazı ile ilgili olan beyitlerde bu nazın denizler gibi fazla olduğunu aşığı pek umursamadığını görülmektedir. Aşık sevgilinin nazlı olmasından hayıflanmaz, naz sevgilide vazgeçilmezdir. Bu övülecek güzel bir huydur. Aşık sevgilinin nazlı halini beğenir.

Ne dem ki **nâz** ile ol serv-şad hırâm eyler
Kıyâm kâmet-i sâ mânîma haram eyler

(G.37/1)

Nâz-perverdem niyâz-ı ‘âşıkı gûş eylemez
Her dūr-i zîrîde zîr-pâyı mengûş eylemez

(G.66/1)

Hemîşe **kulzüm-i nâzîñ** telâţum itdikce
İhâta itmede mevc-i niyâz eţrafîñ

(G.99/5)

3.3.26.5. Sevgilinin Dili ve Sözü

Sevgilinin sözü ile ilgili olarak beyitte papağan benzetmesi yapılmıştır. Şairin gönül aynasının sevgilinin söylemiş olduğu sözlerden kırıldığını da dile getirmektedir. Sevgilinin sözler işiten derleyen bir papağana benzeyen sözleri, ezberinden konuşuyor gibi durmaktadır. Beyitte papağanın aynaya bakarak konuşması mazmunu ana temadır.

İnkisârından ayağa düşmede mir‘ât-ı dil
Çünkü tûtî-i **sühân-çîniñle** ezber söyleşür

(G.24/3)

Sevgilinin dilinin övüldüğü beyitte şîrîn-zebân diyerek oluşturulan birleşik kelimeden hareketle Türkiye Türkçesinde kullanılan “tatlı dilli” ifadesinin karşıladığı görülmektedir. Şair sevgilinin gamzelerinin yani yan bakışlarının tercümanının sevgilinin tatlı dili olduğunu söylemektedir.

İzhâr-ı ‘izz ü şevket-i sultân-ı hüsnine
Şîrîn-zebân-ı gamzeleri tercemân olur (G.42/5)

3.4. ÂŞIK

3.4.1. Âşık ile İlgili Mecazlar

3.4.1.1. *Rindan, Mürid, Kalender, Bülbül, Tuti, Ahu*

Aşığın mizacı ile ilgili hususiyetlerin ele alındığı bu kısımda aşık dünya işlerini hoş gören ehl-i kâmil bir şahsiyet olarak tasavvur edilmiştir. Kalender meşrep mizacının öne çıktığı beyitlere bakıldığında aşığın kendisinin tekke de mürid; bezm meclisinde ise rind olduğu görülmektedir.

Aşığın kendisini benzetmiş olduğu hayvanlardan olan bülbül ve papağan daha ziyade aşığın sesi, inlemesi gibi unsurlardan kaynaklı benzetmelerde tercih edilmiştir. Bülbülün olduğu beyitlerde gül de sevgilinin şahsı ya da güzellik unsurlarından biridir. Aşığın kendisini papağan olarak görmesinde hem güzel şiir söylemesi hem de sevgili için söylemesi meselesi vardır. Sevgilinin aynaya benzetilen güzellik unsurlarından herhangi birinin de aşığın konuşmasına yardımcı olmasını sağlar. Bu beyitlerde de papağan ve ayna mazmunundan yararlanılır. Aşığın kendini çöldeki ahulara benzettiği şiir örneği de bulunmaktadır.

Nigâhın dil temâşâ-yı leb-i mey-fâm için şaklar
Mezâk-ı hîâhişin **rindân** bûs-ı câm için şaklar (G.47/2)

Ol **kalender**-lehce kim ‘ışkıyle ‘âlem âh ider
Tekye-gâh-ı tab‘-ı ‘uşşâkı nişîmen-gâh ider (G.48/1)

İdeli sîne-i billûrîñi âyine hayâl
Tab‘-ı İshâk gibi **tûfî**-i gûyâ mı olur (G.50/8)

Şîşe-zîb-i nigeş-i ‘ibret iden gül-ruhını
‘Âşık-ı nâle-gerin **bûlbûl**-i şeydâ mı şanur (G.51/7)

Deşt-i vahşetde hayâl-i gerdiş-i çeşmiñle ben
Cilve-senc-i hayretim ser-geşte **âhûlar** gibi (G.163/3)

3.4.1.2. *Peymane-keş, Fütade, Mihnet-perestiş, Mey-keş, Üftade-gan, Gerden-keş, Perdeber-endaz, Hum-hane*

Aşığın hallerinden, aşk yüzünden çekmiş oldukları ve yaşadıklarını ifade eden kelimelerden oluşan bu kısımda aşık aşk elinden sarhoş, alçak, başı dönen, utanmaz ve meyhanenin kendisi olduğunu söylediği beyitler bulunmaktadır.

Sevgilinin lal taşına benzer kıpkırmızı dudakları şarabı hatırlatmaktadır. Bu yüzdendir aşık peyman-keş olmuştur.

Yâd-ı mey-i lâ‘liñle bulur neşve-i dâ‘im
Peymâne-keş-i ‘ışk u mey-âşâm-ı maḥabbet (G.12/4)

Şairin kendisini aşığın terleyen yanağı karşısında tutulmuş müptela olmuş biçare olarak nitelendirmektedir.

Fütâdeyim yine bir gül- ‘izâra şebnem-vâr
Fedâ-yı mihri olur âşikâre her nem vâr (G.28/1)

Şairin hem kendini mey-keş hem de mihnet-perestiş olarak ifade ettiği beyitlerde aşığın rindane ve aşk acısı çekmekten hoşnut hali görülmektedir.

Rind-i ‘ışkıñ manzârı mîr‘ât-ı câm-ı bâdedir
Mey-keş çşmi ḥabâb-âsâ hemân şahbâdadır

Fârîğ-i âlâyiş-i vaşla keder virmez cefâ
‘Âşık-ı **mihnet-perestiş** kayddan âzâdedir (G.32/1-2)

Şairin kendisini üftade-gan olarak tanımlamaktadır. Üftade-gan, Farsça birleşik bir kelime olup düşkünler tutkunlar anlamına gelmektedir. Şair kendisinin sevgilisinin varlığı karşısındaki acizliği gerek ona olan aşkından içine düştüğü kıskançlık duygusunu beyitte dile getirmiştir. Aşık, sevgilisinin dudağının şarabından ayaklarını çekmelerini düşkün olan kendisine ise sevgilisinin ayağını öpmenin bile yeteceğini söylemektedir.

Çeksün elin ayâğ-ı mey-i la‘l-i yârdan
Üftâde-gâna bûs-ı kâdem dest-geh yeter (G.55/2)

Şairin kendisini utanmaz hayasız olarak adlandırdığı beyitte ayrıca müzik ile ilgili unsurlardan da bahsetmiştir.

Mızrâb-ı hevâ perde-ber-endâz iken İshâk
Çengî figân-ı namede zîr ü bemi n’eyler (G.56/5)

Şairin aşk karşısında laf anlamaz asi isyankâr mizacından bahseden beyitte sevgilinin zincire benzeyen saçlarının bile onu tutmaya yetmeyeceğinden bahsetmektedir. Ayrıca beyitte Leyla ve Mecnun hikayesinden hareketle aşık kendini Mecnun’a benzetmiştir.

O gerdem-keş ki ‘ışk-ı yâr ile zencîr çekmez
Hevâ-yı zülf-i leylî-veşle mecnûnâne dem çekmez (G.61/1)

Şairin aşkın vermiş olduğu sarhoşluktan kaynaklı olarak bezm meclisindeki o kadehlerin sehbarın meclisin rindliğinin hepsinin kendisinde hasıl olduğunu söylemektedir. Buna benzer bir ifadeyi de şair Nef‘î gönül redifli gazelinde “Hem kadeh hem bade hem bir şûh sâkidir gönül / Ehl-i ‘aşkın hâsılı sâhib-mezâkındır gönül”¹¹⁸ diyerek ifade etmiştir.

Şahbâ-yı gam-ı ‘ışkıña hum-hâneleriz biz
Rindân-ı şafâ-meşrebe peymâneleriz biz (G.71/2)

¹¹⁸ Metin AKKUŞ, *Nef‘î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, (G.84/1)

3.4.1.3. *Ebkem*

Şairin sevgilinin karşısında gönlünü de dilinin tutulduğunu çünkü ona hayran kaldığını söylemektedir.

Muraḥḥaş olsa gönül ‘arz-ı hâle ḥayretten
Gelür zebâna süḥan pâre pâre **ebkem-vâr** (G.28/2)

3.4.1.4. *Mecnun, Ferhad*

Şairin kendisini meşhur aşk kahramanlarına benzettiği beyitlere bakıldığında aşğın tıpkı Mecnun ve Ferhat gibi olduğunu öyle aşk yaşadığını dile getirmektedir. Gelenek içerisinde bu benzerliğin aşğın kendisi tarafından kıyasa ve üstünlüğe varan söylemleri de mevcuttur. İshak Efendi’nin böyle bir kıyasa başvurmadiğı görülmektedir.

Leylî-i zülfi n’ola İshâkı **Mecnûn** eylese
Ḳays ile vardır dil-i dîvâne beyninde mesâs (G.73/5)

Kûh-ı cefâda pey-rev-i **Ferhâd** olam gibi
Vâdî-i derd-i ‘ışkda üstâd olam gibi (G.153/2)

3.4.1.5. *Gam Serdarı*

Aşğın diğr aşıklar arasında bir güzel padişah iken sevgilinin kendisini gam diyarının valisi gibi yaptığını söyleyerek hem mevki olarak kendisini küçültmüş hem de acısını ifade etmek için gam diyarının valisi olduğunu söylemiştir.

Tertîb-i şufûf idicek ‘uşşâkına İshâk
Şâhenşeh-i behcet beni **serdâr-ı ğam** itdi (G.152/7)

3.4.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

3.4.2.1. Pejmürde

Dağınık, eskimiş anlamına gelen pejmürde Farsça bir kelimedir. Aşık sevgilinin açtığı yaralardan dolayı gönlünü bu şekilde ifade etmiştir.

Gül-gonça-i ruhsâr-ı semen-bûyını aşlâ

Pejmürde-dil-i bâd-ı hazân eyleme yâ Rab (G.10/2)

3.4.2.2. Dil-i zar, dil-i haste, Divane, Şeyda, Dil-hari, Dil-avare, Dil-teng, Dil-dade, Saf-dil, Dil-beste, Dil-aviz, Dil-agah, Dil-i viran, Dil-i hıraş, Dil-i cünun

Aşığın gönlünün aşk acısı ile gelmiş olduğu halleri ifade eden beyitlerde kullanılan kelimelerden hareketle gönül; inleyen, hasta, çılgın, divane, deli, hakir, serseri, saf, sıkıntılı, gönül vermiş, bağlanmış, asılmış (sevgilinin saçına), uyanık, yıkık-harap, gönlü incinmiş olarak dile getirilmiştir.

Aşığın gönlünün serseri bir kuş olarak görüldüğü beyitte sevgilinin gözlerinin doğan kuşu gibi kana bulayarak aşığı avladığından bahsetmektedir. Beyitte hem sevgilinin hayvan olarak kuşa hem de gönlün hali olarak serseriye benzetilmesi durumu mevcuttur.

Şâhbâz-ı çeşm-i hûn-rîz-i fûsun-pervâz-yâr

Günde biñ **murğ-dil-i âvâreyi** eyler şikâr (G.27/1)

Aşığın gönlünün kuşa benzetilmesinden hareketle oluşturulan beyitte aşığın kalbini göğüs kafesinin sıkıştırdığını bunu da tıpkı kuşun kafes içinde sıkışması durumundan hareketle izah etmiştir.

Gonça-i ruhsâr-ı âliñ bâde kim gül-reng ider

Çün kafes cây-ı hezâr-ı ışkını **dil-teng** ider (G.31/1)

Aşığın gönlü ile ilgili hallerden gönlün, divane gibi sevgilinin saçlarının zincirine takılmış perişan haldedir.

Gönül **dîvâne-veş** zencîr-bend-i zülf-i pür-hamdır
 Perîşân-meşreb ü sevdâ-perest-i hâl ü perçemdir (G.36/1)

Aşığın gönlünün virane bir binaya yapıya benzetildiği beyitte sevgilinin bu viranedeki rolü dudakları ile bu binaya bir kemer olmasıdır. Sevgilinin yarım daireye benzeyen ayrı ayrı üst ve alt dudakları¹¹⁹ aşık için bir bina kemerine benzetilmiştir.

Şevk-ı la'liñle yapıldı **dil-i vîrân** tâkım
 Oldı ol muhribe-i gam-gede ma'mûr-ı neşât (G.81/2)

3.4.2.3. *Nigar-hane, Micmer-i dil, Kafes, Nahl-ı dil, Dürc, Sade*

Aşığın gönlünün daha çok nesnelerle ilgili benzetmelerle ifade edildiği beyitlere bakıldığında aşığın gönlünün öncelikle bir put yapım yerine benzetildiği dikkat çekmektedir. Put yapılan yere benzetilen gönlün sevgilisinin put gibi güzel olmasından kaynaklı olduğu muhakkaktır. Aşığın içinde tütsü nev'inden nesnelerin konulduğu bir kutu olan micmere benzetmesidir. Aşığın gönlünün aşk ateşi ile yanması ve gönlünden dumanlar çıkması onun bir tütsü kabına benzetilmesinin asıl nedenidir. Aşık kendi gönlünü bir de büyüyen bir hurma ağacına benzetmiştir. Sevgilinin kalbinin kutuya benzetildiği sadece benzetildiği beyitler de vardır. Bu beyitler daha önceki başlıklarda kullanıldığı için burada beyitlerin gazel ve beyit numaraları verilecektir. (G.47/5, G.47/7)

Hemîşe virmede rûy-ı 'arûs-ı h'âhişe zîb
Nigâr-hâne-i dilde huçeste fâm-i ümîd (G.17/3)

Ateşin, bir haberleşme aracı olarak kullanıldığı zamanların izlerinin yansıdığı olduğu beyitte aşığın kalbinin ateş yakılan bir kutu gibi görülen bu kutunun içinden aşığın ah edip iç çekerek dumanlar çıkardığı görülmektedir. Gerçekten de oksijenin iç çekme ile akciğerlere inmesi sonucu oksijenin yanması ile bir ısı elde edilir. Bu ısının iç çekme ile oluşması aşığın aşkın vermiş olduğu hareketle içine soğuk hava çekmesi

¹¹⁹ Dudağın şekli ile ilgili benzetmeler kısmına bkz.

ama bu havanın onun içini daha da çok yakmasına işaret edilmektedir. Duman ile iletişime geçilmesi geleneği ise sevgiliye bir davet olarak görülmektedir.

‘Ûd-sûz-ı âh olursa **micmer-i dilde** n’ola

Ol periyi da‘vete her dem gönül âmâdedir

(G.25/5)

Aşığın gönlünün büyümekte olan bir hurma ağacı gibi olduğunu ve bu hurma ağacının sevgilinin çenesinin çukurunda yetiştiğini, yetişip büyümesindeki sebebin ise sevgilinin güneş gibi yüzü ile gelişim sağladığından bahsetmektedir. Günümüzde gamze olarak nitelendirilen insanın yanaklarında bulunan kas boşluğu ile oluşan minik çukurların çene çukuru olarak adlandırılıp şiirde çukurda bir ova olarak ağaç yetiştirilen bir yer gibi düşünülmesine neden olmuştur. Aşığın gönlünün bir ağaç gibi serpilmesinin de hem bu iç ovaya (tektonik çöküntü ovası) benzetilen çukurun güneş görmesi hem de verimli olmasıdır.

Bu tâb ‘âleme mihr-i ruh-ı hasendendir

Nemâ-yı **nahl-i dil** âb-ı çeh-i zekândandır

(G.38/1)

3.4.2.4. *Pervane, Murg, Aşıyan, Hüma, Kebuter, Kümeýt*

Aşığın gönlünün hayvanlara ve hayvanlarla ilgili unsurlara benzetmelerinin örneklerinin verilmiş olduğu bu kısımda aşığın gönlü Klasik edebiyatın klişe mazmunlarından şem ü pervane mazmunun pervanesine, avlanan bir kuşa, zayıf kuşlardan güvercine, kuşun yuvasına, efsanevi kuşlardan Hüma’ya ve ata benzetilmiştir.

Gönlün pervaneye benzetildiği beyti iki şekilde yorumlamak mümkündür. İlk olarak beşerî aşk çerçevesinde aşığın pervane olup meclisi aydınlatan mumun etrafında dönmesi yani yanacağını bile bile bu tavafı sürdürmesi aşkının büyüklüğünü gösterir. Bu konumda sevgilinin meclisin mumu olduğu görülür. Tasavvufi açıdan bakıldığında zihnin kemal mertebesine ermesini sağlayan kadehin bir mum gibi olduğunu ve bu kadehin etrafında aşığın pervane misali döndüğü görülmektedir. Zihnin kemal mertebesine erişmesi şeyhin bir özelliği olarak görüldüğüne aşık bu şeyhin müridi fonksiyonundadır.

Çünkü hep erbâb-ı dil **pervâne**-veş devvâdır

Şem‘-i bezm-efrûziş-i ‘irfândır câm-ı şabûh (G.14/3)

Av ve avcılık özellikleri ile ilgili oluşturulan beyitte klişe olarak sevgilinin bir avcı aşığın gönlünün ise avlanan bir kuş olarak tuzağa düştüğü beyitte dile getirilmiştir.

Olunca **murğ-i gönül** pây-beste-dâm-ı ümîd
Olur şikence-keş-i per-şikeste sâm-ı ümîd (G.17/1)

Aşığın gönlünün sevgilinin saçlarında yuva yapması klişesinden hareketle şair ne zaman ki aşığın saçlarının arasına yuva yapsa işte o zaman sanki Hüma kuşu oldu gönlü de bulutların üstünde evi vardır. Bu Türkçe mutluluktan bulutların üstünde uçmak deyiminin farklı sözcüklerle ifadesi gibidir.

Göñül ki me‘men-i zülfinde âşiyâne yapar
Hümâ-mişâl şehâb-ı felekde lâne yapar (G.53/1)

Güvercin kuşunun zayıf yapısı ve avlanmaya müsait oluşu onu aşığın gönlüne de benzetmeye uygun hale getirmiştir. Şair, aşığın gönlünü güvercin kuşuna benzetirken saçlarını da bu kuşu avlamaya yardımcı olan tuzağa benzetmiştir.

Esîr-i dâm-geh-i kayd-bend-i kâküldür
Kebûter-i dile semt-i rehâ görünmese de (G.142/5)

Aşığın gönlünün bir at olarak düşünüldüğü beyitte şair sitem öğreten bir sevgilinin attan gönle sahip askere cefa ettiğini söylemektedir.

Mu‘allim-i sitem-i yâr iden **kümeýt-i dili**
Güzîn-i zîn-i cefâ itdi şeh-levendimizi (G.159/5)

3.4.2.5. Taht, Fülk, Meyyale, Ayna, Levha, Mum

Sevgilinin gönlünün nesnelere benzetildiği bu kısımda aşığın gönlünün bir taht, gemi, şarap kadehi, ayna, levha ve mum olarak tasavvur edildiği görülmektedir.

Şair aşk rüzgarında kendisinin süslü gönül tahtının sultansız kaldığından hayıflanmaktadır. Sevgilinin bir sultan gibi düşünüldüğü beyitte aşığın gönlü de bu

sultana layık bir tahttın. Gönle taht kurmak ifadesi ile açıklanabilecek beyitte şair gönlünün kıymetli oluşunu da zîb-ârâ birleşik kelimesi ile söylemektedir.

Nizâm-ı milket-i tab'a hemîşe 'ışkıdır bâdî

Olur mı zîb-ârâ **taht-ı dil** İshâk sulţânsız (G.63/6)

Şair aşk denizinin girdabında elem çekmediğini çünkü gönül gemisinin bu coşkun denizleri de teskin eden daha dalgalı bir coşması olduğunu söylemektedir.

Fülk-i dil girdâb-ı baħr-ı 'ışkından çekmez elem

Çünkü teskîn-sâz-ı mevc-i kûlzûm olmaz cûşumuz (G.69/4)

Gönlün bir şarap kadehine benzetildiği beyitte cefa korkusundan rahat edemeyen aşğın titremenin yalnızca cıvaya layık olduğunu söylemektedir. Şair ısı değişiminden kaynaklı hareketlenen elementin özelliğinden faydalanarak rengi açısından da şaraba benzettiği söylenilebilir.

Dil-i meyyâle bîm-i cevri o ĥad ârâm-fersâ kim

Sezâdır lerze-âmûz olsa zîbâķ irtî'âşîmdan (G.120/4)

Şair sevgilisinin varlığının hayalini bile levhaya benzeyen yüreğine öyle nakşetmiştir ki o ay yüzlü sevgili sevgilinin gönlüne bir baksa sanki aynaya bakıyormuş gibi hisseder diyerek şair hem gönlünü bir levhaya hem de aynaya benzetmiştir.

Levh-i dilde öyle nakş oldu ĥayâl-i yâr kim

Baksa ol meh-rû bir **âyine** ĥayâl eyler beni (G.148/2)

3.4.2.6. Cuy, Su

Şairin gönlünü bir akarsuya benzetmiş olduğu bu kısımda aşk bahsinde kullanılan gönlün akması ifadesinden hareketle benzetme yapılmıştır. Gönlün sevgilinin mahallesine doğru sular gibi coşkun aktığından bahsetmiştir.

Sûy-ı kûy-ı yâre gönlüm akmada **şular** gibi

Rûy-mâl-i dâmen-i dil-cûsıyım **cûlar** gibi (G.193/1)

2.4.2.7. Kebab

Aşığın gönlünün bir kebab gibi yanmasının pişmesinin sebebi kendisinin çekmiş olduğu mihnettendir.

Der-bezm-i çarh minnet-i devr-i kadeh mekeş
Dil-râ **kebâb** sâz u sirişket şarâb kon

(G.122/6)

3.4.3. Can

Divan şairleri nazarında âşığın en değerli varlığı can nakdidir. Can nakit olunca ten de metâ olarak alınır. Bunun tersi, yani can metâ olduğunda ise sevgili onun müşterisi şeklinde tasavvur edilir. Nakit her an kullanmaya hazır bir değer ve sermaye olduğu için sevgisi veya sevgilisi uğruna âşığın verebileceği, vermekten çekinmeyeceği, bu yolda hesapsızca harcayacağı, kurban ve feda edeceği en değerli varlığıdır. Gerçek aşk ve âşık candan geçebilmekle ölçülür.¹²⁰

Divan'da âşığın teni ve canı ile ilgili olarak genel anlamda kıl gibi olması benzetmesi yapılmış. Çekmiş olduğu elemenden âşığın vücudunun vermiş olduğu kilolardan dolayı zayıflığı kıl gibi benzetmesi ile ifade edilmiştir. Ayrı bir başlık olarak ele alınan bu kısımda ayrıca âşığın canının yaralar içinde olduğu ile ilgili de ifadeler mevcuttur. Bu yaraların vücut içinde açılmasının yegâne sebebi sevgilidir. Sevgilinin cevri ü cefa eylemesi âşığı yaralamaktadır.

Her mû **tenimiz** kılca kadar kılsa 'aceb mi
Sevdâ-yı ser-i kâkülüne şâneleriz biz

(G.71/4)

Tîr-i pey-â-pey-i sitem-i yâr 'âşıkıñ
Dâğ-ı gam-ı derûn olarak geçti **cânına**

(G.134/3)

3.5. AŞIĞIN VÜCUDU İLE İLGİLİ UNSURLAR

3.5.1. Vücut (ten, cism, beden, gövde)

Aşığın vücudu ile ilgili beyitlere bakıldığında vücudun gönül tarafından mahvedildiğini cismin hep aşk yolunda aradığının ruh olduğunu ve vücudun cevri ile ikiz gibi olduğundan bahsetmektedir.

¹²⁰ Mustafa İsmet UZUN, Can, **DİA**, C. VII, İstanbul 1993, s.138-139

Dil mahv-ı **vücûd** eyler iken tâb-ı ruhında
Eşk-i ter-i çeşmimle o gül şebnemi n'eyler (G.56/2)

Göñül tehayyür ile lutf u cevri fark idemez
Hafî tekaddümi bilmek **vücûd**-ı tev'emde (G.128/4)

'İşkdır lerzende-sâz-ı mürde-tab'ân-ı firâk
Rûhdur **cismin** ten-i 'âlemde hep ârâyişi (G.162/2)

3.5.1.1. *Fetil, Revgan, Yek-renk, Zerd, Usare Badem*

Vücudun rengi ve cildin yüzeyi ile ilgili unsurların bulunduğu bu kısımda aşığın yağlı ıslak cildinden ve renginin sarıya çalan, tek renk halinden bahsetmektedir. Tek renk olmasının sebebi vücudun tabir-i caize ruha benzeyen cansız görünümünden mütevellit bu şekilde ifade edilmiştir.

Fetîl-i âh-furûzum ki tâbiş-i hasret
Çü **revğan** eyledi cismim '**uşâre bâdem**-vâr (G.28/4)

Şanmañ İşhâk teb-i hasretle oldu zerd-rû
Kîmyâ-yı 'ışk zerle cismini **yek-reng** ider (G.31/5)

3.5.2. Alın

3.5.2.1. *Meh, Hilal*

Aşığın alını ve boyu ile ilgili özelliklerin bir arada verilmiş olduğu beyitte aşığın boyunun aslında servi gibi olduğunu fakat kavuşma fikri ile dal harfî gibi büküldüğünü söylerken aynı zamanda ayrılığın dolunay gibi olan alını hilal gibi ettiğini söylemektedir. Hilalin noksanlığından faydalanarak şair benzetme yapmıştır. Alındaki çizgilerin de alını şekillendirmesi neticesinde bu benzetmenin yapıldığı söylenilebilir.

Fikr-i vaşlîñ serv-i kıaddim dâl dâl eyler beni
Meh-cebînîm fûrkatîñ âhir **hilâl** eyler beni

(G.148/1)

3.5.3. Aşğın Gözü ve Göz Yaşı

3.5.3.1. Şehla

Aşğın kendi gözünden şehla yani şaşı diyerek bahsetmiş olduğu beyitte iki gözünün sevgilisini bir göremediğinden yakınmaktadır.

Çeşm-i ‘âlem n’ola bir görse seni iki gözüm
 Gülşen-i bâşırânîñ nergisi **şehlâ** mı olur

(G.50/2)

3.5.3.2. Miz-ab

Aşğın sürekli ağlamasından dolayı kirpiklerini su saçan oluk olarak ifade edilmiştir. Ayrıca şair gözlerini de aynaya benzetmiştir.

Hep gören müjgânımı **mîz-âb**-ı âb-efşân şanur
 Çeşme-i çeşmân-ı cuşîş-bârımı ‘aynân şanur

(G.21/2)

3.5.3.2. Peymane, Kase, Havz

Gözün şekli ile ilgili benzetmelerin yapılmış olduğu bu kısımda aşğın gözünün büyük şarap kadehine, kâseye ve havuza benzetildiği görülmektedir. Şair kendisinin gül yüzlü sevgiliye bakmaktan gözlerinin yansımayla kırmızı olmadığını kanlı göz yaşları döktüğü için şarap dolu bir kadehe gözünü benzetmektedir. Aşık gözünün sızdıran bir kâse gibi yaş akıttığını söylemekte, aşk vadisinde iki gözünün iki havuz gibi sularla dolu olduğunu söylemektedir.

‘Aks-i reng-i ruh-ı gül-fâmını didemde gören
 Çeşm-i hûn-pâşımı **peymâne**-i şahbâ mı şanur

(G.51/6)

Tebhâle fikri virdi cümûd eşk-i çeşmime

Eyler tereşşuḥ olmasa **kâsem** kenâdsız (G.60/5)

Dü dîde vâdî- i ‘ışkıñda çifte **ḥavẓ** oldu
Pür-âb-ı ḥasret idelden terâviş-i kemeriñ (G.90/3)

3.5.3.3. *Hamuṣ, Şebnem*

Aşığın gözlerinin halini ifade eden kelimelerden aşığın gözlerinin sessiz susmuş, nemli, şebnem gibi tane tane yaşlı olduğunu ifade eden kelimeler kullanılmıştır.

Manzarıñda merdüm-i dîdem n’ola **ḥâmûş** ise
Çeşm-i her dem-mest-i ḥod-bîniñle kimler söyleşür (G.24/2)

Görünce **şebnem**-i üftâde şanmañ sîne-i gülde
Fırâk-ı derd-i ruḥsârıyla eşk-i çeşm-i pür-nemdir (G.36/4)

3.5.3.4. *Dane-i Mercan, Dane-i rumman, Gevher*

Aşığın göz yaşlarının rengi ile ilgili olarak yapılan benzetmelerin bulunmuş olduğu bu kısımda göz yaşının rengini ifade etmek üzere kırmızı rengi ile bilinen nesneler benzetme unsuru olarak tercih edilmiştir. Ayrıca aşığın gözlerinin yaşlarının değerli oluşu gevher kelimesi ile de belirtilmiştir. Aşığın ziyadesi ile ağlayan gözlerinin zaman geçtikçe göz pınarlarının zorlanmasından dolayı çatlayan damarlardan kan sızdırmaya başlar ve kan göz yaşı ile karışarak akar. Şair bunu çoğunlukla hun-ı sirişk tamlaması ile ifade eder.

Beyte bakıldığında dökmüş olduğu göz yaşlarının bir deniz gibi olduğunu seyredenlerin deniz sandığını denizin içindeki mercanların da damla damla aşığın kanlı göz yaşları olduğunu söylemektedir.

Çeşm-i her dem-pür-nemim seyr eyleyen ‘ummân şanur
Kaṭra-i ḥûn-ı sirişkim **dâne-i mercân** şanur (G.21/1)

Meyvelerin anlatıldığı kısımda verilen örnek beyitte nar meyvesinden bahsedilmiştir. Görüldüğü üzere meyvenin tanelerinin aşkın göz yaşlarının tanelerinin de damla damla kâseye dökülen nar tanesi gibi olduğu söylenmiştir.

Nâr-ı ğamla merdüm-i çeşm-i dem-âlûdem gören
Kâse-i hûn-âba düşmüş dâne-i **rummân** şanur (G.21/4)

Şair göz yaşının kıymetini ifade etmek için hem de taneli yapısının inceye benzetildiğini ifade etmek için gevher-i eşkim tamlaması kullanılmıştır.

Gevher-i eşkime ol dürr-i girân-mâye bakar
 Tuḥfe-i mûra Süleymân-ı hümâ-sâye bakar (G.45/1)

3.5.3.5. *Cuy-ı hunin, Gümüş suyu, Zemzem, Yağmur*

Sevgilinin göz yaşı ile ilgili diğer benzetmelere bakıldığında göz yaşının çokluğunu ve değerini ifade eden benzetmelerden kanlı ırmak, gümüş suyu ve zemzem görülmektedir. Göz yaşının kristale benzeyen yapısından dolayı gümüş suyu benzetilmesi yapılmıştır. Zemzem suyuna benzetilmesi ile ilgili olarak zemzem suyunun hem değerli olması hem de hiç kurumamadır. Aşık da kendi göz yaşının hiç dinmediğini belirtmek istemektedir. Ayrıca suyun berrak ve şeffaf yapısı da göz yaşına benzediği için benzetme yönü kuvvetlenmiştir. Aşkın göz yaşı miktarı bakımından da şeffaflığı bakımından da yağmura benzetilmiştir.

Cûy-ı hûnîn-i sirişkim tünd-bâd-ı hicr ile
 Dem mi var İshâk deryâlar gibi cûş eylemez (G.66/6)

Gümüş suyu n'ola reşk itse eşk-i çeşmimize
 Ki itdi 'ayn-ı zer ol âbı tâbiş-i kemeriñ (G.90/2)

Aşkın göz yaşlarının yağmura benzetilmiş olduğu beyitte göz yaşlarının damla damla her zaman aktığını yağmur gibi olduğunu söylemiştir.

Hevâ-yı 'ışk ile mânend-i **bârân** kaṭra-ber- kaṭra
Olur her dem sirişk-i dîde rîzân kaṭra-ber-kaṭra (G.135/1)

Çeşm-i ter-i İshâk-ı cefâ-dîdem âhir
Şeb-tâ-be-seher **zemzeme**-i ḥâb çekildi (G.146/7)

3.5.5. Yüz

3.5.5.1. Levh

Aşığın yüzünü bir levhaya benzettiği beyitte yüzündeki beyaz kıllarını da hükümler veren yazılar yazan kaleme benzetmiştir. Şairin yüzünün levhaya benzetilmesi yüzün düz yapısı ile alakalı bir durumdur. Ayrıca levhaya yazı yazılması durumu ayva tüylerinin yazıya benzetildiği beyitlerde kullanılan bir klişedir.

Levh-i rûyumda görüp zann eyleme muy-ı sefid
Eyledi kil-k-i ezel terkîm-i aḥkâm-ı ferâğ (G.84/3)

3.5.6. Hatt

Aşığın yanağındaki sakalların şeklinin yazıya benzetilmesi ile ilgili olarak ders kitabı benzetmesi yapıldığı gibi yukarıda aşığın yüzünün levhaya benzetilmiş olması ile ilgili verilen başlıkta (G.84/3) numaralı beyitte görüldüğü üzere sadece yazıya benzetilmemiş rengi bakımından beyaz olduğu da söylenmiştir. Aşığın sakalının beyazlamasının onun aşk derdinden çekmiş olduğu sıkıntıların ezelde takdir edildiğini ifade etmektedir.

Şair bu beyitte yarasının ne gönlünde ne sinesinde olduğunu, yaranın başında bulunduğunu söylemiştir. Başının tıraşına bakıldığında saçlarının ok gibi durmadığını elini bir sürse her bir saç telinin bir yara gibi başında durduğunu söylemektedir.

Değildir ḥalk- mü tîğ-i nigâh-ı ser-tirâşımdan
Olur kurbân-ı mess-i dest her bir **rîş** başımdan (G.120/1)

3.5.6.1. Ders Kitabı

Aşığın ayva tüylerinin tel tel yapısını yazıya benzettiği gibi yanağın iki tarafı da ayva tüyü ile kaplı olduğu için yazılı bir ders kitabına benzetme yapılmıştır.

Müşkilât-ı fenn-i sevdâ olmada münhal baña
 Kârî-i ders-i kitâb-ı **hatt-ı rûyum** mû-be-mû (G.126/6)

3.5.7. Dudak

Aşığın dudağı ile ilgili olarak Divan'da dudağın susuzluktan kuruyarak çatlaması gerçeğinden hareketle bir anlam dünyası kurulmuştur. Aşık تنها yerlerde sevgilisinin suya benzer sohbetine gönlü susamış hasretle beklemektedir. O kadar süre sürmüştür ki bu hasret susuzluktan dudakları çatlamıştır.

Leb-i **ârâmımı** çâk eylemekde tâbiş-i hasret
 Bu vahşet-gâhda dil-teşne-âb-ı şohbetim şimdi (G.160/3)

3.5.8. Boy

3.5.8.1. Saman, Elif

Sevgilinin boyu ile ilgili özelliklerden düz olması ile ilgili ifadelerin kullanıldığı beyitlerde Farsça yan anlam olarak dinçlik, düzen anlamına gelen sâ mân ifadesinin ve Arapça harflerden düzlüğü ile meşhur elif harfinin kullanıldığı görülmektedir. Elif benzetmesi ise G/90-5 numaralı beyitte geçmektedir.

Ne dem ki nâz ile ol serv-i kad hırâm eyler
 Kıyâmı kâmet-i **sâmânıma** hırâm eyler (G.37/1)

3.5.8.2. Çeng, Dal

Aşığın boyunun çekmiş olduklarından dolayı eğilmesi tabiri caize belinin bükülmesi ile ilgili olarak beyitlerde çeng, dal ve hamide benzetmeleri yapılmıştır. Çeng kelimesi mecazi olarak eğri büğrü anlamlarına gelmektedir. Dal ise Arapça

harflerden şekli bakımından iki ucu içe doğru eğik şekli ile aşığın boyuna benzetilmiştir. Hamide kelimesi ise Farsça kambur ve eğrilmiş anlamlarına gelmektedir.

Meclis-i fûrkatde ‘ışkıñ kâmet-i **ham**-geştimi
Dem-be-dem mızrâb-ı miñnetle mişâl-i **çeng** ider (G.31/3)

Kad-ı **elif**-veşi İshâk ider hamîde çü **dâl**
Hirâs-ı hasret ile fikr-i renciş-i kemerin (G.90/5)

3.5.8.3. Ham, Dü-ta

Belin bükülüp iki kat olması ile ilgili özelliklerin incelendiği kısımda Farsça ham kelimesinin anlamından faydalanarak be bükülmüş belin özelliği verilmek istenmiştir. Aşığın ham kad olmasının boşuna olmadığını yârin ayakları altında olduğunda yâri omuz üstünde tutabilmek için bu bükük belin işe yaradığını söylemektedir.

Dü-ta ifadesi ile şair cefalar saçan yârine boyumu iki kat ettin yeter çünkü artık tahammül kalmadı diyip Allah için şeklinde niyaz etmektedir.

Ham-kad olmakdan ğaraz şâyânî-i pâ-bûsdur
Bâr-ı cevri- i yâri dil bî-hûde ber-dûş eylemez (G.66/5)

Bâr-ı cevrinle **dü-tâdır** kâmetim çünkim yeter
İtme tahmîl-i girân-kâdr-i cefâ Allâh için (G.115/2)

3.5.9. Sine

3.5.9.1. Hunin, Dağ, Dağ-ber-dağ, Suzan

Aşığın sinesi ile ilgili özelliklerden en temeli şüphesiz yaralar ve kanlar içinde oluşudur. Sevgilinin türlü cefasından dolayı aşığın sinesi yaralanır. Bu kimi zaman bir bakış oku ile sevgili tarafından açılırken kimi zaman da sevgilinin hasretinden sine kendiliğinden yaralanır.

Aşığın yaraları ile ilgili olarak yapılan benzetmede şair yaraları göze benzetmiştir. “Göz göz olmuş yara” ifadesi Türkiye Türkçesinde kullanılan yaygın bir benzetmedir. Şair bu benzetmeyi sevgilinin yüzüne bakamamaktan dolayı yaralarının göz göz olmadığını söylemektedir. Sevgiliye bakmak ve gözlerin yansıması ile ilgili unsuru reddederek nedenini açıklamak istemiştir.

Dâğ-ı derûn şanma temâşâ-yı rûyına
 Tab‘-ı nizâr-ı hasret ile dîde dîdedir (G.34/3)

Aşığın sinesindeki kanayan yaraların sebebi olarak sevgilinin kirpik oklarının sineyi bir hedef tahtası gibi kullanması görülmüştür.

Ne ‘aceb sîne-i **hûnînimiz** olsa **pür-dâğ**
 Hedef-i nâvek-i ser-tîz-i kemân-ebrûyuz (G.64/3)

Şair sinesinin yaralar içinde olduğunu bu yaraların diken yarasına benzediğini ve sevgilinin ışığının merhem gibi geleceğinden beyitte bahsetmiştir.

Olmada ol rûtbe sînem **dâğ-ber-dâğ-ı** sitem
 Tab‘-ı merhem zaḥm-ḥâr olmakda fark- rîşede (G.137/3)

Şairin aşkının gönlünün en derinlerinde saklı olduğunu insanların artık bildiğini ve bu aşkı görenlerin yalnızca yanık yaraları ile dolu bir sine ile karşılaştığını söylemektedir. Aşığın göğsündeki bu yanık yaralarını bölgesel olarak ısıyı artırdığını da yanan yakıcı anlamlarına gelen suzan kelimesinden anlamak mümkündür. Suzan kelimesi burada hem mecazi olarak aşığın yangınından hem de yaralarından dolayı artar ateşinden tıbbi bir gerçek olarak bahsetmiştir.

Bildiler ‘ışkıñ derûn-ı dilde pinhân oldığın
 Hep görenler dâğ-dâğ sîne-i **sûzânımı** (G.149/3)

3.5.9.2. Hedef, Kumaş

Aşığın sinesinin hedef tahtası olarak tahayyül edildiğini yukarı da sinenin kanlı olması ile ilgili beyitte de kısaca değinilmiştir. Sevgilinin kirpiklerinin ciğeri yaralayan sineyi delen bir ok gibi, bu oku çekip atan yayın ise kaşa benzetildiği görülmektedir. Temel mesele aşığın sinesinin atışlar yapılan hedef tahtasına benzetilmesidir. Hedef

tahtaları almış oldukları darbelerin etkisi ile yüzeyinde delikler açılan bir levha gibidir. Şairin gönlünde de bu delikleri zahm yani yara olarak kirpikler açmaktadır.

Tîr-i müjgân-ı ciğer-dûz ile hemvâre olur

Hedef-i sîne-i İshâka zahm-res ebrû (G.123/6)

Sevgilinin sinесinin kumaşa benzetildiği beyitte aşğın kirpik oklarının bu sinede açmış olduğu yaralar atlas kumaşının üzerindeki gül desenlerine karşılık gelmektedir. Gülün rengi ve şekli bakımından yara ile benzediği görülmektedir. Şair de sinесini gül desenli bir kumaş olarak tasavvur etmiştir.

Kumâş-ı sinede zahm-ı hadeng-i müjgânın

Mişâl-i dâğ-ı gül-i atlas-ı münakkaş olur (G.35/4)

3.5.9.3. *Mutrib Hane, Tanbur*

Aşık sinесinin yaralarının bir çalgı yerindeki gibi olduğunu ifade ederek sinesinde bulunan her bir kıldan neyin inleme sesine benzer sesler geldiğini söylemektedir. Sineden ses gelmesi nefes alıp verme fonksiyonu içinde gerçekleşen bir özelliktir.

Derûn-ı sîne **mutrib-hânedir** ‘uşşâka ol sûdan

Gelür her dem nevâ-yı nâle-i ney her ser-i mûdan (G.111/1)

Şairin sinесinin inlemesi ile ilgili özellikler musiki unsurlarla birleştirilerek bir anlam oluşturmıştır. Sinenin inlemesi şairin ahı ile vücuttan gelen doğal ses ve ayrıca yanık yaralarından duyduğu acıdan dolayı çıkan sestir.

Hâce-i âhım **enîn-i sîne-i pür-sûzımı**

Kâse-i tanbûr ile her demde sîr-âheng ider (G.31/2)

3.5.10. Ağuş

3.5.10.1. Hale

Şair sevgilisinin bir aya benzetildiği kendisinin kucağının ise bu ayı kucaklayan bir hale gibi olduğundan bahsetmektedir. Kıskançlık ile vücut mahvolrsa çok mu benim kucağım ile sevgilinin beli pür mutluluk içinde kavuşmuştur, diyerek kendi kucağını haleye sevgilinin belini ise aya benzetmiştir.

Hâle-i meh reşk ile maḥv-ı vücûd itse n'ola

Oldı pür-şâdî miyân-ı yâr ile âğûşumuz (G.69/3)

3.5.10.2. Liman

Gemicilik özelliklerinden faydalanarak şair kendisinin bir liman gibi hep sevgili gemisini beklediğini o geminin limana çekilip limanın vuslatına son vermesinden bahsetmektedir. Aşığın kucağının limana benzetilmesi ve sevgilinin gemi gibi tahayyül edilmesi durumu söz konusudur.

Çekeydi fülke-i vaşlın eger **liman**-ı âğûşa

Olurdu dest-i dil ârâm-sâz cümle-i nâlâna (G.141/4)

3.6. Aşığın Maddi ve Manevi Halleri

3.6.1. Hasta

Aşığın en büyük hastalığı gönlünde olup sevgiliye duyduğu aşkın vücudunda ortaya çıkan etkilerinden biridir. Hastalık insanın vücudunun çeşitli organlarında meydana gelebilmektedir. Aşık için bütün bir bedeni aşk yolunda hastalıklar çekmektedir.

Şair sabah rüzgarına seslenerek, ey sabah rüzgârı sen sevgilini dergahından bize huyu ile ilgili haberler versen acaba ayrılık yatağına düşmüş ben garip biçareye ilaç

olur mu diyerek sabah rüzgarından medet ummaktadır. Ve onun getireceği haberi ilaç gibi görmektedir.

Ey şabâ dergeh-i dildârdan it istimzâc
Haste-i pister-i hicranına eyler mi 'ilâc (G.13/1)

Senden ey Bû-ı 'Âlî hüsn-i şifâ irmez ise
Haste-i 'ışka nice h'âhiş-i tedbir idelim (G.106/4)

Gönlün derdinin hastalık olduğu beyitte maharetli bir doktorun bu kalp atışlarına aşına olduğunu ayrılık derdine bir çare dilendiğini ve bunu Allah rızası için istediğini söylemektedir.

Ey tabîb-i hâzık-ı nabz-âşinâ-yı derd-i dil
Haste-i hicrim baña bir çâre Allâh 'ışkına (G.138/2)

3.6.2. Ah, Figan, Nale

Aşığın hallerinden olan ve onun çekmiş olduğu ıstırapı belli etmek için kullanılan ifadelerden ah çekmek, figan etmek ve Farsça bir keline olan nale kelimesi ile acının sesli ifadelerinden bahsedilmiştir.

Şairin kendisini hem bir gül bahçesindeki gonca hem de bu gül bahçesinin bülbülü olarak tasavvur etmiş, gonca olduğu vakit kendisinin gam makamının bu bahçe olduğunu, bülbül olduğu zaman ise yaptığı feryattan iniltiden zevk aldığını söylemiştir. Gül- bülbül mazmunundan hareketle şair bu sefer ise kendisini de gonca olarak görerek farklılık getirmiştir.

O gönçayım ki olur bâğ-ı gam maḳâm baña
 O bülbülüm ki **figandır** hemîşe kâm baña (G.2/1)

Gîsû girih girih şude **ez-dûd-i âh-ı mâ**
 Ebrû ḥamîde geşte zi-medd-i nigâh-i mâ (G.7/1)

Aşk nakşının yazısında gamın becerikli ellerce yazıldığını, gönül bestecisinin ise inlememin ahengini terennüm yaptığını söyleyerek aşğın inlemesi ile ilgili özelliklerin musiki unsurlardan yararlanarak ifade edilmiştir.

O kâr-sâz-ı gamım meşk-i nakş-ı ışkında

Nevâ-yı **nâlemi** dil-beste-gân terâne yapar

(G.53/5)

3.6.3. Yara

Divan'da yara ifadelerinin dağ, zahm ve rîş kelimeleri ile verildiği görülmektedir. Dağ, Farsça yanık yarası, zahm, Arapça yara, ceriha ve rîş de Farsça yara anlamlarına gelmektedir.

Aşğın vücudunda oluşan yaraların çoğunlukla gönülde ve sinede olduğu görülmektedir. Bu yaralara sebep olan manevi unsurlar hasret, ayrılık ve vuslata erememe durumları iken maddi olarak sevgilinin bakış oku ya da kirpiğidir. Kirpiğin hem ok hem hançer hem de kılıç olarak aşğı yaralaması durumu söz konusudur.

Şair yaralarının gönülde merhem olarak karanlığı kullandığını söyleyerek ikinci mısra da bu durumu desteklemek amacıyla pervaneye mumdan daha iyi gece süsleyicisi mi olur demektedir. Yaranın üstü kapalı ve karanlık yerde iyileşmesi gerçeğinden hareketle şair karanlığın pervane için de sorun olmadığını karanlığın mum ile aydınlandığını söylerken de yarayı da aşğın karanlığının aydınlığı olarak görmüştür. Mumun alevindeki kırmızılığın rengi bakımından yaraya benzetilme durumu mevcuttur.

Gerçi **zahm**-ı diline merhem ider şûrişini

Lîk pervaneye her şem' şeb-ârâ mı olur

(G.50/3)

3.6.4. Humar-ı Gam, Dert, Elem

Aşğın, sevgiliye duymuş olduğu hislerinden hareketle iç sıkıntıları yaşadığı, ruhunun da en az kalbi kadar hasar aldığı şiir dilinde gam, dert, elem gibi ifadelerle

dile getirilmeye çalışılmıştır. Divan'dan aşığın kendi derdini ifade etmiş olduğu bu kelimelerin beyitlerdeki anlam dünyasına bakacak olursak;

Bezm meclisinde gönül bir sarhoş gibi gam çeker miydi mutluluğum kolaylıkla devam ediyor olsaydı diyen aşık bezm meclisinde çekmiş olduğu dertten bahsetmiştir.

Bu bezm-gehde çeker miydi dil **humâr-ı gamı**

Müyesser olsa eger neşve-i müdâm baña

(G.2/4)

Aşığın ruhundaki acının ifadesini dile getiren pek çok ifadenin bulunduğu beyitte dert, elem, ah ve mihnet kelimeleri birbirini acıyı ifadede tamamlayan sözcükler olmuştur.

Şeb ü rûz olmağ ile nâle-keş-i **derd ü elem**

Âhı miñnet-keş-i ser-tîzî-i te'sîr idelim

(G.106/3)

Kavuşmanın vermiş olduğu zevki isteyen aşık o acıyı hasretin verdiği sıkıntı ile idrak edemez. Hiç akıl sahibi insan yoksa mutlu vaktini telef eyler mi, diyerek şair hem aşığın aşk acısından sağlıklı düşünemediğini içinde bulunduğu hasret durumuna alışması gerektiğini ve bununla yaşamayı öğrenip kavuşmanın umudu ile umutlanmamasını tavsiye etmiş, bu hasret ile mutlu yaşaması gerektiğini söylemiştir.

Gam-ı hasretle 'âkıl telh-kâm-ı zevk-ı vaşl olmaz

Hıred-mendân telef eyler mi nakd-i vakt-i şâdîsin

(G.118/4)

3.6.5. Cevr ü Cefa, Mihnet

Şairin çekmiş olduğu eziyeti, cefayı ifade eden beyitlerden ilkinde şair gönlüne seslenmektedir. İncindiğini şikâyet edip belli etmemesini çünkü müptela olmuş gönlün yârin cefasından ancak hoşnut kalması doğru olur. Şair aşk acısından çekilen cefanın dile getirilmemesini ve bundan mutluluk duyulmasını söylemiştir.

'Aceb mi itmese izhâr-ı renciş-i şekvâ

Dil-i fütâde olur **cevr**-i yârdan mahzûz

(G.82/2)

Sevgilinin vermiş olduğu cefanın bir ödülü olacağını söyleyen beyitte, sevgilinin cefa yükünün iltizamına tahammül edebilenin tabiatının lütfuyla yüzünü görmeye mahzar olabileceğini dile getirmektedir.

Tahammül-kâr olan bâr-ı **cefâ-yı** ıttırâdisin

Maḥaldir görse rûy-ı şâhid-i luṭf-ı nihâdisin (G.118/1)

Güneşten vefa bekleyenler elbette biraz cefa çekecektir. Hiç güneşe bakan gözlerde kamaşıp puslu görmeyen olur mu, diyerek şair sevgilisinden biraz vefa beklemek için kendi rahatından fedakarlıkta bulunup biraz cefa çekmek gerektiğini güneşe bile baksa insanın gözünün kamaştığını söyleyerek dile getirmiştir.

Elbette **cefâ** lâzime-i mihr ü vefâdır

Ḥurşîde nîgeh hîre-şi'âr olmamak olmaz (G.59/4)

Şair beyitte tecrid yaparak kendisine seslenmekte ve gül bülbül mazmunundan hareketle sevgilinin cefasına şikâyet etmeden katlanmak gerektiğini söylemektedir.

İshâk o gülden itme çü bülbül şikâyeti

Kârı **cefadır** 'âşîka behcet-fikenleriñ (G.94/5)

Şairin kendisini bir kumaş tezgahındaki kumaşın ipliği, yâri ise cefa ipeğini aşığın ipliği ile dokuyan bir dokuyucu olarak tasavvur ettiği görülmektedir. Yani sevgili aşığı ilmek ilmek, nakış nakış cefa ile işlemiştir.

O hûş kumâş-ı hevâ-dest-gâh-ı 'ışkım kim

Ḥarîr-bâf-ı **cefâ** dikkat itdi târımda (G.143/2)

Şairin gerçek bir aşığın bazı işleri kaldırıp rafa koyduğunu ifade etmek amacıyla, kavuşma debdebesinin işini bitirip artık ne keder ne de cefa görmediğini, mihnet çekmeyi seven aşığın zincirlerinden azade olduğunu söylemektedir. Beyitte özgürlük kabullenmekten geçmektedir. Sevgili ile kavuşmanın o tantanasının bittiğini aşık bu cefaya artık bir son verdiğini umutsuzluğunu dile getirmektedir. Dikkat edilirse yukarıdaki beyitlerde şair aşık kişinin cefa çekmeden gocunmaması gerektiğini sıklıkla dile getirdiği beyitler vardı. Şimdi ise şairin artık umutsuzluğa kapıldığı görülmektedir. Bu da aşığın gönlünde muhabbet bahsinin şüphesiz bir mertebesidir.

Fârîğ-i âlâyîş-i vaşla keder virmez **cefâ**
 ‘Âşık-ı miñnet-perestiş kayddan âzâdedir (G.32/2)

3.6.6. *Hasret, Hicran*

Aşığın sevgiliye duymuş olduğu muhabbet artıkça ona olan özlemi de artmaktadır. Sevgilinin aşkı vuslattan uzak olduğu gibi aynı zamanda hep ayrılıklarla doludur. Ayrılık ise aşığın acısını kederini arttıran ve özlemine doruklarda yaşamasına sebep olmuştur. Ayrılık ve hasret kelimelerinin Divan’da kullanıldığı anlam dünyalarına örnek vermek gerekirse;

Ateş-gede-i külhân-ı hicr oldı dil İshâk
 Olsam n’ola **hâkister**-i gam-tâbiş-i **hasret** (G.11/5)

Şair, sevgilisine kerem eyle bana kavuşmayı vadet ve benim gibi bir hasret-keşi biraz mutlu et diye yalvararak hasretinin çok uzadığını kavuşma vadini beklediğini söylemektedir.

Va’ d-i vaşlîñla bu **hasret**-keşi mesrûr eyle
 Kerem it hâtır-ı meksûrımı mecbur eyle (G.139/1)

Aşıkların ayrılığın vermiş olduğu dertten göz yaşı dökerken yüzünde gülüşü bakışlar atan da kimdir diyerek şair sevgilisinin acımasızca aşıkları ağlatıp rakipleri güldürdüğünden bahsetmektedir.

Girye-kâr-ı gam-ı **hicrân** iken İshâk ‘uşşâk
 Hande-rûy-ı nigh-endâz-ı cemâliñ kimdir (G.5/5)

Şair beyitte aşığın bir bülbül olarak tasavvur etmiştir. Beyitte, bülbül kafesinde bir köşeye çekilmişse ayrılığın azabından kanadının kolunun kırıldığı içindir, diyerek ayrılığın aşıklar üzerindeki yıkıcı etkisini dile getirmiştir. Şair kendini bülbül olarak görmüş hayvan ile ilgili benzetme kısmına al.

Olursa gûşe-nişîn-i kâfes n’ola İshâk
 Nekâl-i **hicr** ile işkeste-bâldir bülbül (G.102/7)

3.6.7. *Vuslat*

Vuslat, kelime anlamı olarak sevdiğine kavuşmak ve ulaşmak anlamına gelmektedir. Klasik Edebiyatın oluşturmuş olduğu gelenek içinde aşğın sevgiliye kavuştuğu pek görülmüş değildir. Şairler daha çok kavuşamamaktan dert yakınmış, Fuzuli gibi büyük şairler ise bu ayrılığın acısının artmasını istemiş, ayrılıktan haz almaya başlamışlardır. Bakıldığında İshak Efendi'nin Divanı'nda geleneğin takibi noktasında anlam dünyaları oluşturulduğu görülmekte kavuşma istense de hayal, umut evresinde kalmaktadır. Yalnız bazı beyitlerde kavuşulduğuna dair anlamlar da çıkarılabilmektedir.¹²¹

Şairin beyitte kavuşmayı bir elbise olarak gördüğünü ve bu kavuşma elbisesini süslediğini ayrıca put gibi güzel olan sevgilinin kıl gibi ince beline kavuşmanın düşüncesi ile bunu yaptığını söylemektedir. Kavuşmanın hayaline el uzatıp fikir avucuna sevgilinin belini çek anlamı geçmektedir.

Dest-i hayâl-i **vuşlatını** eyleyüp dırâz

Âğûş-ı fikre mûy-ı miyân-ı nigârî çek

(G.97/3)

Elimi alnıma götürüp selam verir gibi kenarından itsem de vuslat eteğinin köşesine elim girer mi, diyen şair kavuşmayı bir etek olarak tasavvur etmiş ve kıyısından köşesinden de olsa vuslat eteğine nail olup olamayacağını sorgulamaktadır.

Girer mi gûşe-i dâmân-ı **vuşlatı** elime

Güşâd-ı dest-i temennâyı dâmen itsem de

(G.145/6)

Şair hasret zaviyesini ayakta tutan vuslat makamını diyelim ki oturulacak yer etsem de diyerek tasavvufi terimlerden yararlanarak vuslat ve hasret kelimelerinden anlam dünyası yaratmıştır.

Muķîm-i zâviye-i hasretim yine İshâk

Maķâm-ı **vuşlatı** farzâ nişîmen itsem de

(G.145/9)

¹²¹ Aşğın kucağı ile ilgili verilen örnek beytin anlamından hareketle vuslata erildiği anlamını çıkarmak mümkündür.

3.6.8. Aşk ve Muhabbet

Beşerî anlamda aşk ve muhabbet kavramlarının daha çok aşığın sevgiliye duymuş olduğu hislerden ibaret olduğu görülmektedir. Sevgilinin bu muhabbete aşka karşılık verme durumu daha ziyade eziyet şeklinde olmuş, aşık umduğunu bulmaya vasıl olamamıştır.

Pervane mazmunun aşk bahsinde ne pahasına olursa olsun sevgilinin etrafında olsun ne gelirse gelsin ondan gelsin mantığı ile körü körüne bir aşkı ifade etmek isteyen aşık tarafından benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Beyitte aşığın kendi ateşinin öyle büyük olduğunu dile getirmek için ise pervane gibilerin ancak onun ateşinde yanacak kadar güçlerinin yetebileceğini ateşin bizzat kendisi olduğunu söylemektedir.

Perr-i pervâne-şîfat tâbiş-i ‘âşkımla yanar
‘Arz-ı hâl itmek için alsam ele ger kâğaz (G.20/4)

Cezbe-i ‘âşkıñ dil-i şeydâyı pâ-mâl itmegin
Gördigin hep bûse-cây-ı gûşe-i dâmân şanur (G.21/6)

Dâna-yı kâdr-i ‘ışka refah bi nigh yeter
Fikr-i na‘îm vaşl ile zevk-i veleh yeter (G.55/1)

Dil ol kânun-ı miñnet-âteş-i ‘ışk u maḥabbetdir
K’olur ḥâşıyyet-i iksir tenkîs- i remâdında (G.144/5)

3.7. RAKİP

Klasik Türk edebiyatında rakip, aşığın penceresinden onun hisleri ile ifade edilen sıfatlarla anılır. Aşığın sevgiliye ulaşma yolunda engellerinden biri de rakiptir. Bu yüzden rakip gelenek içinde pek çok benzetmelerle anılmıştır. “Sevgiliye ulaşma yolunda kendisine engel olanları rakip olarak gören şairler, rakip ile ilgili tasavvurlar

için canlı bir varlık (insan, hayvan) seçebileceği gibi, cansız bir varlık ya da doğa gücü ve olayı ile başka şeyleri de seçebilir.”¹²²

3.7.1. Agyar

Agyar kelime anlamı olarak başkaları yabancılar anlamına gelmektedir. Beytin genelinde aslında rakip bir dikene benzetilmiş fakat rakipten ağyar diye bahsedilmiştir. Gül-bülbül mazmununda gülün eteklerini diyerek sap kısmını kastederek yabancı dikenlere o eteği mekân eyleme diyerek Allah’a dua etmektedir.

Dâmânını hemvâre o gülğonça-i hüsnün
Hâr-ı gam-ı **ağyâra** mekân eyleme yâ Rab (G.10/3)

3.7.2. Har, Bagal

Rakibin dikene ve katıra benzetilmesi ile ilgili olan beyitlerde yine gül bülbül mazmunundan hareketle rakip dikene ve bülbülün sesini yanında ancak katır sesine benzetilmesi durumları söz konusudur. Rakibin katıra benzetildiği beyit, hayvanlarla ilgili unsurların zikredildiği kısımda da örnek olarak verilmiştir.

Âvâze-i hüsnün olalı velvele-endâz
Gûş-ı güli bülbül **bağal**-i nâliš idinmiş (G.76/2)

Bülbül-i dil nice âh eylesün ey gül-rû
Hâr-ı ağyâr olıcağ şöhbete dâmen-gîriñ (G.92/4)

3.7.3. Zebed

Aşık ve sevgili arasındaki muhabbetin bir mücevher denizine benzetildiği beyitte rakibin bu mücevherler üzerindeki pas ve denizin üzerindeki köpük bile

¹²² Gencay ZAVOTÇU, **Divan Edebiyatında Kişiler- Kişilikler Sözlüğü**, Aydın Kitapevi, Ankara 2006, s. 404-405.

olamayacağından bahsederek zebed kelimesin her iki anlama gelecek şekilde zikretmiş ve rakibi zebede benzetmiştir. Beyitte agyar, denizin içindeki mücvherleri örten bir köpük gibi düşünülmüştür.

Ağyâr olamaz cân ile cânâna mu ‘ârîz

Olsun mı **zebed** gevher-i ‘ummâna mu ‘ârîz

(G.78/1)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TABİAT

4.1. KOZMİK ALEM

4.1.1. Felek

Felek¹²³, çarh, arş, gerdun, asuman ve sipihr adları ile Klasik Türk edebiyatında sıklıkla işlenilen motiflerden biridir. Felek, gök anlamında olup dokuz tabakadan oluşmaktadır. “Heft Âsumân, (yedi gök) heft âsyâ (yedi değirmen) Heft bâm (yedi çatı), heft binâ (yedi yapı), heft çarh (yedi felek), heft çetr (yedi şemsiye), heft eyvan (yedi çardak), heft felek, heft gerdun (yedi felek), heft gunbed, (yedi kümbet), heft hazrâ (yedi felek), heft pergâr (yedi felek) heft peyker (yedi ten) heft sakf (yedi çatı) vb isimlerle anılan yedi gezegenin tümü.”¹²⁴ Birinci felekte Ay olmak üzere sırayla *Utarid, Zühre, Şems, Mirrih(Merih) Müşteri, Zühal* gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük; en yüksek felektir ki *felek-i atlas, felek-i a’zam, felekü’l eflak* adıyla anılır. Hükema felsefesine göre sekizinci feleğe *Kürsî*, dokuzuncuya da *Arş* denir.

Şeyhülislam İshak Divanı’nda felek, farklı şekillerde kullanılmıştır. Divan’da Felek, (eflak), sipihr, sema, çetr-i nüh, kıbab, hayme, çarh, evc, asuman, gerdun, atlas,

¹²³ Felek anlamına gelen mecaz yollu kullanımlar da vardır. Bunlardan bazıları atlas, bürc, çenber, kubbe, fanus, mina, kâse vb gibi. Ayrıca baht talih anlamında kullanılmıştır.

¹²⁴ Nimet YILDIRIM, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008

günbed-i nil-gun, fanus, firuze-eyvan, nali ve son olarak gök isimleri ile zikredilmiştir. Şeklinden dolayı hayme yani çadıra, kıbab yani kubbeye, fanusa ve nala benzetilmiştir.

Qurulmuş ol şeh için **çetr-i nüh-kıbâb-ı felek**

Bu ‘arşa-gehde sipihr şanma **hayme-i zerkâ** (N.1/6)

Şem’a-i hükmine **fânûs-ı felek** taraf-ı refî’

Şu’le-i emrine pervâne bu çarh-ı devvâr (K.24/21)

Feleğin rengi ile ilgili ifadeler nil-gun, firuze-eyvan ifadeleri ile mavi oluşuna vurgu yapılmıştır.

O sultân-ı serîr-ârâ-yı ‘adl ü dâd u şevket kim

Żiyâ virdi meh-i cûdı bu **nüh firûze** eyvana (K.33/21)

4.1.2. Yıldızlar

4.1.2.1.Necm, Encüm, Kevkeb, Sitare

Divan’da umumi olarak yıldız sözcüğü necm, encüm, kevken ve Sitare sözcükleri ile geçmektedir.“Yıldızlar genellikle renk, şekil, parlaklık, küçüklük, çokluk gibi hususlar dolayısıyla ele alınır. Bu münasebetle çeşitli unsurlar ile benzerlik gösterir. Diğer gök cisimleri de tenasüp halinde zikredilerek bu hayalleri tamamlarlar.”¹²⁵

Şeyhülislam İshak Efendi Divanı’nda yıldızlar daha çok sevgilinin güzellik unsurlarından bene benzetilmiştir.

Münevver olmada şem’-i dil istinâre ile

Fürûğ-ı mâh-ı ruh u **hâl-i hûş-sitâre** ile (G.129/1)

Yıldızın parlaklığından hareketle sadrazamlık makamının övüldüğü ve sadaretinin yıldız gibi parladığından bahsedilen beyit şu şekildedir:

Vücûdı evc-i şadâretde bedr-i rahşende

Sipihr-i ma’deletîñ zâtı **necm-i rahşânı** (K.20/36)

¹²⁵ Cemal KURNAZ, *Hayali Bey Divanı’nın Tahlili*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2012, s.274

4.1.2.2. *Süreyya*

Ülker yani Pervin yıldızıdır. Yedi veya altı yıldızdan hasıl olup ikişerli olarak karşılıklı dururlar. “Kuzey yarım kürede bir yıldız kümesi. Gerdanlığa benzetilmesinden dolayı “İkd-ı Süreyya” şeklinde de kullanılır.”¹²⁶

Sezâ ‘**ıkd-i şüreyyâ** tîğına zerrîn kemer olsa
Ki şemşîri ‘adîl-i Zülfikâr-ı hûn-feşân oldu (K.18/14)

Kurşa-i mihr-i nişâındaki zerrîn şemse
Dür-i yek-dâneleri ‘**ıkd-i şüreyyâ** mı olur (G.50/15)

4.1.2.3. *Ferkadan*

Kuzey kutbuna yakın parlak iki yıldızdır. Küçük ayı takım yıldızlarındandır. Bu iki yıldız sık sık karşı karşıya gelip gece yön bulmaya yarar. Bulundukları yerden doğup batırlar.¹²⁷

Şeyhülislam İshak Divanında ferkadan yıldızı silahdar İbrahim Paşa’nın övüldüğü bir kaside de geçmektedir. (N.6/4)

Halîl-i şâh-ı a’zam ya’nî İbrâhîm Beg ki anın
‘Ulüvv-i kâdr ü şânı tâ-be-fark-ı **Ferkadân** oldu (K.18/10)

4.1.2.4. *Kehkeşan (Samanyolu)*

Samanyolu, saman uğrusu denilen gökte sık yıldız ışıklarıyla hasıl olan yol biçimi uzayıp giden ışıklı manzara.¹²⁸

Şeyhülislam İshak Divanı’nda üç defa Kehkeşan adı ile geçmiş, şair kendi yazmış olduğu şiirleri övmek için Kehkeşana benzetir.

¹²⁶ İskender PALA, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, (27. basım), İstanbul 2016, s. 415

¹²⁷ Emrah GÜLÜM, Sünbülzade Vehbi Divanında (Sünbülistan) Kozmik Unsurların Kullanımı, *Turkish Studies Language And Literature*, Yıl IX, Sayı IX, Ankara 2014, s.519-546

¹²⁸ M. Nejat SEFERCİOĞLU, *Nev’i Divanı Tahlili*, Akçağ Yayınları, (2.basım), Ankara 2001, s.263

Nisâr-ı gevher-i taḥsîn ider bu nazma felek
Semâda şanma görüp **kehkeşân** oldu bedîd (K.15/17)

Güher îşâr ider taḥsîn idüp bu nazma pîr-i çarḥ
Felekde gördiğîñ İshâk şanma **kehkeşân** oldu (K.18/27)

4.1.2.5.Süha

“Dübb-i Ekber (Büyük Ayı) yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçük olduğu için de gözle görülmesi zordur. Eskiden gözlerin sağlamlığı bu yıldıza bakılarak tespit edilmiş. Küçüklüğü dolayısıyla güneş doğarken ilk kaybolan yıldızdır.”¹²⁹

Şeyhülislam İshak Divan’ında, memduhunun bahtının yıldızının yanında güneşin, Süha kadar kaldığını söyler. Süha’nın küçük bir yıldız olmasına vurgu yapılmıştır.

Ḳalb-i mâhiyyet-i eşyâyı murâd itse eger
Kevkeb-i bahtına nisbetle olur mihr **sühâ** (K.25/17)

4.1.3.Burçlar

Burçlar, İlm-i Nücumun rağbet gören alanlarındandır. Dünya’nın sabit Güneş’inse onun etrafında döndüğü düşünüldüğü zamanlarda Güneş’in dönüşleri esnasında on iki dilimden geçtiği düşünülmüş bu on iki dilime isim verilmiş ve bunlar burçlar olmuştur.

Yıldızların ait oldukları burçta bulundukları vakte şeref vakti denilmektedir. Divan edebiyatında bu burcu-ı şeref şeklinde yaygın bir kullanıma sahiptir.¹³⁰ Büyük bir kutluluk olarak görülmüştür. Divan’da şeref burcunun sahibi olarak Hz. Muhammed şu şekilde zikredilmektedir.

Maṭla’ından o **mâh-ı evc-i şeref**

¹²⁹ Osman AYDIN, Nedim Divanında Kozmik Unsurlar, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. XIII, Sayı LXIX, 2020, s.27-36

¹³⁰ Mustafa İsmet UZUN, Edebiyatta Burç, **DİA**, Cilt VI, 1992 İstanbul, s. 424-426

Nûr-ı bahşâ iken taraf- be- taraf (BN.55)

Evc-gâh-ı şerefden ol hâver
Olcak lem'a-bahş-ı şevk-âver (N.11/25)

4.1.4. Gezegenler

Seyyareler yani gezegenler Kamer'e uzaklıkları bakımından şöyle sıralanır: Zühal, Müşteri, Mirrih, Şems, Zühre, Utarit'tir. Bu yedi gezegenin eski inanişâ göre insanlar üzerine bir etkisi olduğuna inanılırdı.

Gezegenlerin gezerken hareket noktalarını çizdiği daireye medar-ı kevkeb denilmektedir. Divan'da bir beyitte medar-ı kevkebtan bahsedilmektedir.

Melce'-i 'âlem **medâr-ı kevkeb-i cûd** u kerem
Maşrık-ı şems-i himem şâhib-makâm-ı kâdr ü şân (N.6/8)

4.1.4.1. Zühal

Satürn gezegenidir. Zühal gezegeni diğer gezegenlerden daha yüksek olup yedinci felektedir. Zühal gezegeni siyah oluşu ile daha çok ön plana çıkar. Zarar, gam keder verdiği inanişâ vardır.¹³¹ Fakat Divan'da bir beyitte şu şeklide geçmektedir.

İdüp kırân-ı uhuvvet **Zühal** ile min-ba'd
Füru-güzâşte eylerdi ceng ü peygârı (K.12/43)

¹³¹ Ahmet Talat ONAY, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2014, s. 440

4.1.4.2.Zühre

“Üçüncü felekte bulunan Venüs gezegeni olup dünyadan görünen en parlak yıldızlardan biridir.”¹³² Feleğin sazendesi olarak da bilinir. Diğer adı Nahid’tir. Yunan mitolojisinde güzellik ve aşk tanrıçası olarak bilinir. Türk-İslam edebiyatında Harut ve Marut adlı iki meleği kandıran ve bu yüzden göğe yükseltlen kadın olarak da bilinir.

Divan’da Zühre’nin sazende oluşundan hareketle ses üzerine bir anlam dünyası kurulmuştur. Aynı zamanda enstrümanlarla birlikte kullanılmıştır.¹³³

Nevâ-yı nâle-i bülbül pür itdi âfâkı

Araya gitse revâ nağme-i dem-i **Nâhîd**

Felekde **Zühre** bile başladı ser- âgâza

Şadâ-u nağme-i şâdî olunca çarh-resîd

(K.15/8-9)

4.1.4.3.Utarit

Merkür gezegenin diğer adıdır. İkinci felektedir. Debir-i felek olarak da bilinir, gökyüzünün kâtibi olarak tasavvur edilir. Edebiyatta şiir ve belagat olarak anılır. Sanatkârlığı temsil eder. Ayrıca kâtip ve yazarların piridir.¹³⁴

Divan’da Utarit gezegeni debîr-i felek tamlaması ile anılmış, şair Sâdî Şîrâzî’den gönül diline sözler yazdığından bahsetmiş, şair ile Utarit kıyaslanmış, Şîrâzî üstün görülmüştür.

Zebân-ı bülbül-i Şîrâzdan **debîr-i felek**

Şahîfe-i dile yazdı gûne güftârı

(K.12/54)

¹³² Ahmet Atilla ŞENTÜRK, **Osmanlı Şiir Klavuzu**, Cilt.I, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2016, s.264

¹³³ Tanbur ve Kus maddelerine bkz. (K/12-44)

¹³⁴ Muhammed Nur DOĞAN, **Hüsn ü Aşk metin Düzyazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar**, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2008, s.39

4.1.4.4. Mirrih

Mars gezegeninin diğ er adıdır. Beşinci felekte bulunur. Feleğ in başkomutanı olarak bilinir. Yunan mitolojisinde savaş Tanrısı olarak görülür. İran mitolojisinde ise Mirrih, Behram'dır. Türk edebiyatında da savaşçı kişiliğ in sembolüdür.

Divan'da Mirrih gezegeni, Sultan Ahmet'e yazılan bir kasidede, Sultan Ahmed'in savaşçı kişiliğ ini ve kılıcını övmek için kıyas unsuru olarak kullanılmıştır. Mirrih gezegeninin savaş aletleriyle de tasvir edildiğ i bilinmektedir.

Göreydi hiddet-i şemş r-i  ahrını **Mirr h**

Olurdu t ğına ol demde jeng-i ġam türü (K.12/42)

Divan'da bir başka beyitte sevgilinin kirpiğ i Mirrih gezegenine benzetilmiştir. Mirrih gezegenin savaşçı  zelliğ i ile sevgilinin kirpiğ i arasında teşbih ilişkisi kurulmuştur.

Mirr h-i m je  olalı der-gerden-i gerd n

G ş-ı feleğ i eyledi p r – n liş-i s riş (G.75/4)

4.1.4.5. Güneş (Mihr, Arus, Hurşid, Afitab, Hur, şems)

4.1.4.5.1. Umumi Olarak Güneş

Dördüncü felekte bulunur. Feleğ in sultanıdır.¹³⁵ Afitab, şems, Mihr, Hurşid ve Hur adları ile de bilinir. Parlaklığ ın ve nurun sembolüdür. Renk itibariyle sarıyı temsil eder. Dünyayı aydınlatması, ışığ ı ile kaplaması edebi geleneğ e konu teşkil etmiştir.

Memduhun g zelliğ i bir güneşe benzetilmiş ve onun verdiğ i parlaklıktan dolayı gökyüzündeki güneş kendisini bulutların arkasına gizlemiştir.

Öyle t biş virdi **mihr**-i hüsni evc-i behcete

 oydı **hurş di** zar r  z r-i ebr-i haclete (K.27/26)

Memduh bütün dünyanın gönlünü aydınlatan bir güneş gibi d ş n lm ştur.

O **hurş d-i cih ng r**-i mu'all  evc-i şevket kim

¹³⁵ Harun TOLASA, *Ahmed Paşa'nın ş ir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s.437

Hümâyûn lem'a-i luṭfiyle rûşendir dil-i dünya (K.31/4)

Yine güneşin parlaklık vermesini mihr-i rûşen-ger tamlamasıyla ifade etmiştir.

Mihr-i rûşen-ger-i gerdûn-bahâsın âyâ
Çarḥ-ı ğam-gerdiş-i 'ışkıñda hilâlîñ kimdir (G.46/4)

Güneşin alemini ışıĝıyla nurlandırması tasavvuf bağlamında ise şu şekilde ifade edilmiştir.

Sırr-ı vahdetdir olan mebnâsı cehr-i keşretiñ
Mihr-i gör kim 'âleme sermâye-i tenvir olur (G.58/3)

4.1.4.5.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar

Güneş; avize, mum, altın, kadeh, yanak, sine, alın, göz, hüsn, sultan, ferman, hilafet kavramlarıyla benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Güneşin parlaklığı ile ilgili benzetmeler ve dünyayı aydınlatması avize ve muma benzetilmesine sebep olmuş, ilmi kimyada sarı rengi temsili ve rengi dolayısıyla altına benzetilmiştir. Sevgilinin alını, yanağı sinesi de parlaklığından dolayı güneşe benzetilir. Sultan, ferman ve hilafet gibi yönetimi çağrıştıran ifadeler ise güneşin feleğin sultanı olma özelliğinden hareketle oluşturulmuş benzetmelerdir.

Güneşin bir aydınlatıcı nesne olarak mecazlı ifade edildiği görülmüştür. Güneşin avizeye benzetildiği beyit şu şekildedir;

Oldı âvîze tâḳ-ı pâkinde
Şemse-i ḳurş-ı **mihr-i** tâbende (T.43/4)

Güneşin turuncu renkli altına benzetildiği ve güneşin dönüp ışıĝını yeryüzüne yollaması aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

Yere çaldı dönerek gayet ile şerminden
Zerre-veş 'aḳs-i turunç-ı zer-i **şemsi** her bâr (K.24/18)

Güneşin kadehe benzetildiği beyitle bakıldığında sevgilinin elin aya, elindeki kadehin ise güneşe benzetilmiştir.

Dir gören sâgar-ı leb-rîzi kefi dilberde
Mâh **mihr** ile hem-âgûş-ı kırân oldı yine

(K.23/28)

Sevgilinin sinenin elbisenin ardından doğan bir güneş gibi parladığı şu şekilde tasavvur edilmiştir.

Hîre-sâz-ı dîde-i **hurşîd** olur her zerresi

Olsa tâli' hâver-i sîneñ şehâb-ı câmeden

(G.108/3)

Sevgilinin yanağının güneşe benzetildiği ay ile aynı kefeye konulamayacağı yani kıyaslarının dahi mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Mihr-i ruhsârîñ ile mah olamaz hem-keffe

Görinürken eşer-i nakz terâzûsından

(G.121/2)

Göz, yine parlaklığından dolayı güneşe benzetilmiş, aşğın gözü sevgilinin aynaya benzeyen sinisini görünce parlamıştır. Bu beyitte ışığın aynaya aksettiğinde yansıması ve göz alması gözün cilalanması yani parlamasına benzetilmiştir.

Cilâ-yı dîde-i **mihr** oldı rûy-ı şeffâfîñ

Mîşâl-i behcete âyine sîne-i şâfîñ

(G.99/1)

Güneşin sultanlığı şiirlerde halkını memnun eden bir padişaha benzetilmiştir.

Zîver-i zîn-i hilâfet ki 'inân-ı tanzîm

Der-kef-i pençe-i **hurşîd**- veş-i fermânı

(K.17/25)

4.1.4.6.Ay (Meh)

4.1.4.6.1. Umumi Olarak Ay

Birinci felekte yer alır. Beyaz renk ona aittir. İlm-i Kimyaya göre gümüş elementine tabidir. Ayın gece görünür olması, geceyi ışığı ile aydınlatması, şeklinde bıkarak olması ve değişmesi ile şiirlerde işlenmiştir. Işığının bilhassa keten kumaş, kuru ot ve kamış gibi şeyleri tahrip etmesi yine şiir geleneğinde işlenmiştir.

Şiir geleneğinde en yaygın işleniş şeklinin beyaz ışığı ile gündüz güneşten devraldığı aydınlatma işini gece devam ettirmesidir. Bu yüzden ay çoğu zaman güneş ile birlikte anılmıştır.

Kesb-i nûr itmekle mihr-i re'fetinden rûz ü şeb

Oldı rûşen-sâz- 'âlem **mâh**-ı pür-envâr-ı cûd (N.9/12)

Kimi zamanda güneş ve ayın kıyaslandığı ve ayın güneşten daha üstün tutulduğu olur. Bu durumda genellikle ay, memduhun kendisi olup güneşin onun gölgesinde kaldığı ifade edilir.

Cemâl-i nûrına pür-tâb-ı reşkdir o **mehîñ**

Çalarsa gendüyi yerden yere n'ola hûrşîd (K.15/13)

Ayın, memduhun kendisinin olduğu ve alemi cömert ışıkları ile nurlandırdığı söylenmiştir.

Ya'nî rûh-ı kâleb-i 'âlem **meh**-i evc-i kerem

Şâh-ı vâlâ- rütbe Sultân Aḥmed-i 'âlî-naẓar (T.34/15)

4.1.4.6.2. Ay ile İlgili Tasavvurlar

Ay, çoğunlukla sevgilinin yüzü, yanağı, alnı ve sinesine benzetilmiştir. Sevgilinin yüzünün parlaklığını övmek için bu benzetmeden yararlanılmıştır.

Bir **mâh-rûya** medd-i nigâh-ı ta'alluk it

Kim olmaya benân-ı taleb-kârına müşâr (G.49/2)

Sevgilinin alnın ise bedr yani dolunaya benzetildiği görülmüştür.

Tâbiş-i **bedr-i cebiniyle** dü engüş-i müşîr

Sûz-nâk oldı şanur 'aḳsini her kes ebrû (G.123/4)

4.1.5. Diğer Kozmik Unsurlar

4.1.5.1.. Meh-Tab

Meh-tab, Farsça bir kelime olup “ay ışığı” anlamına gelmektedir. Ayın ışığının gecenin karanlığını aydınlatması feleğin kandilliğini yapması gelenek içinde ayın ve ışığını önemli kılmıştır. Çoğunlukla mehtab sevgilinin güzelliği ile ilgili unsurlarla bağdaştırılmış sevgilinin yüzü, yanağı kimi zaman da alnı aya ve ayın ışığına benzetilmiştir.

Divanda meh-tabın sevgilinin yanağına benzetildiği bir beyitte şu şekildedir;

Hâle-âsâ girih-i kâkül-i şeb-tâbdaysız

‘Aks-i ruhsârın ile cilve-i **mehtâbdaysız** (G.72/1)

Ay ışığının keten kumaş, kuru ot, saman nev’inde nesneler üzerindeki tahrip edici etkisi şu şekilde ifade edilmiştir.

Eşer-i pertev-i **mehtâb**-ı bihîn re’yiyle

Rişte-i şûr u veğa târ-ı ketân oldu yine (K.23/21)

4.1.5.2. Hale

Hale, güneş ve ayın etrafında bazen görülen parlak dairedir. Hale, Divan’da sevgilinin yüzüne, bazen aşığın kendisi sevgiliyi aguşa çeken hale olarak tasavvur edilmiş bazen sevgilinin belini saran kemer haleye benzetilmiştir.

Hale, mehtabı kucağına çeken bir aşık gibi tasavvur edilmiş bu yüzden de kıskanılacak bir durumda olduğu belirtilmiştir.

Âğûşa çeken **hâle**-veş o mâh-ı münîri

Sebbâbe-i reşk ile müşâr olmamak olmaz (G.59/5)

Beyitte ise sevgilinin beli bir ay ve o ayı kuşatan hale ise kemere benzetilmiştir.

Eyleyen ‘ağd-i kemer-bend-i nigâh-ı mû-miyân

Degme mâhı **hâle-dâr** çeşm âğûş eylemez (G.66/4)

4.1.5.3. Med-Cezir

Ayın etkisiyle açık denizlerde sularının kabarması ve tekrar geriye çekilmesine denir. Divanda bu coğrafi olaydan sevgilinin kaşlarına benzetilerekten bahsedilmiş med-cezirin hikmetini kaşların hareketine benzetmiştir.

Çeşm-i 'ibretle başkanlar o kemân-ebrûya
Fehm ider hikmetini **cezr ü med** ü zîr ü bemiñ (G.87/5)

4.1.5.4. Evc, Ufuk

Evc, kelime anlamı olarak bir şeyin en yüksek noktası anlamına gelmektedir. Seyyare mahreklerinin merkezden en uzak noktasına da evc denilmiştir. Divan'da genellikle güneş ve ayın en yüksek olduğu anlarından bahsedilmiştir.

Evc ile ilgili oluşturulan beyitlere bakıldığında övülen bir şeyin en yüksek noktasını diyerek yüceltme yapılmaktadır.

Pertev-i neyyir-i iqbâl-i cihân-tâbişini
Evce peyveste görüp husrev-i çarh-ı devvâr (K.24/17)

Sevgilinin alnının aya benzetildiği beyitte güzelliğin zirvesi olarak evc-i behcet denilerek sevgiliye övgü yapılmıştır.

Meh- cebînim **evc**-i behcetden ne dem rû gösterir
Zülf-i şeb-rengin mişâl-i hâle her sû gösterir (G.22/1)

Divan'da ufuk sözcüğü çoğulu olan afak şeklinde geçmektedir. Yerin ve göğün birleştiği çizgi, uzak dairedir. Divan'da, hatır-ı afak tamlamasıyla memduh övgüsünde şu şekilde zikredilmiştir.

'Âfiyet- bâhş-ı şafâdır hâtır-ı **âfâka** hep
Renciş-i ğam kalb-i 'âlemden bu dem matrûddur (K.26/14)

Sevgilinin yanağının güneş olarak tasavvur edildiği beyitte kaşlarının ay parçası olarak ufuklara gösterdiğinden bahsetmektedir. Yani ay ve güneşe benzetilen özelliklerin övüldüğü beyitte feleğin ufuklarına bu durum gösterilir ki güzellik görsün.

İ'lâ-yı kâdr-i mihr-i ruḥ-ı yâr içün felek
Âfâka ebruvânını meh-pâre gösterir (G.30/8)

4.1.5.5. Gurub

Gurub, kelime anlamı olarak batış demektir. Güneşin batış vaktine gurub denilmektedir. Divana bakıldığında gurub güneşin batışı ile birlikte kullanılmıştır.

Zîr-i gîsû olunca rûyı bedîd
Toğdı ba'de'l- **gurûb** o dem ḥurşîd (BN.229)

Ḥasret-i cebhe-i münîriñ ile
Oldı mihr-i felek **gurub**- esîr (N.3/22)

4.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR

4.2.1. İbtidai Olarak Zaman

Zaman kavramı Divan'da, zaman, dem, vakit gibi kelimelerle genel anlamıyla kastedilmiştir. Şair, zaman mefhumundan genellikle övmek istediği padişah veya vezirin yönetimde olduğu saltanat yıllarını kastetmiştir. İçinde bulunan şimdiki zamanın Divan'da daha geniş yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Zamanla ilgili bir diğer husus ise zaman kavramı günler (gece ve gündüz), aylar ve mevsimlerle de Divan'da bahsedilmiş, belirsiz zaman ifadelerinin de kullanıldığı görülmüştür.

Genel olarak zaman kavramının incelendiği beyitte memduhun yönetiminde olan devletin yönetildiği yıllarda her zaman bahar mevsimindeki gibi olduğundan

bahsedilmiştir. Diğer beyitte ise yine memduhun vezirliği zamanında adaletiyle dünyanın sükûnet içinde olduğundan bahsetmiştir.

Zamân-ı devleti her dem bahâr olup halka
Ola ‘uyûn-ı ‘inâyât-ı Hâk nîgeh-dârı (K.12/70)

O şadr-ı bî- ‘adîl-i re’fet-âver kim **zamânında**
Cihân bâh-ı cinân-veş cây-gâh-ı istîrâhatdır (T.44/I-5)

4.2.2. Zamanla İlgili Kavramlar

4.2.2.1. Dem, Dem be dem, Ferruh- dem

Dem kelimesi Farsça bir kelime olup “an, vakit” anlamına gelmektedir. Divan’da dem kelimesi tek başına zaman kavramını karşıladığı gibi farklı tamlamalarla da kullanılmıştır. Dem kelimesiyle hem içinde bulunulan zaman hem de geniş zamanı karşılayan anlamlar kurulmuştur.

Bir kadın sultanın doğumu hasebiyle yazılan tarih manzumesinde dem kavramı hem yalın hem de tamlamalı bir şekilde kullanılmıştır. Beyte bakıldığında “bu dem” kavramıyla içinde bulunulan zamanı işaret sıfatıyla belirtmiştir. Ferruh-dem tamlaması zamanın kutluluğuna övgü yapmak için oluşturulmuş, sultanın doğumunun tarihini mübarek kutlu bir zaman olarak görmüştür.

Müstenîr itdi harîm-i devleti bu **dem** yine
Mâh-veş bir duhter-i pâkîze-i **ferruh-demi** (T.53/3)

Dem kelimesi Türkçe “her” kelimesi ile birlikte her zaman anlamına gelen bir geniş zaman ifadesi oluşturmuştur. Beyitte âşıkane bir şekilde sevgiliden her zaman yapılmasını istediği bir dilekte bulunmuştur.

Her **dem** ey nûr-dih-i dîde-i erbâb-ı sühân
Gerdiş-i çeşmiñ ile dîdeler olsun rûşen (MU.12/1)

4.2.2.2. Eyyam

Eyyam kelimesi genel anlamıyla zaman kavramını karşılamaktadır. Eyyam kelimesi gün kelimesinin çoğulu olduğu ve geniş zamanı karşıladığı için bu başlıkta ele alınmıştır.

Vakt-i râhatdır dilâ ‘âlemde eyyâm-ı ferâğ
Müntic-i şubh selâmetdir saña şâm-ı ferâğ (G.84/1)

4.2.2.3. Yevmen fe yevmen, Yevm, Gün be gün, Ruz

Yevmen fe yevmen, yevm, gün ve ruz kelimeleri yirmi dört saat olarak tanımlanmış olan gün kavramını ifade etmektedirler. Yevm kelimesi Arapça bir kelime olup gün anlamına gelmektedir. Yevmen fe yevmen “günden güne” şeklinde artarak ilerleyen bir zaman anlamı taşımaktadır. Gün be gün kelimesi ise yine Farsça “be “eki ile oluşturulmuş “günden güne” her gün anlamına gelen bir ifade yaratmıştır. Ruz kelimesi ise Farsça yirmi dört saatlik zaman diliminin karşılığıdır.

Memduhun dolunay gibi parlak olan zatının günden güne artarak daha da parlak olduğunu söylemiştir. Burada zaman geçip giden hareketli bir anı temsil etmiştir.

Bedr-i zâtında lem’a vü tâbiş
Buldı **yevmen-fe-yevmen** efzâyış (BN.54)

Gün-be-gün terkihi ile günden güne artan yani her gün afakı ışığı ile aydınlatan bir güneşten bahsedilmiştir. Burada da bir geniş zaman söz konusudur.

Gün-be-gün mihr-i rûy- berrâkı
Müstenî itmedeyken âfâkı (BN.56)

Yevm kelimesi rebi ü evvel ayının on ikinci gününü kasteden beyitte şu şekilde geçmektedir.

Evvel-i dü rebî’-i fâhîrde
Yevm -i şânî ‘aşer ya ‘âşîrde (BN.90)

Ruz kelimesi, Farsça gün demektir. Şairin Farsça yazmış olduğu bir gazelinde parlak bir gün olarak ruz kelimesini kullanmış, yalın olarak tek bir gün kastedilmiştir.

Şafvet-i dil-râ mecû bâ-pertev-i mihr-i ta’ab

Rûz rûşen mi-şevved âyine-âsâ ħod-be-ħod

(G.19/2)

4.2.2.4. *Akdem, Nagehan, Gâhi, Hemvare, Mukaddem, El-an, Lahza*

Kelime anlamları olarak akdem ve mukaddem kelimeleri daha önce, daha evvel anlamına gelmektedir. Geçmiş zamanı ifade ederler. Nâ-gehan kelimesi Farsça olup birdenbire, ansızın aniden anlamına gelmektedir. Gahi kelimesi anlam olarak, ara sıra zaman zaman anlamlarına gelmektedir. Hem-vare kelimesi ise geniş zamanda kullanılan her zaman, daima anlamına gelmektedir.

Beyitte, Hz. Peygamber'in denizlerdeki bir inci tanesi gibi olduğunu, ay gibi ansızın parlaklıklar saçtığı dile getirilmiştir.

Nâgehân ol dūr-i yem-i kadrîñ

Zîver-i efseri meh ü bedriñ

(BN.33)

Taşlar, güzel bir ses ile ara sıra saadet ile geçsin derdi anlamında olan beyitte ara sıra zaman zaman gibi belirsiz bir zamandan bahsedilmiştir. Gûzar kelimesi genellikle dem kelimesi ile kullanılıp dem-gûzar zaman geçiren anlamına gelir. Fakat beyitte yalın halde kullanılsa da gâhi kelimesinden geçen bir zamana yorumlamak mümkündür.

İtse **gâhî** sa'âdet ile gûzâr

Dirdi ħüsn-i şadâ ile aĥcâr

(BN.71)

Şair beyitte daha evvelden yapılan münasebetsiz hallerden dolayı pişman olup bağışlanıldığından bahsetmiştir. Burada mukaddem kelimesi ile geçmiş zaman kastedilmiştir.

Muĥaddem itdigi evzâ'-ı nâ-sâza olup nâdim

Olup dil-şâf gerdûn ehl-i ıtab'a mihr-bân oldı

(K.18/5)

Hem-vare, Farsça her zaman daima anlamına gelmektedir. Beyitte düşmanda açılan yaralardan bahsetmektedir. Memduhun mızrağının düşmanda her zaman yaralar açtığını söyler. Beyitte hem-vare kelimesi geniş anlam yüklemiştir.

Rumh-ı hâttî gibidir pençe-i efdâlinde
Cerh ü ta'dîl ile **hemvâre** ider faşl-ı hışâm (K.21/6)

Cilve-rîz olmada **el-ân** şuyın bulmuşdur
Cûybâr-ı feraḥ-efzâ-yı leṭâfet-işâr (K.24/9)

Lahza, kelime anlamı olarak göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa bir anı kastetmektedir. En kısa zaman olarak da bilinir. “Bir an” şeklinde ifade edilir. Dakika ise altmış saniyeden oluşan yine bir kısa zaman dilimidir.

Beyitte, sevgilinin yan bakışının saçlarına tarak olduğunun söylenmektedir. Bakış yani bir anlık durumdan bahsedilmektedir. Burada yine lahza kelimesi ikileme yoluyla göz açıp kapayıncaya kadar geçen süreyi bakış kelimesini de kullanarak anlamlı şekilde ifade edilmiştir.

Ne sihr ider nigehiñ eyledikçe zülfe nâzar
Ki ‘aḡs-i ḡamzeleriñ **lahza lahza** şâne yapar (G.53/2)

4.2.3. Yıl ve Aylar

4.2.3.1. Yıl ile İlgili Kavramlar

4.2.3.1.1. Sene (Sâl)

Sâl, Farsça sene, yıl anlamına gelmektedir. Bir yıl miladi takvime göre üç yüz altmış beş gün, hicri takvime göre üç yüz elli dört gündür. Beyitte her sene bahçelerin aynasında parlayan cemalinden bahsetmekte olup memduhunu övmektedir.

Ta ki mir'ât-ı cemenden ola zâhir her **sâl**
'Âleme şûret-i zîbende-cemâl-i ihyâ (K.25/38)

4.2.3.2. Aylar ile İlgili Kavramlar

4.2.3.2.1. Muharrem

Arabî ayların ilkidir. Bu ayın özelliği, İslam dinin Arap coğrafyasında kabulünden önce Araplar arasında muharebe yapılması haram kılınmıştır. Divan'da bu aydan bir defa bahsedilmiştir.

Harîm-i ka'be-i kûyında ol âsûdegi İshâk
Emân-ı râhat-ârâ-yı dem-i mâh-ı **Muḥarremdir** (G.36/6)

4.2.3.2.2. Temmuz

Temmuz, yaz mevsiminden bir ay olup miladi yedinci aya tekabül etmektedir. Beyitte bu ayın yakıcı sıcaklarında gözyaşının denizden taşan selleri kuruttuğundan bahsedilmektedir.

Germiyyet-i eyyâm-ı **temmûz** ile ḥayf
Seylâb-ı yem-i dîde-i ḥûn-âb çekildi (G.146/4)

4.2.3.2.3. Nisan

Nisan, bahar aylarındandır. Memduhun cömertliğine ve merhametine vurgu yapılan bir beyitte nisan ayı şu şekilde geçmektedir.

O mihr-i evc-i rif'at ebr-i **nîsân**-ı seḥâvet kim
Kef-i cûd u 'atâsı ḡayret-i deryâ vü kân oldu (K.18/12)

4.2.4. Mevsimler

4.2.4.1. *Şita*

Şita, kış mevsimi demektir. Beyitte kış mevsiminde gül bahçelerinin ve ağaçlarının yapraklarını döktüğünden bahsedilmektedir.

Olur o dem ten-i gülşen libâsdan ‘ârî
Bürîde –câme ider naḥli şanma vaḳt-i **şitâ** (N.1/11)

4.2.4.2. *Bahar*

Bahar mevsimi tabiatın canlanmasıyla şiir geleneğinde önemli yer tutmaktadır. Şair de bahar mevsimi ile ilgili beyitlerinde zamanın bu tazeliğinde bahsetmektedir.

Zihî zamân-ı **bahâr** u zihî dem-i câvîd
Ki güldi gül gibi ‘âlem açıldı verd-i ümîd (K.15/1)

N’ola olursa gönül nev ḥaṭ-ı ‘izâr ile şâḍ
Ki bülbül olmada vaḳt-i **bahardan** maḥzûz (G.82/4)

4.2.4.3. *Hazan*

Hazan, sonbahar demektir. Baharın zıttı olarak beyitlerde kullanılır. Bahar ne kadar güzel şeylerin müjdecisi ise hazan da onun tersidir. Tabiatın olumsuz anlamda değişikliklere uğraması hazan mevsiminde görülür.

Ḥarâbî-i ğam olur bâ’îs-i ‘imâret-i dil
Ḥazân olur sebab-i maḳdem-i bahâr-ı derûn (T.42/16)

4.2.5. Gece ve Gündüz

4.2.5.1. Gece (*Şeb, Şam, Leyl, Gice, Mesa*)

Gece kelimesi Divan'da benzetme unsuru olarak saç benzetilmiş, gece ve gündüz ikilemeleri ile zikredilmiştir. Şeb ve şam kelimeleri Farsça gece; leyl ve mesa kelimeleri Arapça gece demektir.

Beyitte memduh karanlık bir geceye aydınlık veren parlak bir dolunaya benzetilmiştir.

Bedr-i rahşende-i vâlâ- ufuk-ı şevketdir
Ne 'aceb olsa ziyâ-bağş-ı derûn-ı **şeb**-i târ (K.22/36)

Şair, Sadrazam İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu mimari esere yazdığı tarih manzumesinde şadırvanın gece gündüz aktığını söylemektedir. Burada gece ve gündüz kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

Oldı şâdürrevânı lû'lû-bâr
Ceyb-i tab'-ı enâma **leyl** ü nehâr (T.43/8)

Şam, Farsça gece demektir. Şair Farsça yazmış olduğu gazelinde şiddetli rüzgârların gece estiğinden bahsetmektedir.

Çi bâk ez-tünd-bâd-ı zulme-i **şâm**- ta'ab İshâk
Be- bezm-i dil çerâğ-efrûz feyz-i Lâyezâlî-râ (G.9/9)

Divan'da, beşini lugazda gice kelimesi kullanılmıştır. Gice Türkçe bir kelimedir. Senelerin pirinin geceleri âlemi seyreylediğinden bahsedilmektedir.

Nedir ol pir-i kühen-sâl ki ekser **giceler**
Keşf ile 'âlem-i dünyâyı bütün seyr eyler (L.5/1)

4.2.5.2. Gündüz (*Ruz, Subh, Sabah, Seher, Nehar*)

Subh ve Nehar Arapça sabah, gündüz anlamına gelmektedir. Gündüz kelimesi beyitlerde gece kelimesi ile birlikte, genellikle gerçek anlamında kullanılmıştır.

Hemîşe midhâtîñ ser-levha-i nazm-ı du'â olsun

Şenâ-yı zât-ı pâkiñ vird-i her **subh** u mesâ olsun (T.44/VI-7)

Tâ **şabâh**-ı haşr olan sûzân mânend-i şemi'
Oldı bezm-i vuşlata şâyân mânend-i şemi' (G.83/1)

Seher vakti, sabah olmaya başladığı vakittir. İkici fecirden biraz evvel olan vakide bu ad verilir. Tan vakti de denilmektedir. Şair beyitte seher vakti artmaya başlayan dert ve gamdan bahsetmektedir.

Şeb-zinde-dâr-ı 'ışk-ı **seher**-hîz-i derd ü gam
İşhâk-vâ mazhar-ı feyz-i 'amîm olur (G.39/7)

Eshar, seher kelimesinin çoğuludur. Seher vaktinde esen rüzgârdan beyitte bahsedilmektedir.

Ol şerefle n'ola gül-rîz-i sürûr olsa bu dem
Şâme-i 'âleme yekpâre nesîm-i **eshâr** (K.24/5)

4.2.6. Nevruz

Farsça nev ve ruz kelimelerinden oluşan yeni gün anlamına gelen kelime, baharın ilk günü olarak kabul edilip gece ve gündüzün eşitlendiği ekinoks tarihidir. Nevruz Türk kültüründe ve İran kültüründe önemli bir yere sahiptir. Nevruz İran kültüründe yılbaşı olarak kabul edilirken Türk kültüründe bahar bayramı olarak kutlanır.

Divan'da nevruz kelimesi yeni gün anlamında kullanılmış, yeni günün bolluk ve bereketinden bahsetmektedir.

Feyz-i **nevruz** ile oldı yine naqqâş şabâ
Şafha-i gülşene taşvîr-keş çihre-güşâ (K.16/1)

4.3. DÖRT UNSUR (Anasır-ı Erbaa)

4.3.1. Su ve Su ile İlgili Unsurlar

4.3.1.1. Ab, Cuy, Deniz (Yemm, Kulzüm, Bahr, Derya, Lücce)

Ab, Farsça “su” demektir. Divan’da su ve su ile ilgili özelliklerin fazla olduğunu söylemek mümkündür. Suyun genel itibariyle göz yaşına benzetildiği söylenebilir. Bu başlık altında büyük su kütlelerine yer verilmiştir. Cuy kelimesi Farsça “akarsu, nehir” anlamına gelmektedir. Divan’da deniz kavramı da farklı adlarıyla zikredilmiştir. Bunlardan yemm, kulzüm, bahr ve lücce etimolojik olarak Arapça kökenli, derya ise Farsça kökenli bir kelimedir.

Suyun, göz yaşına benzetildiği ve yüz suyu “âb-ı rû” olarak ifade edildiği beyit geneli itibariyle Farsça yazılmış bir beyittir.

Eşk-rîzî şude sermâye-i sûd-ı sâ’il

Âb-ı rû bâ’îs-i kesb-i dil-i ħod-ı rû bâşed

(G.18/5)

Cuy kelimesi, Divan’da bek çok beyitte geçmektedir. Aşağıdaki beyitte bu kelimenin murat kelimesi ile tamlamalı bir şekilde kullanılıp murat ırmağı gibi bir ifade ortaya koyduğu görülmektedir. Cuy kelimesi Tarih manzumelerinde genel anlamıyla gerçek anlamıyla kullanılmış yapılan kasır ya da çeşmelerin anlatıldığı ifadelerde ırmak nehir kelimesi kullanılır. Divan’da nehir kelimesi kimi zaman ihsan dağıtan memduha, kimi zaman şairin kendisine benzetilmiştir.

Meger nesîm-i kaderle ola kenâre-ħurûş

Kemâl-i cuşîş ile ħulzüm olsa cûy-ı murâd

(G.16/4)

Divanda, deniz kelimesine bakıldığında genel anlamıyla denizin sadef, inci gibi kelimelerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda verilen beyitlerde de bu durum söz konusudur.

Şadefdir ħulzüm-i şevketde gûyâ kim derûnında

Şeref-baħşâ-yı re’fetdir dūr-i zât-ı ħümâyûn-ħad

(T.37/7)

Nice mümkün o zât-ı zî-şânîñ

O dūr-i bahr-ı cûd u iħsânın

(N.11/31)

Lücce kelimesi kullanım açısından hem deniz hem de deniz dalgası anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülür. Bu beyitte lücce kelimesinin deniz olarak kullanıldığı görülmektedir. Kerem ve cömertlik denizi olarak bahsedilmektedir. Aynı zamanda beyte bakıldığında eş anlamlı sözcüklerin kullanıldığını görürüz. Derya ve Lücce kelimelerinin ikisi de deniz demek olup sadece biri Farsça diğeri Arapçadır.

Mevc-i elîf ile nağş-âver-i cûd olmakda

Lücce-i tab-ı kerîmî gibi **deryâ** mı olur (G.50/12)

4.3.1.2. *Jale, Katra, Girdap, Mevc, Baran*

Bu başlıkta suyun miktarının daha az olduğu ve sudan oluşan unsurlar ele alınmıştır. Su ile ilgili unsurlardan küçük boyutta olanlara bakıldığında Farsça bir kelime olan jale kelimesi anlam olarak, “çiy ve şebnem” anlamına gelen bitkilerin üzerinde olan su taneciklerini ifade etmektedir. Katra kelimesi ise Arapça bir kelime olup “damla” anlamına gelmektedir.

Girdap kelimesi, etimolojik olarak Farsça bir kelime olup, suyun kendi etrafında dönmesiyle oluşan bir olaydır. Mevc kelimesi, Arapça bir kelime olup denizlerde görülen dalganın adıdır. Baran ise Farsça bir kelime olup yağmur demektir. Görüldüğü üzere bu ifadeler sudan oluşan su etrafında şekillenen ifadelerdir.

Jale kelimesinin arak (ter) ile benzetme ilgisi kurularak beyitte kullanılmıştır. Gülün sevgilinin yüzüne benzetildiği beyitte sevgilinin yüzündeki ter damlacıkları da çiy tanesine benzetilmiştir.

Tâb-behcetle ‘arağ-rîzîdedir zann eylemen

Bâğ-ı hüsünde gül-i ruhsârı oldu **jâle-vâr** (G.24/4)

Beytin geneline bakıldığında gemi, deniz ve dalga ifadelerin olduğu görülmektedir. Coşkunluğun bir deniz dalgasına benzetildiği görülmektedir.

Fülk-i dil gitsâb-ı bahı ‘ıkdan çekmez elem

Çünkü teskin-sâz-ı **mevc**-i kılzüm olmaz cûşumuz (G.69/4)

Beyitte hem yağmurun hem de yağmur damlalarının kullanıldığı görülmektedir. Beyitte, gözlerden akan yaşın yağmur damlalarına benzetilmiştir. Divan’da yağmur kelimesi farklı beyitlerde de kullanılmış, kimi zaman bereket olarak görülmüş, memduhun cömertliği nisan yağmuruna benzetilmiştir.

Hevâ-yı ‘ışık ile mânend-i **bârân қатра-ber-қатра**

Olur her dem sirişk-i dîde rîzân **қатра-ber-қатра** (G.135/1)

4.3.1.3.Bulut (Sehab, Ebr)

Bulut, oluşum açısından su buharından oluşan bir kütledir. Divanda bulut kelimesi Sehab ve ebr kelimeleri ile karşılanmıştır. Sehab, Arapça; ebr, Farsça bulut demektir. Kullanım şekillerine bakıldığından bulutlardan yağın yağmurun denizde inci oluşturması onu gevher saçan olarak adlanmasına, ayrıca bulutun yağmuru yağdırması bereketli oluşuna ve güzellik unsurlarından da sevgilinin saçına benzetildiği görülmektedir.

Nice feyz-i **sehâb**-ı şevk ile ‘âlem bahâr olmaz

Ki bûy-ı luṭf-ı düstûrî ṭarab-sâz-ı meşâm oldu (T.41/5)

Reşha-i **ebr**-i güher bâr-ı cevâb-ı şâfi

Sâha-i dilden idüp ref’i gubâr-ı âlâm (K.21/21)

4.3.1.4.İrva, Atşan, Reyyan, Sir-ab, Zülal, Neşf, Usare, Şinah, Seylab, Reşha, Mizab, Terreşuh, Garik

Divanın su ile ilgili ifadeler bakımından zengin olduğunu söylemek mümkündür. Bu ifadelere bakıldığında İrva “sulama”, Atşan “Susamış”, Reyyan “Suya kanmış olmak”, Sir-ab “suya kanmış olma, sulu”, Zülal “saf tatlı su”, Neşf “suyu içmek, suyu sünger gibi emerek çekmek”, Usare “öz su, sıkılmış şeylerden çıkan su”, Şinah “suda yüzmek”, Seylab “taşkın”, Reşha “sızıntı, ter, rutubet”, Mizab “su yolu” Terreşuh “Sızma ile ilgili”, Garik “suda boğulmuş” anlamına gelmektedir.

Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu çeşmeye yazılan tarihte çeşmenin susayanları sulamada lütuf ettiğini söylemektedir.

Oldı cârî zümre-i '**aşşâmı ırvâ** itmeğe
Âb-ı nâb-ı lûtf-ı ab'-ı re'fet-âyîniñ hemîn (T.65/2)

Memduhu överken onun daima merhamet ihsan ettiğini feyziyle dünyanın bahçesinin suya kandırdığını söylemektedir.

Hemîşe re'fetidir zevk-bağş-ı 'âlemiyyân
O feyz-i nevle gelür bâğ-ı dehre **reyyânî** (K.20/37)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya yazılan tarih manzumesinde onu övmek adına her bahar cihanın taze ve suya kanmış olduğundan bahsetmektedir.

Cihân her dem bahâr-ı şâdmânî vü meserretidir
Riyâz-ı hâtır-ı âfâk-ı **sîr-âb**-ı tarâvetdir (T.44/I-1)

Sevgilinin dudaklarına ihtiyacın olmadığını çünkü tatlı suların çeşmesinin elinde olduğunu söylemektedir.

Bûs-ı kenâr-ı câm-ı lebe yokdur ihtiyâc
Ser-çeşme-i **zülâl**-i leâfet elimdedir (G.29/3)

Neşf kelimesi anlam olarak suyu emerek içmek sünger gibi içeri çekmek anlamına gelmektedir. Bu beyitte benlerin kokuyu bir sünger gibi çektiğinden bahsedilmektedir.

Câ-be-câ nokta-i hâliñle bulaydı zîver
Neşf-i bû eyleyüp olurdu mu'anber kâğaz (G.20/2)

Usare kelimesi kelime anlamı olarak insan vücudundan çıkan faydalı su, öz su anlamına gelmektedir. Beyte bakıldığında da kelimenin aşığın vücuduyla ilgili bir unsur olarak zikredildiği görülmektedir.

Fetîl-i âh-furûzum ki tâbiş-i hasret
Çü revğan eyledi cismim '**uşâre** bâdem-vâr (G.28/4)

Şinah su da yüzmek anlamına gelmektedir. Beyitte şinah-i ma yanı suda yüzmek tamlamasıyla birlikte kullanılmıştır.

Hûy-kerde şud zi-tâbiş-i nezzârem ruheş
Mevc-i tebessüme der-bahr-ı **şinah**-i mâ (G.7/3)

Beyit Farsça yazılmış bir beyittir. Hayretler veren bir denize batmaktan bahsedilmektedir. Sevgilinin alınının dalgaya benzetildiği beyitte aşığın bu dalgalara battığı söylenebilir.

Geştem **garîk**-i bahr-i tahayyür çin î-konem
Çün çîn-i cebhe mevc-i 'itâbî ne-dîd kes (G.74/6)

Miz-ab su yolu sir-ab ise suya kanmış anlamına gelmektedir. Peygamberin başparmağının su yolu olup birçok susuz insanların suya kanmasını sağladığından bahsetmektedir.

Her ser-engüştî simden **mîz-âb**
İtmede niçe teşneyi **sîr-âb** (BN.223)

4.3.1.5. Nav-dan, Çeşme, Fevvere

Su ile ilgili mimari yapılara bakıldığında oluk, çeşme ve fiskiye'nin beyitlerde geçtiği görülmektedir. Nav-dan, Farsça bir kelime olup oluk anlamına gelmektedir. Çeşme, Farsça bir kelimedir. Fevvere ise Arapça bir kelime olup fiskiye anlamına gelmektedir.

Beyitte nav-dan kelimesi memduhu överken kullanılmaktadır. Memduhun lütfu gül bahçelerine su veren bir oluk gibi ifade edilmiştir.

Nesîm-i lütfun itsü gonca-i ümmîdimi handân
Ki zâtîñ gülşen-i şâd-âb-ı lütfâ **nâv-dân** oldu (K.18/34)

Çeşme Divan'da gerçek anlamıyla yapılan çeşmelere yazılan tarihlerde kullanıldığı gibi farklı yerlerde de kullanımı görülmüştür. Damat İbrahim paşanın övüldüğü bir tarih manzumesinde lütfunu suya benzettiğinde cömertliğini de bir çeşmeye benzetmiştir.

Sebîl itmekle âb-ı lutfını ol **çeşme**-sâ-ı cûd
‘Aâtâş eyledi irvâ zülâl-i râhat-efzâdan

(K.44/V-3)

Fevvare kelime anlamı olarak fiskiye demektir. Beyitte Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin yaptırmış olduğu kasra yazılan tarih manzumesinde geçmektedir.

Dür-nişâr olmağ için dâmenine eylemede
Ceyb-i **fevvâreyi** her bâr u hemîşe mecra

(T.61/4)

4.3.2. Ateş ve Ateş ile İlgili Unsurlar

4.3.2.1. *Suziş, Şerer, Leheb, Suz-nak, Harik, Suzan, Ateş (Nar)*

Suziş, Farsça yanma anlamına gelmektedir. Şerer, Arapça bir kelime olup kıvılcım demektir. Leheb kelimesi Arapça olup ateşin alevlenmesi, ateşin alevi demektir. Suzan kelimesi Farsça bir kelime olup yakan yakıcı ateş demektir.

Suziş kelimesi divanda pek çok yerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte yanma kelimesi Farsça yazılmış bir beyitte şem ü pervane mazmunundan hareketle zikredilmiştir. Pervanenin yanması hadisesi anlatılmaktadır.

Fürûğ-ı ‘ârîzeş ez-**sûziş**-i pervâne şud ğâfîl
Ne-dânend şem’-i bezm-efrûz tâb-ı efser-i ħod-râ

(G.6/5)

Nar, kelimesi Arapça ateş demektir. Farsça suzan kelimesi ile terkipli kullanılarak yanan yakıcı bir ateşten olarak zikredilmiştir. Beytte odun ve abiri yani güzel kokuyu yakarak etrafı o kokuyla kokulandırmaktan bahsedilir.

Şemîm-i ħulķı çün itdi meşâm-ı ‘âlemi ta’îr
‘Aceb mi yaqsalar ‘ûd u ‘abîri **nâr-ı sûzâna**

(K.33/24)

Şerer, kelimesi ise ateş kıvılcımı anlamına gelmektedir. Beyitte ayın ışıkları kıvılcımlara benzetilmiştir.

Görinen mâh-ı nev şanma virince rahşına cevân
Şerer-veş na'l-i zerrîn sıçradı gerdûn-ı 'unvâna (K.32/33)

Aşığın hasret ile ilgili hallerinin ifade edildiği beyitte, hasretin kıvılcımlarının büyüyüp bir aleve dönüştüğü söylenmiştir.

Olmağla gönül suhte-i tâbiş-i hasret
 Oldı çü **şerâr-ı leheb**-i müdhiş-i hasret (G.11/1)

4.3.2.2.Dud, Kül (Hakister, Remad)

Ateşten oluşan yanması ile meydana gelen unsurlar bu başlıkta incelenmiştir. Dud, Farsça duman anlamına gelmektedir. Remad, Arapça kül, hakister ise Farsça kül demektir.

Micmer içinde tütsü nev'inden şeylerin yakıldığı küçük bir kaptır. Beyitte, haset ateşi ile yanan tütsü kabından yükselen kokunun dumanından bahsedilmektedir.

Micmer-fürûz-ı dehr olıcağ yâd-ı haşleti
 Nâr-ı hasedle **dûde**-i 'anber havâ olur (K.30/17)

Beyitte, aşığın gönlünde ayrılık ateşinin hiç sönmemesi bu yüzden gönlünde külün eksik olmaması ifade edilir.

Nâz-ı firâkıñ itmede pür-gird-i gam dili
 Kânûn-ı tab'ı âşıkıñ olmaz **remâdsız** (G.60/3)

Beyitte, aşığın ayrılık ateşi ile yana yana kül oluşu dile getirilmiştir.

Âteş-gede-i külhân-ı hicr oldı dil İshâk
 Olsam n'ola **hâkister** -i gam-tâbiş-i hasret (G.11/5)

4.3.2.3. *Suhte, Germiyyet, İkad, İştial, Tevkid, Muhrik*

Suhte, Farsça bir kelime olarak “yanış, yanık” anlamında, Germiyyet ,Farsça “sıcaklık, hararet” anlamında, İkad Arapça “yakma, tutuşturma”, İştial Arapça “tutuşturma”, Tevkid Arapça “tutuşturma”, Muhrik Arapça “yakan yakıcı” anlamında kelimelerdir. Bu kelimeler ateş kavramı ile gelişen kelimelerdir.

Şair İshak’ın kendini övdüğü bir beyitte hünerli ateşli ve hızlı çalışan kıymetli biri olduğunu söyler.

İşhâk açılsa gonca-i tab’ım ‘aceb

Germiyyet-i revâc-ı hüner düşdi çağına (G.136/5)

Aşığın sevgilisinin hasretiyle çekmiş olduğu gam ve keder yakan yakıcı bir hal aldığından bahsetmektedir.

Olsa n’ola hummâ-yı gam-ı **muhrika** bâdî

Dâ’im maraz-ı hâ’il-i leb-lerziş-i hasret (G.11/3)

Şair bu beytinde ruhunun mumunu sevgilinin hayalinin tutuşturduğunu yaktığını söylemektedir.

Dil şem’-i ruhın itmede **îkâd-ı** tahayyül

Zulmet-geri hasret olıcağ şâm-ı mahabbet (G.12/2)

Memduhun lütufkar tabiatının ateşe benzediğini Saba rüzgarının feyzi ile tutuşarak buhar yaptığıı söyler.

Lutf-ı nihâd kılse eser tab’-ı âteşe

Feyz-i şabâ virirdi tef-i **îştî’âline** (K.29/25)

Beyitte sevgilinin lütfunun su gibi mavi sinirinin tutuşan ateşe benzediğini söylemiştir.

Hâlîmsin o kadar ki-âb-ı lutfuñ âbîdir

Ne mümkün eyleyeler nâr-ı hışmını **tevkiid** (K.15/38)

4.3.3. Toprak ve Toprak ile İlgili Unsurlar

4.3.3.1. Toprak (Hak, Hake), Toz (Gerd, Gubar), Bika, Berr, Meder

Hak, Farsça toprak demektir. Gerd Farsça Gubar ise Arapa toz toprak anlamına gelir. Bika Arapça bir kelime olup topraklar memleketler anlamına gelmektedir. Berr Arapça bir kelime olup toprak ve yeryüzü anlamına gelmektedir. Meder, Arapça bir kelime olup toprak tezeği, kuru çamur anlamlarına gelmektedir.

Toprak kelimesi Divan'da pek çok yerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte dergâhın toprağının alemin gözüne cila olduğundan bahsetmektedir. Divanda toprak ya da tozun göze cila olduğundan sıklıkça bahsedilmektedir.

Hâk-i dergâh-ı kerem-bağışına benzer hergiz

Dîde-i 'âleme bir kuhl-i cilâ-zâ mı olur (G/60-13)

Divan'da yer alan 17 numaralı kaside bir Espiyyedir. Bu beyitte atların ayağının tozundan bahsedilmektedir.

Kuhl-i 'acz olmadadır çeşm-i semend-i kaleme

Gerd-i mu'ciz-ka-dem-i eşheb-i vaşf-ı şânı (K.17/53)

Gubarın sevgilinin yanağındaki ayva tüylerine benzetildiği görülmektedir.

'Aks idüp mir'ât-ı ruhsâra **gubâr**-ı hâtırım

Oldı çeşm-i 'âleme İshâk o dem manzûr hat (G.80/5)

Memduhun cömert elinin denizleri ve yeryüzünü öyle zengin etmiştir ki artık nisan ayında yağan yağmura gerek kalmamıştır diyerek deniz ve yeryüzü kelimelerini birlikte kullanarak bir tezat yapılmıştır.

Kef-i cûd-ı o deñlü itdi baħr u **berri** iğnâ kim

Bakılmaz oldı rûy-ı girye-nâk-i ebr-i nîsâna (T.33/27)

H. Muhammed'in peygamberliğine taşın, ağaçların ve kuru toprağın şehadet edip inandığını söyler.

Şehâdet eyler idi her biri nübüvvetine

Hacer şecer **meder** ü cümle yek-be-yek evrâk (N.8/12)

4.3.3.2. Dağ (Kühsar), Vadi, Çöl (Deşt, Bedid)

Bu başlık altında ana maddesi toprak olan yer şekilleri incelenmiştir. Kühsar kelimesi Farsça bir kelime olup dağ tepesi, dağ anlamına gelmektedir. Vadi ise iki dağ arasında oluşan çukurdur. Deşt Farsça, bozkır çöl; Bedid ise Arapça büyük çöl anlamına gelmektedir.

Beyitte küh-sar kubbelerin tepesi olarak kullanılmış, halis tabiatlı memduhun aynasından bakıldığında bu dağ tepelerinin bile düz görüldüğünü söyler. Yani memduhun alçakgönüllü bir şahsiyet olduğuna vurgu yapmak için bu ifade kullanılmıştır.

Baksañ âyîne-i şafvet-meniş-i tab'ından
Sath-ı şâdî görünür 'aqs-i kıbâb-ı **küh-sâr** (K.22/31)

Aşık, gözünü vadiye benzettiği beyitte boş yere gözlerinden su akıtmayacağını vadiye su akıtma işinin kendi elinde olduğunu söylemektedir.

Bî-hûde âb-ı rûyî feşânîde eylemem
İcrâ-yı 'ayn-ı **vâdî**-i râhat elimdedir (G.29/5)

Şair bu zamanda yalnız gül bahçesinin değil baştan başa çöllerin ve fezanın da göz yaşıyla cennete benzediğini söyler.

Yalnız şahn-ı gülistân değil bu demde
Ser-be-ser reşk-i cinân oldu yine **deşt** ü fezâ (K.16/6)

4.3.3.3. Seng (Kaya, Taş), Ahcar, Hacer, Mermer

Seng, Farsça bir kelime olup taş anlamına gelmektedir. Hacer kelimesi Arapça taş kaya anlamına gelmektedir. Ahcar da Hacer kelimesinin çoğuludur. Mermer kelimesi ise Madenler bahsinde ele alınacaktır. Beyitlere bakıldığında taş kelimesi gerçek anlamıyla kullanılmış, genellikle kıymetli taşların ifadesi için kullanılmıştır.

Kayalarda n'ola tâbân ise çün cevher-i **sengin**
Girân-şâd ü bahâdır dest-i vezzân-ı güher-zâda (T.55/3)

Şifâh-ı ‘âleme hemvâre melîsem olssa sezâ
Müşâbih-i **hacerü**’l-es‘ad-i sa‘âdetdir

(K.14/7)

4.3.4. Hava ve Hava ile İlgili Unsurlar

4.3.4.1. Rüzgâr (Bad-Saba, Nesim), Sarsar, Tündbad, Semun, Akim

Saba ve Nesim kelimeleri Arapça latif hoş esen rüzgâr anlamına gelmektedir. Sarsar ise Arapça bir kelime olup soğuk rüzgâr, kasırğa anlamına gelmektedir. Tündbad ise Farsça sert esen rüzgâr anlamına gelmektedir. Semun ise Arapça olup gündüz vakti çölde esen sıcak rüzgâr yani samyedir. Akim ise yağmur getirmeyen rüzgâr için kullanılan bir ifadedir.

Şair saba rüzgarının sevgilinin hatlarını dağıtmadığı için sevgilinin saçlarıyla ellerin konuştuğunu diyerek rüzgârın dağıtma savurma özelliğinden bahsetmiştir.

Hükm-i menşur-ı hatîñ yâd itmedin **bâd-ı şabâ**
Hall-i ‘ağdı zülf-i pür-çîniñle eller söyleşür

(G.24/3)

Allah’ın lütfunun rüzgâr gibi eserek cihanı baştan ayağa bu lutf ile cennetin kıskanacağı bir hale getirdiğini söylemektedir.

Hoşâ dem kim **nesîm**-i lutf-ı Yezdânî vezân oldı
Cihân ser-tâ-be-pâ bu lutf ile reşk-i cinân oldı

(K.18/1)

Düşmanın ümit güllerinin kahr kasırgası ile solmasını memduhun gelecek bahçesinin ise Allah’ın izni ile yemyeşil olmasını söylemektedir. Soğuk esen rüzgarların sebzeler ve bitkiler üzerindeki etkisi onları dondurması ve zayi etmesi gerçeği beyitte şu şekilde ifade edilmektedir.

Şarşar-ı kahr ile şolsun gül-i ümmîd-i ‘adû
Eylesün gülşen-i ikbâlini ser-sebz Hudâ

(K.16/40)

Ayrılık kasırgasının aşığın kanlı göz yaşlarını nehre döktüğünü bu yüzden İshak'ın deryalar gibi coşamadığını söylemektedir. Kasırganın olduğu havalarda denizlerin dalgalı olması gerçek bir tabiat olayıdır beyte de bu şekilde yansımıştır.

Cûy-ı hûnîn-i sirişkim **tünd-bâd**-ı hicr ile

Dem mi var İshâk deryâlar gibi cûş eylemez (G.66/6)

Aşık, beyitte sevgilinin zülfünü güvenilir bir yer diyip mesken tutanın aşk ateşinin vadisinde sam yeli ile incinir kırılır demektedir. Samyelinin çiçeklere ve bitkilere büyük hasar verdiğinden yararlanarak bu anlam oluşturulmuştur.

Harîm-i me'men-i zülf-i 'atîrin eyleyen mesken

Olur vâdî-i nâr-ı 'ışkıñ âzürde **semûmından** (G.119/4)

Aşık sevgili uğruna dökmüş olduğu göz yaşları eğer sel olmazsa sevgilinin vefa saçan rüzgarlar estirip yağmur yağdıracağını söylemiştir.

Sîr-âb-ı cûy-ı eşk-i niyâz olmasa eger

Ol nahl-i nâz bâr-ı vefâdan '**akım** olur (G.39/5)

4.3.4.2.Habab

Habab, Arapça bir kelime olup su üzerindeki hava kabarcığı demektir. Peygamberin gözünün bebeğinin siyahı deniz üstündeki hava kabarcığı gibi gözün beyaz kısmında bulunur. Yani hava kabarcığı göz bebeğine benzetilmiştir.

Hemân **habâb**-veş- i kûlzüm-i hidâyetdir

Beyâz-ı çeşm-i siyâh-ı mükehhali gûyâ (N.24/1)

4.3.4.3.Vezani

Vezani kelime anlamı olarak Farsça esinti zamanı anlamına gelmektedir. Beyte bakıldığında rüzgâr kelimesi ile de tamlamalı kullanılmıştır.

Hoşâ dem kim **vezânî**-i nesîm-i şekk-ı rûh-efzâ

Yem-i tab'-ı cihânı kıldı pür-mevc-i meserret-sâ (K.31/1)

4.3.4.4.Derya-kef

Derya-kef kelime anlamı olarak deniz köpüğü anlamına gelmektedir. Beyte bakıldığında sultanın cömertliğinin denizin üstündeki köpük kadar çok olduğundan bahsedilmektedir.

Ey husrev-i **deryâ-kef** ü kân-dest ü kerem-ver
Ân hulk-i cevâhir-mütelâlî ki tu dârî (G.164/8)

4.4. HAYVANLAR

4.4.1 Kanatlı Hayvan

Kanatlı hayvanlara kuşları örnek verdiğimiz çalışmada, umumi olarak kuş ve kuş ile ilgili çeşitli kavramların geçmiş olduğu beyitleri de örneklemek mümkündür. Divan'da genel olarak kuş kelimesinin yerine murg kelimesi kullanılmıştır. Kanat (bal), kanattaki en uzun tüy (şehber) ve kuş yuvası (lane, aşıyan) kelimeleri kullanılmıştır.

Şair sevgilinin saçları gibi bir tuzak varken gönül kuşunun bir av olmamasının mümkünatı olmadığını söylemiş, gönlü bir kuşa benzeterek kullanmıştır.

Gîsû gibi bir dâm-gehi var iken İshâk
Murğ-ı dil-i 'uşşâk şikâr olmamak olmaz (G.59/6)

Şair Sultan III. Ahmet için yazmış olduğu kasidede kendisini kanadı kırılmış bir kuş gibi göstermektedir.

Cihânda hayf ki murğ-i şikeste-**bâl**-âsâ
Benim o beste-i dâm-ı gumûm-ı nâ-çârî (K.12/53)

Yine sultan III. Ahmet övgüsünde yazılan bir kasidede Hüma'nın kanadı tamlaması ile şu şekilde bahsetmektedir;

Pençe vü beyza-i tuğra-yı hümayûnı ider
Hey'et-i lâne vü **şehper**-i hümayı iş'âr (K.24/20)

Şair kendi gönlünü Hüma kuşunun yuvası olarak tasavvur etmiş beyitte bunu şu şekilde dile getirmiştir;

Zülf-i cânân cây-gâh-ı ‘âşık-ı dil-dâdedir

Lâne-i murğ-i hü mâ-pervâz dil-bâlâdadır (G.25/1)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın yaptırmış olduğu bir kasra yazılan tarih manzumesinde şair aşîyan sözcüğünden şu şekilde bahsetmiştir.

Âsitân-ı sa’âdeti her ân

Âşîyân-ı hü mâ-yı emn-ü emân (T.43/24)

4.4.1.1. Papağan (Tuti)

Eğitilmeye müsait bir hayvandır. İnsan seslerini taklit edebilme yeteneği vardır. Anavatanın Hindistan olduğu kabul edilmektedir. Asla su içmediği ve içerse öleceğine dair bir inanış vardır. Papağanın renkli cezbedici görüntüsü, konuşabiliyor olması Türk şiirinde de sevgilinin ve şairin kendisinin benzetildiği bir hayvandır.¹³⁶

Hiz. Muhammed peygamberin en büyük mucizesi olan Kur’an, söz ile insanlıkla buluşmuş dolayısıyla peygamber Allah’ın vahiylerini dile getiren bir aracı olmuştur. Bu vazifesi hasebiyle papağana benzetilmiştir.

İmân-ı şaff-ı rüsûl kâid-i ketîbe-i küll

Delîl-i hayr-ı sübûl **tûtî-i** hü dâ-gûyâ (N.1/15)

Papağanın şeker yemesi özelliği ve şair şiir yazma kabiliyeti konusunda kendisini papağana benzettiği görülür.

Tûtî-i nâtîka vaşfıyle şeker hûâr olarak

Nâzım-ı nev gâzel-i tâze-zebân oldı yine (K.23/24)

¹³⁶ Ömür CEYLAN, *Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları (2. basım) İstanbul 2007, s.194-195

4.3.1.2. *Bülbül (Andelip, Hezar)*

Bülbül, Klasik Türk şiiri geleneği içinde gül ü bülbül mazmunun aşığı temsil eden tipidir. Bülbül, şiir geleneği içinde gül bahçesinde seher vaktine kadar öten, güzel sesli kuş olma özelliğinden sevgilisini görebilmek için inleyen sevgiliyi temsil etmektedir. Bu yüzden de ses ile ilgili inşa edilen beyitlerde bülbülün de adının geçtiği görülebilmektedir.

Sevgilinin yüzünün gül olduğu tasavvur edilen beyitlerde aşığın gülün dalına konan bülbül olarak tasavvur edilmesi pek tabidir. Bu tasavvur içinde bir inanış daha vardır ki gülün renginin bülbülün kanından geldiğine inanılmaktadır ¹³⁷

Şeyhülislam İshak Efendi'nin Divanı'nda bülbül, hezar, andelip ve hakister isimleri ile de kullanılmış, bülbül-i şeyda isimleri ile geçmektedir.

Mest-i câm-ı gül-i bâğ oldu **hezârân**-ı çemen
Biri birine olup olsa n'ola nağme- serâ (K.16/4)

Ruḥ-ı dilber gibi rengîn gül-i ra'nâ mı olur
Dil-i şârîde- şıfat **bülbül-i şeydâ** mı olur (G.50/1)

Andelîbân-ı çemen ol gül-i bâğ-ı keremin
Gülşenistân-ı medîhinde olup nağme-serâ (K.25/34)

4.3.1.3. *Pervane*

Pervane, kanatlı bir böcektir. Işığın etrafında uçuşması ile bilinmektedir. Onun bu özelliği Divan edebiyatı geleneği içinde işlenen bir mazmun haline getirmiştir. “Kanatlı bir böcek olan pervanenin mumun etrafında dönmesi ve kanadının ateşe değmesi sonucunda yanması pervaneyi âşık, mumu da sevgili olarak düşündürür. Bu vasfı ile şem, âşığının canını yakan acımasız bir sevgili olarak görülür” ¹³⁸

¹³⁷ Necmettin Halil ONAN, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s.69

¹³⁸ Derya KARACA, Klasik Türk şiirinde Şem ve Pervane Kullanımları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt XXI, Sayı LXI, 2018, s. 129-146

Şem'a-i hükmine fânûs-ı felek taraf-ı refî'
Şu'le-i emrine **pervâne** bu çarh-ı devvâr

(K.24/21)

4.3.1.4. Şahbaz

Şahbaz yani Doğan kuşu gündüz yırtıcıları olarak da bilinen orta irilikte bir kuş türüdür. Kuyrukları uzun, kanatları hilal gibi ve sivridir. Gagaları kanca gibidir.¹³⁹

Şairin sevgilisini doğan kuşuna, kendisini ise keklige benzetip sevgilisine kavuşabilmek için keklik gibi avlanmayı dilemektedir.

Hemîşe kebk-i vişâli şikâr iderdim eger
O **şâhbâz**-ı melâhat olaydı râm bañâ

(G.2/3)

4.3.1.5. Tavus

Özellikle kanat ve kuyruğundaki tüylerin rengârenk oluşu açarak gezinmesiyle şiirlerde konu edilmiştir. Tavus üstün nitelikleri olan bir kuştur fakat bu niteliklerine rağmen Tavus mutsuz bir kuştur. Çünkü şeytanın cennete girmesine sebep olduğu için cennetten kovulmuştur. Tavus bütün güzelliklerine rağmen ayağı çıplak ve çirkin olması ise ona verilen cezadır.¹⁴⁰ Divan'da tavus kuşunun geçtiği beyitler şu şekildedir,

Olmada çünkü sezâ-vâr-ı rikâb-ı şevket
Aña **tâvûs**-ı İrem dirler ise erzânî

(K.17/20)

Şahn-ı çemende her biri **tâvûs**-beççedir
Kim cilve-rîz-i behcet olur perr ü bâline

(K.29/8)

¹³⁹ Melike ERDEM GÜNYÜZ, **Ahmedi Divanı'nın Tahlili**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 2001. s.198

¹⁴⁰ Önder ERTAP, **Divan Şiirinde Hayvan Motifi**, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi 1996, s.115

4.3.1.6. Keklik (Kebk)

Keklik bir av kuşudur. Eti lezzetli ve helaldir. Divan edebiyatında av kuşu oluşu, Şahin ve doğan gibi kuşlarla çıkılan avlarda avlanacak ilk kuşlardandır. Divan şiirinde keklığın yürüyüşü övülmüş ve benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Şairler çoğunlukla gönüllerini keklık kuşuna benzetirler.¹⁴¹

Divan’da, adalet sahrasında doğan kuşunun keklığe rehber olduğundan şu şekilde bahsetmiştir;

Deşt-i ‘adlinde hemân ehvâ olup hempâ-yı şîr
Âsumân-ı re’fetinde bâz **kebke** râh-ber (T.34/18)

4.3.1.7. Güvercin (Kebuter, Hamame)

Kebuter, hamam isimleri ile de bilinir. Soluk gri, kahverengi ya da pembe renklidirler. Bacakları ve boyunları ısa, gövdeleri şişman, başları ufaktır. Kiraz, fındık, elma, tohum, tomurcuk ve yaprak gibi çok farklı maddelerle beslenirler. Kendilerine özgü bir sesleri vardır. Ötüşleri derin ve boğuktur.¹⁴² İslam inancı gereği kutsal kabul edilen bu kuşlar klasik edebiyatta saflığın aşğın temiz kalbinin temsilcisi olmuştur.

Güvercin ile ilgili benzetmelerin ilkinde bakıldığında padişahın övülmüş olduğu kasidede güvercin padişaha benzetilmiştir. Güvercinin himmetlerinin bolluğundan bahsederek aslında padişahın ne kadar yardım sever ve lütufkâr olduğunu kastetmiştir.

Odur o me’men-i ‘işmet-medâr-ı re’fet kim
Hamâme-i himem âşiyân-ı vefretidir (K.14/10)

Güvercinin doğası gereği zayıf ve hassas bir kuş olması onun diğer yırtıcı kuşların avı haline getirmiş, avlanmaya müsait oluşu insanlar tarafından da av kuşu olarak görülmesine neden olmuştur. Klasik edebiyatın saç üzerinde oluşturduğu av ipi klişesinde bu ava düşen güvercin kuşu aynı zamanda sevgilinin gönlüne de

¹⁴¹ Ömür CEYLAN, **Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yayınları (2. basım) İstanbul 2007, s.160-161

¹⁴² Esra ÖNER, Gevheri Divanı’nda Kuşlar, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.5, 2008, s.554-575

benzetilerek kuşun saf ve temiz özelliğinden de bu benzetme vasıtasıyla yararlanılmıştır.

Esîr-i dâm-geh-i kayd-bend-i kâkıldür

Kebûter-i dilde semt-i rehâ görünmese de (G.142/5)

4.3.1.8. Baykuş (Cugd)

Baykuş bir gece kuşudur. Gündüzleri dolaşmaz. Gözleri oldukça iri olup gece görmeye uygundur. Başları vücutlarına oranla daha büyüktür. Yırtıcı bir hayvan olup viranelerde bulunur.¹⁴³ Divanda baykuş “cugd” şeklinde geçmekte olup bülbülün kış baykuşundan korkup kaçarak gül ocağına düştüğünü söylemektedir.

Bîm-i gezend-i **cuğd**-ı şitâdan gürîz idüp

Düşdi hezâr-ı sûhte- dil gül ocağına (G.136/3)

4.4.2. Sürüngenler

4.4.2.1. Yılan (Mar)

Farsça mar yılan demektir. Divanda yılan saça benzetilmiştir. Saç rengi ve şekli itibariyle yılanı benzetilmiştir.

Dili esirge kıoma zülfî gülşen-i ruhuña

Yatırma lâne-i bülbülde **mâr**-ı bed-kâr (K.12/7)

4.4.2.2. Örümcek (Ankebut)

Ankebut, örümcek demektir. Hz. Muhammed’in kâfirlerden Ebu Bekir ile birlikte alkanmış olduğu Hira mağarasında mağaranın girişine ağlarını örtüp

¹⁴³ Önder ERTAP, **Divan Şiirinde Hayvan Motifi**, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi 1996, s.22

peygamber ve yar-gar yani Ebu Bekir'i kurtarmıştır. Divanda bir beyitte bu olay şu şekilde anlatılmaktadır.

Hemdemiyle olunca sâkin-i gâr
Perdesi oldu 'ankebûtî târ (BN.219)

4.4.2.3. *Karınca (Mur)*

Mur Farsça karınca demektir. Divan'da karınca sevgilinin ayva tüylerine benzetilmiştir. Hem Neml Suresi hem de mur diyerek karınca ayva tüylerine benzetilmektedir.

Kilk-i kudret şebt idince sûre-i Nemli hemân
Muşhaf-ı rûyında oldu rû-nümâ çün **mûr** haţ (G.80/2)

4.3.3. Dört Ayaklı Hayvanlar

4.3.3.1. *At (Semend, Kümeyt, Edhem, Eşheb, Rahş, Yekran, Esb, Feres)*

Atın, Türk toplumundaki yeri ve önemini İbrahim Kafesoğlu "Altay Nazariyesi" bahsinde Andronova kültürü çalışmalarından Bozkır kültürünün varlığı ve bu kültürün ise Altay yaylalarından prota Türkler (Türklerin atları) tarafından oluştuğu söylenmektedir. Atın Türkler tarafından ehlîleştirildiği bilinmektedir. "Türklerin, siyasi, dini, iktisadi ve sosyal hayatında atın oynadığı merkezi rol, meseleye açıklık kazandırmaktadır. Türkler, sürüler halinde yetiştirdikleri atın etini yerler, onu kurban olarak sunarlar ve her sene -özellikle savaş atlarından- binlercesini ihraç ederek ekonomilerini sağlarlardı."¹⁴⁴

Türklerin, atla olan münasebeti elbette Orta Asya Bozkır kültüründe kalmamış, Türkler Anadolu'ya göç edince kültür onlarla birlikte göç etmiştir. Tarihi Türk lehçelerinde de at bakımı ve yetiştiriciliği ile ilgili kitaplar yazılmıştır. (ör. Kıpçak Türkçesi) Bilhassa Osmanlı Döneminde atlara verilen önemi o dönemin edebi

¹⁴⁴ İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat (bs. 17) İstanbul 1998 s.120-121

yazılarından anlamak mümkündür. Klasik Türk Edebiyatında “Esbiye-name, Rahşiyye” adlı bir türün doğmasına vesile olmuştur.

Şeyhülislam İshak Efendi’nin Divanı’nda 17 numaralı kaside Esbiyye olarak kaleme alınmış olup bunun haricinde Divan’ın muhtelif beyitlerinde at ve atçılık ile ilgili terimler sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca Divan’da atların cinsine göre olan farklı isimleri de kullanılmıştır. Bunlara bakmak gerekirse; semend “f. Çevik güzel at”, kümeýt “ar. Koyu, doru at”, edhem “ar. Karayağız at”, eşheb “ar. Kırat” rahş “f. Gösterişli güzel at”, yekran “f. Soylu cins at rengi sarı ile kırmızı arasında olan at”, esb “f. At”, feres “ar. At” anlamına gelmektedir, tekâver “f. Koşucu seğırtici, yorga yürüyüşlü at.” demektir.

Semend kelimesinin kullanıldığı beyitte atın şanından bahsedilmektedir. Kaside-i Esbiye ‘nin ilk beyitidir.

Görmeyen **rahş**-süvâr-ı kerem ü ihsânı
Görsün ol zeyn-dih-i zîn-i **semend**-i şânı (K.17/1)

Bu beyitte ise atın çok hızlı gittiğini ve önden gittiğini söylemektedir. Atın uyluklarından bahsederek onların cevelan ettiğinden bahsetmektedir.

Tarafetü’l ‘ayn-ı **semend**-i nazarı sebkatde
Oldı mağbût-ı **feres**-rân-ı nigh-cevânî (K.17/7)

Atın güzelliklerinden ihsanından bahsedilmektedir. Atın sarı cins soylu halinden bu beyitte yek-ran olarak bahsedilmektedir.

Câmi’-i cümle-i eşkâl-i mehasin ki olamaz
Esb-i cādû daği tâkat-gerî-i **yek-rânı** (K.17/9)

Memduhun, süslü adaletli atının cihanın bütün atlarından üstün olduğunu bu yüzden cihanın bütün atlarının karşısında can verse yeri olduğunu söylemektedir.

O bihîn râkib-i zîbende-**kümeýt**-i ‘adliñ
Rahş-ı evşâfına cân virse cihân erzânî (K.17/39)

Atın bir kaleme benzetildiği beyitler vardır. Bu kalemlerin göze çekilen sürme kalemi ve hayalleri yazan bir kalem olarak bahsetmektedir.

Virse hayyâl-i hayâl **edhem**-i kil-k-i medh
Sahn-ı vaşfın ne had ruhşat-ı midhat-rânî

Kuhl-i ‘acz olmadadır çeşm-i **semend**-i kaleme
Gerd-i mu’ciz-ka-dem-i **eşheb**-i vaşf-ı şânı (K.17/52-53)

Hilâl-ebrû-yı sîmîn-zîn-i zîbâ **esb**-i iclâli
Bikîn târ-ı şu’â’-ı hûr aña zerrîn licâm oldı (T.41/9)

At ile ilgili diğer kavramlara bakmak gerekirse sahhal, raht ve licam olarak ele alınabilir.

Sahhal, kelime anlamı olarak, kişneyici at anlamına gelmektedir. Kişneyen bir atın insan ruhu gibi dinç olduğundan bahsedilmektedir.

Rûh-ı hayvânî-i **şahhâl**-teşekkül ki odur
Cân-ı insân gibi dil-zinde-ger-i şadânî (K.17/17)

Süvarinin hayallerinde daima at nakş ederek ayrılığında teselli bulur diyen şair kendisini bir süvari yani at binicisi olarak tasavvur etmiş ve ayrılığından dolayı sevgilisini zikrederken de atsız kalmış bir süvari gibi anlamsız olduğunu beyitte dile getirmiştir.

Olur **süvârî**-i firket rakş-künân-ı hayâl
Ki oldı kârı **tekâver** hemîşe hayyaliñ (G.93/4)

Raht, eyer takımı anlamına gelmektedir. Devletin atının eğer takımın mücevherden olduğunu söylemektedir.

Eşheb-i devletine **raht**-ı mücevher gibidir
Resm-i evşâf-ı hümâyûn-ı ma’âlî-şânı (K.17/43)

Istabl kelimesi, Arapça bir kelime olup sarayda padişaha mahsus atların barındığı ahır anlamına gelen bir kelimedir. Divan'da bu kelime esbiyyename kasidesinde şu şekilde yer almaktadır.

Siyyemâ şadr-ı kerem-verzişiniñ olmakda

Her dem **ıştabl**-ı nigâhında semend- i şânı

(K.17/41)

At ile ilgili olarak Farsça dizgin gem anlamına gelen licam kelimesinin de Divan'da kullanıldığı görülmektedir. Atın dizgini binek hayvanlarını kontrol etmek amacıyla kullanılan kayış ya da iptir. Divan'da sevgilinin neşesinin dizginin zaptını aşışın kendisinin yaptığı söylemektedir. Beyitte dolaylı yoldan sevgili ata benzetilmektedir.

Żabt-ı **licâm**-ı neşvesi gül-gûn sâgarıñ

Dest-i ayâğ-ı sâķi-i şevķ-âverimdedir

(G.26/3)

4.3.3.2. *Gazal (Ahu)*

Gazal, Arapça bir kelime olup, ceylan yavrusu ahu anlamına gelmektedir. Divanda bu hayvan pek çok yerde geçmektedir. Genellikle hayvanın bir av hayvanı ve gözünün güzelliği ile ön plandadır.

Vahşet-i ĥod ne-şevved lâzime-i şab'-ı **ġazâl**

Cilve-i çeşm-i tu ĥayret-ger-i **âĥû** bâşed

(G.18/4)

4.3.3.3. *Samur*

Samur, kürk hayvandır. Divan'da bu hayvan farklı beyitlerde de geçmektedir. Tüyünün kıymetli oluşu bakımıyla önemlidir. Divan'da da samur kürkten yapılmış hilattan bahsedilmiştir.

Manşıb-ı ĥüsni mü'ebbed oldığın i'lâm için

Oldı serv-i ķadd-i yâre ĥil'at-i **semmûr** ĥat

(G.80/3)

4.3.3.4. Aslan (*Şir, Şir-i nerre, Esed, Hizber*)

Şir, Farsça; esed ve hizber ise Farsça aslan demektir. Divan'da daha ziyade şir kelimesi kullanılmıştır. Genel anlamıyla aslanın güçlü bir hayvan oluşu memduh ile bezer noktaları olmuş ve benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Divan'da Silahdar Ali Paşa'nın övgüsünde yazılan beyitte, Paşa'nın kendisinin Rüstem'e yapmış olduğu hamlelerin ise aslana benzetildiği görülmektedir.

O deñlü kuvvet-i bâzû-yı Rüstem-zôrı vardır kim
Dem- i heycâ **hizber**-i hamle- dâr-ı bî-emân oldu (K.18/5)

Şair, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi için yazmış olduğu kasidede memduhu aslana benzetmiştir. Memduhun karmaşayı barış ile selamete erdirdiğini beyitte şu şekilde dile getirmiştir;

Vahşeti kıldı bu şulh ünse mübeddel çün kim
Olsa şâyeste gazâle **esediñ** tab'ı künâm (K.21/38)

Şairin kendi gönlünden bahsederken av olmuş bir aslan benzetmesi yapmış olduğu beyit şu şekildedir;

Oldı hamîde dil yine gîsû-yı dilbere
Ol **şîr-i nerre** düşdi meded dest-i ejdere (G.131/1)

4.3.3.5. Deve (*Cimal*)

Cimal, kelime anlamı olarak erkek deve, nuk ise dişi deve demektir. Kelimeler etimolojik olarak Arapça kökenlidir. Divan'da ayrı ayrı şu şekilde bahsedilmektedir.

Bir deve kafilesinin hacca doğru devletin duası ile gittiğini, devletin duasının deveye zimmetli olduğundan bahsetmektedir.

Kaţâr-ı kafile-i hacc-ı beyt-i âmâle
Du'â-yı devleti zâd-ı **cimâl**-i zimmetdir (G.14/18)

4.3.3.6. *Katır (Bagal)*

Bagal, katır demektir. Divan'da sevgilinin güzelliğinin nam saldığı zamanlarda sevgilinin uğruna ağlayıp sızlayanın çok olduğunu belirtmek ve bu rakipleri kötülemek için bagal kelimesi kullanılmıştır.

Âvâze-i hüsnuñ olalı velvele- endâz
Gûş-ı güli bülbül **bağal**-i nâliş idinmiş (G.76/2)

4.3.3.7. *Dağ Keçisi (Nahçir)*

Dağ keçisi, av hayvanı demektir. Divan'da nahçir bir beyitte geçmektedir. Beyitte dağ keçisine kurulan tuzakta kartalın gönül tokluğunun iltifat olmayacağından bahsedilmektedir.

Degme bir **nahçire** olmaz dâm-cû-yı iltifât
Nesr-i istiğnâ şikâr-ı pençe-i bâzûsıdır (G.40/5)

4.5. NEBATLAR

4.5.1. Ağaçlar

Divan'da umumi olarak ağaçlara bakıldığında dıraht, eşcar kelimeleri ile bahsedilmiştir. Gars, devha gibi ağaçla ilgili ifadelerde Divan'da geçmektedir. Divan'daki beyitlerden bazıları;

Olmaz 'adıl sâye-i perr-i hüma daği
Eşcâr-ı gülçeniñ bu maħalde şılâlîne (K.29/9)

Habbezâ hüsrev-i 'âlem ki zemîn-i nazma
Ġars iden tohum- bihîn lâle-i medhin her bâr (K.22/52)

Devha-i re'feti ol mertebe müsmirdir kim
Mîvesi çide olundukça resân oldu yine (K.23/23)

Divan’da ağaçlarla ilgili olarak fidan ve yaprak kavramlarından da bahsedilmektedir. Divan’da fidan kelimesi nihâl kelimesi ile ifade edilmiş olup K/22-43 numaralı kasidede¹⁴⁵ kalem fidana benzetilmiştir. Padişahın övülmüş olduğu kasidede padişah bahçenin fidanına benzetilmiştir. Yaprak kelimesi ise berg kelimesi ile karşılanmış olup berg Farsça yaprak anlamındaki sözcüktür.

Terbiyet-kerdesi olmağla o ‘âlî zâtıñ
Berg ü bâr- âver-i hâşıyyet-i nevdîr eşcâr

Oldı her şâhı **nihâl**-i çemenin ‘ûd gibi
Nükheth-ârâ-yı bihîn micmere-i faşl-ı bahâr (K.22/33-34)

4.5.1.1. *Ar’ar*

Ar’ar, dikenli ardıç ağacıdır. Dağ selvisi olarak da bilinir. Mecazi olarak sevgilinin boyuna benzetilmiştir.

Haṭve- senc olmağdan ‘**ar’ar** oldı dâmen-keş
Dâm-ı ‘ışkıñla olup pâ-beste-râm-ı kâmetiñ (G.98/3)

4.5.1.2. *Bid*

Bid, Farsça söğüt ağacı demektir. Divan’da söğüt ağacı hançere benzetilerek ırmak kenarında servilerle iç içe büyümesi ve boyunun kısa dallarının salkım saçak olması servinin ayağına sarılması şeklinde beyitte ifade edilmiştir.

Şarıldı bî-edebâne ayağına servin
‘Aceb mi cûlara olursa dâl hançer-i **bîd** (K.15/5)

¹⁴⁵ Gazel/Tegazzül başlığına bkz.

4.5.1.3. Mişe

Mişe, meşe ağacıdır. Bu ağaçtan Divan'da bir defa bahsedilmektedir. Şair beyitte rakibin tatlı sözlü şakalarına sevgilinin kanmayacağını çünkü meşe ağacının sapından şarap ırmağı akmayacağını söyleyerek rakibini eleştirmiştir.

Sîr olur şanmañ zülâl-i luţf ile ʔab‘-ı rakîb
Bâde-cû olmaz nemâ sâķ-ı **dıraķt**-ı mîşede (G.137/5)

4.5.1.4. Nahl

Nahl, Arapça bir kelime olup kelime anlamı olarak hurma ağacı denilmektedir. Divan'da hurma ağacı ile ilgili pek çok beyit vardır.¹⁴⁶

Mevdim-i ‘adli bahâr-ı kâmrânîdir anın
Gülşen-i luţfinda **naħl**-i cûd u re’fet bâr-ver (T.34/23)

Şair kendisini gül bahçesindeki bir bahçivana aynı zamanda da hurma ağacına benzetmiştir. Kendisinin mahsulü olarak da şiirindeki sadeliği görmüş, kendi şairliğini ifade etmiştir.

Bâķ-bân-ı gülsitân-ı ‘ışķınıñ İshâķ-veş
Naħl-i ʔab‘ından gelen maħşûl nazm-ı sadedir (G.25/6)

Sevgilinin muhabbetinden dolayı hurma ağacının başını öne eğmesinden ve devrilmesinden bahsedilmiştir.

Her dem o **naħl**-i ser-be-havâ-yı maħabbetiñ
Bâr-ı cefâsı dest-i ta‘alluķla çîdedir (G.34/2)

¹⁴⁶ Nahlın, Divan'da geçmiş olduğu beyitler: (T.34/3), (G.25/5), (G.34/2), (G.38/1), (G.39/5), (G.108/1), (G.109/5), (G.130/5)

4.5.1.5. Serv

Servi ağacı genellikle akarsu kenarlarında yetişen uzun boyları ile bilinen iğne yapraklı bir ağaç türüdür. Divan edebiyatında servi ağacı genel olarak sevgilinin boyunun uzunluğuna benzetme amacı ile kullanılır. Aynı zamanda Divan edebiyatının botanikçilik ve bahçe anlayışının vazgeçilmez ağacıdır. Divan'da servi ağacı çoğunlukla sevgilinin boyu ile teşbih ilgisi kurularak bahsedilmiştir.

Hâk-i pâdir sâye-veş üftâde-gân ol kâmete

Şîve-i reftârdır pâ-bend **serv**-i tâkate

(K.27/27)

4.5.1.6. Sandal

Sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan'da yetişen ağaç. Beyitte de koku unsurları ile ilgili olarak kullanılmıştır.

Dehriñ şemîm-i müşg-i ter ü 'ûd u 'anberi

Şandal değil kıyâs ile bûy-ı hışâline

(K.29/22)

4.5.2. Çiçekler

Divan'da çiçeklerden umumi olarak zehre, şükufe ve ezhar şeklinde bahsedilir. Bahçe, bahar ve güzellikle ilgili tasavvurlarda çiçeklere değinilir. Kasidelerin ilk bölümünde yer alan bahar tasvirlerinde çiçeklerden bahsedilmiştir.

Zemîn-i dilde temennâ-feşân-ı tohum-ı emel

Bihîn **şükûfe**- i dil-hîâh-ı behcet- 'unvânı

(K.20/4)

Kıyafetin üzerindeki nakışların, doğadaki renklerle ve çiçeklerle uyum içinde olduğu ifade edilmiştir.

Oldı bâlâ-yı çemen-zâra münâsib câme

Bir **çiçekli** çemeni atlas-ı i 'câz-şî'âr

(K.22/3)

Memduhun yanağının çiçeğe benzetildiği beyitte, o yanağı gören gözlerin bahçenin en neşeli gözleri olduğunu dile getirir.

Dîdeler bağçe-i neşve olup bâşırılar
Rûy-ı **ezhâr**-ı merama nigerân oldı yine (K.23/3)

Beyitte memduhun yanağı hem güneşe hem de çiçeğe benzetilmiştir. İncelik perdesinin yırtılmasıyla güneşin etrafı aydınlatacağı söylenir.

Tâbiş-i mihr-i cihân-sûz-ı ‘izârıyle sezâ
Çâk olursa perde-i rıkkat-nümâsı **zehreniñ** (K.89/2)

4.5.2.1. Lale

“Lale, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bilhassa XVI-XVIII. Yüzyıllarda süs bitkisi ve süsleme motifi olarak çok büyük önem kazanmıştır. Özellikle tabiat güzelliği ve sanat zevkine düşkün olan İbrahim Paşa, lalenin yayılmasına son derece özen göstermiştir. Onun bu gayretleri sayesinde İstanbul’un en seçkin bahçelerini laleler süslemiş; birçok evlerin pencerelerinde, saksılar üzerinde, lalelerin renkli endamı sokaklara başka bir güzellik vermiştir.”¹⁴⁷

Lale’nin İstanbul’a sonradan gelişi aslında taşrada yetişen zambakgillerden bir çiçek oluşu şiirde farklı isimlendirmeler ile anılmasına da vesile olmuş, ebced hesabındaki harf değerlerinin Allah lafzı ile eşdeğer 66 harfe tekâmül etmesi ile birlikte ise kendisine rağbetin artmasını sağlamıştır.¹⁴⁸

Lale, İshak Efendi’nin Divanı’nda kasidelerindeki vazgeçilmez bir çiçek olarak zikredilmiş, gül bahçelerinde diğer çiçekler gibi yerini almış taşradan gelen yabancı çiçek anlayışını yitirerek bahçe süsleme sanatında tercih edilen bir çiçek olmuştur.

‘Aceb mi hüsni ile her **lâle** ‘işve-bâz olsa
Nigâh-ı rağbere şâyeste eyledi anı (K.20/23)

¹⁴⁷ Ahmet KARTAL, **Klasik Türk Şiirinde Lale**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.7

¹⁴⁸ Sevda ÖNAL, **Klasik Türk Şiirinde Lale ve Edebi Bir Tür Olarak Lale Şiirleri**, **Turkish Studies Language and Literature**, Yıl IV, Sayı IV, Cilt II, Erzincan 2009, s.911-927

Hüsn-ı dil-keşle görüp behcet-i vâlâ-şânın

Lâleye nîze-keş-i dâğ-ı haseddir ezhâr

(K.22/10)

Lâleyi kıldı nemâ-yı keremi sulţânî

Oldı te‘şîr-i nigâhıyle mülûkî ezhâr

(K.22/28)

4.5.2.2. *Sümbül*

Sevgilinin saçının kokusunun sümbül çiçeğinin kokusuna benzetilmesi çok kullanılan klişe benzetmelerdendir. Şair de bu klişeden hareketle sevgilinin zülûflerini sümbül çiçeğinin kokusuna benzetmiştir. Sümbül çiçeğinin salkımlı duruşu da kimi zaman sevgilinin saç öbeğine benzetilerek kullanıla gelmiştir.

Hevâ-yı **sümbül**-i zülf-i mu‘anberi her dem

Meşâm-ı ‘âlemi bûyende-i garâm eyler

(G.37/4)

Eylerse n’ola tûl-i emel **sümbülü** pür-dûd

Sevdâ-yı ser-i zülfini şeb-tâbiş idinmiş

(G.76/3)

4.5.2.3. *Gül, Verd*

Gül, Klasik Türk edebiyatı şiir geleneğinin en rağbet gören çiçeklerinden biridir. Gül, bahçelerin vazgeçilmez çiçeğidir. Rengi, şekli ve kokusu ile güzellik algısını zenginleştirmiştir. Şiirde memduhun övgüsünde gül çeşitli vasıflarıyla benzetilen unsur olarak kullanılmıştır.

Şeyhülislam İshak Efendi’nin Divanı’nda gül ile ilgili kullanımlara örnek olarak bakılırsa;

Serinde naḥl-i **gülün** berg-i sebz zann itme

Siyâdetin idüp işbât sardı destârı

(K.12/2)

‘Aks-i reng-i ruh-ı **gül**-fâmını didemde gören

Çeşm-i ḥûn-pâşımı peymâne-i şahbâ mı şanur

(G.51/6)

4.5.2.4. *Gonca*

Gonca kelimesi Farsça bir kelime olup gülün açılmamış tomurcuk hali için kullanılan bir kelimedir. Gonca, Divan şiirinde genellikle sevgilinin ağzı ile ilgili yapılan şekli ve rengi konusundaki benzetmelerde kullanılmıştır. Kasidelerde yer alan bahar tasvirlerinin ve bahçe güzelliklerinin vazgeçilmez çiçeklerinden biri de goncalar olmuştur. Tazeliği simgelemişlerdir.

Gül-i hûş-bûy-ı vücûd-ı bereket-âlûdın
Eyleye **goncaları**yle ter u tâze her bâr (K.24/32)

4.5.2.5. *Firuzende*

Farsça bir kelime olan firuzende sözcüğü bir cins lalenin adıdır. Neslihan Koç Keskin, parlak kibritî lale olarak bu çiçeği tanımlamaktadır.¹⁴⁹ Kibritî renk açık sarı renk anlamındadır. Divan'da firuzende çiçeğinden III. Ahmet övgüsünde yazılan kasidede bahçenin kandili olarak zikredilmiştir.

Oldı ezhâr-ı çemen-zâr **firuzende** çerâğ
Nûr-ı lutfiyle dil-efrûz olıcağ tab'ı-ı bahâr (K.22/26)

4.5.2.6. *Leylaki*

Mor ve beyaz renkleri olan salkım şeklindeki çiçektir. Divan'da bu çiçekten Sadrazam Damat İbrahim Paşa övgüsünde yazılan bir kasidede gül bahçelerinin süsü olarak bahsedilmiştir.

Ṭırâz-ı gülşen olursa 'aceb mi **leylâkî**
Ki oldı lâyıq-ı nezzâre-i cihân-bânî (K.20/38)

¹⁴⁹ Neslihan KOÇ KESKİN, *Örnekli ve Resimli Osmanlı Çiçek Adları Sözlüğü*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2018, s. 174

4.5.2.7. *Nergis*

Şair, kendisini tutkun düşkün olarak tarif ederken sevgiliyi bahçelerin nergis bitkisi çiçeği olarak tarif etmektedir. Nergis çiçeği iri papatya biçiminde ortası yeşilimsi veya sarı, yaprakları gri ve sarı bir çiçektir. Kendisinin suyunun uyuşturucu etkisi vardır bu yüzden beyitte de uyku verdiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca sevgilinin mahmur bakışı anlamına da gelmektedir.

Aşık sevgilinin gözlerini hatırlamak için bahçelerde açan nergis çiçeklerine bakmak istediğini beyitte şu şekilde ifade etmiştir;

Yâd-ı çeşmiñle nigâh-ı **nergis**-i bâğ eylesem
Her ser-i mûgânı bir şemşîrdır sensiz baña (G.1/5)

4.5.2.8. *Süsen*

Süsen, Farsça bir kelimedir. Çeşitli renklerle açan çiçek iri ve uzun ömürlüdür. Divan'da bu çiçekten Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi'nin övgüsünde yazılan kasidede bahsedilmiştir. Bir bahçe tasvirinin yapılmış olduğu beyitte ocağını söndürmek deyimine de gönderme yapılmış, bitkinin yeşil yapraklarının şeklinin bir kılıca benzemesi ise benzetme olarak kullanılmıştır.

Şu kordı bâğıñ ocağına cûylar çokdan
Hemîşe tîğı ile **süsen** itnese tehdîd (K.15/6)

4.5.2.9. *Benefşe*

Benefşe, Farsça bir kelimedir. Kelime menekşe ifadesinin aslıdır. “Menekşe: Divân şiirinde kokusu, koyu rengi, boynunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir.”¹⁵⁰ Divan'da Silahdar Paşa'nın

¹⁵⁰ Ayşe ÇELEBİOĞLU, Klasik Türk Şiirinde Menekşe, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı/37, Erzurum 2016, s.161-182

övgüsünde yazılan kasidede benefşe şeklinde zikredilmiştir. Benefşe, Paşa'nın gül bahçesine benzeyen sarayının süsleyicisi olarak ifade edilmiştir.

Bahâr-ı hüsni hatt-ı sebz ile şanmañ hat-resân oldu

Benefşe zîbiş-i gülşen-sarây-ı hüsni ü ân oldu (K.18/17)

4.5.2.10. Reyhan

Reyhan, Arapça bir kelimedir. Fesleğen çiçeğidir. Divan şiirinde reyhanla ilgili olarak, “Siyah rengi ve kokusu dolayısıyla sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü ve yanağındaki ayva tüyüne benzetilen çiçeklerin sayısı çoktur. Bunlardan biri de reyhândır. Burada da teşbih ilişkisi esnasında renk ve koku işlevlerinin ön planda olduğu göze çarpmaktadır.”¹⁵¹ Divan’da reyhan çiçeğinden Sultan Ahmet Han’ın yaptırmış olduğu kasra yazılan şiirde bahsedilir. Sabah rüzgarının gül ve reyhandan aldığı kokuyu geri vermesi dile getirilir.

Şemîm-i hulkı her sû ‘anber-âgîn itdi dünyâyı

Nesîm alsun girü virdiği bûyın verd ü **reyhâna** (K.33/31)

4.5.2.11. Nesrin

Nesrin, Farsça bir kelime olup yaban gülü anlamına gelmektedir. Yaban gülü de Divan’da gül ile ortak benzetmelerle kullanılmıştır. “Gül, klasik Türk şiirinde en çok doğal ve kozmik öğelerle ve insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. İlişkilendirildiği şahıslar arasında sevgili ve güzel; uzuvlar arasında yanak, yüz ve dudak; soyut ve manevî kavramlar arasında olumlu anlam ve çağrışım ifade edenler; doğal ve kozmik öğeler arasında da kadeh ve şarap, diğerlerine oranla çok daha fazla dikkat çekmektedir.”¹⁵²

Revâk-ı âsumânî içre ol kaşr-ı zer-ender-zer

¹⁵¹ Berat AÇIL, Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı/5, İstanbul 2015, s.1-28

¹⁵² Yavuz BAYRAM, Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler, **Turkish Studies**, Sayı/2, Cilt. 4, 2007, s.209-219

Derûn-ı şişede döndi gül-i **nesrîn**-i hândâna

(K.33/5)

4.5.3. Bahçeler

Bahçe, Farsça bir kelimedir. Klasik Türk şiirinde bahçe ve bahçeyle ilgili unsurlar zengin bir kullanım alanına sahiptir. Bahçe, çoğunlukla gerçek anlamıyla kullanılırken kimi zaman da benzetme yoluyla sevgilinin güzelliği olmuştur. Divan'da bahçe ifadesi ile yakın anlam ifade eden sözcükler ve bitki topluluklarını ifade eden sözcükler bu başlıkta incelenmiştir.

Şiir geleneğinde bahçeyi ifade eden bahçeyi anımsatan sözcüklerden sebz, Farsça yeşil, yeşillik anlamına gelmektedir. Divan'da sebz kelimesinin kullanımına örnek olarak verilen beyit Sadrazam Damat İbrahim Paşa övgüsünde yazılan kasideden alınmıştır. Beyit, gül bahçelerinin her bir yeşilinin gönlü cezbettiğinden bahseder.

Oldı ol feyz ile gülşen o kadar dil-keş kim

Oldı her **sebzesi** hem-hâşiyet-i mihr-giyâ

(K.25/5)

Giyah, kelimesi ise Farsça ot demektir. Divan'da Farsça yazılmış olan bir kasidede bu sözcükten bahsedilir.

Bîdârem ez-ıyâl-i nigâheş çünân ki şud

Nergis **giyâh**-ı bâğçe-i h'âb-gâh-i mâ

(G.7/4)

4.5.3.1. Tarh

Tarh, Farsça bir kelime olup bahçelerde çiçek dikmek için ayrılmış yer, çiçeklik anlamına gelir. Divan'da, Şeyhülislam Ali Efendi'nin övgüsünde yazılan kasidede onun kaleminin yazdıklarının bahçelerde taze çiçeklikler gibi olduğunu söyler.

Kemâl-i zevk ile raṭbü'l-lisân olup hâme

Zebân-ı tazede **tarh** itdi bir zemîn-i cedîd

(K.15/11)

4.5.3.2. *Gülbün*

Gülbün, Farsça bir kelime olup gül yetiştirilen yer, gül köşkü anlamına gelmektedir. Divan'da Silahdar Paşa'nın övgüsünde yazılan kasidede, gülbün sözcüğü şu şekilde zikredilmiştir;

Bahâr-ı **gülbün**-i devlet gül-i bâğ-ı sa'âdet kim
Şemîm-i hulkı nûkhet-bağş-ı verd-i gül-sitân oldu (K.18/11)

4.5.3.3. *Gülşen*

Farsça gül sözcüğüne yer bildiren “-şen” ekinin getirilmesi ile oluşan gülşen sözcüğü, gül yeri yani gül bahçesi anlamına gelmektedir. Memduh için yazılan kasidede dünyanın gül bahçesi şeklinde gülşenden bahsedilmiştir.

O şadr-ı mekrûmet-ârâ ki **gülşen**-i dehre
Tarâvet-efgen olunca nemâ-yı ihsânı (K.20/3)

4.5.3.4. *Çemenistan*

Farsça çemen sözcüğüne getirilen -istan yer yapma eki ile oluşturulmuş çemenistan sözcüğü çimenlik, yeşillik yer anlamına gelmektedir. Çemenistan sözcüğünün kullanımına Hz. Muhammed için yazılan naattan bir örnek verilmiştir.

Çemenistân-ı görüp şanma nev-bahâr oldu
Kudûm-i pâkine sâyîdedir yeşil dîbâ (N.1/9)

4.5.3.5. *Ravza*

Ravza, Arapça bir kelime olup kelime anlamı olarak bahçe anlamına gelmektedir. Sultan Ahmet için yazılmış olan kasidede geçen bir dua beyitte devlet bir bahçeye benzetilerek zikredilmiştir.

Ravza-i devlet ü ikbâlini Rabbü'l- ' izzet

Nem-i ebr-i keremiyle ide her demde bahrâr

(K.24/31)

4.5.3.6. *Hadika*

Hadika, Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı olarak sulak bahçe demektir. Sadrazam İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu kasra düşürülen tarih manzumesinde hadika sözcüğü zikredilmiştir. Bahçelerin süsü olan bülbüllerin, Paşa'nın övgüsü ile nağmeler söylediği beyitte dile getirilmiştir.

Bülbülân-ı **hâdîka**-zîb-i sühan

Oldılar midhatıyla nağme-fiken

(T.43/39)

4.5.3.7. *Bağ*

Bağ, Farsça bir kelime olup ağaçlık yeşillik yer anlamına gelmektedir. Moskov Savaşı için yazılan tarih manzumesinde Sultan Ahmet'in adaletinin dünya bağına daima münevver eylemesini dile getirmiştir.

Pâdişâh-ı milket-i İslâm Sultân Aḥmediñ

Feyz-i ' adli **bâğ**-ı dehri ide dâ ' im tâb-nâk

(T.45/1)

4.6. MEYVE VE SEBZELER

4.6.1. *Enguri*

Üzüm meyvesidir. Divan'da bir defa geçmektedir. Aşığın damarlarının rengi üzüme benzetilmiştir.

Reg-i târ-ı tegafüldür medâr-ı rûḥ-ı **engûrî**

Ki kaşd-ı ' uşr ile ḥamyâze-i nîş-i elem çekmez

(G/61-3)

4.6.2. *Rumman*

Nar meyvesidir. Beyitte teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Aşığın gözyaşı nar meyvesinin tanelerine benzetilmiştir.

Nâr-ı ğamla merdüm-i çeşm-i dem-âlûdeem gören
Kâse-i hûn-âba düşmüş dâne-i **rummân** şanur (G.21/4)

4.6.3. *Hurma*

Hurma meyvesi divanda hurma ağacı ile birlikte kullanılmış Hurma ağacının iki kat olup eğilmesinden bahsedilmiştir. Hz. Muhammed'in hurma ağacını yanına çağırması mucizesinden bahsedilmiştir.

Naḥl-i **ḥurmâ** dü-tâ idüp ḳaddin
Ḳıldı ferşîde pâyine ḥaddine (BN.233)

4.6.4. *Badem*

Tohumunda az miktarda protein, demir ve kalsiyumla birlikte yüksek oranda yağ bulunan tatlı bâdem, E vitamini yönünden oldukça zengin olup bu özelliği ile yaşlılık etkilerinden ve pek çok hastalıktan koruyucu bir besin olarak bilinmektedir. İyi bir antioksidan olan bâdem, bağışıklık sisteminin güçlenmesine de yardımcı olmaktadır. Acı bâdem, ağız yoluyla alındığında göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici olmakla birlikte çok miktarda alındığında içindeki siyanür nedeniyle zehirlenmelere yol açabilmektedir. Bâdem yağı ise daha çok harici olarak kullanılmakla birlikte; yumuşatıcı, parlatici ve bilhassa besleyici özelliğinden dolayı kaş, kirpik, saç ve deri gibi bölgelerde kullanılmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ Mehmet Furkan ÇELİK, Klasik Edebiyatta Badem, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, İstanbul 2015, s.47-66

Divan’da hasretin lamba fitillerindeki yağ gibi şairin bedenini yağlandırıldığını bu yağın kaynağının da badem yağı olduğunu söylemekte olup yukarıda söylenildiği gibi badem yağının parlaticı özelliğinden faydalanılmıştır.

Fetîl-i âh-furûzum ki tâbiş-i asret

Çü revġan eyledi cismim ‘uşare **bâdem-vâr**

(G.28/4)

SONUÇ

Divan'ın tahlil çalışması dört temel bölüm üzerinden incelenmiştir. Birinci bölüm “*Din ve Tasavvuf*”, ikinci bölüm “*Toplum ve Topluma Ait Unsurlar*”, üçüncü bölüm “*İnsan*” ve dördüncü bölüm “*Tabiat*” şeklindedir.

Din ve Tasavvuf başlığı altında Besmele ile başlayarak, Allah'ın isim ve sıfatları, melekler, peygamberler, halifeler, dine ait unsurların incelemesi sınıflandırılarak yapılmıştır. Divan'da geçen ayetler tespit edilmiş, Kur'an-ı Kerim'de geçen meallere uygun şekilde sure ve ayet olarak kaydedilmiştir. Hadisler, Divan'da geçen sıralarına uygun şekilde incelenmiştir. Hadislerden kelime halinde bahseden şiirler de bulunmaktadır. Hadislerin açıklamaları yapılırken tam hallerinin verilmesine dikkat edilmiştir. Tasavvuf başlığı altında Divan'da tespit edilen tasavvufi terimler incelenmiştir. Divan'da tespit edilen tasavvufi ifadeler, tasavvuf anlayışında yer alan genel terimlerden olup tasavvuftaki yerleri ve Divan'da geçtikleri şiir parçaları ile verilmiştir.

Divan'ın ikinci bölümü olan “*Toplum ve Topluma Ait Unsurlar*” kısmı, incelemiş olunan başlıklar bakımından daha geniş yer tutmaktadır. Devlet ve Devlet'e ait unsurların ilk alt başlık olarak incelendiği kısımda devlete ve padişaha ait özelliklerin incelenmesi yapılmıştır. Divan'da yer alan kaside ve tarih manzumelerinde padişahların çevresine ait ifadelerin kullanımı zengindir. Sultan I. Mahmut ile ilgili şiir sayısının daha az olduğu bu kısımda daha çok Sultan III. Ahmet merkezli saltanat terimlerinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Devlet ile ilgili unsurların ardından tarihi şahsiyetler incelenmiştir. Bu kısımda devlet yönetiminde bulunan şahıslar protokol sırasına uygun şekilde sıralanmış, kendilerine yazılan şiirler tespit edilerek verilmiştir. Şairin şiirlerinde devlet adamlarını övmüş, yaptırmış oldukları saraylara, kütüphane ve çeşmelere tarihler düşürmüştür. Padişah III. Ahmet'in dört şehzade ve iki kızının veladetine de tarih manzumeleri yazmıştır.

Divan'da geçen şahsiyetler bahsinden sonra kavimler ve ülkeler konusu ele alınmıştır. Farklı coğrafyadan şehirlerin ve ülkelerin de Divan'da zikredildiği görülmektedir. Osmanlı'nın yapmış olduğu savaş ve seferlere yazılan tarihlerden hareketle Balkan şehirlerinin de isminin geçtiği tespit edilmiştir.

Divan’da özel olarak dağ ve tepelerden Tur ve Arafat dağları, Sefa ve Merve tepeleri zikredilmiştir. Deniz ve ırmaklardan bahseden beyitler daha ziyade umumi olarak zikredilmiş, özel bir isim zikredilmemiştir. Deniz ve ırmakları “Anasır-ı Erba” başlığı altında su bahsinde şiir örnekleri zenginleştirilerek incelenmiştir.

Bezm meclisi ile ilgili oluşturulan beyitler çoğunlukla Klasik şiir anlayışındaki yerine mutabık kalınarak oluşturulmuştur. Farklı enstrümanlarının şiirlerde kullanıldığı da görülmektedir. Bu enstrümanlar çoğunlukla tarih manzumelerinde geçmiştir. Müzik makamlarından yalnızca uşşak ve rast makamlarının bahsi geçmiştir.

Divan’da rezm ile ilgili oluşturulan başlıklarda en fazla savaş aletlerinin yer tuttuğu görülmektedir. Klasik şiir anlayışının klişe savaş aletlerinin yanı sıra “tüfeng” şeklinde barutlu silahın da ismi şiirde geçmektedir.

Süslenme ile ilgili açılan başlıklar kendi içinde sınıflandırılarak kullanılan ziynet eşyaları, değerli taşlar ve güzel kokular olarak ele alınmıştır. Diğer süs unsuru olarak da sürmeden ve gazeden (allık) bahsedilmiştir. Ziynet eşyalarından taç, küpe, gerdanlık ve yüzükten bahsedilirken değerli taşlardan inci, lal, yakut, gümüş, altın, elmas ve mercan bahsedilmiştir.

Divan’da kılık kıyafet ile ilgili özellikler kendi içinde günlük hayatta kullanılan kıyafetler ve kıyafetlerin yapımında kullanılan kumaşlar olarak ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. Değerli kumaşlardan atlas, ipek ve ketenin de şiirde kullanımı görülmekle birlikte değersiz bir kumaş anlamında çulun da kullanımına örnek verilmiştir.

Divan’da günlük hayatta kullanılan eşyaların zengin ve çeşitlilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Kullanılan eşyalar alfabetik sıralamaya uygun olacak şekilde aynadan başlamış kafes başlığı ile son bulmuştur.

Divan’da yiyecekler başlığı altında incelenen sözcüklere bakıldığında eşyalara nazaran daha az zikredildiklerini söylemek mümkündür. Beyitlerde tuz yerine tuzlu anlamına gelen “şur” sözcüğü de bu kısımda incelenmiştir.

Divan’da geçen mimari terimler bulunmaktadır. Bunlardan en görkemlisi saray olarak zikredilirken ev anlamına gelen beyt sözcüğü de mimari başlığı altında incelenmiştir. Divan’da Sadabat kasrı özel adıyla zikredilen tek mimari yapıdır. Tarih manzumelerinin olduğu kısımda kasırlara tarihler bulunmaktadır.

Çalışmada, Divan'da geçen renklerin kullanımı ile ilgili olarak oluşturulmuş bir başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar ana ve ara renkler olarak oluşturulmuş ve Divan'da geçen asıl isimleri de başlıklarına yazılmıştır. Divan'da renklerin kullanımında bir zenginlik olduğunu söylemek mümkündür. En çok kullanılan rengin ise mavi olduğu tespit edilmiştir. Mavi farklı tonları ile şiirde zikredilmiştir.

Divan'da bahsedilen illimler ise resim, edebiyat, kimya ve felsefedir. Resim ile ilgili özelliklerin ressam Mani ve Bihzad etrafında şekillendiğini görülmektedir. Edebiyat ile ilgili terim anlamlı sözcüklerin de sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. Yazının en küçük birimi harften başlayarak, şiir geleneğindeki nazım şekillerine kadar bir kullanım vardır. Terimlerin kullanımları örnek beyitler eşliğinde izah edilmiştir. Divan'da kimya ilminden bahseden beyitler iksir-i kimya anlayışı içinde oluşturulmuştur. Felsefe ilminden mantikeş şeklinde bahsedilmiş ünlü felsefeci Eflatun ise ayrı bir başlıkta incelenmiştir.

Divan'da geçen bazı mesleklerin ve tiplerin incelendiği başlık Cemal KURNAZ'ın Hayali Bey Divan'ı Tahlili çalışması esas alınarak oluşturulmuş, Divan'da ayrıca geçen meslekler da ilave edilerek bölüm şekillenmiştir. İlave edilen başlıklar akim, bende, debir-nüvis, hadim, sehhar, hammar, hanende, duhter, remmal, perestar, meşşata, deryuz ve mimar şeklindedir.

Hastalıklar ile ilgili olan başlıkta umumi olarak hastalığın yanı sıra zükam yani nezle, remed ve uçuk hastalıklarından bahsedilmiştir. Divan'da 8 numaralı kıt'at remed hastalığından kurtulan birine yazılmıştır.

Divan'da Elementler ve Madenler başlığı altında ise civa, demir, işlenmemiş altın, kurşun ve mermer ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Altının değerli taşlar bahsinde de incelenmesi yapılmıştır.

Divan'ın üçüncü bölümü olan İnsan kısmında umumi olarak insan kavramı incelenmiş daha sonra sevgili, sevgilinin güzellik unsurları, aşık ve aşık ile ilgili unsurlar son olarak rakip ile ilgili incelemeler yapılmıştır. Sevgilinin ifade edilmiş olduğu sözcükler Genel Anlamıyla Sevgili başlığı altında incelenmiştir. Sevgilinin güzellik unsurları saçlarından başlayarak özelliklerine göre sınıflandırılmış şekilde incelenmiştir. Ali Nihad TARLAN'nın Şeyhi Divan'ı Tetkik adlı eserinden hareketle güzellik unsurlarının hangi özelliklerinin ön plana çıkararak sınıflandırıldığı incelenmiş ve çalışmaya uygulanmıştır. Aşık ilgili oluşturulan sınıflamada aşık ile ilgili mecazlar

ve gönlün halleri ayrı başlık, aşğın vücuduyla ilgili özellikler ise ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Rakip ile ilgili geçen terimler sevgili ve aşık ile ilgili terimlere nazaran daha azdır. Şairin, rakiple ilgili ifadeleri ağyar, har, bagal ve zebed olarak geçmektedir.

Divan'ın son bölümü Tabiat başlığı olarak açılmış bu başlık tabiatla ilgili unsurların sınıflandırılması ile zenginleştirilmiştir. Öncelikle kozmik alemle ilgili unsurlardan felek, yıldızlar ve gezegenler incelenmiştir. Yıldızlar, Divan'da geçen genel ve özel adlarıyla ayrı bir şekilde incelenmiştir. Divan'da özel yıldız ve yıldız kümelerinin isimleri ise Süreyya, Ferkadan, Süha ve Kehkeşan'dır. Divan'da geçen gezegenler ile ilgili detaylı incelemeler güneş ve ay üzerinde yapılmıştır. Ay ve güneş ile ilgili tasavvurlarda incelenmiştir.

Zaman ve zaman ile ilgili mefhumlar da umumi olarak zamanı ifade eden sözcüklere öncelikle değinilmiş daha sonra zaman ile ilgili kavramlar kısa ve uzun zaman dilimleri olarak sınıflandırılmıştır. Günü, ayı, yılı ve mevsimleri ifade eden başlıklar halinde incelenmiştir.

Divan'da Anasır-ı Erba kısmında su, hava, toprak ve ateş unsurları incelenmiştir. Su ile ilgili özellikler incelenirken suyu ifade eden sözcükler, küçük ve büyük su birikintileri şeklinde incelenmiştir. Hava ile ilgili unsurlar, hava kabarcıkları ve havayı taşıyan rüzgâr başlıkları altında incelenmiştir. Toprak ile ilgili unsurlar toz zerreciklerinden başlayarak büyük toprak parçaları olan vadi ve dağlar şeklinde incelenmiştir. Ateş ile ilgili kısımda öncelikle ateşi ifade eden sözcüklerin incelemesi daha sonra ateşin yanmasından ortaya çıkan kül ve dumanın incelenmesi yapılmıştır. Son olarak ateşle ilgili özellikleri de ifade eden sözcükler incelenmiştir.

Hayvanlar Divan'da geçen özelliklerine göre kanatlı, sürüngen ve dört ayaklı olmalarına göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Kanatlı hayvanların incelemesi yapılırken öncelikle genel anlamıyla kuş kavramı incelenmiş, kuşun kanadı anlamına gelen bal ve şehber ile ilgili örnek şiirler verilmiştir. Çalışmada kanatlı hayvanlar bahsinden sonra sürüngen hayvanlarla ilgili özellikler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Dört ayaklı hayvanlar bahsinde Divan'da var olan esbiyeden hareketle at ve atçılıkla ilgili terimlerin yoğun kullanımı tespit edilmiştir. Atlar cinsine göre verilirken atçılıkla ilgili terimlerde bu kısımda zikredilmiştir. Şiirlerden hareketle Divan'da en çok bahsi geçen hayvanın at olduğunu söylemek mümkündür.

Tabiat ile ilgili unsurlardan Nebatlar ile ilgili kısım ağaçlar, çiçekler ve bahçeler olmak üzere sınıflandırılmıştır. Ağaçlarla ilgili açıklamalar yapılırken umumi olarak ağaç kavramını zikreden sözcükler ele alınmış daha sonra ağaç fidanı ve yaprak sözcükleri de incelenmiştir. Divan'da çiçeklerle ilgili olarak klasik edebiyat geleneğinin vazgeçilmez çiçeklerinden gül ve lale yoğun şekilde kullanılırken kokusu ve şekli ile ön plana çıkan diğer çiçekler de şiirlerde yerini almıştır. Divan'da bahçe ifadelerinin ve yeşilliklerin bahsinin çoğunlukla kasidelerin teşbih bölümlerinde zikredilmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan meyve ve sebzeler kısmında üzüm, nar, hurma ve badem ile ilgili kullanımlar tespit edilmiş şiir örnekleri incelenmiştir.

Divan'ın geneline bakıldığı zaman estetik bir dille yoğun şiirler yazıldığını söylemek mümkündür. Divan'da şair şiir kabiliyetini ortaya koymuş şiirlerini ilmi ile yoğurarak oluşturmuştur. Arapça ve Farsça kelimeleri kullanarak şiirlerini daha az anlaşılır hale getirmiş, anlamı derinlerde olan şiirler kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

- AÇIL, Berat, Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı.5, İstanbul 2015, s.1-28
- Ahmed Cevdet, **Kıssa-ı Enbiya**, (Hazırlayan: Mahir İz), Cilt-I Kısım I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2. basım), Ankara 1985.
- AKBUDAK, YASEMİN, **Mesihî Divanı Tahlili**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 2002.
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileri ile Dilbilim)**, Cilt. III, TDK Yayınları, Ankara 1982.
- VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, (bs.2), İstanbul 2007.
- AKSU, Cemal, **Lütfî Divanı Tahlili**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 2002
- AKTEPE, M. Münir, Çorlulu Ali Paşa, **DİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993, s.570-571.
- AKTEPE, M. Münir, Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli, **DİA**, Cilt. VIII, İstanbul 1993.
- AKTEPE, M. Münir, XVIII. Yy. Vezirlerinden Kapdan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler, **Vakıflar Dergisi**, Cilt. VIII, Yıl VIII, Sayı VIII, Ankara 1973, s.15.
- ALPER, Ömer Mahir, İbn Sina, **DİA**, Cilt. XX, İstanbul 1999, s. 319-322.
- ARMUTLU, Sadık, Kaside Doruklarında Uçan Bir Anka: Enverî, **Doğu Esintileri**, Sayı 11, 2016, 61-131.

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Divanı, (Hazırlayan: Fatma Sabiha Kutlar Oğuz),
T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü,
Ankara 2017.

ARSLAN, Mehmet, **Eski Türk Edebiyatı Ders Notları**, Asitan Kitap, (bs.3), İstanbul
2017.

AYDIN, Osman, Nedim Divanında Kozmik Unsurlar, **Uluslararası Sosyal
Araştırmalar Dergisi**, Cilt. XIII, Sayı LXIX, 2020, s.27-36

BATİSLAM, Dilek, Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları Hüma, Anka ve Simurg, **Türk
Kültürü İncelemeleri Dergisi** Yıl IV, Sayı VII, İstanbul Aralık 2002 s.185-208.

BAYRAM, Yavuz, Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler, **Turkish Studies**,
Sayı.2, Cilt. IV, 2007, s.209-219.

BEYDİLLİ, Kemal, III. Mustafa, **DİA**, Cilt. XXXI, İstanbul 2006.

BORATAV, Pertev Naili, Türk **Mitolojisi**, Bilgesu Yayınları, Ankara 2012.

BOZKURT, Nahide, Harünürreşid, **DİA**, Cilt.XVI, İstanbul 1997, s.258-261.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri**, (Hazırlayan: İsmail Özen), Cilt. III,
Meral Yayınevi, İstanbul 1975.

CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları,
(3.basım) İstanbul 2005

CEYLAN, Ömür, **Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yayınları (2. basım)
İstanbul 2007.

ÇAĞMAN, Filiz, Bihzâd, **DİA**, Cilt, VI, İstanbul 1992, s.147- 149.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, **Necati Bey Divanı Tahlili**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
1971.

ÇELEBİ, İlyas, Hızır, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt, XVII, İstanbul 1998, s. 406-409

ÇELEBİOĞLU, Ayşe, Klasik Türk Şiirinde Menekşe, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı.37, Erzurum 2016, s.161-182.

ÇELİK, Mehmet Furkan, Klasik Edebiyatta Badem, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, İstanbul 2015, s.47-66.

ÇETİNDAG, Yusuf, **Mecnûn Kitabı**, Kitabevi Yayınları, (1. basım), İstanbul 2015.

DENİZ ŞAMER, Aliye **18. Yüzyıl Tarih Manzumelerinde Toplumsal Yaşam**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Gazi Üniversitesi 2010.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitapevi, Ankara 1999.

Devletşah, “**Devletşah Tezkiresi**”, (Çeviren: Necati LUGAL) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yayınları, (bs.11), Ankara 2016.

DOĞAN, Muhammed Nur, **Hüsn ü Aşk metin Düzyazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar**, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2008.

DOĞAN, Muhammed Nur, **Şeyhülislam İshak ve Divanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997.

DÖLEK, Adem, Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt.4, Sayı 3, 2004, s.145-168.

DURSOY, Ali, Kesret, **DİA**, Cilt. XXV, İstanbul 2002, s.310-311.

Edirneli Kâmî ve Divanı, (Hazırlayan: Gülgün Erişen Yazıcı), T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

ELLEK, Hasan, Şariat-Tarikat-Hakikat- Marifet Dörtlüsünde Şariatın Yeri ve Önemi, **Turkish Studies**, Sayı. 11/5, Ankara 2016, s. 249-268.

ERDOĞAN TAŞ, Mehtap, **Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili**, Kitabevi Yayınları, (2. basım), İstanbul 2018.

ERDOĞAN TAŞ, Mehtap, **Sıdkî Paşa Dîvân ve Berf ü Bahâr**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

ERGİNLİ, Zafer, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınları, İstanbul 2006.

ERHAT, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitapevi (6.basım), İstanbul 1996.

ERTAP, Önder, **Divan Şiirinde Hayvan Motifi**, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi 1996

ERUL, Bünyamin, Varaka b. Nevfel, **DİA**, Cilt. XLII, İstanbul 2012, s.517-518.

ESKİGÜN, Kübra, **Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar**, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 2006.

FAYDA, Mustafa, Muhammed, **DİA**, Cilt XXX, İstanbul 2005, s. 408-423

Firdevsi, **Şehname II**, (Çeviren: Necati Lugal), Cilt II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (1. basım), İstanbul 1994.

Fuzuli, **Leyla ve Mecnun Metin, Düzyazı, Çeviri Notlar ve Açıklamalar**, (Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan), Yapı Kredi Yayınları, (1. basım), İstanbul 2000.

GÖKCAN, Mansur, Tasavvufta Tevekkül Anlayışı, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, sayı 1, Haziran 2018, s. 131-165.

GÖLPINARLI, Abdulkaki, **100 Soruda Tasavvuf**, Gerçek Yayınevi (2.bs), İstanbul 1985

- GÜLÜM, Emrah, Sünbülzade Vehbi Divanında (Sünbülistan) Kozmik Unsurların Kullanımı, **Turkish Studies Language And Literature**, Yıl IX, Sayı IX, Ankara 2014, s.519-546
- Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (Hazırlayan: Ali Yılmaz), Ankara 2011
- HARMAN, Ömer Faruk, İbrahim, **DİA**, Cilt. XXI, İstanbul 2000, s. 266-272
- HARMAN, Ömer Faruk, Musa, **DİA**, Cilt. XXXI, İstanbul 2006.
- HARMAN, Ömer Faruk, Nuh, **DİA**, Cilt. XXXIII, İstanbul 2007, s. 224-227
- HARMAN, Ömer Faruk, Yakub, **DİA**, Cilt. XLIII, İstanbul 2003.
- HARMAN, Ömer Faruk, Yusuf, **DİA**, Cilt. XLIV, İstanbul 2013.
- İPŞİRLİ, Mehmet, Yenişehirli Abdullah Efendi, **DİA**, Cilt I, İstanbul 1988, s.100-101.
- İSEN, Mustafa, **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, (bs. 10), Ankara 2016.
- İsmail Belig, **Nuhbetü'l -Âsâr li-zeyli Zübdeti'l- Eş'âr**, (Hazırlayan: Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat (bs. 17) İstanbul 1998.
- KANDEMİR, M. Yaşar, Hatice, **DİA**, Cilt. XVI, İstanbul 1997, s. 465-466
- KARAMAN, Gülay, Klasik Türk Şiiri Estetiğinde Sihir, **Turkish Studies** , Cilt. X/VIII, Ankara 2015, s. 1503-1536
- KARATAŞ, Turan, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Perşembe Kitapları, İstanbul 2001.
- KARDAŞ, Sedat, Divan Şiirinde Resim ve Heykel, **Türkiyat Araştırmaları**, Yıl 19 Sayı XLVII, Erzurum 2012, s. 130.
- KAZAN, Şevkiye, Klasik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi, **Milli Folklor**, Sayı 68, Yıl 17, 2005, s. 166-179.

- KÖKSAL, M. Fatih, **Klasik Türk Şiiri Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. basım), Ankara 1976.
- KURNAZ, Cemal, **Hayali Bey Divanının Tahlili**, Kurgan Edebiyat, Ankara 2012.
- KÜÇÜK, Raşit, Abdullah b. Mübarek, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt, I, İstanbul 1988, s. 122-124
- LEVEND, Ağâh Sırrı, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remziler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Dergâh Yayınları (3. baskı), İstanbul 2017.
- Mehmed Süreyya, **Sicili Osmanî**, (Hazırlayan Nuri Akbayan), Cilt V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmani**, (Hazırlayan: Nuri Akbayan) Cilt III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mehmet Topal, **Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, Nusretname Tahlil ve Metin**, (Doktora Tezi) İstanbul Marmara Üniversitesi 2001.
- Naima Mustafa Efendi, **Naima Tarihi VI. Cilt** (çev. Zuhuri Danışman) Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969.
- NAİR, Ayşegül, **Divan Şiirinde Musiki ve Makamlar** (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi 1999.
- ONAN, Necmettin Halil, **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- ONAY, Ahmet Talat, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Hazırlayan: Cemal KURNAZ), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2014.

ÖĞEL, Baheddin, **Türk Mitolojisi I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu (5. basım), Ankara 2010.

ÖNER, Esra, Gevheri Divanı'nda Kuşlar, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.V, 2008, s.554-575.

ÖNGÖREN, Reşat, Sûfî, **DİA**, Cilt. XXXVII, İstanbul 2009, s. 471-472.

ÖZDAMAR, Mustafa, **Tasavvufda Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivayetleri**, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 2012

ÖZTÜRK, Mürsel, **Farsça Dil Bilgisi**, Murat Kitapevi (7.Baskı), Ankara 2019.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, (bs.27), İstanbul 2016.

PALA, İskender, Kün, **DİA**, Cilt. XXVI, İstanbul 2002, s.552-53.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi (7. baskı), Ankara 2014.

Riyazi Muhammed Efendi, **Riyâzü's-Suara** (Hazırlayan: Namık Açıkgöz), Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları, Ankara 2007.

SAKAOĞLU, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2015.

Sâlim, **Tezkiretü'l Şu'ara**, (Hazırlayan: Adnan İnce) T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.

SARAÇ, Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat**, Gökkube Yayınları (bs. 14), İstanbul 2016.

SARAÇ, Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim- Ölçü- Kafiye**, 3F Yayınevi (bs.2), İstanbul 2007, s.94

SAY, Yağmur, **Türk-İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyit Battal Gazi ve Battalname**, Sistem Ofis Matbaacılık (1. basım), Ankara 2009.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nev'i Divanı'nın Tahlili**, Akçağ Yayınları, (2. basım), Ankara 2001.

Seyyid Rıza, **Rıza Tezkiresi**, (Hazırlayan: Gencay Zavotçu), Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017

SUCU, Nurgül, Zâhid-Sûfî Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri, **İSTEM**, Cilt/Sayı 10, Aralık 2007, s. 227-253.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, **Osmanlı Edebi Metinlerini Anlama Klavuzu**, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, **Sorularla Klasik Türk Edebiyatı**, Kesit Yayınları, Ankara 2017.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, **Osmanlı Şiir Klavuzu**, Cilt.I, OSEDAM Yayınları İstanbul 2016.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, **Osmanlı Şiiri Klavuzu**, Cilt II, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017.

Şeyh Sâdî-i Şîrazî, **Gülistan ve Bostan**, (Çeviren: Kilisli Rifat Bilge), Meral Yayınevi (12. basım), İstanbul 1982.

ŞİMŞEK, Ali Rıza, **Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü**, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi 2006.

ŞİŞMAN, Bekir- KUZUBAŞ Muhammed, **Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

TARLAN, Ali Nihad, **Şeyhi Divanı'nı Tetkik**, Akçağ Yayınları, (4.basım), Ankara 2004.

TATLIKATIK, Cihan **İzzet Ali Paşa Divanı'nın Tahlili**, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi 2020.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin'i İnceleme- Metin**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.

TOZLU, Musa, Asım Divanı'nda Musiki Unsurları, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı XIII, Yıl VII, İstanbul 2014, s.144-166.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları (2. basım), İstanbul 2016.

TUĞLU, Nuri, Niyet Amel İlişkisi Bağlamında “Niyetler Amellere Göredir.” Hadisi Üzerinde Bir Yorum Denemesi, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt.XII, Sayı.2, 2012, s.9-25.

TÜLÜCÜ, Süleyman, Hâtim et- Tâî, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt, XVI, İstanbul 1997.

ULUÇAY, M. Çağatay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ötüken Neşriyat (5. basım), İstanbul 2011.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012

UZUN, Mustafa İsmet, Edebiyatta Burç, **DİA**, Cilt VI, 1992 İstanbul, s. 424-426

UZUN, Mustafa İsmet, İsa, **DİA**, Cilt. XXII, İstanbul 2000.

YEKBAŞ, Hakan, Divan Şiirinde Yunani Şahsiyetler, Uluslararası **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl IV, Sayı XV, 2010 s. 281-300

YILDIRIM, Ali, “Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım” Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları, **ESTAD**, Cilt.I Sayı.1, 2018, s.154-168.

YILDIRIM, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

YILDIRIM, Nimet, **İran Mitolojisi**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012.

YILMAZ, Eşref, **Vecdi Divanı Hayatı Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Karşılaştırmalı Metni**, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1995

ZAVOTÇU, Gencay, **Divan Edebiyatında Kişiler- Kişilikler Sözlüğü**, Aydın Kitapevi, Ankara 2006.